

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 40 том 1

Одеса
2019

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол 8 від 27.07.2019 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Г.П. Пекліна**, д. мед. наук, проф.; **О.В. Токарєв**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **В.Я. Мізецька**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

О.К. Гадомський, доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства, професор (Республіка Польща); **С.В. Голик**, кандидат філологічних наук, доцент; **І.І. Дмитрів**, кандидат філологічних наук; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук; **В.В. Корнєщук**, доктор педагогічних наук, професор; **А.П. Ладиненко**, кандидат філологічних наук; **Г.В. Савчук**, кандидат філологічних наук.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2019

© Міжнародний гуманітарний університет, 2019

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

---

*Антофійчук А. М.,
orcid.org/0000-0001-5570-6260
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ІНТЕНЦІЙНИЙ ПРОСТІР ТОВАРИСЬКИХ ЛИСТІВ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Анотація. Статтю присвячено мовному аналізу епістолярної спадщини буковинського письменника Юрія Федьковича, зокрема здійснено комунікативно-прагматичну характеристику товариського (дружнього) листування з точки зору типології інтенцій, що їх зреалізовує автор у зазначеному жанровому типі листів. Центральною категорією епістолярного дискурсу визначено я-інтенцію.

Встановлено, що жанр товариського листа вирізняється з-поміж інших епістолярних жанрів (листа-подяки, листа-прохання, листа-запрошення, автобіографічних листів та іншого) і має спеціалізовані засоби та способи мовного оформлення, що ґрунтуються на мовному прийомі діалогізації епістолярного тексту, суть якої полягає у тому, що епістолярна інформація представлена у формі імітації адресантом живого діалогу з метою інформувати адресата про щось, поділитися власними думками щодо порушеної теми, виразити власні почуття, емоції, викликати у співрозмовника зацікавленість, щирю й швидку реакцію-відповідь, якнайточніше зреалізувати конкретні я-інтенції. Встановлено, що товариські листи – особливий тип листів, в породженні яких першорядну роль відіграє дуальна природа епістолярної комунікації, що базується на комунікативно-прагматичній осі адресант – адресат, яка й зумовлює композиційно-структурну організацію цих епістол, а відповідно й відбір мовних та екстралінгвістичних засобів та способів їх оформлення. Саме така дуальність товариського епістолярію обґрунтовує антропоцентричну парадигму сучасного мовознавства, суть якої полягає в тому, що центральною точкою відліку мовних та мовленнєвих явищ є людина як творець мовної та мовленнєвої діяльності. Специфічною комунікативно-прагматичною ознакою товариських листів є їхня поліінтенційність. На відміну від інших жанрових типів епістол, в яких адресант реалізує конкретні наміри, у товариських листах виявлено переплетіння я-інтенцій: я-інтенції вираження різних почуттів, я-інтенції подяки, я-інтенції прохання, я-інтенції сподівання та ін. Реалізація я-інтенцій товариського епістолярію Ю. Федьковича має спеціалізовані засоби вираження, серед яких зменшено-пестливі форми, переносне значення слів, різного роду мовні повтори, емоційно-оцінні побудови, питальні та оцінно-окличні епістоляреми, народно-розмовні та фразеологізовані епістоляремами, авторські афоризми, засоби інтимізації мовлення тощо.

Ключові слова: епістолярні жанри, комунікативна інтенція, я-інтенції, поліінтенційність, товариське листування, адресант, адресат, мовна особистість епістолярного дискурсу, епістолярема, Юрій Федькович.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Епістолярний дискурс постає розмаїтим у жанрових виявах.

Адресант епістолярного послання, зреалізовуючи певні комунікативні потреби, послуговується різноманітними мовними засобами, що допомагають донести до адресата конкретні наміри. Так, за способом мовного оформлення листи згруповано в епістолярні жанри, як-от: листи-привітання, листи-запрошення, листи-прохання, листи-подяки тощо. В основі кожного епістолярного жанрового вияву – конкретні комунікативні ситуації, що базуються на намірах автора епістолярного тексту.

Зважаючи на те, що кожен з жанрових типів епістол має на меті зреалізувати певний комунікативний намір, базовою категорією у виокремленні епістолярних жанрів вважаємо **комунікативну інтенцію**. За С. Шабат-Савкою, комунікативна інтенція – це «амбівалентна антропоорієнтована категорія, у якій виразно есплікується план змісту (інтенції ні потреби мовці: поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо) та план мовної репрезентації» [41, с. 357]. Дослідниця визначає центральною категорією епістолярного дискурсу **я-інтенцію**, через призму якої відбувається відбір мовних засобів в оформленні того чи того типу листа [40, с. 302].

В основі листів-подяк – комунікативна я-інтенція вдячності адресатові за певні позитивні дії, реакції, відгуки на прохання адресанта. Характерними маркерами таких епістол є слова подяки, якими, як правило, після шанобливих звертальних формул адресант розпочинає тексти листів. Жанр листів-привітань презентує компліментарний тип дискурсу, який позначений оцінними конструкціями – як загальною оцінкою, так і оцінкою особистих професійних, морально-етичних якостей адресата. За визначенням Н. Шапран, компліментарне висловлення – це «висловлення, що містить позитивну оцінку адресата, його особистих якостей, вчинків і т.д. зі сторони мовця, використовуючи яке, мовець досягає мети викликати в адресата позитивний емоційний стан» [Шапран 2009:422]. Саме такий намір адресанта створює атмосферу приємного спілкування, задоволення від нього. З одного боку (боку того, кому адресоване компліментарне висловлення), викликає почуття впевненості, самодостатності, а з іншого (боку автора компліментів), – сподівання прихильності, вияв поваги до співрозмовника.

Листи-поздоровлення насичені шанобливими епітетами, урочистими лексемами, вияв пошани до адресата може бути марковано графічно. В основі цих епістол – комунікативна я-інтенція вітання.

В основі листів-автобіографій – комунікативна я-інтенція поінформування про життєві віхи адресанта. Цінність таких епістол особлива, оскільки біографічні факти в них подано з першоджерел: це точні дати (окрім випадків, коли автор має на меті

приховати свій вік чи інші життєві факти), справжні імена, прізвища, імена по батькові, псевдоніми, точні адреси, назви установ, організацій, населених пунктів, навчальних закладів та ін.

Листи-прохання зумовлені комунікативною я-інтенцією прохання про певну послугу. Просьба у такому типі листів може бути вираженою у різний спосіб. Насамперед, це спеціалізовані висловлювання з перформативами – предикатами прохання. Імпліцитним способом вираження прохання є питальні конструкції – квестиви, за Почепцовим [31, с. 64].

Комунікативно-прагматичну основу листів-відповідей виформує комунікативна я-інтенція інформування-відповіді на конкретні запитання адресата. Це лаконічні, чіткі епістолярні тексти, які мають традиційну епістолярну структуру. Зазвичай запитання адресата стосуються професійної діяльності адресанта. У таких листах фіксуємо вирази на позначення послідовності думок, графічні виділення слів, виразів, значення чи особливості вживання яких пояснює автор, пояснення, оформлені складнопідрядними конструкціями причини.

Серед різних жанрових типів листів вирізняються **товариські (дружні) листи** – особливий тип листів, в породженні яких першорядну роль відіграє дуальна природа епістолярної комунікації, що базується на комунікативно-прагматичній осі **адресант – адресат**, яка й зумовлює композиційно-структурну організацію цих епістол, а відповідно – й відбір мовних та екстралінгвістичних засобів та способів їх оформлення. Саме така дуальність товариського епістолярю обґрунтовує **антропоцентричну** парадигму сучасного мовознавства: центральною точкою відліку мовних та мовленнєвих явищ є людина як творець мовної та мовленнєвої діяльності. А отже, у центрі комунікативних досліджень – людина як суб'єкт, що сприймає, аналізує, осмислює дійсність та здійснює відбір мовних засобів для вербалізації сприйнятого, проаналізованого, осмисленого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Епістолярна спадщина митців є об'єктом різновекторних наукових зацікавлень з історії, лінгвістики, культурології, народознавства, літературознавства, педагогіки, психології та ін. Лінгвістичні дослідження епістолярного дискурсу стосуються мовностилістичних особливостей листування культурно-громадських діячів та науковців, ролі письменницького епістолярю в утвердженні та розвитку літературної мови, вивченню мовленнєвого етикету, вивченню функціонування фразеологічних, етикетних та дискурсивних одиниць.

Теоретичних аспектів епістолярного дискурсу стосуються праці К. Ленець [23], В. Грещука [15], С. Шабат-Савки [40], С. Богдан [4; 6], Г. Мазохи [26], М. Сірого [36], Н. Павлика [30], А. Найруліна [28].

Є чимало досліджень з вивчення епістолярних текстів як відображення мовної особистості митця. Серед них наукова праця Ж. Ляхової [25], присвячена дослідженню епістолярної спадщини Т.Г.Шевченка, монографія В. Святотця про епістолярну спадщину Лесі Українки [34], дослідження М. Коцюбинської про епістолярну творчість В.С. Стуса [20].

К. Ленець систематизувала мовні засоби стилістичного вираження в листах [22].

У дослідженні Б. Шарпила «До проблеми історичного вивчення українського епістолярного стилю» [42] визначено основні суттєві риси епістолярного стилю.

Дисертаційне дослідження С. Ганжі [13] присвячене розгляду фразеологічних одиниць в епістолярних текстах українських письменників XIX – початку XX століття.

У праці С. Богдан «Мовний етикет українців: традиції і сучасність» розглянуто мовний етикет та епістолярій Лесі Українки, епістолярний образ Ольги Кобилянської [5]. Крім проблем мовного етикету, автор розкриває проблеми комунікативної діяльності митців [4], розглядає епістолярні звертання як вияв індивідуальної мовної картини світу [3] та ін.

У дисертаційному дослідженні Н. Павлик розглянуто типологію дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні [30].

На сучасному етапі вчені зосереджують увагу на дослідженні етикетних формул українського епістолярю [7; 21], на проблемі мовної культури епістолярного стилю XIX – початку XX ст. [17], на семантиці й функціонально-комунікативному аспекті етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. [8].

Питанню категорії комунікативної інтенції також присвячено чимало праць. Цю категорію розглядають у лінгвістичній практиці у фокусах теорій мовленнєвих актів (В. Виноградов, Дж. Остін, Т. Винокур, О. Селіванова) [35; 10; 29; 9], мовленнєвої діяльності (С. Рубінштейн, О. Леонт'єв; Л. Виготський; М. Жинкін, О. Почепцов, Н. Формановська) [33; 24; 12; 16; 32; 39], мовленнєвого впливу (Н. Формановська, Ф. Бацевич, Ковалевська) [39; 2; 19]. У контексті синтаксичних категорій комунікативну інтенцію досліджують у зв'язку з такими категоріями, як модальність (І. Вихованець, В. Шинкарук, Ф. Бацевич, С. Шабат-Савка,) [11; 44; 1; 41], настанова (А. Загнітко, К. Шульжук, М. Мірченко,) [18; 45; 27], актуальне членування речення (І. Вихованець, Н. Гуйванюк) [11; 14].

Як міжрівневу лінгвістичну категорію розглядає комунікативну інтенцію С. Шабат-Савка, яка вважає цю категорію **амбівалентною**, обґрунтовуючи таку ознаку досліджуваної категорії її універсальністю, що є породженою зі здатності її виконувати об'єднуючу функцію різних за комунікативними настановами конструкцій [Див.: 41, с. 63]. Саме у монографії С. Шабат-Савки окреме місце відведено типології я-інтенцій в епістолярній комунікації [Див.: 40].

Формування мети статті. Метою дослідження є визначити типи я-інтенцій товариського епістолярю Юрія Федьковича та систематизувати мовні їх репрезентанти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основними антропоцентрами товариських листів є категорії адресанта й адресата. Зазначимо, що в інших жанрових різновидах листів ці категорії, будучи теж стрижневими, не можуть бути повною мірою визначальними у структуруванні епістол, оскільки не завжди комуніканти перебувають у тісних, товариських стосунках, подеколи це навіть незнайомі люди (як-от у листах-проханнях, рідше листах-привітаннях та інших епістолярних жанрових типах). Саме товариські листи репрезентують спілкування близьких людей, які добре знали один одного, багато спілкувалися, товаришували, перебували у тісних приятельських стосунках.

В основі оформлення я-інтенцій товариських листів – мовний прийом діалогізації. Діалогізація – виклад літературною твору у формі діалога [37, с. 295].

На нашу думку, **діалогізація в епістолярному мовленні** – це своєрідна комунікаційна гра, імітація живого діалогу,

автор якого вдає природне спілкування з метою інформувати адресата про щось, поділитися власними думками щодо порушеної теми, виразити власні почуття, емоції, викликати у співрозмовника зацікавленість, ширю й швидку реакцію-відповідь, якнайточніше зреалізувати конкретні я-інтенції, а часто навіть вплинути на реципієнта, викликати в нього певні почуття, спонукати до якихось дій.

Реалізація діалогізації – в оформленні епістолярного тексту у формі діалогу з використанням усіх типізованих мовних засобів розмовного діалогічного мовлення: звертань, питальних й окличних конструкцій, емоційно-оцінних засобів, вигуків конструкцій, вставних та вставлених компонентів, народно-розмовних елементів (влучних порівняльних зворотів, фразеологічних сполук, регіоналізмів, просторіч та ін.), засобаів інтимізації мовлення.

Якщо інші типи листів репрезентують конкретні я-інтенції автора епістолярної мовної особистості (подяку, прохання, вітання тощо), то товариські листи – це своєрідний мікс я-інтенцій, можемо вважати їх **поліінтенційними**, оскільки, окрім я-інтенції інформування, в них зрелізовано інші я-інтенційні вияви. Саме поліінтенційність наближує товариське листування до природнього спілкування.

Зразком переплетіння я-інтенцій в епістолярному тексті є товариський лист Ю. Федьковича до К. Горбала. Насамперед, у листі зреалізовано **я-інтенції вираження почуття** щирої **поваги** до товариша, повної **довіри** йому навіть у виборі життєвих планів. Ці почуття оформлено самооцінними складними конструкціями з різними типами синтаксичного зв'язку з використанням стилістичного прийому самоіронії, втіленої в оцінній лексемі **повійвітер** (а отже, реалізовано й **я-інтенцію самохарактеристики**); позитивна оцінка товариша-адресата виражена оцінним прикметником **ширий** (приятель), маркована графічно (велика літера): *Я уже такий чоловік раз на світі, що мене аби дитина з путі зіб'є, а такого чоловіка не може Господь дужче помилувати, як коли му щирого приятеля нагальть, от як Тебе мені [...] Брате милий, я здаюся зо всім на Твої руки поводи мнов, як сам розумієш, а будеш мати у Бога ласку за мене, бо видиш сам здоровий, який я повійвітер* (До К. Горбала) [38, с. 351]. **Я-інтенція вдячності** товаришеві за справжню дружбу представлена народно-розмовною синтаксичною епістолярною **чоловіка не може Господь дужче помилувати, як коли му щирого приятеля нагальть, от як Тебе**. **Я-інтенція поваги** до товариша виражена також авторськими зменшено-пестливими формами, що не є типовими для слів з абстрактним значенням: *За Твою думочку дужче Ти фاینенько дякую [...]* [38, с. 353].

Я-інтенція прохання не згадувати про ситуацію, що відома співрозмовникам і є неприємною для епістолярної мовної особистості Ю. Федьковича, оформлена загальнозаперечною конструкцією наказового способу, а **я-інтенція самовиправдання** – вставленою конструкцією: *За Марошку і не пригадуї ми більше, – пльотка пльотков була та й буде, – шкода лиш, що Ти ся о ній тільки розписав* [38, с. 351].

Зреалізована у листі й **я-інтенція каяття, шкодування за вчиненням**, в оформленні якої епістолярний адресант використовує фразеологічний зворот: *Де я тоді лиш розум мав, коли я ся через одно нічо на одного Кобилянського міг погнівати...* [38, с. 351].

Я-інтенцію іншого прохання виражено імпліцитно складно-підрядним реченням з підрядним з'ясувальним та підрядним умови: *Але я знаю, що він [Кобилянський] мене простить ковшем, коли Ти за мене добре слово даш [...]* [38, с. 351].

Ще один тип **я-інтенцій вираження почуття розчарування** зреалізовано емоційною питальною епістолярною та епістолярною умовного способу: *Коби-сь Ти знав, як тото він [Дідницький] до мене красно писав, доки я му думи не поприслав, а відтак?* [38, с. 351–352]. Засобом підсилення вираження розчарування та засобом реалізації мовного прийому діалогізації у цьому контексті є введення у текстову тканину листа німецькомовного елемента (автор поінформований, що його товариш знає, як і сам адресант, німецьку мову) та паремії: *Скажеш і Ти: «Auch eine originelle Studie»* (Для розумного досить): *не лїзь до дині, бо те з'їда свині* [38, с. 352].

Представлено у листі **я-інтенцію передачі почуття любові** до української літератури. Ю. Федькович використовує емоційні (часто окличні) епістолярами з різного роду повторами: *Шевченко, батько наш Шевченко!* [38, с. 352]. Часто такі структури є афористичними, сповненими оптимізму у баченні подальшої долі українського письменства: *Галичино, Галичино, бідна ти Галичино! Але чей Бог не допустить, аби жаби солон'їв приглушили.* [38, с. 352]. Афористичні авторські епістолярами цього інтенційного типу можуть бути оформлені у спосіб стилістичного прийому антитези з використанням метафор та народно-розмовних вигуків елементів: *«Маруся», «Марусенька» – Божечку милий, коби ми не сором, то, бігме, би-м ще раз сплавав. Се не повість, се одна красна, красна душа, висипана на папері* [38, с. 352].

Питальні структури як засіб діалогізації товариського епістолярю використані письменником з метою імітації живого діалогу комунікантів про літературний процес того часу: автор наче повторює запитання співрозмовника і далі дає розгорнуту відповідь: *Що ж я Ти, брате, о наших «Вечерницях» скажу?* [38, с. 352]. Виражаючи загалом негативне ставлення щодо імітовано порушеної адресатом теми, Ю. Федькович послуговується ще одним прийомом діалогізації – вводить у текст епістолярю інтимізації мовлення *Се межі нами, брате* [38, с. 352].

Питальна епістолярема може також займати постпозицію після роздуму – у такому випадку зреалізовано **я-інтенцію сподівання** на продовження розмови на порушену адресантом тему: *Може би, чесний наш батько Лавровський мені хоть у сім способі поміч хотів дати та виходити для мене таке письмо, щоби можна було ходити прієски та співаючи цілим руським краєм, Українов, Галичинов, Буковинов та й Угоршиннов [...]* **Як радиш?** [38, с. 352–353].

У постскрипті (що його Ю. Федькович називає прищіпкою) зреалізовано **я-інтенції планування, прохання** (виражено питальною епістолярною у поєднанні з окличною епістолярною з повтором та вигуківим компонентом), **вияву почуття патріотизму** (виражено емоційно-окличною епістолярною з вигуківим компонентом та стилістичним прийомом повтору): *Шевченка узяв-єм си відписувати і скоро скінчу, так Ти го зараз і відошло. Нема у вас там у якій книгарні Шевченкові діла купити або хоть «Марусеньку»? Ей, тото ж би я рад та ще рад! Гину, братчику, за Українов, єй-богу»* [38, с. 353].

Для товариського епістолярю Ю. Федьковича характерною також є **я-інтенція відтворення мовленнєвої ситуації**, цей прийом також презентує діалогізацію.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отож, в основі виокремлення епістолярних жанрів – дуальна природа породження епістолярної інформації, полярними точками якої є категорії адресанта й адресата. Позиція адресанта визначає я-інтенції епістолярного спілкування, образ адресата визначає мовні засоби, способи реалізації конкретного наміру.

Визначальним мовним прийомом оформлення товариських листів є діалогізація, яка представлена в епістолярній спадщині Ю. Федьковича загальною невимушеною, доброзичливою тональністю листів, вживанням зменшено-пестливих форм імен, широким спектром експресивно-виражальних епістолярем: різними типами переносного значення слова, різного роду мовними повторами, емоційно-оцінними побудовами, а також питальними та оцінно-окличними епістоляремами, народно-розмовними та фразеологізованими епістоляремами, авторськими афоризмами, епістоляремами інтимізації мовлення тощо. Характерною особливістю відбору мовних засобів є жанрова специфіка товариського епістолярю – відбір адресантом таких мовних засобів, які є зрозумілими для адресата, і в цьому автор епістоли не сумнівається, оскільки добре знає реципієнта; в аналізованому матеріалі це вкраплення іншомовних елементів, паремій, регіоналізмів в епістолярному текстову канву.

Специфічною комунікативно-прагматичною ознакою товариських листів є їхня поліінтенційність. На відміну від інших жанрових типів епістол, в яких адресант реалізує конкретні наміри (вираження подяки, співчуття, запрошення, прохання тощо), у товариських листах спостерігаємо переплетіння я-інтенцій – від сухих інформативних до емоційних комунікативних, як-от я-інтенції вираження різних почуттів, я-інтенції подяки, я-інтенції прохання, я-інтенції сподівання, я-інтенції-самохарактеристики, я-інтенції виправдання та ін.

Вважаємо, що подальше поглиблене вивчення проблеми інтенційного обшину товариських листів поглибить теорію епістолярного дискурсу.

Література:

- Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
- Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: «Академія», 2004. 344 с.
- Богдан С.К. Епістолярні звертання як вияв індивідуальної мовної картини світу. *Актуальні проблеми металінгвістики*. К.: Брама, 1999. С. 292–295.
- Богдан С. Лист як особливий вид комунікативної діяльності. *Проблемні питання синтаксису*. Чернівці: ЧДУ, 1997. С. 157–163.
- Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 1998. 475 с.
- Богдан С. Семантика прощання і її реалізація в епістолярних текстах Лесі Українки: невербальні компоненти. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Рута, 2009. Вип. 475–477: Слов'янська філологія. С. 524–530.
- Богдан С.К. Формули етикету в українській епістолярії. *Урок української*. 2003. № 1. С. 30–34.
- Ветрова Е.С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова»; Донець. нац. ун-т. Донецьк, 2004. 20 с.
- Виноградов В.В. Грамматика русского языка: Синтаксис. М.: АН СССР, 1954. Т. 2. Ч. 1. 346 с.
- Винокур Т.Г. К характеристике говорящего. Интенция и реакция. *Язык и личность* / отв.ред. Д.Н. Шмелев. М., 1989. С. 11–24.
- Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. К.: Либідь, 1993. 368 с.
- Выготский Л.С. Собр. соч.: в 6 т. М.: Педагогика, 1982. Т.1: Проблемы общей психологии. 504 с.
- Ганжа С.А. Фразеологічні одиниці в епістолярних текстах українських письменників-класиків XIX – початку XX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова»; Дніпропетр. держ. ун-т. Д., 1995. 18 с.
- Гуйванок Н. Перспективи сучасної комунікативної граматики. *Науковий вісник Чернівецького національного університету* / наук. ред. Б.І. Бунчук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2007. Вип. 321–322: Слов'янська філологія. С. 222–228.
- Грещук В. Лінгвістичний аспект листування. *Василь Стефаник – художник слова*. Івано-Франківськ: Плай, 1996. С. 165–176.
- Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. М.: Наука, 1982. 160 с.
- Журавльова Н.М. „Ваш лист, такий ласкавий та щирий...” (До проблеми мовної культури епістолярного стилю XIX – початку XX століття). *Вісн. Запорізького держ. ун-ту: Філол. науки*. 2004. № 2. С. 70–75.
- Загнітко А. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
- Ковалевська Т. Лінгвістичні основи нейролінгвістичного програмування. *Науковий вісник Чернівецького національного університету* / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. Вип. 475–477: Слов'янська філологія. С. 260–267.
- Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса. *Твори: У 4 т. / Стус В.Л.*, 1997. Т. 6 (додатковий). Кн. 2: Листи до друзів та знайомих. С. 218–240.
- Ленець К.В. «Друже мій єдиний!..» (Початкова формула-звертання у листах Т. Шевченка) *Урок української*. 2003. № 8–9. С. 31–32.
- Ленець К.В. Епістолярний стиль *Стиль і час: хрестоматія* / відп. ред. М.М. Пилинський. К.: Наук. думка, 1983. С. 203–211.
- Ленець К.В. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови *Жанри і стилі в історії української літературної мови*. К.: Наук. думка, 1989. 288 с.
- Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Изд-во полит. л-ры, 1977. 304 с.
- Ляхова Ж.Т. За рядками листів Тараса Шевченка. К.: Дніпро, 1984. 134 с.
- Мазоха Г. Теоретичні аспекти дослідження письменницького епістолярю. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 2 (1). С. 152–161.
- Мірченко М. Надкатегорія настанови. *Лінгвістичні дослідження*. Х., 2007. Вип. 22. С. 125–132.
- Найрулін А. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярю письменника): автореф. дис. на здобуття ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова»; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2005. 19 с.
- Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: Прогресс, 1986. Вып. XVII. С. 22–129.
- Павлик Н. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова»; Донець. нац. ун-т. Донецьк, 2005. 20 с.
- Почепцов Г.Г. Анализ перформативных высказываний. *Филологические науки*. 1982. № 6. С. 63–66.
- Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. К.: Вища школа, 1986. 116 с.
- Рубинштейн С.Л. Человек и мир. *Методологические и теоретические проблемы психологии* / С.Л. Рубинштейн. М.: Наука, 1969. С. 348–374.
- Святовец В.Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки. К.: Вища шк., 1981. 184 с.

35. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
36. Сірий М. Деякі структурні особливості епістолярного стилю української мови. *Питання словотвору і граматичної структури української мови* / М. Сірий. – Дніпропетровськ, 1979. С. 37–42.
37. Словник української мови: в 11 т. / редкол. І.К. Білодід (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 2: Г–Ж / ред. П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. 1971. 550 с.
38. Федькович Ю.А. Твори: в 2 т. К.: Дніпро, 1984. Т. 2: Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи / Упоряд. і приміт. М.Ф. Нечитайлюка. 426 с.
39. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М.: Русский язык, 2002. 216 с.
40. Шабат-Савка С. Вербалізація я-інтенцій в епістолярній комунікації. *Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія* / С. Шабат-Савка. Чернівці: «Букрек», 2014. С. 301–309.
41. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: «Букрек», 2014. 412 с.
42. Шарпило Б.А. До проблеми історичного вивчення українського епістолярного стилю. *Проблеми філології*. Луганськ, 1993. С. 113–120.
43. Шапран Н. Функціональні особливості компліментарних висловлень в англійському дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2009. Вип. 11. С. 421–428.
44. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: монографія. Чернівці: Рута, 2002.–272 с.
45. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник. К.: Академія, 2004. 408 с.

Antofichuk A. Intentional space of friendly letters by Yuriy Fedkovych

Summary. The article deals with the linguistic analysis of the epistolary heritage of Bukovynian writer Yuriy Fedkovych, in particular, it covers the communicative and pragmatic characteristic of the comradely (friendly) correspondence in terms of the intentions typology which is realized by the author in the indicated genre type of letters. The central category of epistolary discourse is defined by I-intention. It

has been determined that the genre of comradely letter differs from other epistolary genres (thank you letter, letter of request, letter of invitation, autobiographical letters, etc.) and has specialized means and ways of linguistic design, based on the linguistic technique of dialogizing epistolary text. Its essence lies in the fact that epistolary information is presented in the form of imitation of a live dialogue by the addresser in order to inform the addressee about something, to share thoughts concerning the topic touched upon, to express feelings, emotions, to arouse the interlocutor's interest, sincere and quick reaction-response, to fulfil specific I-intentions as precisely as possible. The author proves that comradely letters is a special type of letters, in the creation of which the paramount role is played by the dual nature of epistolary communication, based on the communicative and pragmatic axis 'the addresser – the addressee', which determines the compositional and structural organization of these epistles, and, accordingly, the selection of linguistic and extra-linguistic means and ways of their design. It is the duality of comradely epistolary works that gives proofs of the anthropocentric paradigm of modern linguistics. Its essence lies in the fact that the central starting point of linguistic and speech phenomena is the individual as the creator of linguistic and speech activity. Poly-intentionality is the specific communicative and pragmatic feature of the comradely letters. In contrast to other genre types of epistles, in which the addresser realizes specific intentions, the comradely letters reveal the intertwining of the following I-intentions: I-intentions expressing different feelings, I-intentions of gratitude, I-intentions of request, I-intentions of hope, etc. The realization of I-intentions in comradely epistolary works by Yuriy Fedkovych has specialized means of expression, among which the author defines endearment word forms, figurative words meaning, various kinds of linguistic repetitions, emotional-evaluative constructions, interrogative and evaluative-exclamatory, colloquial and phraseological epistolarems, original author's aphorisms, etc.

Key words: epistolary genres, communicative intention, I-intentions, poly-intentionality, comradely (friendly) correspondence, addresser, addressee, linguistic persona of epistolary discourse, epistolarem, Yuriy Fedkovych.

*Архипенко Л. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

ІНШОМОВНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ЛІНГВОЕКОЛОГІЇ

Анотація. Стаття присвячена одному з найактуальніших питань сучасної лінгвістичної науки – мовної і мовленнєвої екології в засобах масової інформації. На початку XXI століття ЗМІ є головним провідником нових слів в загальнолітературну мову. В інформаційно-комунікативному просторі ЗМІ зароджуються й формуються модні тенденції вживання тих чи інших слів і виразів, активізується процес неологізації, широко використовуються запозичення з метою створення експресії, яскравості, оригінальності.

Процес глобалізації активно впливає на сучасну українську мову, що засвідчує освоєння великої кількості запозичень і підвищення інтенсивності їх уживання. В останні десятиліття спостерігаємо особливо сильний вплив американізмів в українську мову. Володіння сучасним українцем інтернаціональним лексичним фондом свідчить про його адаптацію в сучасному глобальному світі. У цьому розрізі іншомовний вплив в умовах глобалізації відіграє позитивну роль у збагаченні української мови новими словами. У той же час спостерігається надмірність вживання американізмів сучасними українцями, перевага використання іншомовних слів замість українських відповідників.

Інтенсивне поповнення лексики української мови новими запозиченнями в умовах стрімкого розвитку високотехнологічного інформаційного суспільства вимагає постійного дослідження в напрямі екології мови. Новітні запозичення, аналізовані в роботі в контексті екологічності використання мови в засобах масової інформації, дібрано із сучасних публіцистичних видань.

Одним із факторів дестабілізації в розвитку літературної української мови, на думку автора, названо надмірні іншомовні запозичення, які витісняють питому лексику з великим лінгвокультурологічним потенціалом. Надактивне використання англіцизмів у мові ЗМІ може не тільки ускладнювати сприйняття інформації, а й негативно впливати на збереження самобутності української мови.

Ключові слова: лінгвоекологія, екологія мови, іншомовні слова, запозичення, англіцизми, мова засобів масової інформації.

Постановка проблеми. Мова засобів масової інформації (далі – ЗМІ) не завжди відповідає сучасним нормам української літературної мови. Просторіччя, жаргонна, зрубана, іншомовна лексика регулярно звучить із телеекранів, з'являється на шпальтах друкованих та інтернет-видань, а потім поширюється серед населення. Тому останнім часом все актуальнішим постає питання екології мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми збереження мови присвячені праці відомих зарубіжних та вітчизня-

них учених: Е. Хаугена [12], К. Ажежа [1, с. 13], А. Філла [14], А. Сковородникова [11], О. Сербенської [6, 9, 10], Б. Ажнюка [2, с. 6], Л. Ажнюк [3, с. 6], А. Радю [8] та інших. Роботи цих мовознавців стали підґрунтям для створення нового наукового напрямку в лінгвістиці – екології мови. Вчені займаються дослідженнями з культури мовлення й риторики, вивчають негативні тенденції, пов'язані з використанням мови, намагаються запобігти збідненню мови та її виразних ресурсів, збирають і кваліфікують помилки. Інтенсивне поповнення лексики української мови новими запозиченнями в умовах інтенсивного розвитку високотехнологічного інформаційного суспільства вимагає постійного дослідження у напрямку екології мови.

Мета статті – розглянути новітні запозичення в контексті екологічності використання мови в засобах масової інформації.

Найбільшого поширення в мовознавстві термін «екологія» отримав завдяки відомому представнику американської гілки соціолінгвістики Ейнару Хаугену. З моменту публікації його книги «Екологія мови» в 1972 році спостерігається бурхливий розвиток цього напрямку. Учений вважає, що предметом екології є дослідження наслідків психологічної та соціальної ситуації та її вплив на окрему мову.

Також Хауген уперше сформулював проблеми екології мови як окремого напрямку шляхом метафоризації поняття традиційної екології. Одне із сформованих ним положень свідчить, що мови, подібно до біологічних видів, зароджуються, ростуть, змінюються, живуть і вмирають у взаємозв'язку з іншими мовами й своїм оточенням. Подібно до біологічних видів, які знаходяться на межі вимирання, мови також піддаються подібній небезпеці, тому екологія мови, вирішуючи цю проблему, повинна пропонувати шляхи вирішення й запобігання вимирання мов [12, с. 325].

Ідеї Ейнара Хаугена спричинили бурхливий розвиток еколінгвістики. Поняття еколінгвістики стало розроблятися й уточнюватися іншими дослідниками.

Термін «еколінгвістика» започаткував сучасний французький лінгвіст сходознавець, фахівець з арабської мови, африканських мов і загальної лінгвістики Клод Ажеж у 1985 році. З тих пір поняття «еколінгвістика» охоплює «всі наукові галузі дослідження, які пов'язують екологію з лінгвістикою». При цьому потрібно відрізнити мовну екологію, яка займається дослідженням взаємозв'язків між мовою і екологічними питаннями, наприклад, біорозмаїттям і проблемами навколишнього середовища, від екології мов, яка присвячує себе взаємодії мов, зокрема збереженню мовного розмаїття.

Австрійський лінгвіст Алвін Філл запропонував термінологію щодо до різних галузей еколінгвістики:

1) еколінгвістика (Ecolinguistics) – загальний термін для галузей досліджень, що пов'язують екологію й лінгвістику;

2) екологія мови (Ecology of language) вивчає взаємодію мовні взаємодії (з метою збереження мовного розмаїття);

3) екологічна лінгвістика (Ecological linguistics) накладає терміни й принципи екології на мову (наприклад, поняття екосистеми);

4) лінгвістична (мовна) екологія (Language ecology, linguistic ecology) вивчає взаємодію між «екологічними» питаннями і мовою.

Зважаючи на запропоновану Алвіном Філлом класифікацію, у цьому дослідженні автор буде послуговуватися терміном «екологія мови».

Для сучасної лінгвістичної теорії й мовленнєвої практики актуальним є дослідження принципів екологічності використання мови в ЗМІ. Вчені одностайні в думці про те, що на початку XXI століття ЗМІ є головним провідником нових слів в загальнолітературний мову.

Ю. Бельчиков назвав тенденцію зростання впливу мадіа на загальнолітературний мову «медіаізацією» мови [5]. В інформаційно-комунікативному просторі ЗМІ зароджуються й формуються модні тенденції вживанні тих чи інших слів і виразів, активізується процес неологізації, широко використовуються запозичення з метою створення експресії, яскравості, оригінальності.

Процес глобалізації активно впливає на сучасну українську мову, що засвідчує освоєння великої кількості запозичень і підвищення інтенсивності їх уживання. Сучасна українська мова зазнає значного впливу англійської мови, про що свідчить безперервне зростання кількості лексичних запозичень. В останні десятиліття спостерігаємо особливо сильний вплив американізмів в нашу мову.

Включення багатьох англіцизмів в українську мову в кінці XX – на початку XXI ст. пов'язане з необхідністю позначати нові предмети навколишньої дійсності. Так, в українській мові останнім часом з'явилися нові запозичення: *інсайдер* (будь-яка особа, у якої є доступ до неpubлічної та цінної інформації), *месенджер* (програма з обміну миттєвими повідомленнями), *реновація* (оновлення), *хостинг* (послуга з розміщення сайту в інтернеті), *ребрендинг* (активна маркетингова стратегія) тощо. Зміни в суспільно-політичному житті країни, розширення міжнародних культурних контактів обумовлюють престижність використання іноземних слів у мові сучасного носія української мови.

Слід зазначити, що з огляду на культуру мовлення іншомовні слова термінологічного характеру, адаптовані українською мовою, повною мірою відповідають вимогам мовної культури:

1) вони органічно увійшли в науковий стиль мови;

2) вони відповідають літературній нормі;

3) їх використання в мові відбувається в межах теми й мети спілкування (наукової, політичної, економічної).

Володіння сучасним українцем інтернаціональним лексичним фондом свідчить про його адаптацію в сучасному глобальному світі. У цьому розрізі іншомовний вплив в умовах глобалізації, безумовно, відіграє позитивну роль у збагаченні української мови новими словами.

У той же час учені зважають на надмірність вживання американізмів сучасними українцями, перевагу використання іноземних слів замість українських відповідників. Подібна

ситуація відбувалася й раніше. Так у кінці XVIII – XIX століттях серед аристократів були поширені французька та німецька мови. Сучасні журналісти, політики та культурні діячі продовжують наслідувати цю давню традицію. Вони регулярно вживають іноземні слова й вирази: *білборд* (англ. billboard – рекламний щит), *біткоїн* (англ. bitcoin – платіжна система, яка використовує однойменну розрахункову одиницю), *кешбек* (англ. cash back – повернення готівки), *коворкінг* (від англ. coworking – спільна робота), *коучинг* (англ. coaching – навчання, тренування), *лайфхак* (Англ. Life hacking – на сленгу означає корисна порада), *мейнстрім* (англ. mainstream – переважний напрямок в якійсь галузі для певного відрізка часу), *меседж* (англ. message – повідомлення), *тренд* (англ. trend – тенденція), *селф-мейд-мен* (англ. self-made-man <self – сам + made – зробив + man – людина – людина, що досягла успіху, слави, кар'єри тощо власним зусиллям), *тролінг*, *тролі* (англ. trolling букв. «ловля риби на блешню» – розміщення в інтернеті провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікти між учасниками), *фейк* (англ. fake – підробка), *флешмоб* (англ. flash mob – миттєвий нагвал) тощо. Запозичення використовують навіть у тому випадку, якщо в іншомовного слова є український відповідник (англ. *інтертейнмент* – укр. *розвага*, англ. *інцидент* – укр. *пригода*, англ. *нонсенс* – укр. *безглуздя*, англ. *реліз* – укр. *показ*, англ. *тінейджер* – укр. *підліток*, англ. *фейк* – укр. *підробка* тощо).

Вплив англійської мови на українську набуває все більш загрозливого характеру. Якщо раніше запозичення відбувалися в основному через письмові джерела, то зараз активно до цього процесу залучилися й телебачення та електронні ЗМІ. *«Дедлайн для генпрокурора, або Що заважає справедливому правосуддю в Україні»* (Українська правда, 15 травня 2019 року, 12:00). *«Авторитетні пайл-стилісти стверджують, що цієї осені в моді настельні тони, ніжні відтінки, включаючи блакитний і рожевий, а також арт-стікери та інші прикраси для нігтів. Зокрема, в числі трендів – слайдери для декору, дизайну манікюру, а також мінімалістичний пайл-арт, доповнений золотом або сріблом»* (НВ style, 21 серпня 2019 року, 15:52). *«Треба менше бла-бла-бла»: Зеленський виступив на iForum у Києві – про що він говорив? «Ми хочемо низьких тарифів? Треба менше бла-бла-бла. Треба тягнутися до інновацій у відновлюваній енергетиці. Ми хочемо екотранспорт? Нам треба насамперед розширювати інфраструктуру для електромобілів і безпілотників»* (Громадське, 23 травня 2019 року). *«Є лише бла-бла-бла»: Гримчак прокоментував «мирний план» Добкіна. Він наголосив: у нардепа Михайла Добкіна та його політичних спільників немає жодного мирного плану щодо Донбасу. Натомість є лише слова, які виголошують «із різною інтенсивністю»* (ZIK, 13 лютого, 2019 року, 23:07). (Від англійського bla (h) -bla (h) -bla (h) – балаканина. *«Давайте розберемося, чи мають криптовалюти шанс стати мейнстрімом офіційних біржових торгів, або ми маємо справу з черговою мильною бульбашкою, здатною поховати амбітні плани своїх фанатів і збагатити лише тих, хто першим інвестував і встиг швидко позбутись цього активу»* (Голос Америки, 5 лютого 2018 року). *«Аласанія сказав, який меседж привезли від Зеленського на Суспільне. «Вони приїхали з меседжем до штабу опонента, наскільки я правильно зрозумів. Як на мене, вони наголосили на тому, що давайте якось зв'язуватися, обговорювати цю проблему з дебатами. Бо, я так розумію, з тим штабом не кон-*

тактують. Вони оглянули (студію – ред.), і їм сподобалося те, що вони побачили...», – сказав Аласанія (Укрінформ, 09 квітня 2019 року, 13:51). «З 17 по 19 травня у Києві вже п'ятнадцятий рік поспіль буде проходити найбільший фестиваль тату-культури *Tattoo Collection 2019*. Традиційно на початку весни до столиці з'їдуться найкращі тату-майстри країни, фани татуювання, а також головні **фріки** України та Європи. Адже уже не вперше саме люди з бодімодифікацією стають почесними гостями фестивалю» (24 TV, 17 травня 2019 року).

Широко вживаним стали слова **тролінг**, **тролі**, **троль** (від англ. Trolling – ловля на блешню). «Це схоже на **тролінг**, який журналісти сприйняли за чисту монету. Відставка не буде. Це троллінг у відповідь Кличку, який напередодні розмістив фото з Джуліані. Таку думку в коментарі «Слову і Ділу» висловив політолог Михайло Дяденко» (Слово і Діло, 2 серпня 2019 року, 12:57). «**Тролі** у вашій стрічці новин»: данські експерти створили освітній матеріал про інформаційні маніпуляції РФ» (Інтернет Свобода, 03 липня 2019 року).

Певнено торує собі дорогу до української мови слово **тві-ти**: «Волкер написав **твіт** про звільнення Маріуполя. Спеціальний представник США з питань України Курт Волкер написав повідомлення в соцмережі Twitter, присвячене звільненню Маріуполя українськими військами п'ять років тому. У своєму повідомленні Волкер пише про «урок для Донбасу» і згадує про російську війська» (Кореспондент. net, 15 червня 2019 року, 18:31). «Пособниця «ДНР» видала **фейк** про «звірства» СБУ. Пособниця терористів «ДНР» Ольга Заскалька видала **фейк** про те, що нібито піддавалася «тортурам» СБУ в українських в'язницях, де опинилася через допомогу окупантам. Відео з її неадекватною розповіддю опублікувало одне зі ЗМІ, підконтрольних бойовикам» (Обозреватель, 21 серпня 2019 року, 15:59).

Іноземними словами рясніють багато газетних і журнальних тексти, які все більше популяризуються за рахунок процесів глобалізації. Ось деякі приклади. «Коли весь світ вже впровадив нову технологію на державному рівні, в Україні нарешті розпочалася довшочікувана робота по законопроекті «Про інноваційні цифрові технології та послуги» для розробки та подальшої передачі до Верховної Ради України з регулювання **блокчейну** та ринку криптовалют в Україні» (Investgazeta, 04 грудня 2018 року). «В Україні розпочинається робота з розробки законодавства про **сек'юритизацію**» (FinPost, 11 вересня 2018 року, 16:43). «**Онлайн-шопінг** в Україні: хто і що купує (інфографіка). Найбільше **онлайн-шопінгу** віддають перевагу люди віком від 25 до 34 років» (УНІАН, 20 березня 2019 року, 19:29). «**Кешбек-сервіс** приводить клієнтів в онлайн-магазини, тим самим допомагає їм скорочувати рекламний бюджет. За це сервіс отримує свою комісію і віддає частину грошей покупцям» (НВ, 21 лютого 2019 року).

«Якщо Росія дбає про безпеку, нехай тисне на **транспондер** – прем'єр Естонії» (Ukrinform, 04 серпня 2016 року, 17:48). «Одеський **стріптрейсер** врізався в зупинку: є жертви» (INSIDER, 9 вересня 2018 року). «Чому всі полюють на **біткоїни**, звідки вони беруться та чи вистачить **криптовалюти** на всіх» (Еспресо.TV, 9 червня 2017 року).

Активне вживання іноземних запозичень у пресі ускладнює сприйняття тексту. Читач, який не володіє англійською, нерідко опиняється в складній ситуації, зустрічаючи незрозумілі слова в газетах і журналах, які рясніють іноземними термінами. Писати незрозуміло стало модно, думка, одягнена

в іноземний термін, легко вводить в оману споживача інформації, при цьому виникає зона комунікативної напруги, адже адресат відчуває свою мовну некомпетентність у пропонованому йому діалозі, все це множить число комунікативних невдач і призводить іноді до курйозів.

За словами В. Колесова, відбувається варваризація мови, а саме «насичення мови варваризмами, іноземними словами, які аж ніяк не збагачують її, а просто дублюють вже наявні в мові слова. Це явище загрожує позбавити нас найважливішого засобу інтелектуальної і творчої діяльності, якою є літературна мова народу» [7].

Використання англійської лексики в побутовій сфері спілкування стає не лише чимось звичним, але й престижним. Самі носії української мови ніби несвідомо сприяють посиленню ролі англійської, занижуючи суб'єктивні оцінки своєї рідної мови. Це пряма загроза національній культурі й українській мові. Слід визнати негативний вплив іноземної лексики, що проникає в сферу повсякденного спілкування українців.

Висновки. З одного боку, численні англіцизми та американизми, запозичені нашою мовою – явище закономірне, яке відображає процеси інтеграції та активізацію економічних, політичних, культурних, суспільних зв'язків і відносини України з іншими державами. Але з іншого боку, у гонитві за всім іноземним, у прагненні копіювати західні зразки ми можемо втратити самобутність, у тому числі й мовну.

Мова відображає спосіб життя й образ мислення. Саме внаслідок цього подекуди втрачається інтерес до рідної мови й культури. Мова жива й мінлива, процеси, які відбуваються в ній, є природними, але хотілося б там, де можна обійтися засобами української мови, не вдаватися до іноземних елементів, не слідувати моді.

Екологія мови повинна лягти в основу державної мовної політики, перш за все, в освіті й ЗМІ. Мова – це те, що сьогодні згуртовує українське суспільство. Єдність наша в спільній мові, але за умови, що вона живе, розвивається й збагачується відповідно до лінгвоекологічних принципів, які залишаються предметом подальших наукових досліджень.

Література:

1. Ажеж К. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки: пер. с фр. Пер. Б. Нарумов. 2-е изд., стереотип. Москва : URSS, 2006. 301 с.
2. Ажнюк Б. Екологія мови в Україні: динаміка мовної ситуації і пошук балансу / Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві (Збірник наукових праць). К. : Вид. дім Д. Бурого, 2012. С. 7–19.
3. Ажнюк Л. Екологія мовлення російсько-українських білінгвів: проблема стильової деформації / Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві (Збірник наукових праць). К. : Вид. дім Д. Бурого, 2012. С. 237–249.
4. Архипенко Л.М. Етапи і ступені адаптації іноземних лексичних запозичень в українській мові (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. 172 с.
5. Бельчиков Ю.А. О понимании адресатом речи социокультурной информации в условиях межкультурной коммуникации / Русский язык в языковом и культурном пространстве Европы и мира: Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет: материалы V Межд. науч. конф. Варшава, 2012. С. 32–36.
6. Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві: зб. наук. пр. / ред.: Б.М. Ажнюк; НАН України, Ін-т мовознав.

- ім. О.О. Потебні, Укр. бюро лінгв. експертиз. К. : Вид. дім Д. Бурого, 2012. 376 с.
7. Колесов В. Жизнь происходит от слова... СПб. : Златоуст, 1999. 368 с.
  8. Раду А. Мовна екологія: напрями та проблеми дослідження / Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. № 27, Київ, 2013. С. 191–197.
  9. Сербенська О.А. Телепродукція в контексті засад лінгвоєкології / Розбудова держави. 2004. № 4–6. С. 83–87.
  10. Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови / Вісник Нац. ун-ту «Львів. політ». Серія «Проблеми української термінології». 2002. № 453. С. 17–20.
  11. Сковородников А.П. Лингвистическая экология: проблемы становления / Вестн. Моск. ун-та. Филолог. науки. 1996. № 2. С. 42–49.
  12. Хауген Э. Процесс заимствования / Новое в лингвистике. М. : Прогресс, 1972. Вып. 6. С. 344–382.
  13. Hagège C. Zaustaviti izumiranje jezika; s francuskoga prevela Ivana Franiū. Zagreb : Disput, 2005. 316 s.
  14. Fill A. Ecolinguistics. State of the Art 1988 / The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment / ed. by A. Fill, P Muhlhausler. L.N.Y : Continuum, 2001. P. 43–54.

Arkhyenko L. Foreign Vocabulary in the Ukrainian Mass Media in the Context of the Ecolinguistics' Problems

Summary. The article explores one of the most urgent issues of modern linguistic science – linguistic and speech ecology in mass media. At the beginning of the XXI century the MEDIA became the main funnel of new words into the general language. With the information and communication expansion the MEDIA emerged and formed the trend tendencies of certain words, its usage and expressions, which acti-

vates the process of neologizing, borrowing are widely used in order to create expression, brightness and originality.

Globalization is actively influencing the modern Ukrainian language, which testifies to the development of a large number of borrowings with the increasing intensity of their usage. In the last decades, we have seen particularly strong influx of the Americanisms into the Ukrainian language. Nowadays Ukrainians use such lexical terms that testify to their adaptation into the modern global world. In this context, the foreign language has played a positive globalization role in enriching the Ukrainian language with the new words.

At the same time, the excessive consumption of Americanisms by Ukrainians leads to lower usage of analogous Ukrainian words and terms. Intensive replenishment of the lexicon of the Ukrainian language with new borrowings in the rapid development of high-tech information society requires constant research in the area of language ecology. The newest borrowings were analyzed in the context of the mass media ecological usage of the language, that were collected from the modern journalistic publications.

One of the factors that destabilizing the development of the literary Ukrainian language, according to the author, is the excessive foreign language borrowings, which displaces the Ukrainian vocabulary and its great linguistic potential. The overwhelming use of the Anglicisms in the language of the MEDIA can not only complicate the perception of the information, but it also adversely affects the preservation of the identity of the Ukrainian language.

Key words: ecolinguistics, linguistic ecology, ecology of language, foreign language words, borrowing, Anglicism, language of the mass media.

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

ПОЕТОНІМ *СОНЯШНИК* У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВІРШОВІЙ МОВОТВОРЧОСТІ

Анотація. У статті розглянуто семантику та поетику слова-образу *соняшник* у сучасній українській мовно-художній системі. Заявлено, що в сучасному українському слововживанні потужно засвідчений словесно-образний знак *соняшник* (*сонях*), який можна кваліфікувати як мовно-естетичний знак української культури, що функціонує у поетичних контекстах із загальнословниковими і новими, символічно-ускладненими значеннями.

Проаналізовано специфіку вживання митцями мовно-естетичного знака *соняшник*. З'ясовано основні тенденції у використанні означеного слова-образу, обґрунтовано його змістовий та емоційно-експресивний потенціали. Виявлено закономірності поетичного обґрунтування словесно-образного знака *соняшник*, мотивовано його місце та роль у мовно-поетичній системі.

Встановлено, що ключове, основоположне, первинне переосмислено-поетичне бачення образу *соняшника* полягає в розумінні його художниками слова як мікромоделі сонця (за зовнішньою схожістю). Доведено, що мовно-естетичний знак-символ *соняшник* уживано митцями антропоморфізовано (часто на позначення ознак маскулітності та іншого).

Традиційно *соняшник* символізує тепло, щастя, радість, життя; це неодмінний атрибут національної картини світу. Позитивний емоційно-експресивний потенціал образу-символу *соняшник* підтримують семи «любів», «злагода». Послідовно *соняшник* асоціативно співвідноситься з поняттями *сонце*, *сонячний*, *сонячно*. У цілому це пластичний і динамічний образ-символ. Основні семи поетоніма *соняшник* у сучасній українській віршовій системі – «кохання», «тепло», «достаток», «джерело натхнення», «мрії», «життя».

Соняшник – не лише ознака пейзажу, атрибут національної картини світу, а й ознака прапам'яті, плинності життя, вічності. Слово-поняття *соняшник* сприймається як естетично довершений, гармонійно-цілісний, величний образ національного етнобуття. На прикладі уживання слова-образу *соняшник* осмислено тенденції у сучасній українській мовно-образній системі.

Обґрунтовано, що українська поетикальна моводійність – доволі своєрідна в образно-поетичному, змістовому планах, рухлива і змінна, орієнтована на перманентне оновлення, на прагнення до асоціативних ускладнень канонічних образів, їх трансформації, розширення семантики, дистрибуції.

Спостережено тяжіння до поповнення образного складу поетичного континууму. У ході дослідження з'ясовано, що образно-поетичний мовопростір змінюється за рахунок двох основних процесів: активізації нових змістово-естетичних одиниць у функції знакових складників художньої картини світу; внаслідок семантичного розши-

рення, ускладнення змістового ореолу мовних одиниць, що зумовлює створення монументального смислового поля образно-поетичних засобів художньої мови, підтримує її традиційність і водночас засвідчує самобутній шлях розвитку.

Ключові слова: поетична мова, мовно-поетична система, слово-образ, знак-символ, естетика слова-образу *соняшник*.

Постановка проблеми. Українська поетична система – доволі своєрідна в образно-поетичному, змістовому планах, рухлива і змінна, орієнтована на перманентне оновлення, на прагнення до асоціативних ускладнень канонічних образів, їх трансформації, розширення семантики, дистрибуції (наприклад, таких, як *калина*, *хата*, *барвінок*, *чайка*, *туман*, *хмара* та ін.).

Спостережено тяжіння до поповнення образного складу поетичного континууму (скажімо, такими поетонімами, як *чорнобривці*, *соняшник*, *жоржини*, *липа*, *акація*, *гличик*). Взагалі образно-поетичний мовопростір змінюється за рахунок двох основних процесів: активізації нових змістово-естетичних одиниць у функції знакових складників художньої картини світу; внаслідок семантичного розширення, ускладнення, образного багатоступінчатого нашарування змістового ореолу мовних одиниць, створення його масштабності, що зумовлює монументалізацію смислового поля образно-поетичних засобів художньої мови і, з одного боку, підтримує її традиційність (хоч і приховано, завуальовано), з другого, засвідчує самобутній шлях розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мови поетичної образотворчості висвітлені у працях мовознавців С. Єрмоленко, В. Калашника, Л. Лисиченко, Л. Мацько, А. Мойсієнка, Н. Мех, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Г. Сюті та інших. Поетонім *соняшник* не був предметом спеціальних наукових розвідок. Натомість цей мовно-образний знак набув статусу національного знака-символу. Відтак постає потреба у докладному описі його денотативно-конотативного змісту.

Мета статті – з'ясувати семантику та емоційно-експресивне наповнення слова-образу *соняшник* у поетичній мовотворчості сучасних українських митців; обґрунтувати статус означеного слова-образу в мовно-поетичному континуумі.

Виклад основного матеріалу. Одним з переконливих прикладів того, як «реагує» поетична мовосистема на дійсність, її прагнення до оновлення, оживлення, є поетонім *соняшник*, що в творчості українських поетів став знаком-символом української дійсності.

В українській мові існує дві загальнозживані варіантні назви на позначення рослини: **соняшник** і **сонях**. У 11-томному СУМ лексему *соняшник* подано із значеннями «1. род. а. Однорічна трав'яниста олійна рослина родини складноцвітих з високим грубим стеблом і великою жовтою квіткою (суцвіттям). Один соняшник розкинув розкішний лист над огорожею й схилив важку жовту голову через тин (Нечуй-Левицький, III, 1956, 21); * У порівняннях. Застебнутий на всі гудзики, туго підтягнутий, чистий, він стояв на бруствері, справді, як соняшник у цвіту (Олесь Гончар, III, 1959, 39); // род. у, у знач. збірн. Названі рослини в сукупності виду. Одного соняшнику сіяв [Бараболя] двадцять десятинок з гаком... (Олександр Ковінька, Кутя..., 1960, 92); 2. род. а. Зрізана голівка або квітка цієї рослини. * У порівняннях. Поправила [братова] біля столу налавник і повернула миле, округле, мов соняшник, обличчя до Якова (Михайло Стельмах, I, 1962, 489). 3. тільки мн. Поля, на яких ростуть ці рослини; самі рослини цих полів. Тільки доїхали [вершники] до перших хат, як з соняшників вийшли два бійці (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 332); 4. род. у, збірн. Насіння цієї рослини. – Вона була міщанка, перекупка: хлібом торгувала, рибою, соняшником... (Панас Мирний, II, 1954, 166)[СУМ т. 9, с. 461]; **сoнях**, а, (про насіння) у, ч., «розм. Те саме, що сoнiашник. Поле соняхів стривожено махає цупким листям, киває головами (Ю. Янов., II, 1954, 199); На лавці... сиділа руденька білка і, швидко цмокаючи язичком, вилузувала сонях (Тич., I, 1957, 246); * У порівн. Мов сонях, квітне літо (Мал., Віщий голос, 1961, 19). [СУМ т. 9, с. 460]. У поетичній мові актуалізоване з подальшим переосмисленням, асоціативними ускладненнями уживання лексеми **соняшник** у 1, 2, 3 значеннях.

Як відомо, **сoнiашник** (лат.*Helianthus* L – сонячна квітка) – рід рослин родини Айстрових; існує близько 110 видів; це поширена технічна і сільськогосподарська культура, яку вирощують на півдні України; основна олійна культура України; медонос. Соняшник вважають «квіткою сонця». В Європу рослина завезена іспанцями в 1510 році з Північної Америки, де соняшник був окультурений в III тисячолітті до н.е. В Україні з'явився у середині 18 ст. В Європі соняшник використовували як декоративну рослину, десь з 1860 р. з нього почали добувати олію. До того часу англіїці споживали молоді суцвіття соняшника з оцтом і маслом. Спершу його розводили як декоративну рослину, згодом також заради зерна, яке вживали як ласощі.

У сучасній національній свідомості *соняшник* отримав статус образу-символу України: за аналогією до кольористики національної символіки: жовтий соняшник на тлі блакитного неба (барви нашого прапора). З часу незалежності (відтоді, коли офіційно стали використовувати національну символіку) таке уявлення про соняшник набуло своєрідної популярності (особливо – у рекламі, фотомистецтві тощо, де є безпосереднє зорове сприйняття образу). У поетичному слововживанні мовно-естетичний знак *соняшник* позначений ширшим і глибшим змістом.

Незмінно усталилося, універсалізувалося розуміння, що **соняшник** – символ сонця, його своєрідний, оригінальний «аналог» на Землі. З самих початків соняшник у народній уяві є квіткою, що нагадує сонце, – за кольором, за формою; звідси виникли переконання, що сонях повертає голову за сонцем. Це не так. Насправді соняшник голівкою завжди росте на схід; цей факт слугував приводом для естетизації образу:

СОНЯШНИК

На осонні соняшник підраста,
голову за сонечком поверта.
він сонечку просто в очі –
щось до мами-сонечка мовить хоче (Олег Орач).

На підставі схожості – предметів космічного (небесного) і земного (рослинного) просторів розглядалий флоронемем в сучасній мовно-поетичній системі став предметом поетизації, словесно-образного кодування національної дійсності. Традиційно в сучасній мовотворчості підтримується і набуває повсякчасного образно-змістового поглиблення вкорінене уявлення про співмірність образів *сонця* і *соняшника*, що продукує плідну основу для творчої фантазії, вигадки:

Соняшник у Сонце закохався –
У найбільше світило Землі,
І йому в коханні зізнавався,
Тягнувши всі соки із ріллі,
Повертав за ним завжди по колу
Величаву голову свою,
А коли спускалась ніч у поле,
Виглядав ранкову зорю.
Вверх тягнувся з усієї сили,
Дорости до Сонечка волів...
Хоч його спинитися просили,
Він нікого слухать не хотів!
Став тонким, високим і вразливим.
Так від вітру гнувся повсякчас,
Що не зміг противитися зливам
І навпіл переламався враз!
Прошептав востаннє: «Це з любові...
Я вмираю, а вона жива!..»
Та веселки смуги кольорові
Не почули ті його слова...
А проміння тепле далі грає,
Соняха ж немає на ріллі...
Він не знав, що Сонечко кохає
кожен-кожен Соняшник Землі... (Анастасія Лінчук)

В українській класичній літературі поетичний образ соняшника постає як атрибут національної дійсності, як ознака народного побуту, як прикмета сільськогосподарської реальності. Соняшник (соняшникове поле) – відзнака українського сільського життя:

Ліс в осені стояв. Дивився на райцентр.
Смолою синьою перекипало літо,
І дихала земля з прив'ялених люцерн,
Прощався з літом джміль, марудив розджмеліто,
Дивився вовком, вовком і літав,
Валив крилом комбайни й елеватор:
Ну як це так, було одне й забрати?
Було джмеленьке – і забрати раптом,
А я ж то я – один я у літах!
Це – кавуни! Усі вони такі!
Свої рябі погладжують пузища
І рябо дивляться, рябі, на літаки,
І в літаків пузище тільки вище!..
Квасоля – ні. Своім квасольним днем
Мовчить та в'ється, й вив'ється на плітті...
А кавуни – вони такі здавен:
До літа допадуться і – по літі!

Ліс в осені стояв. Дивився на райцентр.
 Очима синіми вже золотіло літо,
 І дихала земля з холонучих люцерн
 Притихлим пізнім кавуновим квітом.
 Стояв, ходив, лежав осінній щем,
 Щеміло серце по усіх усюдах,
 І обнімались – при базарі й людях –
 До шиї шия – соняшник з конем (Микола Вінграновський).

Разом з іншими атрибутами національної сільськогосподарської картини світу (*люцерна, кавуни, квасоля*) соняшник є обов'язковим і виразно-значущим естетичним образом, що асоціюється з сонцем і літом.

Поетизація образу-символу *соняшник* базується на неодмінній його антропоморфізації. Міцно закріпилося у свідомості митців уявлення про те, що у соняшника є голова (*голова соняшника* – лексична метафора), також він може мати головний убір (шапку, бриль тощо): відтак соняшник завжди постає як одухотворена, антропоморфізована реалія зі сфери рослинного світу, як жива істота, схожа на людину (і за зовнішніми ознаками, властивостями, і за діями):

СОНЯШНИКИ

Гарбуз піднімає лапаті дзвоники;
 Я стану у тінь, загубивши слово,
 Соняхи, щирі огнепоклонники,
 Сходу кивають злогоголово.
 Кладуть без ліку поклони гарячі,
 Як вигляне сонце в небесні обходини,
 А потім шушукають про свої невдачі,
 Про горе капусти й дрібної городини.
 Які вони рідні, дружні та ближні
 При добром вітрі, при всякій погоді!
 І дивляться соняхи, тягнуться, ніжні,
 До сонця у небо, до сонця, та й годі!
 А я посміхнуся: коли б того дива!
 Я ж бачив учора в саду на алеї
 Ішла кароока, ішла чорнобрива, –
 Вони й повернулись від сонця до неї... (Андрій Малишко).

Метафоричне обрамлення образу *соняхів* (вони *кивають злогоголово; кладуть без ліку поклони гарячі; шушукають про свої невдачі; дивляться; повертаються* головами за красунею) продукує одухотворену картину поетичного світу – фрагменту національної дійсності. При цьому *соняшник* завжди – образ, що позначає чоловіче начало. За ним закріплені суто позитивні емоції, якості, властивості: На городі, в гарбузинні, / Соняхи, мов хлопчачи, / Ловлять сонячне проміння / В золоті свої шапки. (Петро Ребро «Соняхи»), Сонях виріс на осонні / Вільно та розлого. / Одягнув чубатий сонях/ Бриля золотого. / Вийшла осінь із діброви –/ Сонях похилився. /Бриль за обрій вечоровий/ Сонцем покотився. /Дідусем стоїть вусатим/ Соняшник осінній, / Хлопчикам-горобенятм/ Роздає насіння (Валерій Бойченко).

Сучасними митцями послідовно і різнопланово підтримується зіставлення соняшників з чоловічим началом, з підкресленням ознак маскулітності:

СОНЯХИ

Приблудили соняхи в город,
 Посхиляли голови гривасті.
 Чи втомили пошуки пригод,
 Чи казки, настояні на щасті?

Ніч пили - напитись не могли,
 Брала із лякливої долоні
 Житні крихти літньої імлі
 Соняхи, сп'янілі від безсоння.
 Натрусили порошу із грив
 На Шляху Чумацькому, й потому
 Хтось із них підкову загубив
 У моєму небі молодому (Світлана Луцкова).

Як бачимо, соняшник уявляється парубком, нареченим. Але можливе також асоціативне сприйняття-поєднання соняшника з образом коханої дівчини:

СОНЯХИ

Жовтіють соняхи полями,
 В віночки промені вплели.
 До сонця крутять головами,
 Рахують кращі літні дні.
 А ти десь там в озерах синіх,
 У віддзеркаленнях води.
 Тебе пестливі ніжать хвилі...
 Я б обійняв твої сліди...
 Та, я в ладунках самоти.
 По ранках йду в холодні роси,
 Шукать де сходяться світи.
 Йду під ногами спориші...
 Так манять соняхи оті.
 Вони всміхаються, ... як ти... (Юрій Терен).

Мабуть, таке естетичне наповнення образу мотивоване асоціативним ланцюгом *кохана – сонце – соняшник*. Тут соняшник, як і сонце, корелює з поняттями космосу, неба і водночас високих почуттів.

У світосприйманні М. Вінграновського образ коханої також постає в єдності з соняшниками:

Сміялись вам, мовчати вами,
 Вашим ім'ям сповнять гортань
 І тихотихими губами
 Проміння пальчиків гортать...
 На лист, на сніг, на квіт, на тіні,
 У шелест і нешелестинь,
 Стелить в душевному тремтінні
 Солодку, юну вашу тінь,
 І в світанковім сумовинні
 Прощально пестить шию, ніс
 І сонні соняшники сині
 В солонім сонці сонних кіс,
 І знать одне: любити доти,
 Доки не згасне долі рань,
 Не згаснуть серця перші кроки
 І перші болі перших ран (М. Вінграновський).

Доповнений, алітерованими та асонованими звуками, обрамлений звуковою грою слів, орнаментований оригінальним метафоричним контекстом, образ соняшників і коханої, її кіс (можливо, світле волосся (локони тощо) нагадують пелюстки соняшників) – зразок поетичної уяви: *І сонні соняшники сині/ В солонім сонці сонних кіс*.

У сучасному поетичному осмисленні соняшник – не лише ознака пейзажу, атрибут національної картини світу, а й ознака прапам'яті, плінності життя, вічності, символ життєвого укладу:

ПРО СОНЯХИ

Я соняхи до серця пригорну...
 В них стільки літа й неба голубіні!
 Зачепить вітер зболену струну,
 Сповільнять хід мірильниці настінні.
 Нехай біжить по колях життя...
 Тихцем зійду на сонячній зупинці.
 Дідисько-дуб вже віти он простяг,
 Додолу трусить жолуді-гостинці.
 Хатина бабці білим реп'яшком
 Вчепилася край вулиці, старенька.
 І до дверей стежина в'ється швом,
 У грудях щось здригнеться і затенька.
 Люстерця жовтоокі розцвіли!
 Медово плачуть в гущу молочаю,
 Вже скоро ніч накрапає смоли...
 А я до серця сонях пригортаю.... (Грина Кохан).
 Ця рослина також є художньо-образним уособленням любові, душевного тепла, ніжності, материнської мудрості:

Мати сіяла сон
 під моїм під вікном,
 А вродив соняшник.
 І тепер: хоч буран,
 хоч бур'ян чи туман,
 А мені – сонячно.
 Мати сіяла льон
 під моїм під вікном,
 А зійшло полотно.
 І тепер: хоч яри, хоч вітри крізь бори,
 А я йду все одно.
 Мати сіяла сніг,
 щоб він м'яко – до ніг,
 А вродило зілля.
 І хоч січень січе, а мені за плечем
 Журавлі журавлять.
 Мати сіяла хміль,
 щоб дівчат звідусіль
 Станом я знаджував,
 А вони, як на сміх, проминали усі,
 Все ж одна – зважилася.
 Мати вибрала льон.
 І вино вже давно
 Хмільно так хмелиться.
 І з-під крил журавлиних
 мені під вікно
 Листопад стелиться.
 Тільки квітом своїм
 при моєму вікні
 Не опав соняшник
 Я несу його в світ,
 щоб не тільки мені,
 Щоб і вам сонячно (Б. Олійник).

У вірші митець обіграє близькозвучні лексеми: *сон, соняшник* і *сонячно*, до того ж *соняшник* і *сонячно* – спільнокореневі; в результаті формується особливий асоціативно ускладнений макрообраз сонячного теплого світу материнської любові, одвічних українських звичаїв, родинності, тепла, душевності, пам'яті поколінь. Соняшник, посіяний матір'ю, що не опав з часом, – це створений, виплеканий світ доброти, радості,

затишку, спокою, дороговказ у житті (*Тільки квітом своїм / при моєм вікні / Не опав соняшник / Я несу його в світ, / щоб не тільки мені, / Щоб і вам сонячно*). У поетичному контексті висловлення *Сіяти соняшник, вродив соняшник* означають любов, злагоду, мир, спокій, достаток.

Хрестоматійною стала поезія про соняшник І. Драча, своєрідна репрезентація його мистецького кредо:

БАЛАДА ПРО СОНЯШНИК

В соняшника були руки і ноги,
 Було тіло, шорстке і зелене.
 Він бігав навипередки з вітром,
 Він вилазив на грушу,
 і рвав у пазуху гнилиці,
 І купався коло млина, і лежав у піску,
 І стріляв горобців з рогатки.
 Він стрибав на одній нозі,
 Щоб вилити з вуха воду,
 І раптом побачив сонце,
 Красиве засмагле сонце, -
 В золотих переливах кучерів,
 У червоній сорочці навипуск,
 Що їхало на велосипеді,
 Обминаючи хмари на небі...
 І застиг він на роки й століття
 В золотому німому захопленні:
 – Дайте покататися, дядьку!
 А ні, то візьміть хоч на раму.
 Дядьку, хіба вам шкода?!
 Поезіє, сонце моє оранжеве!
 Щомиті якийсь хлопчисько
 Відкриває тебе для себе,
 Щоб стати навіки соняшником (Іван Драч).

Антропоморфізований, казково-нереальний, міфічний образ соняшника переростає, перетворюється, перевтілюється в хлопчика, що разом з одухотвореним образом сонця слугує джерелом мистецького натхнення; відтак поезія мислиться як сонцетворчість, як космічне начало, як світ сонця і тепла, енергії, пульсування життя, дитячої сонячної чистоти. У митця послідовно перегукуються і корелюють знакові у змістовому та емоційному планах образи *соняшника* і *сонця*.

Філософське осмислення життя, світу, національного буття поетично репрезентує Павло Мовчан також у образі *соняшника* – звичайної «буденної» рослини:

СОНЯХИ

Давно вже збігла хвиля жовтопінна
 і рій бджолиний в простір закотивсь,
 упали соняхи поштиво на коліна...
 немов землі удосталь напились.
 А сонце їм потилиці лиш гріє –
 куди ж поділись золоті вінки?
 Ось ізурку скоро візьме вже Марія
 і виб'є з голови усі думки...
 І вилузає в пелену до бубки,
 на вітер пустить срібні лущайки,
 щоб знали, як показувати зубки
 та ще й сукать порожні кулаки... (Павло Мовчан).

Митцем оригінально і разом з тим традиційно концептуалізовані зовнішні ознаки соняшника (*Давно вже збігла хвиля жовтопінна*), його цілющі властивості, призначення як

медоносної рослини – *рій бджолиний в простір закотивсь*), метафорично-антропоморфізоване бачення світу (*упали соняхи поштиво на коліна...; сонце їм потилиці лиші гріє; виб'є з голови усі думки...; щоб знали, як показувати зубки / та ще й сукать порожні кулаки...*), замілювання образом, поетичне уявлення рослини, переплетене з народними побутовими уявленнями, життєвим укладом українців. У цих рядках заковано одвічний плин буття. Незакінчені речення в творі – привід для роздумів.

Сонях – за аналогією до недосяжного космічного світила – це мрія, енергія життя, рух до світла, правди, волі: І куди вони йдуть / обтерши об запаску руки / переходять межу / і ховаються в соняхах / вже без них залишається / запах коров'яних дійок / й долину / що засохся у зламах долонь / ніби усе як було / бо ж нічого такого не сталося / лиш на ганочку / де вони шойно сиділи / залишається сонце / навіть у дощ / сонце не поступається / і променіє веселка / то їм Бог виплітає дорогу / із неба у соняхи (Мар'яна Савка). Соняхи, дорога із неба у соняхи (разом із сонцем) – шлях у вічність, у безсмертя, у життя.

Ще складнішою, багатоступінчатою є інформація про соняшник, поетично перекодована В. Голобородьком у вірші «Соняшники»: показово, що тут переплітається, взаємодіє віднайденна й актуалізована автором зорова символіка із змістовою, переосмисленою: митець вводить образ соняшників завдяки картині Ван Гога «Соняшники», детермінує уявлення про соняшник як рослину, що символізує тепло, затишок, достаток; факт розташування цієї картини в оселі після одруження вказує на почуття ліричного героя, його внутрішню сутність. Образ *соняшника* символізує любов і злагоду, матеріалізує ці почуття, слугує предметом перетворення бажаного в дійсне:

СОНЯШНИКИ

Коли ми одружилися і я привів тебе
у мою порожню парубоцьку кімнату,
ми одночасно вирішили прикрасити голі стіни –
стали чіпляти репродукцію картини «Соняшники»:
на жовтому тлі – жовтим – соняшники,
на ще не випаленій глині
маляр поставив свій напис –
гличик вийшов підписаний.
О Ван-Гогу, ти умів заповнювати
порожній простір полотна!
Я тримав розведеними руками
розпростертий на стіні папір,
ти відходила трохи далі від стіни,
поправляючи лівою рукою руде пасмо
волосся, що опадало на очі,
придивлялася, чи не косо висить,
подавала мені цвяшки
із прямокутниками паперу під головками,
а я молотком прибивав до стіни.
Тепер як зайдеш до кімнати,
то вона не порожня:
поглянеш на голу стіну,
а там – соняшники
і на синьому гличичку
ультрамарином напис: Vincent. (Василь Голобородько).

Макрознаковим у змістовому плані є образ *країни соняшників*, що, мабуть, символізує щастя, здійснення мрій, душевний спокій, благодать:

А той літак, що летить до країни соняшників,
не здійснить посадки, бо там немає аеродромів,
а моя підказка, що той літак,
як лелека, може сісти на хату,
або, як жайворонок, у поле,
чи, як бджола, просто на соняшник,
безглузда, як моє себезаспокоєння. (Василь Голобородько).

Висновки. Українська образно-поетична система перебуває в ритмічно збалансованому русі думки і почуття, їх взаємодії, в динамічному розвитку. Поповнення арсеналу національних словесно-образних знаків-символів відбувається на основі активізації одиниць на позначення предметів довкілля, звичних, близьких для мовносія.

У сучасному українському слововживанні потужно оприятнений словесно-образний знак *соняшник* (*сонях*), який можна кваліфікувати як мовно-естетичний знак української культури, що вживається у поетичних контекстах із загальнословниковими і новими, символічно-ускладненими значеннями.

Основоположне переосмислено-поетичне бачення образу *соняшника* полягає в розумінні його як мікромоделі сонця (за зовнішньою схожістю). За нашими переконаннями, у мовно-поетичній світоглядній системі утвердився, розширився, зазнав поглиблення асоціативно-змістовий зв'язок між поняттями *соняшник і сонце, сонячний, сонячно*. На основі цього зв'язку вибудовується низка переосмислених уявлень: сонях, подібно до сонця, постає джерелом тепла, затишку, тому флорономен набуває ознак космічного, реально-нереального начала, пов'язується (на підставі співвіднесеності з небом) з висотою, недосяжністю, відтак – з мріями; сонях – також символ енергії, руху.

Слово-образ, слово-символ і слово-знак *соняшник* у сучасній поетичній мовосистемі співмірний з поняттями любов, благодать, злагода, мир і под. Цей знак-символ цілком вписується в атрибутику кохання. Соняшнику приписується маскулітне начало (*парубок, дідусь* тощо), хоча можливе (рідше) уявлення про рослину, що асоціюється з коханою. Основні семи поетоніми *соняшник* у сучасній українській поетичній системі – «любов», «тепло», «достаток», «джерело натхнення», «мрії», «національний уклад життя» та інші.

Слово-поняття соняшник сприймається як естетично довершений, гармонійно-цілісний, величний образ національного етнобуття.

Література:

1. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. С. 460–461 [СУМ].

Betsenko T. Poetic image of a sunflower in modern Ukrainian poetic linguistic creativity

Summary. The article deals with the semantics and poetics of the word-image sunflower in the modern Ukrainian linguistic and artistic system. It is stated that in modern Ukrainian vocabulary the word-shaped sunflower (*sonya*), which can be qualified as a linguistic-aesthetic sign of Ukrainian culture, used in poetic contexts with general vocabulary and new, symbolically-complicated meanings, is powerfully attested. The peculiarities of the use of the sun and aesthetic sign by the artists are analyzed.

The basic tendencies in the use of the designated word-image are found out, its semantic and emotional-expressive

potential is substantiated. The patterns of poetic playing of the word-shaped sunflower sign are revealed, its place and role in the linguistic-poetic system are motivated. It is established that the key, fundamental, initially rethinking-poetic vision of the image of sunflower is to understand it as a micromodel of the sun (in external resemblance).

It has been proved that the linguistic-aesthetic sign-symbol of sunflower is anthropomorphized by artists (often to denote signs of masculinity, etc.). Traditionally, sunflower symbolizes warmth, happiness, joy, life; it is an indispensable attribute of the national picture of the world. The positive emotional-expressive potential of the image-symbol of the sunflower is supported by the seven “love”, “harmony” and others. Consistently, sunflower is associatively associated with the concepts of sun, solar, sunny. In general, it is a plastic and dynamic image symbol. The main seven poetry sunflowers in the modern Ukrainian verse system – “love”, “warmth”, “prosperity”, “source of inspiration”, “dreams”, “life” and others. Sunflower is not only a sign of the landscape, an attribute of the national picture of the world, but also a sign of memory, flow of life, eternity.

The word-concept of sunflower is perceived as aesthetically perfect, harmoniously-integral, majestic image of the national

ethno-existence. On the example of the use of the word-image sunflower the tendencies in the modern Ukrainian language-figurative system are comprehended. It is substantiated that the Ukrainian poetic poetic – quite peculiar in figurative-poetic, semantic plans, mobile and variable, oriented on permanent updating, on aspiration to associative complications of canonical images, their transformation, extension of semantics, distribution.

The tendency to replenish the figurative composition of the poetic continuum is observed. In the course of the study, it was found that the visual-poetic linguistic space is changing due to two main processes: the activation of new content-aesthetic units in the function of the iconic components of the artistic picture of the world; due to the semantic extension, the complication of the substantive aura of linguistic units, which leads to the creation of a monumental semantic field of figurative-poetic means of artistic language, maintains its tradition and at the same time attests to the original path of development.

Key words: poetic language, linguistic-poetic system, word-image, sign-symbol, aesthetics of word-image sunflower.

*Бігдай М. О.,**асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»*

ДО ПИТАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Для сучасної лінгвістики досі актуальним є дослідження мови як системи, зокрема вивчення семантичних відношень на лексичному рівні мови. У статті описані основні етапи класифікації дієслів української мови на лексико-семантичні групи та лексико-семантичні підгрупи.

Детально представлений третій кінцевий етап класифікації та його результати. При проведенні лексико-семантичної класифікації дієслів української мови використано дієслова-архісеми зі «Словника семантичних тем». Цей словник був розроблений в Українському мовно-інформаційному фонді та фактично представляє список архісем для кожного українського дієслова. Проаналізовано всі значення та всі нюанси значень усіх лексико-семантичних варіантів кожного дієслова-архісеми з цього словника. Це дозволило зробити детальну класифікацію, яка найбільш повно відображає реальні парадигматичні відношення в мові.

Дослідження проводилось за допомогою компонентного аналізу, щоб виділити семантичні компоненти у значеннях дієслів. Крім того, для визначення меж та обсягу лексико-семантичних груп використано метод ступінчастої ідентифікації Е.В. Кузнецової.

У результаті цього дослідження була представлена одна з можливих семантичних класифікацій українських дієслів. Зокрема, було виокремлено чотири загальні лексико-семантичні групи українських дієслів: 1) дієслова дії, 2) дієслова буття, 3) дієслова стану, 4) дієслова відношення. Кожна з цих лексико-семантичних груп додатково поділяється на менші лексико-семантичні підгрупи.

Подальше дослідження автор вбачає у розширенні цієї лексико-семантичної класифікації дієслів, а саме: ще детальніше опрацювання та поділ лексико-семантичних підгруп у межах кожної лексико-семантичної групи, а також використання цієї класифікації в різних системах обробки лінгвістичної інформації в галузі прикладної лінгвістики. Наприклад, для анотування дієслів в корпусах текстів, для створення електронних словників, тощо.

Ключові слова: дієслово, лексико-семантична група, лексико-семантична класифікація.

Постановка проблеми. «Вивчення системних і структурних характеристик об'єкта пізнання стало однією з центральних задач більшості теоретичних дисциплін, які переходили від описання спостережуваних фактів, їхньої класифікації до пізнання глибинних ознак об'єкта й принципів його організації, які виражаються передусім у системних і структурних відношеннях» [4, с. 247].

Для сучасної лінгвістики актуальним залишається дослідження мови як системи, зокрема вивчення семантичних відношень на лексичному рівні мови. Оскільки відбувається комп'ютеризація у всіх галузях знань, то результати такого дослідження можуть бути актуальними також для різноманітних комп'ютерних систем опрацювання мовної інформації.

Зокрема, для анотування дієслів в корпусах текстів, для створення електронних словників, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві проведено багато досліджень окремих лексико-семантичних груп або лексико-семантичних підгруп дієслів, як-от: дії, мовлення, буття, мислення та інше. Крім того В.М. Русанівський [10], О.І. Леута [6], С.М. Дишлева [2] досліджували весь клас дієслівної лексики і запропонували їхню семантичну класифікацію. Проте вважаємо доцільним доповнення цих класифікацій і створення узагальненої лексико-семантичної класифікації дієслів української мови.

Мета статті – описати етапи створення узагальненої семантичної класифікації української дієслівної лексики, а саме результати проведення кінцевого третього етапу класифікації. В якості джерела дослідження обрано «Словник української мови в 11-ти томах» (СУМ-11) [11].

Виклад основного матеріалу. Лексико-семантична класифікація проводилася у три етапи. На першому етапі здійснено порівняння та узагальнення вже наявних семантичних класифікацій дієслів для української мови, а саме В.М. Русанівського [10], О.І. Леути [6], С.М. Дишлевої [2]. На другому етапі використано «Словник семантичних тем» [3, с. 13], розроблений в Українському мовно-інформаційному фонді (УМІФ).

Семантична тема – це синонім до ідентифікатора або архісеми у значенні слова. «Словник семантичних тем» містить алфавітний реєстр усіх дієслівних архісем, а саме 2 393 одиниці, які фактично представляють всі дієслова української мови. Саме тому автор вважає, що поділивши кожен ЛСВ цих дієслів-архісем на лексико-семантичні групи, отримаємо узагальнену лексико-семантичну класифікацію всієї дієслівної лексики. Використовуючи денотативний підхід, кожне з 2 393 дієслів-архісем із цього словника віднесено до однієї з лексико-семантичних груп з першого етапу. Детальніше перший і другий етапи класифікування описано в цій статті [7].

Під час третього етапу проведення лексико-семантичної класифікації ЛСВ дієслів української мови уточнено лексико-семантичну класифікацію, здійснену під час другого етапу. При цьому проаналізовано кожен ЛСВ кожного дієслова, що дає змогу зробити детальну класифікацію. Всього опрацьовано 2 393 дієслова-архісеми, а саме 16 245 ЛСВ цих дієслів.

На цій стадії за основу взято семантичну класифікацію російських дієслів з ідеографічного словника за редакцією Л.Г. Бабенко [1] та апробовано її на дієсловах української мови. Він достатньо повно та детально відображає ідеографічне представлення російської дієслівної лексики. Оскільки саме в ідеографічних словниках відтворені відношення між поняттями та реаліями в дійсності, то можна припустити, що є багато спільних лексико-семантичних груп та лексико-семантич-

них підгруп дієслів у семантичних класифікаціях для різних мов, в даному випадку для української та російської мов. Вибрана лексикографічна праця містить 25 000 дієслів російської мови, представлених в ідеографічному вигляді. В цьому словнику ЛСВ всіх дієслів поділені по лексико-семантичних групах та підгрупах з описом семантики, граматики, та ілюстративного матеріалу.

За допомогою компонентного аналізу виокремлено семантичні компоненти в структурі значення кожного ЛСВ кожного дієслова української мови. Метод ступінчастої ідентифікації Е.В. Кузнецової [5] був використаний для визначення меж і обсягу лексико-семантичних груп.

Після третього етапу одержано чотири загальні лексико-семантичні групи дієслів: 1) дієслова дії, 2) дієслова буття, 3) дієслова стану, 4) дієслова відношення. Кожна з цих лексико-семантичних груп поділена на дрібніші лексико-семантичні підгрупи.

При проведенні лексико-семантичної класифікації дієслів української мови використовувалися всі значення і всі відтінки значень дієслів, тобто всі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) кожного дієслова. Це зумовлено тим, що таким чином вдається зробити детальнішу класифікацію, яка найповніше відображає реальні парадигматичні відношення в мові. Не було взято до уваги фразеологічний матеріал з СУМ-11, оскільки фразеологізми не є об'єктом цього дослідження.

Чимало мовознавців виокремлює лексико-семантичну групу дієслів дії, оскільки дієслово в першу чергу позначає дію. Як зазначає М.В. Мірченко: «Предикати дії становлять основні й найпоширеніші предикати речення. Вони позначають діяльність, яку породжує діяч й активно її стимулює. Вони займають центральну, основну зону в системі дієслівних предикатів і відзначаються власне-семантичними й семантико-синтаксичними ознаками» [8, с. 114–115].

До лексико-семантичної групи 1. «Дієслова дії» віднесено такі лексико-семантичні підгрупи. Тут і надалі приклади взято зі «Словника української мови в 11-ти томах» (СУМ-11) [11]:

1.1. «Дієслова руху»: **БІГТИ**, біжу, біжиши; мин. ч. біг, ла, ло; наказ. сп. біжи, біжімо, біжіть; недок. 1. Прискорено пересуватися на ногах; рухатись, швидко переставляючи ноги.

1.2. «Дієслова переміщення об'єкта»: **ВЕЗТИ**, зу, зеш; мин. ч. віз, везла, ло; недок. 1. перех. Пересувати, переміщати якимсь транспортом кого-, що-небудь з одного місця на інше.

1.3. «Дієслова розміщення»: **ЗАКЛАДАТИ**, аю, аєш, недок., ЗАКЛАСТИ, аду, адеши, док., перех. 1. // 1. Вставляти, поміщати кудись, у що-небудь з певною метою, у певній кількості.

1.4. «Дієслова фізичного впливу на об'єкт»: **ПОБИТИ**, б'ю, б'єш, док., перех., 1. з прийм. в (у), об, по. Постукати, поплескати по чому-небудь, об щось.

1.5. «Дієслова творчої діяльності»: **КРЕСЛИТИ**, лю, лиш, недок., 2. перех. і неперех. Робити, виготовляти креслюнок, схему тощо.

1.6. «Дієслова інтелектуальної діяльності»: **ВИВЧАТИ**, аю, аєш, недок., ВІВЧИТИ, чу, чиши, док., перех. 1. Навчаючись, набувати певних знань, відомостей в якій-небудь галузі; опановувати щось.

1.7. «Дієслова мовленнєвої діяльності»: **ВИГОЛОШУВАТИ**, ую, уєш, недок., ВИГОЛОСИТИ, ошу, осииш, док., перех. 1. Публічно висловлювати промову, звернення.

1.8. «Дієслова соціальної діяльності»: **СВЯТКУВАТИ**, ую, уєш, недок., 1. перех. Відзначати свято (див. свято 1 1, 3, 4).

1.9. «Дієслова фізіологічної дії»: **ВИДИХАТИ**, аю, аєш і рідко ВИДИХУВАТИ, ую, уєш, недок., ВІДИХАТИ, аю, аєш, док. 1. перех. і неперех. Дихаючи, виштовхувати з легенів повітря, тютюновий дим і т. інші.

1.10. «Дієслова звучання»: **ВИТИСЯ**, в'юся, в'єсиа, недок. 7. перен. Звучати переливчасто.

В українському та зарубіжному мовознавстві виокремлюють дієслова буття та існування. Це зумовлено зокрема тим, що буття стосується всіх сфер життя людини. Як зазначає О.М. Пешковський: «Не можна щось мислити в площині небуття» [9, с. 471].

До лексико-семантичної групи 2. «Дієслова буття» віднесено такі лексико-семантичні підгрупи:

2.1. «Дієслова початкової фази буття, існування»: **УТВОРЮВАТИСЯ**, юється, недок., УТВОРИТИСЯ, брється, док. 1. Зароджуватися, починати своє існування внаслідок певних природних процесів.

2.2. «Дієслова існування»: **ІСНУВАТИ**, ую, уєш, недок., 1. Бути в дійсності; бути.

2.3. «Дієслова припинення буття»: **ГАСНУТИ**, не, недок. 1. Переставати горіти, світити.

Традиційно мовознавці поділяють дієслівну лексику на дієслова дії та стану. На відміну від дієслів дії, дієслова стану характеризуються статичністю та постійністю. Як зазначає Е.Х. Суванова, «дієслова стану виражають насамперед дію, яка замкнена в суб'єкті» [12, с. 15].

До лексико-семантичної групи 3. «Дієслова стану» віднесено такі лексико-семантичні підгрупи:

3.1. «Дієслова становлення якості». Наприклад: **ГРИТИ**, грію, грієш, недок. 2. перех. Робити теплим, гарячим; нагрівати.

3.2. «Дієслова прояву ознаки». Наприклад: **БЛИСКАТИ**, аю, аєш, недок. 1. тільки 3 ос. Раз у раз яскраво блищати, світитися переливчастим світлом; поблискувати.

3.3. «Дієслова способу життя». Наприклад: **ПРОБУВАТИ**, аю, аєш, недок., ПРОБУТИ, уду, удеши; мин. ч. пробув, була, ло; док., 1. // 4. тільки док. Проводити життя у певний спосіб, у певних умовах якийсь час.

3.4. «Дієслова емоційного стану». Наприклад: **БОЯТИСЯ**, боюся, боїшся, недок. 1. кого, чого. Відчувати страх перед ким, чим-небудь.

3.5. «Дієслова фізіологічного стану». Наприклад: **ВИД՜ЖУВАТИ**, ую, уєш, недок., ВІДУЖАТИ, аю, аєш, док. 1. Ставати здоровим, поправлятися після хвороби, поранення.

3.6. «Дієслова функційного стану». Наприклад: **ЗАМОРОЖУВАТИ**, ую, уєш, недок., ЗАМОРОЗИТИ, ожу, озииш, док., перех. 1. Сильно охолоджуючи доводити до замерзання (у 1 знач.).

Оскільки в реальному світі існують відношення між предметами та явищами, то доцільним є виокремити окремою групою дієслова відношення, в яких відображені ці відношення в мові. Як зазначає О. Уйомов, «...відношення не можуть існувати поза або незалежно від речей. Вони можливі лише тоді, коли є співвідносні речі. Лише в абстракції можливе роздвоєння, препарування речі й відношення» [14, с. 70].

До лексико-семантичної групи 4. «Дієслова відношення» віднесено такі лексико-семантичні підгрупи:

4.1. «Дієслова взаємовідношення». *Наприклад: БРАТИСЯ, беруся, береєшся, недок. 7. заст. Женитися або виходити заміж; одружуватися.*

4.2. «Дієслова володіння». *Наприклад: МІНЯТИ, яю, яєш, недок., перех. 1. Віддаючи, одержувати натомість когось, що-небудь; обмінювати.*

4.3. «Дієслова міжособистісних відносин». *Наприклад: ЗВ'ЯЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., ЗВ'ЯЗАТИСЯ, зв'яжуся, зв'яжешся, док. 3. Вступати у ділові, офіційні зв'язки, спілкуватися з ким-небудь.*

4.4. «Дієслова соціальних відносин». *Наприклад: ДОЗВОЛЯТИ, яю, яєш, недок., ДОЗВОЛИТИ, лю, лиш, док. 1. перех., з інфін. Давати згоду, дозвіл, право на здійснення чого-небудь.*

Висновки. Представлено класифікацію дієслів української мови за лексико-семантичними групами та лексико-семантичними підгрупами. Проте це є лише однією з можливих семантичних класифікацій дієслівної лексики і не може вважатися вичерпною.

Перспективним подальшим дослідженням вважаємо розширення класифікації дієслів за лексико-семантичними групами, а саме: ще детальніше опрацювання і виокремлення лексико-семантичних підгруп в межах кожної лексико-семантичної групи, а також використання цієї класифікації у різноманітних системах опрацювання мовної інформації у галузі прикладної лінгвістики.

Література:

1. Бабенко Л.Г. Толковый словарь русских глаголов: идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы. М., 1999. 694 с.
2. Дишлева С.М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2008. 18 с.
3. Дієслово в лексикографічній системі / О.Г. Рабулець, Н.М. Сухарина, В. А. Широков, К.М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. К.: Довіра, 2004. 259 с.
4. Іванова Л.П. Курс лекцій з загального мовознавства. К.: Освіта України, 2006. 312 с.
5. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. 2-е изд., испр. и доп. М.: Высшая школа, 1989. 216 с.
6. Леута О.І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис. д-ра філол. наук. К., 2009. 35 с.
7. Лукач М.О. Лексико-семантична класифікація дієслів української мови. *Наукові записки. Серія «Філологічна».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 46. 2014. С. 106–108.
8. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. 2-е вид., перероб. Луцьк: РВВ «Вежа», 2004. 389 с.
9. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М.: Учпедгиз, 1956. 511 с.

10. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. К.: Наук. думка, 1983. 236 с.
11. Словник української мови, тт. 1–11. Київ: «Наукова думка», 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 23.08. 2019).
12. Суванова Э.Х. Лексико-семантическая классификация производных глаголов в современном русском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук. М., 1985. 21 с.
13. Сухарина Н.М. Грамматична та лексична семантика українського дієслова в лексикографічній системі: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. К.: НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні., 2003. 19 с.
14. Уемов А.И. Вещи, свойства и отношения. М.: Наука, 1963. 321 с.

Bihday M. On the topic of lexical-semantic classification of verbs of the Ukrainian language

Summary. For modern linguistics, the study of language as a system is still relevant, in particular the study of semantic relations at the lexical level of language. The article describes the main stages of the classification of verbs of the Ukrainian language into the lexical-semantic groups and lexical-semantic subgroups. The third final stage of classification and its results are presented in detail.

When conducting the lexical-semantic classification of the verbs of the Ukrainian language, the verbs-archisemes from the “Dictionary of semantic themes” was used. This dictionary was developed by the Ukrainian Lingua-Information Fund and actually represents a list of archisemes for each Ukrainian verb. All the meanings and the nuances of meanings of all the lexical-semantic variants of each verb-archiseme from this dictionary were analyzed. This way it is possible to make a more detailed classification, which most fully reflects the real paradigmatic relations in the language.

The research was conducted with the help of componential analysis in order to distinguish semantic components in the meaning of verbs. Additionally, the method of step-by-step identification of E.V. Kuznetsova was used to determine the boundaries and volume of the lexical-semantic groups.

As a result of this research, one of the possible semantic classifications of the Ukrainian verbs was presented. In particular, four general lexical-semantic groups of the Ukrainian verbs were singled out: 1) verbs of action, 2) verbs of being, 3) verbs of state, 4) verbs of relation. Each of these lexical-semantic groups is divided additionally into smaller lexical-semantic subgroups.

For further study we consider expanding the classification of verbs into lexical-semantic groups, namely: further elaboration and selection of lexical-semantic subgroups within each lexical-semantic group, as well as the use of this classification in various systems for the processing of linguistic information in the field of applied linguistics. For example, for annotating verbs in text corpora, for creating electronic dictionaries, etc.

Key words: verb, lexical-semantic group, lexical-semantic classification.

Вовк А. В.,

аспірант кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

МЕТАФОРИЗАЦІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ «ЩОДЕННИКІВ» О. ГОНЧАРА

Анотація. У статті йдеться про природу та лінгвістичну сутність метафори на основі аналізу досліджень, присвячених цьому питанню. Метафору розглянуто як виражальний засіб експресивного синтаксису в «Щоденниках» О. Гончара й як стилістичну фігуру, що виявляє високий рівень віртуальності та смислотвірну потужність. Розглянуто історію дослідження метафори. Акцентовано специфіку когнітивного вивчення метафори.

Проаналізовано стилістичне забарвлення метафори в «Щоденниках» О. Гончара. Запропоновано аналіз основних лінгвістичних теорій трактування метафори та процесу метафоризації, а також досліджено термінологію, що пов'язана в лінгвістичній практиці із цим процесом. Докладно розглянуто питання про розмежування понять метафори та метонімії. Надано тлумачення метафори, де перенесення значення відбувається на основі подібності.

Проаналізовано історію дослідження питання, виявлено різновиди метафоричних процесів, які представлені в досліджуваних текстах, та наведено їхнє тлумачення (алегорія, символ, персоніфікація). У статті описані тематичні й структурні групи кожного з різновидів метафори, проаналізовано функції, які виконують ці експресивні засоби в «Щоденниках». Основна увага зосереджена на концептуальній природі метафоричних перенесень, їхньому зв'язку з мисленням людини (автора), зокрема метафору розглянуто як мовний феномен і складний ментальний механізм концептуального плану, що бере участь у когнітивних процесах концептуалізації та комунікації, пов'язаний зі сприйняттям, осмисленням і структуруванням дійсності, з мисленням і повсякденним досвідом людини, відображений у її діях та поведінці. Виявлені особливості використання метафори як способу символічного вираження внутрішнього досвіду особистості.

Ключові слова: «Щоденники» О. Гончара, метафора, експресивний засіб, експресивний синтаксис, метасимволізація.

Постановка проблеми. Виразність синтаксису художнього прозового тексту забезпечують різноманітні експресивні засоби, зокрема процеси метафоризації та метонімізації, імпліцитні засоби, які відомі як «метасимволізація».

В основі концептуалізації дійсності лежить антропометричний принцип метафоризації. В. Телія визначала, що антропометричність – це усвідомлення людиною себе як виміру всіх речей [1, с. 22]. Метафоризація – один із найважливіших механізмів мислення. Варіативні, контрастні метафори визначають текстовий тон та його інтертекстуальність. Процес метафоризації може охоплювати все семантичне поле. Такі семантичні поля функціонують у текстах як іманентні значеннєві та характерологічні проєкції [2, с. 26]. У процесі метафоризації початкове значення висловлення розширюється чи навпаки

звужується, тобто йдеться про зміну семантичного значення [3, с. 100]. Процес метафоризації є складником експресивного синтаксису. У «Щоденниках» О. Гончара представлені кілька його підвидів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метафора та метонімія завжди перебували в колі інтересів вітчизняних та зарубіжних мовознавців, таких як: Л. Алексєєва, Д. Василенко, Л. Дудок та інші [4; 5; 6]. Вітчизняна картина студіювань метафори є багатоаспектною. Цей троп постає як вияв діяльності «мовної особистості», що зіставляє себе і світ у межах набутого емпіричного та культурного досвіду (як власного, так і колективного).

Цей досвід стає базовим для асоціативно-образного осмислення довкілля. Розуміння метафори різними дослідниками має давню традицію. Метафору кваліфікували Ю. Апресян [7], Ц. Тодоров [8], У. Чейф («аномалії») [9], Ж. Дюбуа («семантичні скандали») [10], Ю. Лотман («порушення правильної побудови ланцюжків слів», «відхилення від очікуваної частотної моделі») [11, с. 288–308], М. Мюллер («хвороби мови») [12, с. 38] тощо.

Метафора позначає пункт повороту митця до самого себе, пошук світу зовнішнього всередині самого себе, до усвідомлення того, що внутрішній світ кожної людини неповторний і прагне втілитися в неповторну (адекватну істинній) форму буття. Індивідуальний світ, що втілюється в адекватну форму, інші люди сприймають як міфосвіт митця.

Мета статті – проаналізувати особливості вживання метафори як засобу створення експресії в мовотворчості О. Гончара (на матеріалі його «Щоденників»).

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) виявити різновиди метафори, представлені в «Щоденниках» О. Гончара; 2) класифікувати експресивні засоби метафоризації; 3) схарактеризувати функції метафори в «Щоденниках».

Виклад основного матеріалу. Метафоризація – це процес перенесення за асоціацією. Саме асоціативні зв'язки охоплюють все різноманіття нашого життя. На асоціативних зв'язках переважно будують метафоричний контекст. За допомогою метафори підкреслюють найхарактерніші, найважливіші для певної ситуації риси, інші ж риси відходять на другий план. Отже, під час створення метафор у їх розуміння автор укладає оцінку.

Метафора здатна поєднати яскраву, вражаючу фактурність алегорії й багатозначність символу. Здебільшого один предмет (неживий) прагне перетворитися на інший, щоб отримати змогу жити, тобто все неживе прагне ожити й утілитися в щось людиноподібне. Метафора так само оживляє світ, як уособлення, персоніфікація та алегорія. За фактурністю вона наближена до алегорії. В алегорії неживе оживає заради чогось третього, в метафорі неживе лишається тим, чим воно є насправді, але отримує на деякий час права живого [13, с. 220].

Ідентифікувати чіткі межі між метафорою та метонімією досить складно. Метафора має семантичну природу, порівняно із синтаксичною природою метонімії. Хоч не існує визнаної більшістю дослідників абсолютної класифікації цих тропів, функції обох сприяють кращому сприйняттю та засвоєнню інформації, через назви інших предметів та явищ уносять до тексту додаткові відтінки, емоційно увиразнюючи його.

Автор уводить їх до прозового тексту несподівано для читача, ставлячи в новий складно поєднувальний взаємозв'язок. Це засоби, які передусім примушують читача думати. На відміну від метонімії та її різновидів (синекдоха, антономазія), де в основі лежить обмін двох термінів із різних сфер, які мають просторові, часові, матеріальні та логічні зв'язки, в основі метафори відбувається перенесення явищ та назв через схожість. Метафора заміщує одне поняття іншим, на відміну від метонімії, яка виділяє таку ознаку в уже наявному понятті, що є основною для певної ситуації. У метафоричних реченнях граматична модель вступає у суперечність з її лексичним наповненням, виконуючи такі стилістичні функції: номінативну, інформативну, мнемонічну, текстотвірну, жанротвірну, пояснювальну, емоційно-оцінну, ігрову, ритуальну [14, с. 46].

У «Щоденниках» О. Гончара автор послуговується **метафорами**, де перенесення значення відбувається на основі подібності:

а) кольору: *На околицях Москви – золота осінь* (3, с. 32); *Ліси, гаї понад залізницею – в осінній позолоті, в багрянцях...* (3, с. 69); *Золото куполів сяє на тлі блакитного неба* (3, с. 83); *Осінь прийшла на кончівські луки. Ясно-золотим палають ліси, а по ньому вкраплене ще й багряне, а там густо-бордове, а луки зелені, а над ними – високе, блакитне...* (3, с. 119);

б) властивостей певного матеріалу, явища, природного явища, певної істоти тощо: *За моїм уявленням, Юрій Іванович був людиною на рідкість послідовною, людиною алмазної твердості* (2, с. 492); *Ось ще одне чудо перетворення сірої буденності у вічне золото поезії* (3, с. 6); *А може, станеться чудо? Може, золотий вік, вимряний людством, ще виникне десь попереду?* (3, с. 8); *Віриться, що колись там міг бути вік золотий, без воєн* (3, с. 21); *Як там наша Леся (онука – В. Г.) – у таборі, в спортивному рабстві?* (2, с. 526); *Носії баццли зла – це його ампула* (2, с. 496); *Чехословачина зустрічає нашого Генерального. Море людей на вулицях, уподовж доріг* (3, с. 140); *Приходив вітати спікер парламенту, надіслав вітання Президент, телеграм – море* (3, с. 464);

в) вияву почуттів: *Слова саяли, золотились у її виконанні...* (3, с. 35); *Снаряди падають усе ближче... Помер Юрій Тимошенко, улюбленець публіки – Тарапунька* (3, с. 125);

г) ефекту від певної дії: *Днями була телепередача «Цвіт слова» Олеся Гончара. Про становище мови. Але чи багатьом це зараз болить? Чи це не голос в пустині?* (3, с. 16); *XX вік, може, найтрагічніший за кількістю вчинених масових злочинів. Ми, люди цієї епохи, дихали випарями кривавих рік* (3, с. 54);

г) фізіологічних і психічних вражень від сприймання об'єктів, істот тощо: *Люблю Крим! І хоч лікарі й проти – поїду ще хоч раз, на побачення з морем та цікадами* (3, с. 27); *Відквітували наші луки, осеніють у туманах, в багрянім вінку Маркових дубів...* (3, с. 35); *Позатикали носи й не чують, як смердить від їхніх розглагольствовань звичайним шовінізмом, пошлим, тупим, допотопним...* (2, с. 493).

За змістом метафори поділяють на такі підвиди: персоніфікацію, алегорію та символ [15, с. 213].

Термін «персоніфікація» переважно вживають як стилістичний прийом і визначають як троп, що полягає в перенесенні властивостей людини (чи живої істоти) на неживі предмети, явища та абстрактні поняття, а також на тварин [16, с. 286]. Персоніфікацію здебільшого вводять до ширших меж метафори, класифікуючи її як різновид останньої. Як будь-який стилістичний прийом, персоніфікація має високий ступінь експресивності й тому насамперед характерна для текстів художнього стилю. Подекуди персоніфікація трапляється в текстах інших стилів, наприклад, у публіцистичному, оскільки властиві йому функції найефективніше зrealізовано в умовах експресивного мовлення [17, с. 459].

У «Щоденниках» О. Гончара за допомогою персоніфікації автор робить епізод насиченишим, привертає увагу читача до найістотніших деталей: *Повзуть чутки про нищення церков у сусідніх районах* (3, с. 5). Так само як новина про руйнування духовних пам'яток має негативний відтінок, так і дієслово руху *повзуть* на початку речення надає синтаксичній конструкції песимістичного змісту.

Персоніфікація, як і більшість інших засобів у «Щоденниках», виконує функцію оформлення думок і почуттів автора: *Сонячна тиха осінь пливе над Україною* (3, с. 34); *Літо вже в розпалі. Тільки й воно якесь чорнобильське: то спека шкварить, то грози під вечір ламають небо. Душно навіть уночі. Лиш дуби-красені на кончівських левадах думають своє. Тут безлюдно, рибалок нема, вода самотніє* (3, с. 102). Усі природні явища (літо, спека, гроза, осінь) та природа (вода, дуби) описано за допомогою елементів персоніфікації. Автор припускає, що О. Гончар робить це свідомо, щоб читач якомога точніше зміг уявити описувану природу та захоплюватися нею так, як автор. Показовою в цьому аспекті є метафора-прикладка *дуби-красені*. Втім, не все О. Гончар описує позитивно, пор.: *спека шкварить*.

Персоніфіковані конструкції в «Щоденниках» О. Гончара примушують задуматися над важливими питаннями в житті людини, зокрема допомагають глибше осмислити значення культурних цінностей: *Воскреси, природо, нам нас самих, навчи нас любові, мудрості, здатності дорожити...* (3, с. 31); *Здається, в часи дореволюційні література українська не знала жодного самогубства...* (3, с. 40); *Тут ліси ще не скинули листя, і люди ще здатні захоплюватись грою на флейті* (3, с. 34). Автор у завуальованій формі зображує осінь не лише як невеселу пору року, «згасіння» природи, коли тьмяніють всі яскраві барви, а й як дещо істотніше за це – час, коли людина черствіє, біднюючи духовно.

Семантичним різновидом метафори є **алегорія** – тип художнього образу, спосіб інакомовлення, згідно з яким зміст одного явища, предмета, поняття переносять на інші, гетерогенні явища, предмети, поняття. Здебільшого алегорія виступає жанровою доміантою байки, казки, мораліте і визначає специфіку прочитання міфічних, релігійних, фольклорних текстів.

В іншому сенсі алегорія може функціонувати як троп, «коли замість певної якості чи характеристики називають її уособлення – звіра, рослину, предмет, явище» [18, с. 263]. Його застосовує О. Гончар: *Лише деякі циніки, позеленілі від злості, пробують кинути тінь. Але яка тінь у пігмея?* (3, с. 12); *Хіба ж ми не чуєм сьогодні, як якийсь пігмей із докторським дипло-*

мом злорадствує в пресі, що десь в Євпаторії він бачив, як Довженко припадає тилом в кіосках «Союздруку». Яка це вітха для пігмея... (3, с. 169). Бачимо, що пігмей, як людина духовно збідніла, – повторюваний образ у «Щоденниках».

Трапляються в «Щоденниках» О. Гончара й інші синтаксичні конструкції з алегорією, що мають негативний відтінок: *Щойно прислали сигнальний примірник із «Советского писателя», тираж буде 200 тисяч. Де ви, троглодити й цькувачі? Розступіться, згиньте, вже він для вас недосяжний...* (3, с. 201). Образом неосвіченості й нахабства виступає троглодит як представник давнього людського племені; *Крихітна Естонія зажадала суверенності! Подає голос... Та як вона сміє? Розхитує сталінську Конституцію... І вже ось на неї накинупись, на цю найменшу з сестер... Як завжди, в таких випадках найпершими оскалюють ікла наші українські вовки та вовчиці* (3, с. 213). Образом невігластва й бездумної люті постає хижка тварина. Цей образ зокрема розповсюджений в українських фольклорних текстах.

Як вид метафори й схожий до алегорії троп у художній літературі виступає **символ** – слово чи словосполучення, що несе образну інформацію, значення якої не є еквівалентним значенню окремо взятих елементів цього відрізка [19, с. 30]: *Поділля багате квітами, але чомусь найзворушливіші оці: вчора, коли підписував біля столу книжки, між натопвом низом пробралося хлоп'я й тихо поклато на краєчок столу букетик польових... І не сказало нічого. Люди засміялися доброзичливо, а воно вже зникло. Хто воно, те хлоп'я? Може, то наша надія? Образ її?* (3, с. 150). Автор змальовує маленьку дитину як образ надії. Експресивності синтаксичній конструкції додають обірване речення й риторичні питання.

У «Щоденниках» трапляються різноманітні синтаксичні конструкції із символом: *Українська Хіросіма... Хто думає, що доведеться до неї дожити?* (3, с. 94); *Нації зараз потрібні не літературні міщани й слабодухи, а літературне червоне козацтво!* (3, с. 165); *Лакузник, пройдисвіт, а йому, бач, дорога... Сучасний Іудушка Головлєв з його масною усмішечкою, а проте хтось йому протегує...* (3, с. 175); *Може, саме тому так масово українці колись і потяглися в Країну кленового листка* (3, с. 423); *«Собор» – як знак перемоги – лежить на столі* (3, с. 201). Символи розуміємо так: *Хіросіма* – катастрофа, трагедія, нищення; *козацтво* – сила, воля, високий рівень майстерності в певній справі; *Іуда* – зрада; *клен* – символ Канади.

О. Гончар подекуди використовує символ, описуючи: 1) чорнобильську трагедію та її наслідки: *З усіх «сяючих вершин» комунізму найвищим виявився чорнобильський саркофаг* (3, с. 426); *А тепер уже й лісів на Україні Зосталося тільки 14%, в чорнобильській зоні, серед радіаційної пустелі лише старезна опромінена сосна чорніє, як знак хреста, знак глобальної трагедії* (3, с. 409); 2) війни: *Вельзевул, один з архангелів, що повстав проти Бога-Творця, уособлює саме Зло, руйнівний хаос, тобто рух сліпий, неплідний, розбалансований... І чи ця сила чорна, руйнуюча зараз диктує свою волю на одній шостій планеті?* (3, с. 496); *Фашизм гряде, а де ж ті сили, що перепинять йому дорогу? Де ви, демократи Росії, з чим ви зустрінете це жахливе, сп'яніле від чеченської крові нашістья Зла?* (3, с. 558).

Висновки. Метафори у «Щоденниках» О. Гончара роблять текст експресивнішим. Автор нерідко послуговується метафо-

рами зі словами *золото, золотий, золотитись, позолота*; метафорами для створення образів природи, що викликає в читача особливе хвилювання, змушує «пропустити» через себе всі думки й почуття, які відчуває автор. У досліджуваних текстах виявлено такі підвиди метафор за змістом: *персоніфікація, алегорія, символ*. Процес метафоризації в «Щоденниках» О. Гончара сприяє формуванню місткого образу, створеного на яскравих, сміливих асоціаціях дає змогу авторові передати задум у повному обсязі.

Перспективним напрямом подальших лінгвістичних розвідок видається когнітивно-дискурсивний аналіз явища метафоризації, який надасть цінні відомості про номінативний потенціал нового слова та універсальні принципи фіксації, акумуляції, відтворення у свідомості людини певного осмисленого нею фрагменту реального світу.

Література:

1. Мазепова О. Метафора як засіб створення мовної картини світу // Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. К., 2004. Книга 2, № 12. С. 21–27.
2. Kurz G. Metapher, Allegorie, Symbol / Gerhard Kurz. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2004. 112 S.
3. Ickler Th. Die Disziplinierung der Sprache: Fachsprachen in unserer Zeit / Theodor Ickler. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1997. 438 s.
4. Алексеева Л. Проблемы термина и терминологического образования : учебное пособие по спецкурсу / Л.М. Алексеева. Пермь, 120 с.
5. Василенко Д. Військова лексика англійської мови ХХ – початку ХХІ століття : монографія / Д.В. Василенко. Горлівка : Вид-во ГДШМ, 2009. 220 с.
6. Дудок Р. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія / Р.І. Дудок. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана-Франка, 2009. 358 с.
7. Апресян В., Апресян Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. 1993. № 3. С. 27–36.
8. Тодоров Ц. Поэтика // Структурализм: «за» и «против»: Сб. статей. М. : Прогресс, 1975. С. 41.
9. Чейф У. Значение и структура языка. М. : Прогресс, 1975. 432 с.
10. Дюбуа Ж. Общая риторика. М. : Прогресс, 1986. 392 с.
11. Лотман Ю., Успенский Б. Миф – Имя – Культура // Уч. зап. Тартус. ун-та. Труды по знаковым системам. Вып. 6. Тарту: Изд-во Тартус. ун-та, 1973. С. 288–308.
12. Мюллер М. Сравнительная мифология. Т. 5. М. : Наука, 1963. 329 с.
13. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика : Монографія. Вид. 2ге, доповн. і переробл. Луцьк : Ред. вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 390 с.
14. Харченко В. Функции метафоры: учеб. пособие / В.К. Харченко. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1992. 87 с.
15. Леонова Н. Експресивність як функціональна властивість номінативних синтаксичних конструкцій МЖФІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/1002/879.
16. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. М. : УРСС: Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
17. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. Ред. М.Н. Кожинной. 2-е изд., испр. и доп. М. : Флинта: Наука, 2006. 696 с.
18. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: [Підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл., 2-е вид., випр. і доповн.] / Анатолій Ткаченко. К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
19. Гальперин И. Стилистика английского языка / И.Р. Гальперин. М. : Высшая школа, 1981. 316 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Гончар О. Щоденники. Том 1. 1943–1967. К., Веселка, 2002. 455 с.
2. Гончар О. Щоденники. Том 2. 1968–1983. К., Веселка, 2003. 607 с.
3. Гончар О. Щоденники. Том 3. 1984–1995. К., Веселка, 2004. 648 с.

Vovk A. Metaphorization of the syntactic units in “Diaries” by O. Honchar

Summary. The article deals with the nature and linguistic essence of the metaphor based on an analysis of research on this subject. The metaphor is regarded as an expressive means of expressive syntax in O. Gonchar’s “Diaries” and as a stylistic figure displaying a high level of virtuality and meaningful power. The history of metaphor research is considered.

The specificity of the cognitive study of metaphor is emphasized. The stylistic coloring of the metaphor in O. Gonchar’s “Diaries” is analyzed. An analysis of basic linguistic theories of metaphor interpretation and metaphorization process is offered, as well as terminology related to this process is explored. The issue of the distinction between the concepts of metaphor and metonymy is discussed in detail. An explana-

tion is given of the metaphor where the transference of meaning occurs on the basis of similarity. The history of the research of the question is analyzed, the varieties of metaphorical processes presented in the studied texts are revealed, and their interpretation (allegory, symbol, personification) are given.

The article describes the thematic and structural groups of each of the metaphor varieties, analyzes the functions that perform these expressive means in the “Diaries”. The main focus is on the conceptual nature of metaphorical transferences, their connection with the thinking of the person (author). In particular the metaphor is considered as a linguistic phenomenon and a complex mental mechanism of the conceptual plan that participates in the cognitive processes of conceptualization and communication, related to perception, comprehension and the structuring of reality with the thinking and daily experience of a person, reflected in his actions and behavior. The peculiarities of using metaphor as a way of symbolic expression of the inner experience of personality are revealed.

Key words: “Diaries” by O. Honchar, metaphor, expressive means, expressive syntax, metasymbolization.

*Волик Н. А.,
старший преподаватель кафедры славянской филологии и перевода
Мариупольского государственного университета*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЛИРИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ЖАНРА ЭЛЕГИИ В ТВОРЧЕСТВЕ Н. КАРАМЗИНА

Анотація. Стаття присвячена розгляду елегійної творчості М. Карамзіна в аспекті естетичної відмови від риторичних моделей ліричного жанру. Розглянуто тематичний і жанровий синкретизм як специфічну рису елегії. Визначена трансформація жанру елегії у світовій літературі наприкінці XVIII століття. Дослідниками елегійних текстів М. Карамзіна вважаються Л. Фрізман, В. Вацура, К. Григорян, І. Александрова, В. Козлов та інші.

Поетична творчість М. Карамзіна в російській літературі XVIII століття представлена похоронними, любовними та пейзажними елегіями. Так, похоронна елегія М. Карамзіна «До Аліни» набуває зовсім не сумного, а філософського настрою.

Ліричний характер «Віршів на швидку смерть Петра Опанасовича Пельського» вирізняється емоційним виливом почуттів ліричного героя щодо смерті поважної особи. Проте грікі почуття героя перетворюються на стримане, майже філософське розмірковування про смерть П. Пельського та його дружини. Любовні елегії поета («Зрадниця», «Дивина кохання») вирізняються грайливим настроєм, веселістю та підкреслено індивідуальним характером. Пейзажні елегії М. Карамзіна («Осінь», «Соловейкові») яскраво демонструють порушення традиційного ліричного дискурсу та мають риси філософської поезії.

Неканонічний жанр елегії в творчості М. Карамзіна проаналізовано в аспекті трансформації ліричного дискурсу. По-перше, поєднання тематичних різновидів елегійної лірики В. Тредіаковського та О. Сумарокова втілюється в поезії М. Карамзіна. По-друге, М. Карамзін відмовляється від стилістичних правил і поєднує лексику високого та середнього стилю. По-третє, ліричний дискурс найчастіше характеризується як акт комунікації між закоханим або поетом та його коханою, друзями, природою. Їхній дружній діалог має медитативний характер, спілкування відбувається в атмосфері інтимності та приватної бесіди.

Ключові слова: елегійний модус художності, ліричний дискурс, риторичність, неканонічний жанр, комунікативна спрямованість.

Постановка проблеми. В русской литературе XVIII века эгегический модус художественности характеризуется повышенной рефлексивностью и на протяжении своего становления проходит путь от сугубо лирической, эмоциональной исповеди до созерцательного философского рассуждения, при этом, среди исследователей отсутствует четкая позиция в отношении риторичности данного жанра и его генезиса. Элегия как коммуникативное событие представляет собой лирический дискурс, который, по словам В. Тюпы, можно назвать «перформативом с высоким потенциалом суггестивности» [1, с. 14].

Элегия как жанр неизменно печального настроения претерпевает трансформацию лирического дискурса в поэтическом

творчестве Н. Карамзина, преодолевая жанровые особенности тренических и любовных эгегий, тем самым завершая переход эгегического жанра рефлексивно-традиционалистской эпохи в эпоху завершения традиционализма как такового.

Анализ последних исследований и публикаций. В XX – XXI столетиях элегия становится популярной в области генологии как жанр, чье становление приходится на XVIII век, эпоху жанрового мышления и канонических жанров, а дальнейшее развитие происходит уже в XIX веке, который характеризуется свободным мышлением и отходом от традиционных жанровых канонов [2]. Так, М. Варзаева рассматривает эгегию XVIII ст. под риторическим углом зрения: «Следует отметить, что на протяжении всего XVIII века элегия предстает по преимуществу как риторический жанр, имеющий далеко не прямые отношения с собственно лирическим родом литературы» [3]. С. Бройтман, напротив, считает эгегию неканоническим жанром: «Очевидно отличие такого «свободного» жанра, как элегия, от строгих жанровых форм» [4, с. 201].

Г. Токарева также утверждает: «Элегия не становится классическим жанровым образованием даже в период расцвета нормативной поэтики» [5, с. 11]. Непосредственно исследованию эгегий Н. Карамзина посвящены работы Л. Фризмана, К. Григорьяна, Г. Гуковского, И. Александровой, В. Вацура, В. Козлова и других, на которые автор будет ссылаться на протяжении нашего исследования.

Цель статьи. Проанализировать трансформацию эгегического лирического дискурса на примере творчества Н. Карамзина, акцентируя внимание на специфике тематико-стилистических и дискурсивных жанровых черт.

Изложение основного материала. Эгегическое творчество А. Сумарокова стало основой для развития жанра эгегии в литературе конца XVIII – начала XIX века и нашло свое отражение в творчестве А. Нартоза, А. Аблесимова, П. Фонвизина, Г. Гагарина, Н. Карамзина и другие. Эпоха Просвещения определяет изменение жанровой специфики эгегии. Л. Фризман полагает, что в связи с этим рейтинг жанра значительно поднимается: «Элегия предоставила широчайшие возможности для художественного исследования глубин человеческой души, тонких, неясных, противоречивых явлений эмоционального мира» [6, с. 33].

К. Григорьян отмечает, что в конце XVIII века из русской лирической поэзии уходят «рационализм и дидактизм» и «элегия постепенно освобождается от искусственности, элементов рассудочности, многотемности, от шаблонов и трафаретов, все более приобретая экономные формы» [7, с. 43]. Это означает, что процесс выхода из-под влияния риторики активизируется, и жанр эгегии иногда начинают рассматривать как показатель интенсивности отхода от классицизма.

Появлению предромантизма в русской литературе предшествовал довольно значительный для жанра элегии период сентиментализма, связанный с творчеством Н. Карамзина, который отдает предпочтение чувствительной стороне человеческой жизни и отводит данному жанру особое место в первой книге своего альманаха «Аглая».

Поэт пишет: «...горестный друг, горестный любовник, потеряв милую половину души своей, любит думать и говорить о своей печали, изливать, описывать свои чувства; избирает всю Природу в поверенные грусти своей; ему кажется, что журчащая речка и шумящее дерево соболезнуют о его утрате; состояние души его есть уже, так сказать, Поэзия; он хочет облегчить свое сердце и облегчает его – слезами и песнию» [8, с. 43].

К. Григорьян полагает, что популярная в 90-е годы XVIII века элегия не была самостоятельным жанром, а сосуществовала с другими лирическими произведениями, такими, как идиллия, послание, эклога, то есть являлась частью синкретического жанра. И. Александрова акцентирует внимание на ее тематическом дуализме: «Элегия становится синтетическим жанром, вмещающим не только любовное чувство, но и нравственно-философские медитации, в которых личность поэта проявляется наиболее полно» [9, с. 279].

Жанр элегии у Н. Карамзина зачастую не имеет авторского жанрового определения, хотя по тональности и содержанию понятно, что это грустная песня. Отказ Н. Карамзина от противопоставления высокого и низкого стилей – это решительный протест против риторических жанровых моделей и предписаний в сфере душевных переживаний. Не менее своеобразен выбор поэта в отношении белого стиха: игнорирование рифмованного стиха – это формальная оппозиция теории М. Ломоносова.

Н. Карамзин отказался от значительной тематики, общепринятой в лирической риторике, и называл свои стихи «безделками», однако не лишенными общественного смысла. Позиция Н. Карамзина напоминает, по словам Ю. Лотмана, позицию «сплошных отказов» [10, с. 28] от классицистических правил и установок. На исходе XVIII столетия поэзия Н. Карамзина представляет собой разрушение целостности канонических жанров, их синтез и взаимодействие в рамках оппозиции высокое – низкое, при полном отказе от нее. В отличие от своих предшественников, поэт однозначно не называет свои произведения элегиями, тем не менее, среди них найдется немало стихотворений элегического характера.

«К Алине на смерть ее супруга» (1795) – стихотворение грустного, философского содержания, которое представляет собой скорее не плач об умершем, как это было в традиционной тренической элегии, а рассуждение о человеческом счастье, о жизни и о смерти.

Автор выбирает роль друга-философа, который отстраненно говорит об умершем, не обращаясь к перечислению его достоинств или добродетелей, как это делал В. Третьяковский. Главной целью поэта становится доказательство тезиса, выдвинутого в первых строках, а вовсе не стремление вызвать у читателей горестные переживания: «Супруг твой слишком счастлив был: // Не мог он жить в подлунном свете, // Где тайный рок в своем совете // Сердца на горесть осудил, // А счастью быть велел мечтою» [11, с. 111].

Развивая традиционный элегический мотив смерти, Н. Карамзин отказывается от традиционного лирического

исповедального дискурса. Объектно-ориентированный способ изложения сменяет интимную исповедь героя: теперь поэт сам задает вопросы, выстраивая цепи рассуждений, а не позиционирует себя как субъекта переживаний. Текст элегии «К Алине...» представляет собой набор философских размышлений и риторических вопросов, условно адресованных супруге усопшего, образ которой выполняет сугубо прагматическую функцию (она становится безмолвным объектом авторских высказываний о жизни и смерти): «Тому век розы положен: // Как счастлив я! едва лишь скажет, // Увянет – и в могилу ляжет»; «Когда бы жизнью он скучал // И смерть к себе как друга звал, // Тогда бы долго прожил с нами; // Тогда б седыми волосами // Еще он... слезы отирал»; «Ах! кто из нас такой судьбины // Семи векам не предпочтет? // Не время мило, наслажденье. // Одно счастливое мгновенье // Не лучше ль многих скучных лет?» [11, с. 111].

«Стихи на скоропостижную смерть Петра Афанасьевича Пельского» (1803) – еще один пример деформации жанра тренической элегии в поэзии Н. Карамзина. Стихотворение не имеет четкой стилистической отнесенности, так как оно написано средним стилем, но при этом содержит высокую «славенскую» лексику: «сокрылся», «боготворить», «усопших», «глас вешал» [11, с. 211–212].

Характер элегии, которая представляла собой изливание эмоций в связи со смертью значительной для автора особы, преобразуется в достаточно сдержанное рассуждение о смерти П. Пельского и его супруги, о загробной и земной жизни. Единственное словесное выражение горя встречаем как бы невзначай между строк: «Мы плачем – он не видит слез!.. // Ах! В гробе мертвые спокойны! // Их время горевать прошло...» [11, с. 211].

Автор не равнодушен к смерти героя, однако он повествует, а не сокрушается, о его внезапной кончине, о тоске по умершей жене. Теперь поэт становится рабом философии, а не следует жанровому закону. Мысли и рассуждения, а не чувства, получают эмоциональную окраску посредством употребления междометий «ах», «увы» и синтаксически, через использование восклицательных или вопросительных конструкций. Коммуникативная направленность лирического дискурса элегии становится номинальной и воплощается лишь в риторических восклицаниях и вопросах, не требующих ответной реакции: «Увы! Где самая любовь, // Нежнейших душ соединенье, // Готовит только сожаленье // И гаснет навсегда в слезах, // Там есть ли в благах совершенство?...» [11, с. 211].

Элегический хронотоп, определяющий человека как странника на земле, ожидающего своего вечного приюта, находит свое воплощение в данном стихотворении. Если в предыдущей элегии поэт превозносит счастье в любви и пишет, что ради него можно и умереть, то здесь загробный мир представляет собой «собрание веков», обетованный приют, где ждут все, с кем расстался когда-то и с кем мечтал познакомиться. Земная же жизнь – мимолетна и наполнена «печалью, страхом и мученьем»: «Там все, кого мы здесь любили, // С кем в юности приятно жили; // Там, там собрание веков, // Мужей великих, мудрецов, // Которых в летописях славим!..» [11, с. 211].

Обе элегии написаны четырехстопным ямбом со смежной или опоясывающей рифмовкой, что придает стиху плавность и неторопливость. Здесь проявляется разница между мировоззренческой концепцией классицизма и предромантизма: Н. Карамзин не видит в смерти роковой случайности, напро-

тив, человеческая жизнь лишена счастья, представляя собой неисполнимую мечту о нем. Если А. Сумароков надеялся на победу разума над страстями, то Н. Карамзин принимает несчастье как данность.

Любовные элегии Н. Карамзина также являют собой совершенно новое изображение страстного томления и переживаний. Сумароковский лирический герой не может сдержать чувств, он плачет от горя, обиды или измены. Герой Н. Карамзина в элегии «Прости» рассудителен и даже немного язвительен в изображении своей любви, кажется, что его лирический монолог (автокоммуникация) является анализом собственных поступков и эмоций в беседе с самим собой: «Кто мог любить так страстно, // Как я любил тебя? // Но я вздыхал напрасно, // Томил, крушил себя! // Не знатен я, не славен, – Могу ль кого прельстить? // Не весел, не забавен, – За что меня любить?» [11, с. 54].

Несколько иной подход к изображению любовной страсти в стихотворении «Странность любви или Бессонница», где Н. Карамзин обращается к истокам чувства, к его причине, показывает его нелогичность и бессмысленность. Рассматриваемая элегия носит подчеркнuto легкий, игривый характер и представляет собой диалог героя-любownika с друзьями: «Кто для сердца всех страшнее? // Кто на свете всех милее? // Знаю: милая моя!» [11, с. 65].

Любовные формулы, присутствующие в тексте, роднят его с популярными эротическими элегиями XVIII века: «Сердце в выборе не вольно!..», «Тщетно пламенем пылаю», «Счастлив, кто не знает страсти! // Счастлив хладный человек». Однако все, что в стихотворениях В. Тредиаковского, А. Сумарокова доводило влюбленного до отчаяния, вызывало душевный трепет, у Н. Карамзина утрачивает свое значение и обесценивается.

Странность его любовных переживаний в том, что они вступают в противоборство с разумом и не поддаются анализу; его чувства противоречивы и не логичны, а привычные элегические топосы сменяются ироничными картинками описания возлюбленной: «Что сказать? Она... она. // Ах! нимало не важна // И талантов за собою // Не имеет никаких... < > Так худа, бледна собою, // Так эфирна и томна, // Что без жалости не можно // Бросить взора на нее...» [11, с. 65].

Обращение Н. Карамзина к мифологическим образам Аполлона, Венеры, нимфы Эхо, Купидона свидетельствует об относительном следовании традициям элегического модуса классицизма. Однако образ Купидона как коварного, жестокого бога очаровывает героя, а не принуждает к любви своей стрелой. Этот факт добровольного безумия и беспокойства тоже вызывает удивление, так как классицисты в своих элегиях воспринимали стрелы Купидона как неизбежное наказание и мучение. Герой днем тоскует, а по ночам его одолевает бессонница, и все это происходит без видимых причин, то есть любовь не подвластна рассудку, она подчиняется внутренним законам. Если герой В. Тредиаковского просит богов избавить его от мучений, принести покой, то для влюбленного героя Н. Карамзина это странность любви.

Еще одним примером любовной элегии является стихотворение «К неверной», которое во многом напоминает эмоциональный нескончаемый элегический поток А. Сумарокова. «К неверной» – элегия печального, грустного содержания, написанная ямбом с неравным количеством стоп в разных строках. Доминирующим элегическим мотивом становится несчастная любовь героя, связанная с неверностью возлюблен-

ной: «Когда любви твоей я, милая, лишился, // Могу ли что-нибудь, могу ль себя любить?..» [11, с. 132].

По мнению В. Вацура, элегия Н.М. Карамзина, граничащая в жанровом отношении с посланием, содержит в себе традиционную тему неверной любви, подробное описание любовной измены и, наконец, клятвы в верности безнадежной любви. Исследователь полагает: «Творчество Карамзина, открывающее новую эпоху русской поэзии, дает нам показательный пример преобразования старой элегической традиции, имевшей, как нам представляется, важное значение для дальнейших судеб русской элегии» [12, с. 8].

Поэт представляет вниманию читателя длинный лирический монолог героя-любownika, наполненный эмоциональным излиянием чувств, включающий фрагменты воспоминаний, философские рассуждения, риторические вопросы, восклицания. Лейтмотивом элегии становится традиционный для поэзии Н. Карамзина мотив отсутствия счастья на земле, идея призрачности и кратковременности любви: «Рассудок говорит: «Всё в мире есть мечта!» // Увы! Несчастлив тот, кому и сердце скажет: «Всё в мире есть мечта!», // Кому жестокий рок то опытом докажет [11, с. 132].

«Рок» в значении «судьба» употребляется поэтом на протяжении всего стихотворения и выносит приговор счастью героя, как в элегиях В. Тредиаковского и А. Сумарокова. Изменение лирической коммуникативной направленности элегии: герой замыкается в кругу собственных чувств и переживаний, он не настроен на громкое публичное общение, его слова звучат обреченно и претендуют быть услышанными только неверной любимой.

Он безутешен и расстроен, обессилен перед ее изменой и упивается воспоминаниями о счастливых днях и пессимистическими прогнозами на будущее: «Какая смертная как ты была любима, // Как ты боготворима? // Какая смертная была // И столь любезна, столь мила?»; «К тебе в объятия спешил; // В душевной радости рекою слезы лил; // В блаженстве трепетал... не смертным, богом был!.. // И прах у ног твоих казался мне священным! // Я землю целовал, на кою ты ступала; // Как нектар воздух пил, которым ты дышала...» [11, с. 133–134].

В отличие от «песен грустного содержания» А. Сумарокова, данное произведение характеризуется личностным характером, в его основу положены автобиографические воспоминания героя, а сама элегия становится рефлексией на них: мы знаем, что герою было тридцать лет, когда он впервые влюбился; представляем, как развивались его отношения и, наконец, узнаем об измене. В. Вацура утверждает: «Его личностный характер несомненен: лирическое «я» здесь представляет собой довольно сложное переплетение автобиографических и типовых жанровых черт, и это очень ясно почувствовал Державин, уловивший в «Послании к женщинам» выходящий за пределы жанрового канона тон интимного любовного признания» [12, с. 11].

Пейзажное элегическое творчество Н. Карамзина также демонстрирует отход от дискурсивной лирической практики и зарождение философской лирики, ориентированной на выражение печального состояния природы. Так, элегия «Осень», написанная пограничным в стилистическом отношении языком, так как содержит наряду с разговорной высокую лексику («горные пределы», «смертный», «ветхая жизнь»).

Стихотворение является примером белого стиха Н. Карамзина, который придает особую философичность достаточ-

но незамысловатому повествованию об увядании природы в осеннюю пору: «Веют осенние ветры // В мрачной дубраве; // С шумом на землю валятся // Желтые листья. // Поле и сад опустели; // Сетуют холмы; // Пение в рощах умолкло – Скрылись птички» [11, с. 26].

Философская элегия «К соловью» строится поэтом по принципу психологического параллелизма: песня соловья вызывает у лирического героя печальные воспоминания о тех, кого уж нет, и заставляет его лить безутешные слезы в одиночестве: «Ах! я вспомнил незабвенных, // В недрах хладных земли // Хищной смертью заключенных; // Их могилы заросли // Все высокою травой. // Я остался сиротою... // Я остался в горе жить, // Тосковать и слезы лить!.. [11, с. 62]. Герой противопоставляет свою тоскливую одинокую жизнь гармоничной песне соловья, который, возможно, скоро будет петь и на его могиле.

Выводы. Таким образом, Н. Карамзин выступает представителем жанровой элегической деформации и приближает элегический модус к жанровым характеристикам XIX века. Необратимые изменения жанровой специфики элегии в поэтическом творчестве поэта предлагаем рассматривать как трансформацию элегической художественной модели, что подтверждается следующими выводами. Во-первых, тематические разновидности элегий (треническая, любовная, нравственно-философская), утвердившиеся в поэзии В. Тредиаковского и А. Сумарокова, буквально интегрируются в элегиях Н. Карамзина.

Во-вторых, Н. Карамзин отказывается от стилистических жанровых разграничений и пишет элегии, совмещая среднюю и высокую лексику. К тому же отсутствие в теоретических руководствах XVIII века четкой жанровой стратегии становления элегии позволяло автору творить вне системы канонов.

В-третьих, лирический дискурс в элегическом творчестве Н. Карамзина преимущественно представлен диалогическим актом коммуникации между поэтом, выступающим в роли лирического героя-любовника, поэта, философа, и его возлюбленной, друзьями, природой.

Коммуникативный фокус данного общения реализуется в условиях камерности, личной дружеской беседы; он носит медитативный характер и не имеет широкой публичной направленности. Перспективой для продолжения исследования можно считать дискурсивный анализ элегий обозначенного периода, например, творчество М. Муравьева.

Литература:

1. Тюпа В.И. Генеалогия лирических жанров. Известия Южного федерального университета. Филологические науки. Ростов-на-Дону. 2012. №4. С. 8–31.
2. Козлов В.И. Русская элегия неканонического периода: очерки типологии и истории. М. : Языки славянской культуры. 2012. 335 с.
3. Варзаева М.А. «Смешанные ощущения» как основа элегического жанра: первые шаги в освоении понятия в творчестве поэтов-классицистов и ранней лирике А.С. Пушкина. URL: http://yspu.org/Images/f/fs/_Варзаева_статья.doc. (дата обращения: 01.03.2019).

4. Теория литературы: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений: в 2 т.; под ред. Н.Д. Тмарченко. М. : Издательский центр «Академия», 2004.
5. Токарева Г.А. О жанре элегии и элегическом модусе. Вестник КРАУНЦ : Гуманитарные науки, 2017. № 1 (29). С. 7–11.
6. Фризман Л.Г. Жизнь лирического жанра: русская элегия от Сумарокова до Некрасова. М. : Наука, 1973. 165 с.
7. Григорьян К.Н. Пушкинская элегия. (Национальные истоки, предшественники, эволюция). Л. : Наука, 1990. 258 с.
8. Аглая. Альманах: в 2-х кн. М., 1796. Кн. 1. 144 с.
9. Александрова И.Б. Поэтическая речь XVIII века : учеб. пособие. М. : Флинта, 2005. 968 с.
10. Лотман Ю.М. Поэзия Карамзина. Н.М. Карамзин. Стихотворения. Л. : Советский писатель, 1966. С. 5–51.
11. Карамзин Н.М. Полное собрание стихотворений. М., Л., 1966. 424 с.
12. Вацуро В.Э. Лирика пушкинской поры. Элегическая школа. СПб : Наука, 1994, 240 с.

Volik N. Transformation of genre of the Elegy's lyrical discourse in the oeuvre of N. Karamzin

Summary. The article deals the elegiac oeuvre of N. Karamzin which is objection to the rhetorical models of genre. We have considered features of the shifts of elegiac genre. The Elegy is a genre which experienced the transformation in the end of 18th century in the World literature. The elegiac texts by N. Karamzin were studied by L. Frizman, V. Vatsuro, K. Grigorian, I. Alexandrova, V. Kozlov and others.

There are different kinds of Elegies in the Russian literature of 18th century. Among lyrics of N. Karamzin we can find funeral, amatory and landscape Elegies. The funeral Elegies by Karamzin, for example, “To Aline on the death of her husband”, had obtained not sad, but had philosophical mood. The “Poetry on the impending death of P.A. Pelsky” has an emotional feelings spout of lyrical hero about the death of the venerable face. However, the bitter feelings of the hero turn into a reserved, almost philosophical meditation on death of P.A. Pelsky and his wife's dying. The amatory Elegies (“To traitress”, “Curiosity of Love”) had playful mood, amusement and differ in individual character. The landscape Elegies (“Autumn”, “No nightingale”) demonstrate a backsliding on discursive lyric traditions and origin of philosophical poetry.

We have analyzed the elegiac oeuvre by N. Karamzin in aspect of lyrical discourse's transformation to the Elegy of Canon's epoch. First of all in the poetry by N. Karamzin quite literally brought together thematic varieties of elegiac lyrics by V. Trediakovsky and A. Sumarokov.

Secondly N. Karamzin refused of stylistic rules and combined the grand style lexis to the medial style. In the third place the lyrical discourse the mostly characterize as communication act between lover boy or poet and his beloved, friends or nature. Communicative center of this association have realized in the atmosphere of intimacy, private converse. Their friendly dialog has meditative character and refuses the broad public orientation.

Key words: elegiac modus artisty, lyrical discourse, rhetorical, non-canonical genre, communicative directivity.

Губа Л. А.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри видавничого дела і міжкультурної комунікації
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ЖАНР КАК КОММУНИКАЦИЯ: «СЛУЧАИ» ДАНИИЛА ХАРМСА

Анотація. Стаття присвячена розгляду жанрово-композиційної своєрідності збірки «Випадки» першого російського письменника-абсурдиста Д. Хармса.

Аналіз жанрової природи «Випадків» дозволяє наблизитися до більш точного розуміння авторської концепції. Мета статті – проаналізувати структуру та зміст «Випадків» Д. Хармса з точки зору відповідності їх жанровій природі циклу і довести, що жанр твору розкриває закладений у «Випадках» потужний комунікативний посил, прихований за шокуючим нарративом.

Об'єкт статті – збірка оповідань Д. Хармса «Випадки», що складається з 30 мініатюр, зібраних автором в один твір у 1933-1939 рр. У дослідженні доведено, що збірник «Випадки» у жанровому плані повністю відповідає визначенню «цикл». З одного боку, кожна з мініатюр циклу є одиницею, здатною самостійно функціонувати в семантичному полі сучасної культури. З іншого боку, кожен текст – це частина створеної митцем картини світу, яка в своїй повноті й потворності може відбитися тільки тоді, коли всі фрагменти-випадки цієї дійсності посядуть чітко визначене ним місце.

Семантичний зв'язок циклу виявляється в єдності тематики і проблематики, наскрізних мотивах і образах, в особливій просторово-часовій організації текстів; формальна – у визначеній послідовності частин, наявності загальних структуроутворюючих елементів і текстів, що обрамляють будову твору.

Динамічна єдність твору як циклу досягається за рахунок майстерного поєднання семантичних і структурних елементів. Провідну роль серед них відіграють повтори, які створюють на рівні мови, тексту і в міжтекстовому просторі рухливу і разом з тим стабільну циклічну конструкцію «Випадків», що знаходить остаточну, хоча і не абсолютну завершеність за допомогою подвійного кільця текстів, які її обрамляють.

Ключові слова: жанр, цикл, жанрова природа циклу, комунікативний потенціал жанру, Д. Хармс, «Випадки».

Постановка проблеми. Жанр – форма існування літературного произведения. Історія жанрів неразривно зв'язана з історією літератури, і теоретичність проблеми завжди була відносною, так як художественний текст може реалізовуватися тільки в формі жанру або, по крайній мері, оталкиваясь от этой формы.

Літературний процес проходив в своєму розвитку періоди строгої ієрархії жанрів і етапи революційної їх зміни, жорсткого слідування класическим зразкам і фривольного їх смішення, ніколи не міг повністю відмовитися від цього поняття. Особливо цікава проблема жанру в постмодерністській літературі, а саме в літературі абсурда, котра априорі не підкоряється логіці традиційного мистецтва і отвергає основні його постулати. Але і це мистецтво не

може існувати поза об'єктивною реальністю, то єсть форми, котра так або інакше відноситься до жанру. Більше того, саме жанр повертає цю блудну дочку літератури до лоно класическої традиції, беря на себе функції комунікатора. Так і відбувається в циклі «Случаи» першого російського письменника-абсурдиста Д. Хармса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В хармсоведенні традиційно закріпилася жанрова визначення «Случаев» як циклу. Автор не залишив свідчень жанрової належності свого збірника, однак те, що ця рукописна книга, котра містить титульний лист з присвяченням, оглявленням і автографи всіх оповідань, була єдиним складеним ним збірником, дозволило літературознавцям аналізувати «Случаи» як єдине произведение.

Дослідники творчості Хармса одразу звернули увагу на семантичне і композиційне єдинство оповідань, засноване на сквозних темах, мотивах і героях циклу, особливостях хронотопа, об'єднуючих рисах поезії і оповідань художественних задачах [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Далі дослідження углубляли і розширяли ці положення, пропонуючи оригінальні інтерпретації цій картині світу, котру Хармс створив в «Случаях», жанрова ж їх природа залишалася на периферії дослідження. [7; 8; 9].

Жанрово-композиційне своєобразие циклу стає окремим предметом дослідження тільки на рубежі ХХ – ХХІ вв. Так, М. Липовецький в своїй роботі пропонує оригінальну «гіпотезу про письмо как о главном «предмете» «Случаев», де кожен з «случаев» в окремості і весь цикл в цілому представляє собою *аллегорію письма*, що і створює семантичне єдинство циклу. Однак учений аргументує розташування тільки перших чотирьох оповідань, котрі, по його твердженню, «не тільки задають загальну логіку всього циклу як аллегорії письма, але і містять в собі весь комплекс взаємопереплетаних мотивів, котрі розробляються в інших 26 мініатюрах» [10].

Віддаючи належне глибині і оригінальності роботи, автор зауважує, що цілісний аналіз жанрової природи «Случаев» залишився за межами дослідження. С точки зору композиції і жанрової належності аналізують произведение С. Горбушин і Е. Обухов. Твердячи, що каркасом циклу є словесні пари і декларуючи парність як текстобудуючий принцип, вони при цьому виділяють триади і навіть пентади, в котрих розробляються схожі мотиви, але це, по мненню авторів, не порушує логіку дослідження [11]. Аналіз кожної з пар сам по собі цікавий, однак твердження, що цикл побудований за принципом матрешки, то єсть вкладення однієї пари в другу, виглядає недостатньо переконливим.

Несмотря на то, что дефиниция «цикл» по отношению к «Случаям» является в хармсоведении общепотребительной (А. Кобринский, А. Александров, В. Глоцер, М. Ямпольский, М. Липовецкий, С. Горбушин, Е. Обухов и др.), встречаются и другие определения: «комплекс» и «подборка» (В. Сажин), «серия» (М. Ямпольский), «сборник» (Ж-Ф. Жаккар, Т. Казарина, В. Сажин и другие). Использование нескольких терминов в качестве синонимов свидетельствует о теоретической неразработанности вопроса. Таким образом, проблема жанра одного из главных произведений Д. Хармса еще не получила полноценного рассмотрения.

Цель статьи – проанализировать структуру и содержание «Случаев» Д. Хармса с точки зрения соответствия их жанровой природе цикла и доказать, что жанр произведения раскрывает заложенный в «Случаях» мощный коммуникативный посыл, скрытый за шокирующим нарративом.

Изложение основного материала исследования. Жанровый статус литературного цикла до сих пор является предметом научных дискуссий. Несмотря на теоретические расхождения приверженцев разных его концепций, есть общие критерии, которые дают право объединить некое множество произведений в цикл.

Главным конституирующим атрибутом цикла является его смысловая и структурная целостность. Семантическая связь проявляется в единстве тематики и проблематики, сквозных мотивах и образах, в объединяющем образе автора; в особой пространственно-временной организации текстов; формальная – в наличии общих структурообразующих элементов (заглавие, эпиграф); в определенной последовательности, закреплённой в нумерации частей; наличии обрамляющих текстов. Почти все эти критерии, кроме последнего, применимы к любому художественному произведению и характеризуют степень его совершенства, на что обращает внимание Л.Е. Ляпина [12, с. 22].

Отличительной чертой цикла является особое взаимоотношение структуры и содержания произведения, их динамическое единство. Суть его заключается в том, что при строго заданном следовании самостоятельных художественных единиц рождается качественно новое художественное целое, семантика которого не сводится к сумме значений единиц, его составляющих. Кроме того, цикл всегда подразумевает возврат к началу и завершенность одновременно, что достигается переключкой между первым и последним, так называемыми обрамляющими текстами. Последний текст – это завершающий аккорд, призванный не только расставить окончательные акценты, но и вернуться к проблеме, заявленной в первом тексте, может быть, поставив ее на новый уровень. Круг обязательно должен замкнуться, а цикл завершиться.

Таким образом, цикл состоит из отдельных частей, способных функционировать самостоятельно, но при этом образующих качественно новое художественное целое только в общем художественном пространстве, организованном семантически и структурно.

Обратимся к «Случаям», чтобы определить, применимы ли к этому произведению жанровые критерии цикла.

Структурно «Случаи» – это 30 текстовых миниатюр, которые писались в разные годы и были окончательно объединены Хармсом в сборник только в 1939 г. Подтверждением самостоятельности текстов служит то, что практически все

миниатюры публиковались и публикуются вне сборника, а также ставятся на сцене и экранизируются в совершенно произвольном порядке. Структура образования легко распадается, интерпретация отдельных текстов возможна без обязательного включения в систему, поэтому художественная самостоятельность рассказов цикла несомненна. Вопрос заключается в том, составляют ли они единую структуру, которая продуцирует новый художественный смысл.

Первым и очевидным признаком единства является общее заглавие – «Случаи». На уровне смысла оно, с одной стороны, фрагментирует реальность художественного хронотопа, с другой – эта фрагментация заявлена как главный его атрибут. В этой точке соединения возникает парадоксальность восприятия: распадающаяся привычная реальность, разложение смыслов становится тем материалом, который цементирует цикл и проявляет общность тематики и проблематики, сквозных мотивов и образов.

Ни эпиграфа, ни предисловия у цикла нет, зато наличествует посвящение. И это тоже один из показателей единства произведения. За отстраненными, даже категоричными строками этого посвящения желание представить на суд значимому для Хармса человеку квинтэссенцию своего творчества, своё окончательное понимание действительности, приговор этому миру.

Название, как и посвящение, составляет внешнюю структурно-семантическую оболочку целостного произведения, но отнюдь не является отличительным жанровым признаком цикла.

Внутренняя связность частей является необходимым, но не достаточным атрибутом цикла. В «Случаях» общность тематики и проблематики реализуется в повторяемости построения каждого текста в отдельности и всего произведения в целом, которое именно поэтому априори воспринимается как цикл. Один рассказ является фрагментом действительности, раскрывает свою тему, в той или иной степени обязательно коррелирует с другими рассказами, занимая свое место среди остальных фрагментов, и только тогда становится частью общего семантического поля. Возникает модель мира, где каждая из его составляющих вращается вокруг своей оси внутри бесконечно вращающегося вокруг себя же художественного пространства.

Повторяемость в каждом отдельном тексте может проявляться в разной степени, разных вариациях и сочетаниях и на разных уровнях: смысловом, языковом (от фонетического до синтаксического), структурно-текстовом.

Смысловой повтор заключается в повторяемости действий. Они заканчиваются не потому, что исчерпали себя и прошли стадию завязки, развития и развязки, потому что повествователь после регистрации увиденного просто оставляет место событий, которые продолжают совершаться без его участия.

Так, в «Голубой тетради № 10» (рассказ № 1) рассказчик перечисляет, каких частей тела не было у рыжего человека, который «жил-был», повтор создается самим действием отрицательной регистрации. В «Случаях» (№ 2) перечисление событий и приключившихся после (но не обязательно вследствие) того катастроф механически прерывается повествователем, но список явно не является окончательным.

В «Вываливающихся старухах» (№ 3) автор обнажает этот прием, говоря, когда вывалилась очередная старуха, ему просто «надоело смотреть на них» и он уходит, а старухи продолжают вываливаться и без него.

В рассказе «Сонет» (№ 4) спор о том, что идет раньше, 7 или 8, не закончен, он прерван и может легко возобновиться в любое время. Семен Семенович из рассказа «Оптический обман» (№ 6) постоянно снимает и надевает очки, Пушкин и Гоголь (№ 7) спорят друг о друга и падают не только на сцене, но и за ней. Столяр Кушаков (№ 8) падает, бежит в аптеку за пластырем, снова падает, и снова бежит в аптеку. Петраков (№ 10), желая заснуть, ложится мимо кровати, падает, встает и снова падает.

Драка двух почтенных господ (№ 11) заканчивается тем, что Алексей Алексеевич убегает, а Андрей Карлович идет его разыскивать, и она будет продолжена. Калугин (№ 12) спит, просыпается, снова спит, и снова просыпается. Математик и Андрей Семенович (№ 13) обмениваются повторяющимися репликами, а потом один из героев идет вслед за первым, чтобы продолжить бессмысленный спор.

Суть рассказа «Четыре иллюстрации того, как новая идея оголаживает человека, к ней не подготовленного» (№ 15) заключается в повторении одной и той же гениальной идеи, что собеседник есть не то, кем он представляет себя, а «г...». В «Потерях» (№ 16) герой постоянно что-то покупает и с необратимостью теряет свое приобретение, причем потери преследуют героя и во сне. Персонажи «Неудачного спектакля» (№ 20) сменяют друг друга, совершая абсолютно одинаковые действия, описываемые абсолютно одинаковыми ремарками. Евдоким Петрович, отвечая согласием на просьбу Ольги Петровны перестать говорить слово «тюк!», снова и снова его повторяет (№ 21).

Ритуальный танец-драка товарищей Машкина и Кошкина состоит из повторяющихся движений (№ 23). Марков, пытаясь уснуть, безуспешно совершает одни и те же телодвижения (№ 24). «Охотники» (№ 25) изобилуют повторяющимися действиями, приводящими к абсурдному насилию.

В «Анекдотах из жизни Пушкина» (№ 28) повтор как структурообразующий прием наиболее явно проявляется в двух последних текстах: в шестом Пушкин начинает кидаться камнями, как только их видит, а в седьмом поэт и его сын-идиот без конца падают со стульев, и эти падения, судя по всему, продолжаются в этом мире, несмотря на то, что рассказ о них завершен [13, с. 353–397].

Кроме смыслового повтора, рассказы изобилуют множественным воспроизведением одинаковых единиц на разных уровнях языка.

Обратимся прежде всего к лексическому повтору. Традиционная его функция – придание эмоциональной выразительности, подчеркивание особого смысла той или иной языковой единицы или фрагмента. Хармс парадоксально использует этот прием: с одной стороны, дискредитирует его функцию, не выделяя какой-то элемент действительности, а делая его привычным, нормальным, создавая однообразную, дурную, бессмысленную картину мира, а с другой, именно таким образом он снова и снова подчеркивает обыденный ужас происходящего.

Автор отказывается от эпитетов, метафор и других тропов, использование которых всегда предполагает осмысление и оценку окружающей действительности. Даже на языковом уровне он отвергает интерпретацию мира, заменяя ее регистрацией акцидентов. В рассказах он почти не использует синонимы, не нуждаясь в уточнении оттенков смысла, он просто повторяет одни и те же слова, – перед нами лексическая тавтология в чистом виде. Например, в «Голубой тетради № 10» глагол с отрицательной частицей «не было» повторяется 10 раз, при этом в тексте из девяти предложений всего 16 глаголов. В 3-м рассказе два раза

повторяется конструкция «вывалилась из окна, упала и разбилась», а глагол «вывалилась» присутствует в каждом из четырех предложений, составляющих текст. Сценка № 13 целиком состоит из реплик, которые герои повторяют без изменений по 3–4 раза подряд, и такие примеры можно найти во многих рассказах цикла.

Синтаксическая тавтология проявляется в использовании однотипных синтаксических конструкций внутри одной миниатюры, которые создают его особый синтаксический ритм. В первом рассказе важно не только то, что повторяется сочетание «не было», главное, что повторяется, ускоряясь, вся безличная конструкция, приводящая к синтаксической градации, заканчивающейся кульминацией: «Ничего не было!», но развязки наивный читатель не дожидается.

Во 2-м рассказе основным приемом является анафора союза «А», с которого начинаются все предложения, кроме первого и последнего. Вообще Хармс использует анафору довольно часто: во 2, 6, 11, 12, 13, 15, 23-м рассказах. Рассказы №№ 6, 11, 23 построены по абсолютно одинаковым грамматическим лекалам: все предложения синтаксически тождественны, более того, эти рассказы синтаксически коррелируют друг с другом. Особо следует отметить сценки (рассказы №№ 7, 13, 15, 20, 21), также основанные на синтаксическом повторе. Кажущаяся бедность, даже убогость словаря и синтаксиса на самом деле является результатом точного расчета автора: она создает особенный гипнотизирующий эффект вербального хождения по кругу.

Отдельно нужно остановиться на фонетической организации текстов в «Случаях». Звукопись цикла формируется не только повторением-произнесением одних и тех же слов (а соответственно, и звуков) в каждом отдельном тексте, что само по себе приводит к созданию однообразного фонетического ритма. Наиболее интересно, хотя и неявно, она обнаруживается в ономастике цикла. Например, простое перечисление фамилий во 2-м рассказе (Орлов, Крылов, Спиридонов, Михайлов, Круглов, Перекрестов) проявляет аллитерацию на [р, л, к, в], соединенную с ассонансом на [о].

В рассказе № 23 «Машкин убил Кошкина» это аллитерация на [м, ш, к, н] и [т, в, щ], которая назойливо соединяется с ассонансом на [а, о] в каждом предложении текста. Интересно, что Хармс часто дает своим героям повторяющиеся имена и отчества: Семен Семенович (в рассказе «Оптический обман» это наименование также выполняет функцию анафоры и начинает каждое из 6 предложений текста), Алексей Алексеевич (№ 11), Андрей Андреевич (№ 16), Иван Иванович (№ 26). Это дублирование подчеркивает, что перед нами – герои-копии, герои-клоны. Но самое важное, что Хармс придумывает еще один скрытый ономастический повтор, которым причудливо связывает пространство цикла. Автор имеет в виду героев со следующими вариациями распространенных фамилий: Петров и Камаров с нетрадиционной «а» в первом слоге (№ 5), Петраков как инвариант фамилии Петров (№ 10), Макаров – анаграмма фамилии Камаров – и Петерсен – норвежский вариант русского Петрова, здесь кстати вспомнить любовь Хармса к Кнуду Гамсуну (№ 17), опять Петров (№ 18), Петраков-Горбунов и Макаров (№ 20), Марков – редуцированный и чуть анаграммированный вариант Макарова (№ 24), Комаров в традиционном написании (№ 29).

Внутренний смысл этой ономастической игры явно имеет важное значение для автора, но не понятен для читателя, а от исследователей требует серьезной кропотливой работы по поиску прототипов и протозначений, но для нас достаточ-

но самого приема повтора. Чего стоит Коратыгин и Тикакеев (№ 22), сочетание звуков в фамилиях которых вызывает брезгливые, хотя и размытые фоновые ассоциации! Свистящие, и шипящие, и зудящие аллитерации в фамилиях персонажей «Начала очень хорошего летнего дня», где одно их перечисление отражает суть происходящего: Тимофей, крестьянин Харитон, Зубов, Комаров, баба с флюсом, Фетелюшин, Ромашкин.

Особенно значимыми представляются имена героев завершающего рассказа «Пакин и Ракукин». Во-первых, потому что явно ощущается их связанность, возникающая благодаря повторению слогов *аки-аку-ки*, которое свидетельствует о внутреннем подобии персонажей, несмотря на то, что перед нами как будто полные противоположности – мучитель и жертва. Во-вторых, замечательна этимология этих фамилий. Как и всякая расшифровка хармсовской тайнописи, она, возможно, произвольна, но даже если и так, результат получается заслуживающим внимания.

В фамилии Пакин слышится не только примитивное «пакость», но и старославянское *паки* со значением «снова», а также праславянское *опаку, опако* – «обратно, наоборот» [14]. Даже если это случайное (!) совпадение, оно показательное. Что касается *раку*, это японский иероглиф, обозначающий наслаждение и вместе с тем особую старинную технику создания глиняной посуды ручным способом, намеренно несовершенную. Мы никогда не узнаем, насколько близка к истине наша догадка, но соединение человека, души, глины, творца, несовершенства, аллюзии к голему, так интересовавшему Хармса, в этом рассказе знаменательно.

Таким образом, повтор на уровне семантики и на уровне языка выполняет в рамках конкретного текста смыслообразующую и текстообразующую функции. Повторения одних и тех же действий внутри текста создают впечатление его незавершенности, которая, однако, не является открытостью, потому что предполагает не множественность вариантов его продолжения, а бесконечный возврат к началу. Именно эта особенность поэтики Хармса дает основания исследователям утверждать, что «русские докучные сказки являются предками Хармса» [15, с. 140]. Миниатюры цикла действительно подобны цепочке с повторяющимися звеньями, количество которых зависит только от воли рассказчика: старухи вываливаются, Семен Семенович снимает и надевает очки, Пушкин и Гоголь спотыкаются друг о друга, Андрей Карлович дерется с Алексеем Алексеевичем, et cetera.

Наиболее виртуозно и оригинально прием повторений проявляется в рассказе № 29: «Начало очень хорошего летнего дня», который имеет подзаголовок «синфония». (Хармс, используя прием антифразиса, который в художественной ткани произведения утрачивает свое образное значение и приобретает прямой смысл, считает необходимым отметить дефектность мира, заменяя букву в слове «синфония», то же характерно и для «Анекдотов из жизни Пушкина»). Уже само отнесение к музыкальному жанру, который является главенствующим родом серьезной музыки, сравнимым по своей роли с романом в литературе, дает указание на значимость этого текста для автора. Симфония предполагает единство замысла, раскрывающегося в разнохарактерных вариациях на одну и ту же тему. В тексте нет повторений конкретных действий, но все они объединены одним мотивом – беспричинным, бессмысленным и беспощадным насилием над собой и другими, которое выступает главным атрибутом этого мира. Последнее предложение текста возвращает нас к его названию, что и закольцовывает всю структуру рассказа.

Повторяемость внутри отдельного текста многократно отражается в повторяемости тем и мотивов, которые формируют межтекстовые связи внутри цикла. Эти повторы лежат на поверхности, выражаются в причудливых инвариантах одних и тех же мотивов насилия, потерь, падений, смертей, забывания, неудач в разных фрагментах «Случаев» и неоднократно рассматривались хармсоведами, о чем уже говорилось выше. Именно эти искусно повторяющиеся мотивы поддерживают стабильность замысловатой конструкции цикла.

Повторяющиеся действия, слова, словосочетания, звуки, неразличимые герои, рассказчик, переходящий из случая в случай, чтобы просто зафиксировать очередное событие, которое вновь и вновь повторяется без его участия, являются не отдельными приемами поэтики, а разнообразными проявлениями основного текстообразующего механизма, который позволяет воплотить авторскую концепцию и соединить отдельные фрагменты в целостное произведение.

Высшим выражением такой повторяемости является закольцованность композиции всего цикла, которая достигается соотносением первого и последнего текстов, что является необходимой структурной особенностью цикла.

Цикл «Случаи» имеет двойное обрамление. Внешнее кольцо образуют тексты № 1 и № 30 («Голубая тетрадь № 10» и «Пакин и Ракукин»), а внутреннее – № 2 и № 29 («Случаи» и «Начало очень хорошего летнего дня»). По мнению автора, именно эти пары – главные структурирующие элементы цикла. Во внешнем обрамлении объектом является человек. К концу цикла он приобретает фамилию, но личностью это его не сделает. Внутреннее кольцо (особая значимость текста № 2 подтверждается названием, совпадающим с названием всего цикла) формируют тексты, повествующие о множестве объектов, населяющих этот мир, – толпе. Взгляд художника концентрируется сперва на одном представителе, а потом на всей их совокупности. Между этими рамками разворачивается картина мира во всей своей ужасающей пустоте.

Текст № 1 много раз анализировали с точки зрения внутренней семантики и его значения для всего цикла. В нем автор (не маска, а создатель цикла) отбирает у героя право на существование: только начавший «жить-быть» герой прямо на глазах растерянного читателя исчезает по частям. Этот рассказ уже в силу его расположения является программным, а речь идет об исчезновении объекта или фиктивном его существовании.

Каждый из следующих рассказов раскрывает главную идею, заявленную в первом рассказе: нам не о чем говорить. Но, следуя этой логике, первый текст должен стать и последним. Если автор продолжает говорить, значит, он это делает для тех, кто вне этого мира? Как же сосуществуют эти миры в сознании автора? Ответить на этот вопрос нам поможет заключительный рассказ цикла «Пакин и Ракукин». Этот текст недвусмысленно возвращает нас к началу произведения, потому что герои его тоже исчезают, и на этом действительно заканчивается повествование, как и было предсказано в первом рассказе. Тогда о чем и зачем были эти повествования?

В последнем тексте тело героя (в котором ему отказано в первом рассказе) остается в мире «Случаев», а душу уводит с собой ангел смерти. Но ведь это у души нет ни глаз, ни ушей, ни волос, ничего, но ангел смерти берет ракукинскую душу за руку, а та поминутно злобно оглядывается! В этом мире души имеют то, что иметь не могут. Человек не имеет того, что иметь должен.

Это не-мир, фальшивый мир, псевдомир, который занял место настоящего и воспроизводит сам себя. Мужественное отрицание этого мира, подлинности самого его существования – это отчаянная борьба автора с ужасом действительности, которой не может быть, но которая существует. Так парадоксально и мрачно завершается история Хармса об этом мире, возвращаясь к начальной точке творения, что и делает 30 маленьких рассказов циклом.

Замкнутость этого мира не абсолютна. В «Случаях» появляются герои иного измерения, и происходит это по крайней мере дважды: в рассказе № 14, в котором молодой человек покидает пространство цикла, оставляя после себя «запах жженных перьев», и в заключительном рассказе № 30, когда ангел смерти уводит душу героя из этого страшного мира. Уводит куда? Мы не знаем, возможно, не знает этого и автор. Но это мир, где обитают ангелы, где наблюдают, что происходит тут, куда забирают для чего-то (суда ли, наказания ли, прощения ли, вечного пребывания?) ущербные недодуши недолюдей. Тогда отчаянье, возникающее при взгляде на этот зловеющий мир, сменяется надеждой на чудо. И оно происходит по неумолимой логике высшей справедливости, когда произведения Хармса, обреченные на исчезновение, вдруг воскреснут из небытия. Снова искусство превратится в жизнь, а жизнь в искусство. Цикл завершится, а его герои, как и автор, начнут новый отсчет существования в нашем времени, паразитично точно отражая действительность XXI века.

Выводы. Сборник «Случаи» в жанровом отношении полностью соответствует определению «цикл». С одной стороны, любой отдельный текст представляет собой единицу, способную самостоятельно функционировать в семантическом поле современной культуры. С другой стороны, каждый рассказ – это часть созданной художником картины мира, которая в своей полноте и безобразии может отразиться только тогда, когда все фрагменты-случаи этой действительности займут строго определенное им место.

Динамическое единство произведения как цикла достигается за счет мастерского соединения семантических и структурных элементов, среди которых ведущее место занимают повторы. Именно они создают подвижную и вместе с тем стабильную циклическую конструкцию «Случаев» Д. Хармса на уровне языка, на уровне текста и в межтекстовом пространстве, благодаря чему цикл обретает окончательную, хотя и не абсолютную завершенность с помощью переклички двойного кольца обрамляющих текстов.

Литература:

1. Александров А.А. Чудодей (Личность и творчество Даниила Хармса). Хармс Д.И. Полет в небеса. Л. : Сов. писатель, 1991. С. 7–48.
2. Глоцер В.И. «Я думал о том, как прекрасно все первое!». URL: http://www.russofile.ru/articles/article_19.php (дата звернення: 06.08.2019).
3. Жаккар Ж.-Ф. Даниил Хармс и конец русского авангарда / пер. с франц. Ф.А. Петровской. СПб. : Академический проект, 1995. 472 с.
4. Кобринский А.А. Цикл Даниила Хармса «Случаи» как единое целое. *Материалы всесоюзной студенческой конференции «Студент и научно-технический прогресс»*: Филология. Новосибирск: Изд. НГУ, 1988. С. 64–69.
5. Кобринский А.А. Проза Даниила Хармса: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. СПб., 1992. 16 с.
6. Сажин В.Н. «Литературные и фольклорные традиции в творчестве Д.И. Хармса». URL: <http://www.d-harms.ru/library/litera->

turnie-i-folklorne-traditsii-v-tvorchestve-harmsa.html (дата звернення: 16.08.2019).

7. Казарина Т.В. Три эпохи русского литературного авангарда : монография. Самара : Самарский университет, 2004.
8. Шенкман Я. Логика абсурда: Хармс: отечественный текст и мировой контекст. *Вопросы литературы*. 1998. № 4. С. 54–80.
9. Ямпольский М.Б. Беспмятство как исток (Читая Хармса). М. : Новое литературное обозрение, 1998. 384 с.
10. Липовецкий М.Н. «Аллегория письма: «Случаи» Д.И. Хармса (1933–1939)». URL: <http://www.d-harms.ru/library/allegorii-pisma-sluchai-harmsa.html> (дата звернення: 10.08.2019).
11. Горбушин С., Обухов Е. О композиции «Случаев» Даниила Хармса. URL: <http://www.d-harms.ru/library/o-kompozicii-sluchaev-daniila-harmsa.html> (дата звернення: 10.08.2019).
12. Ляпина Л.Е. Жанровая специфика литературного цикла как проблема исторической поэтики. *Проблемы исторической поэтики*. Межвузовский сборник. Петрозаводск, 1990.
13. Хармс Д.И. Полет в небеса. Л. : Сов. писатель, 1991. 560 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. URL: <https://classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-9146.htm> (дата звернення: 10.08.2019).
15. Хетени Ж. «Оптические иллюзии» Хармса и Эркена. Эссе-минютки о том, что может быть абсурдом. *Вестник РУДН*. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. 2016. № 4. С. 128–144.

Huba L. Genre as communication: “Sluchai” (“Incidents”) by Daniil Kharms

Summary. The article deals with genre and composition originality of the collection “Sluchai” by the first Russian absurdist writer Daniil Kharms. A more precise study of a genre nature of “Sluchai” will make give us a more exact understanding of the author’s conception.

The aim of the article is to analyze the structure and content of “Sluchai” by D. Kharms according to their correspondence to the genre nature of the series and to prove that the genre of the work reveals a powerful communicative drive existing in “Sluchai” that was hidden by shocking narration.

The object of the article is Daniil Kharms’s collection of stories “Sluchai” consisting of 30 miniatures which were combined by Kharms into one work in 1933–1939. The research proves that as for the genre, the collection “Sluchai” corresponds completely to the definition “series”. From one hand, each of the story from the series is a unit capable of functioning independently in the semantic field of a modern culture.

From the other hand, each text is a part of the world picture created by the writer, which in its fullness and disgrace can reflect only when all the fragments-events of this reality occupy the place assigned specially for them. The semantic connection of the series lies in the unanimity of subject matters and problematics, through motives and images as well as in a unique space-temporal text organization; the formal connection is represented in a strict fixedness of parts, in the existence of common structure creative elements and frame texts.

A dynamic unanimity of the work as a series is attained with the help of proficient combination of semantic and structural elements. The leading place among them is occupied by repetitions that on the language, text and inter-text level create both a mobile and stable cycled structure of “Sluchai”, which gains final but not absolute completeness with the help of double ring of frame texts.

Key words: genre, series, genre nature of series, genre communicative potential, D. Kharms, “Sluchai”.

*Дунаєвська О. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

*Савчук І. В.,
викладач
Волинського коледжу
Національного університету харчових технологій*

ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Стаття присвячена проблематиці вдосконалення сучасного методологічного інструментарію викладання літератури на основі застосування інтерактивного підходу. Праця розкриває необхідність та окреслює засоби модернізації методологічних підходів в умовах європейської інтеграції вітчизняної вищої освіти.

Дослідження містить опис практичного застосування елементів інноваційних підходів до викладання літератури у закладах вищої освіти. У роботі запропоновано триєдиний підхід до опрацювання роману І. Багряного «Тигролови», що становить ілюстративний матеріал статті й ґрунтується на поетапному використанні елементів деполяризованого (FLIPped) навчання, проблемного навчання та проектного підходу. За допомогою методу деполяризованого навчання проілюстровано формування фонових знань у студентів під час підготовки до занять на основі розуміння та запам'ятовування опрацьованого матеріалу, наведено зразки відповідних завдань.

Елементи проблемного навчання введені за допомогою групового розподілу студентів, що супроводжується окресленням трьох окремих проблемних ситуацій, котрі потребують презентації. Запропонований підхід спонукає студентів до застосування попередньо набутих фонових знань у процесі рефлексії засвоєного матеріалу.

Розгортання проблемного навчання несе високе інтерактивне навантаження, оскільки потребує тісної взаємодії членів групи для досягнення ефективного результату. Окрім того, використання елементів методу проектного навчання націлює студентів на формування власної оцінки й створення збірних образів на основі попередніх типів роботи, що виконується під час самостійної підготовки та взаємодії в аудиторії.

Матеріал дослідження демонструє можливості розвитку в студентів критичного та креативного мислення в умовах тісної співпраці або інтеракції в освітньому процесі, що має стати ефективною основою для формування особистості майбутнього професіонала.

Результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для розробки низки методичних рекомендацій з проведення занять з української літератури в умовах інтерактивного спрямування освітнього процесу та підготовки кваліфікованих кадрів.

Ключові слова: деполяризоване навчання, проблемне навчання, проектне навчання, критичне мислення, креативне мислення.

Постановка проблеми. Процеси модернізації, глобалізації та комп'ютеризації сучасного освітнього простору спонукають учасників освітнього процесу до невинної модернізації методів та прийомів викладання. Українська освіта в умовах інтеграції в європейське співтовариство потребує залучення інноваційних світових технологій навчання.

Піднесення ролі державності у становленні нації передбачає зміцнення позицій української літератури як фундаменту українського духу. Сучасне суспільство вимагає удосконалення існуючих підходів до викладання вітчизняної літератури через призму досвіду передових зарубіжних закладів освіти, які поєднували б існуючі інтерактивні технології навчання з новітньою студентоцентрованою парадигмою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування інтерактивних методів у викладанні висвітлена в працях О.В. Сльнікової, І.М. Дичківської, Л.В. Тополі, І.В. Старости, І.О. Січкарук та інших, які дають загальну характеристику інтерактивних методів навчання та здійснюють їх систематизацію [1; 2; 3], розкривають специфіку застосування технічного супроводу інтерактивних методів навчання [4], описують закономірності використання та поєднання елементів різних методів інтерактивного навчання [5]. Окрім того, кількість праць, що охоплюють проблематику застосування інтерактивних методів викладання літератури у професійному освітньому просторі, вкрай низька і представлена роботами Л.В. Мірошніченко [6; 7]. Отже, аналіз публікацій підтверджує необхідність проведення дослідження матеріалів творів української літератури на тлі модернізації підходів до її викладання, що становить мету цієї роботи.

Виклад основного матеріалу. У 1999 році відбулося значне оновлення вищої освіти. На основі рішення 29 міністрів освіти різних країн було запроваджено нову парадигму освітнього процесу. Останній передбачає перехід від моделі вчительоцентрованого навчання (Teacher-Centered Learning) [8, с. 60] до моделі студентоцентрованого навчання (Student-Centered Learning) [9, с. 12].

Зазначений процес нівелює роль викладача як єдиного достовірного джерела інформації та досвіду, фокусуючи увагу на ключовій позиції студента, що полягає в його готовності брати безпосередню участь у плануванні освіти. Таким чином,

студент із пасивного реципієнта перетворюється в активно-го здобувача знань і навичок, а викладач, трансформується з класичного презентатора знань у досвідченого фасилітатора, помічника, інструктора, радника й консультанта. Окрім того, сучасні вимоги до дипломованих фахівців передбачають наявність у них навичок критичного [10, с. 14; 11, с. 256], креативного [12, с. 24] мислення та готовності працювати в команді у рамках проектної системи [13]. Враховуючи ці вимоги, викладач повинен створити атмосферу, в якій студент є активним здобувачем знань у процесах аналізу, співставлення, порівняння, співпрацює з іншими та творчо підходить до виконання завдань.

Таке бачення освітнього процесу активує низку модернізованих методик його здійснення, що спричиняє популяризацію понять «деполяризованого навчання» (FLIPped Learning) [14], проектного навчання (Project-based Learning) [15] та проблемного навчання (Problem-based Learning) [16].

Впровадження зазначених підходів до викладання української літератури потребує детального планування, структуризації та здійснення освітнього процесу.

Підхід деполяризації навчання передбачає виконання класичних завдань аудиторної роботи під час підготовки до занять, а саме заняття перетворюється на усвідомлену взаємодію попередньо підготовлених учасників освітнього процесу, яка регулюється, контролюється та оцінюється викладачем-фасилітатором. Наприклад, в межах теми заняття української літератури: «Роман «Тигролови»: проблематика твору, характеристика образів» (І. Багрянний) деполяризоване навчання може бути застосоване наступним чином. Попередньо студенти отримують завдання:

Завдання 1. «Пригадайте набір тропів, добираючи до кожного різновиду відповідне визначення з наведених нижче»:

Тропи:

- 1) метафора;
- 2) епітет;
- 3) порівняння;
- 4) оксюморон;
- 5) гіпербола.

1) (грец. *дотепно-безглузде*) – поєднання протилежних за змістом понять. Це нібито парадоксальне поєднання слів, контрастних понять додає влучний штрих до певного образу;

Група № 1

Орієнтовний вступ до презентації:

Садики вишневі повирубувані, річки збаламучені, степи сльозами обпоєні, і небо ясне людям потемніло. ... Україна, ота зірвана з місця і розкидана по всіх світах – поза геттто. ... Україна без стерня і без вітрил ...

Група № 2

Орієнтовний вступ до презентації:

Скільки тієї мужності простої, скільки тієї певності, може, неусвідомленої, а звичайної, стихійної. І скільки гордості волелюбної, як оті могутні кряжі гір! От що робить з людьми воля!

Група № 3

Орієнтовний вступ до презентації:

Раптом Григорій уловив фразу... Дівчата говорили українською мовою! І так ніби хто врізав батою по серцю, ніби обухом по карку: «Та це ж вони!!! – дочки розкуркулених батьків, розкиданих по сибірах! Це ж вони, втікаючи, рятуються! Рятуються від холоду і голоду, від безправ'я і смерті, – рятують життя ціною краси і молодості, ціною честі і материнського щастя...»

У процесі роботи студенти мають змогу застосувати отримані під час підготовки до заняття фонові знання, проявити себе як активні учасники групи, критично оцінювати позиції інших, обґрунтувати власну позицію та **колективно створювати** кінцевий продукт – презентацію. Викладач-фасилітатор оцінює не лише саму презентацію загалом, а й процес її підготовки та участь у ньому кожного окремого члена групи.

Елементи **проектного навчання** передбачені в межах виконання домашнього завдання, де кожен студент зобов'язаний

2) (грец. *перебільшення*) – художнє перебільшення;

3) (грец. *перенесення*) – розкриття сутності одних явищ та предметів через інших за схожістю чи контрастністю;

4) (грец. *прикладений, заданий*) – слово чи словосполучення, завдяки особливій функції в тексті допомагає слову набутти нового значення або смислового відтінку;

5) (лат. *сopparatio*) – один із художніх засобів, у якому один предмет, подія зіставляються з іншими.

Завдання 2. «Визначте різновиди наступних тропів»:

«ідеально тісно», «злобна радість», «живі мерці». «Вітер виростав в ураган з блискавичною швидкістю. І раптом скажжено загриміло, заревло, аж-но задвигтіла земля, пішов вітер по нетрях і по всій Голубій паді, з дерев посипались блискучі сонця – цілий зоряний дощ... Потрясаючи землю, потрясаючи нетрі, низько над кедрами заклекотіли машини – велетенські, чорні проти сонця, потворища», «Місяць поблід і квапився вгору»; «полоскала пісню у воді, прибивала праником до кладки»; «розривав грудьми зелену стіну»; «утікають кілометри»; «пісня б'є крильми над спиною дракона»; «думки летіли вихором»; «сонце оббило трохи росу»; «затиснути між бровами посмішку»; «час ішов по нетрях, час ішов по жилах», «виступав, як горлиця», «строга, як царівна», «гнучка, як вузь, граційна, як мавка», «не йшов (тайгою), а гнав, як молодий олень», «душа летіла, як сокіл», «спав сторожко, як дикий тур», «розривав грудьми зелену стіну».

Завдання 3. «Під час прочитання твору І. Багряного «Тигролови» зібрати інформацію стосовно»:

- 1) становища українського народу;
- 2) спланованого винищення української нації;
- 3) вербалізації українського світогляду.

Вказані завдання сформулюють фонові знання, необхідні для різновидів роботи у групах за елементами методу проектів та проблемного навчання, що дасть змогу викладачеві-фасилітатору під час аудиторного заняття формувати навички критичного та креативного мислення.

Реалізація елементів **проблемного навчання** проходить шляхом поділу студентів на групи з метою розробки усних інтерактивних презентацій наступних проблем: «Становище українського народу» (група № 1), «Проблема волі до життя в умовах тоталітарної системи» (група № 2), «Проблема незламності української нації» (група № 3). Наприклад:

заний підготувати персоналізовану розповідь від першої особи «уявного» героя роману, використовуючи якомога більше автентичних тропів. Наприклад:

Я – дівчина хороша та бистроока, із стрічкою над чолом, і юна, смаглява від сонця і виступаю, мов горлиця. У мені якесь дивне поєднання надзвичайної дівочої краси і суворості. Я гнучка, як пантера. І така ж метка, мабуть, а строга, як царівна. Ось вона – козака кров! І ось я – найвищий вияв не тільки жінки, а взагалі людини такої крові. Я така юна, кві-

туча – і така сувора, гартована і гонориста. Мені б на коні, та на полозках, та з гвинтівкою, та з собаками... звели мені до відьми в зуби полізти – полізу. Мені треба хлопцем родитись... До того ж, я – граційна, як мавка, таю в собі дивну силу. Я – дівчина: поєднання дівочої краси та чар з дикістю майже первісною, неприступною.

Під час виконання зазначеного завдання студенти мають змогу скористатися фоновими знаннями, набутими в процесі підготовки до заняття, оперувати проблемними баченнями становища українського народу, спланованого винищення української нації та вербалізації українського світогляду. Студенти також заохочені до демонстрації власного, індивідуалізованого розуміння ситуації, висвітленої

у романі І. Багряного «Тигролови» шляхом аналізу, синтезу та рефлексії.

Висновки. Узагальнюючи застосування комплексного підходу до студентоцентрованого навчання із застосуванням методів деполяризованого, проблемного та проектного навчання з одного боку, викладач-фасилітатор отримує змогу формувати навички критичного та креативного мислення, розвивати та спонукати до командної роботи майбутнього молодого фахівця, який відповідатиме вимогам сучасного роботодавця.

З іншого боку студент, як центр освітнього процесу, має можливість в умовах вивчення української літератури пройти всі етапи формування креативності – шлях від запам'ятовування до створення, що можна зобразити наступним чином:

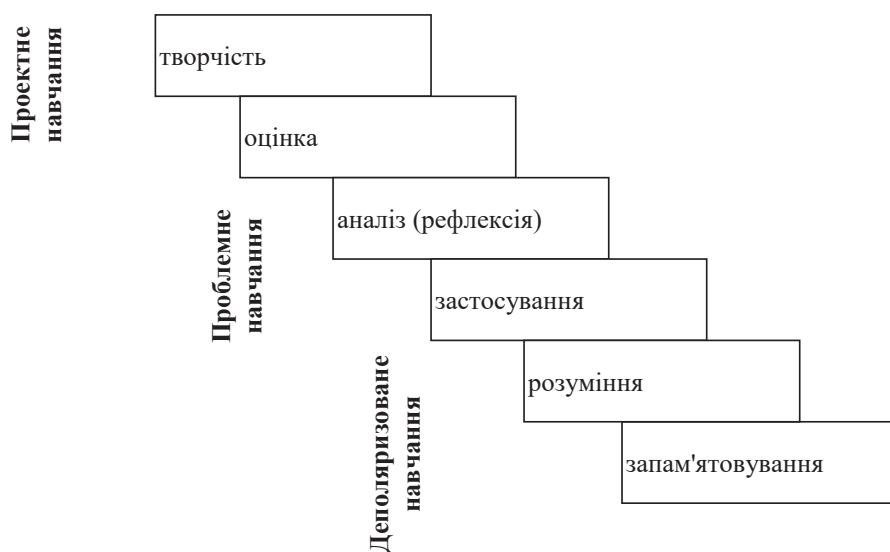

Рис. 1. Процес формування навичок креативного мислення

Вищезазначена схема зображає етапи процесу набуття навичок креативного мислення в умовах застосування до навчального процесу комплексу методів студентоцентрованого навчання. Цей процес включає:

1) на етапі застосування елементів деполяризованого навчання підготовку студентів через запам'ятовування та розуміння до формування визначення, надання переліку, цитування базових фактів та концептів, використаних у романі І. Багряного «Тигролови», а також класифікації, опису, обговорення, пояснення розрізнення, передачу та відбір опрацьованої інформації;

2) на етапі застосування елементів проблемного навчання підготовку студентів до оперування та схематизації засвоєного матеріалу у процесі вирішення проблемних завдань шляхом аналізу, диференціації, розрізнення та встановлення причинно-наслідкових зв'язків;

3) на етапі застосування елементів проектного навчання готовність студентів до формування власної позиції, її обґрунтування, конструювання цілісного образу, формування принципів та спонукання до подальшого проведення самостійного дослідження.

Отже, комплексний підхід на основі студентоцентрованого навчання є ефективним інструментом формування особистості майбутнього професіонала, здатного працювати в команді, при-

ймати ефективні рішення, демонструвати критичне ставлення до отриманої інформації та творчо підходити до вирішення завдань.

Перспективами подальшого дослідження є розробка низки методичних рекомендацій для викладання української літератури в умовах європейської інтеграції на основі методів студентоцентрованої парадигми освіти.

Література:

1. Єльнікова О.В. Інтерактивні методи навчання, їх місце у класифікації педагогічних інновацій. *Імідж сучасного педагога*. 2001. № 3–4 (14–15). С. 71–74.
2. Дичківська І.М. Основи педагогічної інноватики : навч. посібн. Рівне: Зелент. 2001. 222 с.
3. Тополя Л.В. Про інтерактивні прийоми навчання під час академічної лекції. *Didactics of mathematics: Problems and Investigations*. Issue 24. 2005. P. 52–57.
4. Староста В.І., Керестень І.С. Методика застосування навчальних завдань та комп'ютерної техніки вчителем : навч. посібн. [За ред. В.І. Старости]. Ужгород : ПоліПрінт. 2008. 136 с.
5. Січкарук О.І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : навч.-метод. посібн. К. : Таксон. 2006. 88 с.
6. Мірошніченко Л.Ф. Підготовка студентів до творчої педагогічної діяльності при вивченні курсу «Література народів світу». *Актуальні проблеми підготовки пед. кадрів до творч. проф. діяльності: Тези Всеукр. наук. конф. К. : КДПІ, УСДО. 1993. С. 127–129.*

7. Мірошниченко Л.Ф. Формування національної самосвідомості студентів при вивченні курсу методики літератури. Матеріали Міжвузівської наукової конференції «Викладання вузівського та шкільного курсів мови та літератури в умовах національного відродження України». Ч. 1. К. : КДПІ. 1992. С. 15–16.
8. Emaliana I. Teacher-centered or Student-centered Learning Approach to Promote Learning? *Jurnal Sosial Humaniora*, Volume 10. 2017. P. 59–70. <http://oaji.net/articles/2017/5501-1519102561.pdf> (accessed 14 August 2019).
9. Brandes D., Ginnis, P. A. *Guide to Student – centered Learning*. Oxford : Blackwell. 1986.
10. Freire P. *Pedagogy of the hearth*. New-York : The Continuum. 1997.
11. Wilson K. Critical reading, critical thinking: Delicate scaffolding in English for Academic Purposes (EAP), Thinking Skills and Creativity Vol. 22. P. 256–265. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tsc.2016.10.002>.
12. Živković S.A. Model of Critical Thinking as an Important Attribute for Success in the 21st Century. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Issue 232. 2016. P.102-108. <http://dx.doi.org/doi:10.1016/j.sbspro.2016.10.034>.
13. Henderson W.D. Successful Lawyer Skills and Behaviours. Essential Qualities of the Professional Lawyer [Ed. P.A. Haskins]. American Bar Association, ABA Standing Committee on Professionalism, Center for Professional Responsibility. 2013. P.53–68. <https://static1.squarespace.com/static/58d9b495be6594a702757b50/t/590f794b29687fab6a08adac/1494186316428/Successful+Lawyers+Skills+and+Behaviors.pdf> (accessed 15 June 2019).
14. Crouch C.H., Mazur E. Peer Instruction: Ten Years of Experience and Results. *American Journal of Physics*. Issue 69. 2001. P. 970–977.
15. Essential Study Skills for Law Students: https://www.crcpress.com/rsc/downloads/Essential_Study_Skills_for_Law_Students_FINAL_PDF.pdf (accessed 20 July 2019).
16. Ashwin P. *Reflective teaching in Higher education*. Bloomsbury Academic. 2015. 432 p.

Dunaievska O., Savchuk I. To the issue of modern teaching methods' improvement in terms of interactive

Summary. The article addresses the issue of upgrading of methodological tools used for teaching literature in

terms of interactive learning approach. The paper explicates the importance and shapes the instruments for methodological basis modernization whilst European integration of national higher education.

The research encloses the explanation of practical application of innovative approaches to teaching literature in higher educational institutions. The work offers triad concept of I. Bahriany's novel "Tygrolovy" (Tiger Hunters) analysis, that composes the illustrative part of the work and is based on sequential utilization of FLIPped Learning, Problem-based Learning and Project-based Learning elements.

FLIPped Learning approach aims at aiding the background knowledge formation in students during preparing for the class considering presence of the material's understanding and remembering. The samples of such tasks are offered in the paper. The approach provokes the students to use the previously gained background knowledge for reflection of acquired material.

The uncovering of the Problem-based Learning turns out to implicate a rather high interactive load, due to the fact that tight interaction of group members is a compulsory prerequisite of its effectiveness. Moreover, Project-based Learning utilization directs the students towards shaping of their evaluation, creation of compositional images grounding on the undergoing of the classroom interaction and individual work.

The research material shades the light upon the opportunities for the development in learners critical as well as creative thinking regarding their close cooperation in educational processes flow. The latter makes the steady bases for elaboration of future professional traits. The results of the investigation can serve the foundation for the instruction guidelines set, necessary for conducting Ukrainian literature classes in terms of interactive character of educational process and qualified specialists' skill formation.

Key words: FLIPped Learning, Problem-based Learning, Project-based Learning, critical thinking, creative thinking.

Карпенко Н. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України

ФУНКЦІЇ ЖІНОЧИХ АНТРОПОНІМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Анотація. Попри давню традицію вивчення власних назв, що сягає корінням ще античності, є безліч питань, які мають бути вивчені, та проблем, що потребують розв'язання. Стаття присвячена функціям жіночих антропонімів у художніх творах П. Загребельного. Дослідження висвітлює проблему класифікації функцій літературних онімів і сфокусоване на їхніх функціях, виявлених у художньому дискурсі П. Загребельного. Окреслено основні лінгвістичні підходи до проблеми. Охарактеризовано емотивно-експресивне навантаження літературних онімів, яке є їх визначною рисою, що превалює над номінативною природою оніма в межах художнього тексту.

Визначено та схарактеризовано функції імен Євпраксія, Роксолана та Юлія. Кожна власна назва проаналізована з фокусом на її прагматичний потенціал і роль у створенні канви відповідного роману, забезпеченні прагматики тексту. Зазначається, що реалізація деяких функцій потребує фонду пресупозицій адресата для повного сприйняття повідомлюваного. Літературні оніми в романах письменника виконують текстотвірну, локалізуючу, символічну, експресивно-оцінну та соціологічну функції.

Власні назви схарактеризовано з огляду на їхню внутрішню структуру й етимологію, які слугували основою для розвитку їх семантики в межах художнього дискурсу. Виявлено та проаналізовано додаткові семи, створені автором. Власні назви характеризуємо з урахуванням історичного контексту, що вплинув на їхню роль і семантичну структуру. Особливу увагу приділяємо текстотвірній функції, яку виявляємо в онімах, використаних у назвах романів.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробці теоретичного інструментарію літературної ономастики й укладанні словників конотативних власних назв.

Ключові слова: літературний онім, антропонім, літературна ономастика, прагматика, прагматичний потенціал, конотативний онім.

Постановка проблеми. Природний поділ назв на апелятиви та власні назви зумовив виокремлення ономастики як окремого самостійного напрямку лінгвістики, що демонструє динаміку розвитку, потребує оновлення теоретичного інструментарію та лишає відкритими питання, які не мають однозначної відповіді та викликають дискусії в наукових колах. У межах ономастики окремо розвивається літературна ономастика, котра є ще більш суперечливою, зважаючи на коло проблемних питань і відсутність загальноприйнятої метамови цього напрямку. Серед таких питань – відсутність чітких критеріїв виокремлення функцій власної назви, що породжує низку класифікацій, запропонованих ученими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення імен має давню традицію та бере початок із часів античності у пра-

цях Сократа, Аристотеля, Платона. Свій внесок у розбудову ономастики зробили представники російських шкіл О. Суперанська, М. Толстой, Н. Подольська та ін. Не менш цінними є напрацювання у відповідному руслі українських шкіл ономастики. Український внесок в ономастичну науку є суттєвим, а різниця в поглядах учених на питання дослідження власних назв дає можливість виокремити три наукові школи: Ужгородську на чолі з П. Чучкою та її представниками Л. Белей, С. Пахомовою, О. Белей та ін., Одеську школу Ю. Карпенка, що її представляють М. Зубова, О. Карпенко, Л. Фоміна та ін., та Донецьку – В. Калінкін, Г. Лукаш, Є. Отін, О. Філатова та ін. Ці школи, які пропонують власні тлумачення термінів і підходи до їх вивчення, зосереджуються на літературі й ономастиці. Про значущість та актуальність вивчення онімів свідчить наявність словників конотативних імен Є. Отіна, Г. Лукаш та ін.

Мета цієї розвідки – виявити та схарактеризувати функції онімів у художньому дискурсі П. Загребельного.

Літературна ономастика містить значну кількість лакун і контроверсій, що породжують нові наукові розвідки у відповідному напрямі. Одним із таких є питання класифікації функцій літературних онімів, які виявляються у художніх текстах. Мовознавці звужують чи розширюють перелік функцій онімів, чим демонструють відсутність однозначної та чіткої позиції щодо відповідного питання. У західній традиції часто йдеться про функції адресації та референції [14]. Безумовно, первинною функцією літературного оніма є денотативна, однак у літературній ономастиці передусім говорять про емоційно-стилістичну функцію, що превалює та зреалізовується впливом на адресата, онім є поштовхом до виникнення певних асоціацій і генерації нових асоціативно-вербальних зв'язків. Ю. Карпенко, окрім основної диференційної, виокремлює інформаційно-стилістичну й емоційно-стилістичну функції, які з'являються в художньому тексті [2, с. 38]. Простежуючи особливості запропонованих класифікацій, відзначаємо розбіжності. Так, йдеться про три функції (номінативну, стилістичну, емоційну) [2], чотири (характеристичну, ідеологічну, локалізаційну, структурно-композиційну) [11], п'ять (номінативну, ідеологічну, характеризуючу, естетичну та символічну) [1] та ін. Науковці додають нові та заперечують наявність тих чи тих у класифікаціях, запропонованих іншими ономастами. Наприклад, польська мовознавиця М. Гібка пропонує класифікацію, згідно з якою літературний онім має 15 другорядних функцій [13]. Відзначаємо наявність низки класифікацій функцій онімів, суперечливих, а подекуди надміру розгалужених, часто з функціями, які перегукуються одна з одною [8; 9]. На думку Ю. Карпенка: «Можна виділити, за бажання, кількадесят різних функцій, що зосереджуються

в групі – інформативну (щось повідомляють про позначуваний об'єкт) та експресивну (виражають оцінку об'єкта і ставлення до нього автора чи персонажів). Окремо від цих двох потужних функціональних блоків можна говорити лише про текстотвірну функцію власних назв» [8, с. 150].

Тож літературні оніми можуть слугувати засобами тематичної організації романів, особливо коли містяться в сильній позиції – їх використано як назви романів, таким чином письменник скеровує думку реципієнта у відповідному напрямку, наприклад, «Роксолана», «Євпраксія», «Юлія, або запрошення до самогубства». Події, відображені в тексті, так чи так розгортаються довкола суб'єкта референції, що до нього апелюють відповідним антропонімом. Ідеться про текстотвірну функцію онімів, які виконують роль з'єднання тексту в єдиний смисловий простір.

Антропоніми співвідносні з конкретним відрізком історії та можуть репрезентувати напрямок часового співвіднесення дискурсу. Отже, онім *Євпраксія*, як і онім *Роксолана* виконує локалізаційну функцію, оскільки ці назви асоціюються з історичними постатями конкретного періоду, що мають місце в колективній свідомості українців. Що ж до антропоніма Юлія, то межі його часової референції ширші та не співвідносні з реальною історичною постаттю. Для реалізації локалізаційної функції та реалізації прагматичного потенціалу антропоніма передумовою є наявність фонду пресупозицій в адресата, фонові знання, які дозволяють повною мірою сприймати текст.

Зміни у складі ономастикону конкретної нації зумовлені соціальними змінами. Онім *Євпраксія* грецького походження та має значення «благодіяння, процвітання, щастя» [12]. У давнину власній назві надавали магічної сили: за віруванням слов'ян, ім'я мало безперечний вплив на формування майбутнього дитини. Батьки дали новонародженій дівчинці ім'я *Євпраксія*, що мало би сприяти її кращій долі. У романі «Євпраксія» зазначений онім набуває низки смислів, антонімічних до закладених у ньому від початку. Це досягається використанням прийому іронії, порівн.: *Її назвали Євпраксією, що означало: «Щаслива», і тепер це видавалося тяжкою насмішкою* [5, с. 27]; *<...> це нещаснішою за всіх була Євпраксія, хоч і названа була від народження: Щаслива, Добродія* [5, с. 40]. Антропонім має внутрішню амбівалентну структуру, яка забезпечується наявними в ньому смислами, втіленими в семантичній структурі прикметників-антонімів *щасливий – нещасний*. Така амбівалентність зреалізовується й утворюється в художньому дискурсі письменником і мотивована екстралінгвальними чинниками, котрі й зумовили появу додаткових конотативних сем у семантиці імені Євпраксія.

Словотвірні засоби також додають емоційно-експресивного забарвлення, а саме збільшено-зрубілості оніму Євпраксія, що досягається шляхом відкидання відповідних афіксів. Це зумовлює наявні в імені семи «грубість», «різкість» та актуалізує емоційно-експресивну функцію, напр.: *Всі звали тут Євпраксію на латинський кшталт Пракседою, ім'я втратило ласкавість, стало якесь грубе, ніби назвисько, дівчина щоразу ляжливо щулилася, коли в неї над головою ляскало: «Праксед! Праксед!»* [5, с. 50]. У наведеному контексті відображено вплив зовнішньої форми – звучання імені на реципієнта. Фонетичний варіант імені викликає негативне сприйняття, надає йому негативної оцінки, стає *назвиськом*, може *ляскати* та сприймається як *грубе*. Це мотивовано, вочевидь, наявністю чужого для укра-

їнської фонетики поєднання двох приголосних *-кс-*. Тут простежуємо вияв експресивно-оцінної функції.

Оніми також є показниками належності людини до тієї чи тієї релігійної течії, таким чином виявляється соціологічна функція. Княжну Євпраксію віддали на виховання до Кведлінбурзького абатства, де вона змушена була прийняти католицьку віру. В абатстві за чинною традицією *багатьом від народження надавано ім'я Адельгейда в сподіванні великої честі* [5, с. 62]. Онім *Адельгейда* старогерманського походження: похідне від *Adalheidis – adal (благородний)* і *heid (pid)* [12]. Відповідний онім повинен був функціонувати як засіб ідентифікації соціального становища жінки – вказувати на високий соціальний статус, благородне походження, порівн.: *А названо ж її Євпраксією – Щасливою, а тут – Адельгейдою, мовби для усталення нерозривності з усіма отими Адельгейдами, що були імператрицями, жили в пишноті, поховані в пишних імператорських криптах, увірчені в книгах і на золотом писаних мініатюрах* [5, с. 186].

Ім'я *Роксолана* пов'язане з подіями періоду турецько-татарських загарбань. Так, автор повідомляє про межі часової референції подій, описаних у романі. Цікавим є використання антропоніма *Роксолана*, смисли якого виокремлюємо в межах, окреслених художнім дискурсом П. Загребельного. У ході колективного та індивідуального досвіду він набуває властивості втілювати значний масив культурно значущої інформації та переходить у загальну назву.

Внутрішню форму антропоніма *Роксолана* становить етнонім *роксолани* – група кочових сарматських племен, і таким чином зреалізована соціологічна функція, лексема слугує засобом вираження національної належності особи. Експресивно-оцінну функцію виконує і справжнє ім'я героїні – *Анастасія*. Письменник надає перевагу формі імені *Настася*, що містить характерний для власних назв деминутивний суфікс *-ас*, який служить засобом вираження граматичної категорії емоційності та виражає позитивне ставлення письменника до дівчини. За походженням ім'я грецьке (*anastasis – «воскресіння»*) [12], його внутрішня форма виражає смисл «переселення» – переселення зі світу мертвих у світ живих. Отже, онім *Настася* є втіленням мужності, стійкості характеру та виконує характеристичну функцію, адже, розкриваючи образ-концепт *українка*, письменник неодноразово вживає дієслова *воскресла, вознеслася, народилася заново*.

У художньому дискурсі також функціонує антропонім *Хуррем*, ужитий для вербалізації образу Роксолани, власна назва зреалізовує характеристичну функцію. Антропонім *Роксолана* має турецьке походження та зовнішню форму, отже, виявляємо і соціологічну функцію. Однак він ужитий для опису українки, порівн.: *<...> і подивовані одаліски, які ждали від новенької зітхань, сліз і розпачу, а не веселоців, назвали її вже того дня Хуррем – розвеселена* [3, с. 76]. Відповідно оніми *Роксолана*, *Настася* та *Хуррем* є контекстуальними синонімами, що забезпечують розкриття змісту концепту – власної назви *Роксолана* та характеризують дівчину за різними параметрами: характером і вдачею, походженням, віком.

Онім *Юлія* у художньому дискурсі письменника також функціонує як назва роману. Події, відображені в тексті, так чи так розгортаються довкола суб'єкта референції, що до нього апелюють іменем *Юлія*, з яким пов'язані відповідні трагічні, фатальні моменти життя конкретної особи, порівн.: *Юлія, або*

запрошення до самовбивства. Тут простежуємо актуалізацію символічної функції.

Ім'я *Юлія* грецького походження – значить «хвиляста, пухнаста» [12]. Внутрішня форма антропоніма відображає зовнішні характеристики жінки. Проте, функціуючи в дискурсі П. Загребельного, ім'я наповнюється індивідуально-авторськими конотаціями, які зумовлюють його функціонування як аксіологічно маркованої одиниці.

У романі власна назва *Юлія*, уособлюючи характеристики ідеальної жінки, мислиться як певне поняття, символ, що вербалізовано відповідними лексемами, напр.: <...> одне слово: *Юлія для нього це був шифр, знак, символ на ціле життя, на смерть і безсмертя* [4, с. 176]. Отже, онім *Юлія* бере на себе роль ідентифікатора єдиної жінки, викликає асоціації з нею та набуває символічного змісту.

Проте ім'я *Юлія* не є єдиним для вербалізації образу-концепту *жінка-мрія*. Головний герой роману на своєму шляху зустрічає жінок з іменами, що є фонетично подібними, що є певним стимулом, що актуалізують конкретні асоціації, порівн.: *Хай її звать не Юля, а Оля, одна літера, один-єдиний звук, хіба це важить, хіба може відібрати в нього надію, адже жінка та сама, та сама вознепальна краса, і той самий поваб у ній, що й тоді в Азії* <...> [4, с. 149]. Антропонім накладається на всі подібні до нього за формою і вербалізується прикладками – власними назвами, напр.: <...> *ним же й досі володіли з неба взяті чари Ули-Юлії* <...> [4, с. 97]; *Лише тепер Шульга згадав, що не встиг навіть спитати Олю-Юлію* <...> [4, с. 151].

Виявляємо і прецедентні імена, значення яких відомі середньостатистичному представнику будь-якої культури. Йдеться про шекспірівських Ромео і Джульєтту. Їх уживання дозволяє авторові зобразити усю трагічність стосунків чоловіка і жінки та мотивоване співзвучністю, порівн.: *Ми ж Роман і Юлія, а це однаково, що Ромео і Джульєтта* [4, с. 47].

Висновки. Таким чином, окрім номінативної функції, у художньому дискурсі письменника антропоніми виконують локалізуючу, соціологічну, експресивно-оцінну, характеристичну, символічну, а також текстотвірну функції. Ці функції є складовою частиною прагматики тексту та забезпечують прагматичний потенціал відповідних мовних одиниць. Окрім того, оніми *Роксолана*, *Євпраксія* та *Юлія*, зреалізовуючи свій виключний прагматичний потенціал, функціують у тексті як прецедентні оніми, оскільки ці антропоніми є іменами реальних історичних постатей, що вже містять певний масив історично та культурно значущої інформації. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у розробці теоретичного інструментарію літературної ономастики із фокусом на класифікацію функцій власних назв та укладанні словника конотативних власних назв.

Література:

1. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. Москва : Просвещение, 1983. 224 с.
2. Васильева С.П., Ворошилова Е.В. Литературная ономастика. Красноярск : Красноярский гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева, 2009. 138 с.
3. Загребельний П.А. Роксолана. Харків : Фоліо, 2006. 670 с.
4. Загребельний П.А. Юлія, або запрошення до самовбивства. Харків : Фоліо, 2002. 351 с.

5. Загребельний П.А. Євпраксія. Харків : Фоліо, 2004. 350 с.
6. Калинин В.М. От литературной ономастики к поэтонимологии. *Логос ономастики*. 2006. № 1. С. 81–89.
7. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 4. С. 68–74.
8. Карпенко О., Серебрякова В. Функції поетонімів у фентезійній прозі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія : Мовознавство*. 2017. Вип. 1 (27). С. 147–153.
9. Карпенко О.Ю. Функційне навантаження ідеонімів. *Записки з ономастики*. 2018. Вип. 21. С. 117–131.
10. Карпенко Ю.О. Літературна ономастика. Одеса : Астропринт, 2008. 328 с.
11. Михайлов В.Н. О функциональной специфике собственных имен в художественном тексте. *Антология поэтонимологической мысли*. Донецк : Юго-Восток, 2008. С. 93–95.
12. Тлумачення походження і значення імен. URL: https://stat6.stat.lviv.ua/dw_name/tlum.asp.
13. Gibka M. The Functions of Proper Names in the Literary Work of Art *Symbolae Europaeae*. 2015. P. 79–90.
14. Helmbrecht J. On the Form and Function of Proper Names. A Typological Perspective. URL: https://www.academia.edu/8265467/Form_and_Function_of_Proper_Names

Karpenko N. Functions of female anthroponyms in P. Zagrebely's fictional discourse

Summary. There is a long standing tradition of studying proper names that came from antiquity. In spite of this there are a lot of questions to be discussed and problems to be solved. The article is devoted to the functions of female anthroponyms in literary works by P. Zagrebely. The study highlights the problem of classifying the functions of literary onyms and focuses on their functions, identified in P. Zagrebely's fictional discourse. Main linguistic approaches to the problem are outlined. Emotional and expressive value of literary onyms is recognised as their distinctive feature and its prevalence over nominative function within fictional texts is stated.

The functions of the names of Yevpraksiia, Roksolana and Yuliia are defined and characterised. Each proper name is analysed in terms of its pragmatic potential and role in creating the canvas of the corresponding novels and providing the pragmatics of the text. It is also stated that realisation of some functions requires presupposition pool on the part of addressee to fully perceive the utterance. Literary onyms perform such functions as localising, characterising, symbolic, expressive and evaluative, and function of social identification in novels by P. Zagrebely.

The proper names are characterised regarding their internal structure and etymology that served as a basis for the further development of their semantics within the framework of fictional discourse. Additional semes intentionally created by the writer were found out and analysed. The proper names are characterised with regard to historical context that influenced their role and semantic structure. Special attention is paid to the function of creating texts which is performed by all the female onyms that are used in the names of the novels.

The perspective of further studies is seen in developing the theory of literary onomastics and compiling the dictionaries of connotative onyms.

Key words: literary onym, anthroponym, literary onomastics, pragmatics, pragmatic potential, connotative onym.

*Клейменова Т. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови, літератури
та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка*

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА У ПРОЗІ МАРІЇ КОЛЦУНЯК

Анотація. Статтю присвячено дослідженню гендерної проблематики у прозі маловідомої української письменниці початку ХХ ст. Марії Колцуняк. Твори, у яких інтерпретуються проблеми міжособистісного спілкування чоловіка та жінки, їх соціальної рівності, користуються особливою популярністю серед читачів. Гендерні проблеми у прозі М. Колцуняк стосуються соціальних ролей жіноцтва, взаємин представниць жіночої статі з чоловіками й досягнення рівних із ними прав. Проаналізовано жіночі образи нарисів «Без щастя...», повістей «Настрічу сонцю золотому» та «Проти хвиль». Героїні названих творів Марії Колцуняк не задовольняються виконанням традиційних соціальних ролей, протестують проти нівелювання особистості жінки в суспільстві. Розкриваючи їх світогляд і характери, авторка порушила питання індивідуальної свободи та самореалізації жінки, як пересічної, так і наділеної творчим даром особистості. З'ясовано, що більшою мірою гендерний аспект простежується у психологічній повісті М. Колцуняк «Проти хвиль», де в образі народної вчительки наявні автобіографічні риси. Головна героїня цього твору не сприймає стереотипності чоловічого погляду на жінку виключно як на дружину та матір і, прагнучи бути корисною суспільству, поєднує вчительську працю з літературною. У прозових творах М. Колцуняк переосмислено гендерні ролі в суспільстві, акцентовано увагу на проблемах залежності жінки від гендерних стереотипів, її місця в родині та суспільному житті, належного поцінування талантів жіночої особистості, стосунків подружжя, у яких переважає воля чоловіка, а дружина не має можливостей проявити себе як особистість, передумов щасливого шлюбу, дотримання умов вільного вибору чоловіків і жінок тощо. У розв'язанні гендерних питань М. Колцуняк продовжила традиції українського письменства межі ХІХ – ХХ ст. В образі модерної героїні вона втілила власну жіночу позицію.

Ключові слова: гендерна проблематика, гендерні стереотипи, гендерні ролі, нарис, повість, жіночі образи, модерна героїня, жінка-інтелігентка.

Постановка проблеми. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. помітно зросла творча активність жінок-письменниць, у прозі яких змальовано образ жінки як цілісної натури, порушено актуальну і в сучасному суспільстві гендерну проблематику, висловлено авторські погляди на участь жінок у громадських справах, на індивідуальну свободу (твори О. Кобилянської, Н. Кобринської, Уляни Кравченко, Грицька Григоренка, С. Ярошинської, Н. Кибальчич, Х. Алчевської, Л. Яновської та ін.). Проблеми переосмислення гендерних ролей у соціумі, звільнення жінки від абсурдних умовностей порушено й у художньому доробку західноукраїнської письменниці Марії Колцуняк (1884–1922), педагога за фахом, представниці українського літературного процесу початку ХХ ст.

няк (1884–1922), педагога за фахом, представниці українського літературного процесу початку ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серйозно ускладнює дослідження художнього набуtku М. Колцуняк відсутність повного науково-критичного видання її творів, незначне число критичних відгуків навіть у галицьких виданнях. У 60-х рр. ХХ ст. творчість письменниці, представлену малою прозою, повістями та перекладами, досліджували літературознавці О. Мороз і Р. Кирчів, котрі охарактеризували проблематику, персональний світ, визначальні стильові риси її літературного доробку.

У сучасному українському літературознавстві набув популярності гендерний підхід до аналізу творчості письменників, спостерігається значний інтерес учених до «чоловічого» і «жіночого» світобачення, до порушених у творах гендерних проблем. Вони стали об'єктом вивчення В. Агеєвої, Т. Гундорової, Л. Демської-Будзуляк, Н. Зборовської, О. Ромазан, С. Павличко та ін. На думку О. Ромазан: «Гендерний аналіз літературних творів дозволить читачеві усвідомити весь об'єм психологічних проблем у взаємовідносинах між статями» [1, с. 5]. Однак цей аспект художнього доробку М. Колцуняк досі не був предметом дослідження літературознавців.

Мета статті – визначити авторський підхід до розкриття гендерних проблем у прозі М. Колцуняк.

Виклад основного матеріалу. До гендерних проблем у художньому творі відносимо насамперед питання, пов'язані із соціально-рольовою і культурною інтерпретацією рис особистості та моделей поведінки чоловіка та жінки, їх взаєминами, політикою рівних прав і можливостей. Твори, у яких інтерпретуються проблеми міжособистісного спілкування чоловіка та жінки, їх соціальної рівності, користуються особливою популярністю серед читачів.

У центрі оповідань, нарисів і повістей української письменниці М. Колцуняк – жіночі образи. Відповідно, гендерні проблеми в її творах стосуються соціальних ролей жіноцтва, взаємин представниць жіночої статі з чоловіками й досягнення рівних із ними прав. М. Колцуняк опрацьовує тему жіночого безталання в умовах тогочасного суспільства, акцентує увагу читача на питанні підневільного становища жінки в родині. Показуючи непрості долі своїх героїнь, вона доводить, що жінка має право на вибір власного життєвого шляху.

Окрім героїнь, які задовольнялися родинними турботами, особистим щастям, письменниця на сторінках своїх творів вивела образи жінок, що усвідомлюють необхідність індивідуальної свободи та власної реалізації в суспільстві, є соціально активними особистостями, якою була сама авторка. Адже вона

присвятила життя педагогічній праці, брала участь у жіночому русі, працювала в «Кружку руських жінок». Статті та реферати М. Колцуняк про підготовку жіноцтва до активної громадської діяльності були свого часу надруковані в учительських та інших виданнях.

У нарисі «Без щастя...» (1903) М. Колцуняк зосередила увагу на залежності жінки від гендерних стереотипів. У творі простежується контекст з ідеями жіночого руху в Галичині, очолюваного Н. Кобринською, змістом альманаху «Перший вінок» (Львів, 1887). Подібно до Н. Кобринської, О. Кобилянської, Л. Яновської, М. Колцуняк наголосила на необхідності навчання жінок як шляху до індивідуальної свободи та самореалізації в суспільстві, засудила принизливі для людини соціальні умови, що не давали їй гармонійно розвинути духовні сили.

Головною героїнею нарису є міська дівчина, душевні поривання якої незрозумілі іншим. Старша донька писаря, вона з дитинства бажала навчатися, стати вчителькою, однак через скупість мачухи залишилася без фаху й, не вийшовши заміж, – без засобів до прожиття.

Відповідно до жанрових особливостей фабула у творі має фрагментарний характер. Письменниця зосереджується на основних етапах життя головної героїні. Значна увага приділяється відтворенню діалектики думок і переживань дівчини, які розкриваються за допомогою авторського психологічного зображення, психологічного аналізу, емоційного внутрішнього мовлення персонажа, у якому переважають риторичні фігури. Так, почувши дорікання «чужим хлібом», дівчина зворушено згадує своє молоде змарноване життя, аналізує поведінку і ставлення до неї мачухи, котра позбавила її можливості отримати освіту: *Чи ж я тому винна, що я негарна, що мене ніхто не бере?.. Вміла (мачуха – Т. К.) тата підмовити, аби мене до школи не давали, аби не вчили, а тепер вимагає, аби я собі сама на хліб заробляла! Боже мій! Чи ж я не заробляю? Жодна слуга так гірко не робить!.. От тепер, хоч як мені не гірко, хоч у мене в житті цілком і крихіткою щастя не було, та все, поки тато живуть, то є хоч ложка страви. А не дай, Боже, їх смерті, тоді що? Хіба іти на службу, або ні – це ліше – бери шнур та повісь! Як я собі зароблю?* [2, с. 35]. Нездатна розпоряджатися долею за власним розсудом, дівчина підкоряється життєвим обставинам, стає покірною наймичкою мачухи та її дітей. Авторка зумисне не дає своїй героїні імені, таким чином підкреслюючи нівелювання особистості жінки в суспільстві, де вона стає жертвою несприятливих обставин та абсурдних умовностей.

У повісті «Настрічу сонцю золотому» (1904), розкриваючи індивідуальність і світогляд пасербиці дрібного чиновника Ліди Оменської, авторка наголосила на проблемах, яким було присвячено нарис «Без щастя...», – місці жінки в суспільстві та родині, «викритті затхлою дрібноінтелігентсько-міщанського середовища з його прикритими пеленою зовнішньої благопристойності й добропорядності моральним звироднінням, підлістю, потворним егоїзмом і обскурантизмом; середовища, що часто губить, нівечить талановиті людські натури» [3, с. 121]. Героїня твору – самотня та вразлива дівчина. Вона не відразу знайшла в собі сили протистояти егоїстичним корисливим планам самолюбів-вітчим, у яких їй відводилась роль спочатку служниці в рідному будинку, а згодом – дружини багатого і впливового чиновника, котрий покращив би матеріальне становище родини. Як і героїня нарису «Без щастя...», Ліда

змушена «ловити» наречених на балах, а вдома вислуховувати докори шматком хліба.

Відтворивши безраднісе життя дівчини, авторка порушила питання, які розглядали у своїх творах багато письменниць кін. XIX – поч. XX ст.: Н. Кобринська, О. Кобилянська, Л. Яновська, Уляна Кравченко, Н. Кибальчич, Є. Ярошинська та ін. «Усі вони так чи інакше торкалися становища жінки, зосереджувалися на розкритті жіночої психіки і жіночого сприймання світу. На відміну від письменниць старшого покоління, як Марко Вовчок, Олена Пчілка, вони активніше дебатують власне феміністичні проблеми, особливості соціального, освітнього статусу жінки, її залежність від гендерних стереотипів та упереджень тощо» [4, с. 192].

У створенні свого жіночого персонажа М. Колцуняк солідарна з О. Кобилянською, яка «однією з перших в українській літературі звернулася до змалювання образів жінок-інтелігенток, котрі мали високі громадські ідеали й прагнули вирватись із заскорузлого міщанського середовища» [5, с. 10]. Адже, як і неоромантичні героїні О. Кобилянської, дівчина з юних років мріяла про інше життя, бажала отримати свободу дій, прислужитися народові корисною працею, болісно сприймала розрив між мріями й дійсністю: *Яке горе глибоке обіймає моє серце, як воно рветься до життя, до світла, до сонця, а мусить задовольнятися сірою буденщиною. Ні, на це лиш одна-однісінька рада: зірвати пута, які покладені на мене, вирватися на волю, працювати, жити* [2, с. 141]. На відміну від героїні нарису «Без щастя...», Ліда, ставши повнолітньою, досягає своєї мети реалізуватися в учительській праці, а також знаходить особисте щастя в стосунках із молодим істориком, соціально активною особистістю Штефаном Матчуком. Шлюб героїв сприймається як гармонійне поєднання жіночого і чоловічого ідеалів: жінки, яка здатна створити умови для злагодженого розвитку морально-гуманістичних основ у найменшому осередку нації – родині, і чоловіка, наполегливого в праці, з патріотичним світоглядом, котрий разом із собою подібними може забезпечити умови для розквіту України.

Більшою мірою гендерний аспект простежується в пізній психологічній повісті М. Колцуняк «Проти хвиль» (1921), де в образі головної героїні, народної вчительки Дарки присутні автобіографічні риси. Життя персонажа наповнене фактами з власного життя письменниці (передчасна смерть батька, переїзд родини до міста, праця в різних сільських школах, літературна діяльність, тяжка хвороба та ін.). Але літераторка не отожднює себе з героїнею твору. «Проти хвиль» М. Колцуняк – це твір не про саму письменницю, а про наділену творчим даром, креативну тогочасну жінку-інтелігентку, про її переживання, мрії, почуття.

Уже в діалозі українських гуртківців, поданому на початку твору, авторка подає гендерне трактування взаємин у соціумі. Саме міркуваннями чоловіка, у яких звучить гірка іронія, письменниця викриває нерівноправний статус мислячої, креативної жінки в чоловічому світі, тим самим указуючи, що вона перестає бути лише об'єктом *sexualis*, оціненим ззовні, залишає маргінальні позиції, відведені їй протилежною статтю: *Бодакович видно бажав жіночки молоденької, миленької, притуленької, а Дарка – се людина рівна йому, або й вища освітою та енергією. Вона була для нього ідеалом як наречена, та на жінку вона для нього заповажна. З такими, як вона, нашому братові бачиши не вигідно. Наш брат любить кіточки,*

мацьопятка, коли хочеш, мавпінятка, все, тільки не людину [6, с. 9] (виділення наше – Т. К.). Ці думки засвідчують близькість поглядів М. Колцуняк і авторок «Першого вінка» стосовно освіченості та індивідуальної свободи жінок, ідейних позицій із цього приводу О. Кобилянської, яка вже в ранній повісті «Людина» стверджувала, що жінка, як і чоловік, є людиною від природи і має право задовольняти свої потреби в духовному зростанні, освіті та розвитку здібностей. Героїня М. Коцуняк не сприймає стереотипності чоловічого погляду на жінку виключно як на дружину та матір і, прагнучи бути корисною суспільству, поєднує вчительську працю на селі з літературною. В образі Дарійки окреслено сильну і творчу, національно свідому та соціально-активну особистість патріотичного типу, етичний ідеал авторки-педагога.

Подібно до «Царівни» О. Кобилянської, повість «Проти хвиль» М. Колцуняк «заснована не на інтригах і любовних пригодах, а на психологічному аналізі буденного життя пересічних людей» [7, с. 120]. Уведення в композицію твору записок Дарійки, які займають значний обсяг, ретардувало розвиток сюжету, однак, як і щоденник Наталки Веркович у повісті О. Кобилянської, стало дієвим художнім методом виявлення психічного стану і, відповідно, посприяло окресленню дискурсу модерної героїні. Текст записок передає жіноче сприйняття світу, особливостями якого є специфічна емоційність, зосередження на особистих почуттях, сповідальність тону. З їх сторінок головна героїня М. Колцуняк постає розумною, незалежною особистістю, наділеною складною вдачею.

Особливе місце в повісті займають роздуми про призначення жінки-інтелігентки в суспільстві, оскільки вони ілюструють світоглядні засади авторки й зарозуміло підпорядковані глибшому розкриттю психології її жіночих образів. Йдеться не лише про жінку-педагога, а й про обдаровану особистість, котра бажає зробити свій внесок у розвиток суспільства. М. Колцуняк розглядає це питання крізь призму руйнування традиційних уявлень про соціальні ролі жінки.

Авторка зіставляє два жіночі образи – Дарійку та Елю, її шкільну подругу, характер якої фрагментарно розкритий у записках головної героїні. Соціальні й особисті симпатії, ставлення персонажів до сім'ї, до праці, до власного таланту відіграють у письменниці значну роль у виявленні їх внутрішнього стану. Як і Дарійка, Еля є творчою особистістю, письменницею. Випадкова зустріч із давньою подругою викликала в душі Дарійки заздрість до її щастя, радощів материнства. Однак, відвідавши Елю, Дарійка усвідомила її особисту трагедію, душевну колізію. Жінка потрапила в ситуацію вимоги: вона змушена була зберігати традиційні ролі – дружини, господині, матері – і водночас задовольняти потребу в самореалізації. Але ці обов'язки виявилися несумісними. Народження дітей, домашні справи, погане матеріальне становище не сприяли розквіту літературного таланту Елі. З чоловіком, який найчастіше залишав її на самоті з щоденними турботами, вона не наважувалася розмовляти про своє «писання». Подібно до Ганни Михайлівни, художниці з оповідання «Два дні з життя» Л. Яновської, Еля пожертвувала своїм талантом заради подружнього життя. Внутрішній конфлікт героїні, її стан відчаю М. Колцуняк подає в образній метафоричній формі: *Дух рветься до неба, а кайдани буденщини волочать по землі та мучать до нестями* [6, с. 65].

Образом Елі авторка стверджує необхідність збереження індивідуальності жінки, належної оцінки суспільством її

обдарування. Ці ідеї втілювали у своїй прозі й Н. Кобринська, О. Кобилянська, Л. Яновська, Степан Васильченко та ін.

Проблему передумов щасливого шлюбу, порушену ще в ранній повісті «Настрічу сонцю золотому», письменниця розкриває в роздумах головної героїні, котра аналізує власні взаємини з чоловіками з погляду можливостей створити міцну родину. Морально загартована особистими переживаннями, маючи негативний приклад шлюбного життя шкільної подружки, Дарійка впевнена, що подружній зв'язок зміцнюватиме не лише любов, а й духовна близькість чоловіка й жінки, спільність їх життєвих поглядів, чого не було в її стосунках із колегою Бодаковичем. Адже закоханий у неї управитель школи бачив у майбутній дружині лише господиню і матір, не розумів тонкої творчої вдачі молодої вчительки. Тому шлюб із ним став би для Дарійки простим вирішенням екзистенційної проблеми самотності, чого вона в силу свого характеру не могла допустити: *Ні, нехай Господь боронить від такого упадку. Все інше, лиш не те. Буду самотня, то буду. Буду безпомічна, то буду. Але неправдою не піду ніколи* [6, с. 83].

Дарійка ні за яких складних обставин не зраджує своїм поглядам як в особистому, так і в громадському житті. На цю життєву позицію героїні вказує вже символічна назва повісті й використаний М. Колцуняк образ-переживання філософського характеру, своєрідна гра уяви, асоціація – маленький човник, що долає ревучі хвилі. Хвилі тут уособлюють труднощі й перешкоди на життєвому шляху людини, які вона відповідно до своїх принципів, складу темпераменту здатна подолати або змушена підкоритися обставинам. Цей образ-переживання пов'язаний з ідейним спрямуванням повісті – звеличення людини великої сили волі й стійких переконань. На думку Дарійки, а відтак і авторки, *у нас майже кожний йде за хвилею, яка його несе, зате йде проти життя і проти самого себе... Нема в нас розуміння життя, нема тої сили душі, яка приказує все йти рівно, в найбільшому нещасті не падати духом, а в щасті вдержати рівновагу* [6, с. 84].

Героїня М. Колцуняк має на меті гідно долати життєві випробування: *Зовсім не думаю міняти свого поступування. Нехай живу ще лише рік чи два, але нехай знаю, що живу, як мені моє сумління наказує. Не можу зрозуміти, як можна йти всупереч своїм переконанням* [6, с. 26], – так відповідає Дарійка на питання щодо доцільності культурно-просвітньої праці інтелігента на селі, за яку його чекають лише постійні переслідування владою.

У творі М. Колцуняк за вольовою і сильною натурою інтелігентки Дарійки криється ніжне жіноче єство, що потребує на нелегкому життєвому шляху підтримки чоловіка, який поділяв би її принципи. Такою людиною для неї міг стати голова місцевої шкільної ради священник Максим, але на момент їх зустрічі він був висвячений у целібаті. Постає Максима подана фрагментарно (у спогадах-записках Дарійки, в епізодах його зустрічей з учителькою, прощання з померлою і згадках про неї). Виходець із селянської родини, священник переймається національними й соціальними проблемами (впливом війни на долю народу, рівнем життя українців), бере участь у суспільних подіях (агітує селян на Шевченківський з'їзд у Львові). Авторка не висвітлює його подальшу долю та діяльність для народу, наголошуючи на особистій трагедії Максима і пов'язаних із нею переживаннях, що значно збіднює характеристику персонажа як українського інтелігента. Як і чоловічі образи творів О. Кобилянської, Максим є духовно слабшим за головну героїню повісті. Він не йде

в житті «проти хвиль». Чоловік страждає від внутрішньої колізії між почуттям кохання й обов'язком, *за яким не вільно йому було любити ніякої жінки, ні дівчини* [6, с. 23], так і не наважується залишити службу й освідчитися Дарійці. Натомість духовно красива і благородна молода жінка не розкриває свою прихильність до нього, не бажаючи відривати його від звання священника, зрештою, боячись, що *по якомусь часі слово «недозволено» стане вартніше за любов* [6, с. 103].

Як бачимо, в образі Дарійки окреслено сильну і творчу соціально-активну особистість патріотичного типу, неординарну індивідуальність, котра почувається рівною з чоловіками у пориваннях до праці й особистісного розвитку. Водночас вона надзвичайно лірична та чутлива. Однак постать Дарійки залишається недописаною, оскільки долю героїні обриває передчасна смерть. Парадоксально, та в молоді роки померла і М. Колцуняк. Повесть «Проти хвиль» була надрукована за рік до її смерті. Тож, вірогідно, в образі Дарійки М. Колцуняк відобразила власні переживання, викликані тяжкою хворобою, і свою життєлюбність. За спостереженням О. Коренцевої, «бринить у неї нотка... віри в людину, яка хоч би впала в нерівній боротьбі, не зломить свого духа і залишиться вірною собі до останку» [8, с. 6].

Висновки. Таким чином, у проаналізованих творах М. Колцуняк переосмислено гендерні ролі в суспільстві, порушено проблеми нівелювання особистості жінки, її залежності від гендерних стереотипів, місця в родині та суспільному житті, індивідуальної свободи та соціальної і творчої реалізації, належного поцінування талантів жінок, стосунків подружжя, у яких переважає воля чоловіка, а дружина не має можливостей проявити себе як особистість, передумов щасливого шлюбу, дотримання умов вільного вибору чоловіків і жінок тощо. Авторка створила образи розумних міських дівчат із міщанського чи напівінтелігентського чиновницького середовища, одна з яких внаслідок несприятливих обставин розділяє страдницьку долю посестер-селян (донька писаря з нариса «Без щастя...»), а інша здобуває особисту свободу, самореалізується в педагогічній праці (пасербиця дрібного урядовця Ліда з повісті «Настрічу сонцю золотому»). Самодостатня інтелігентка, народна вчителька Дарійка («Проти хвиль») є alter ego авторки, неординарною індивідуальністю, що прагне особистісного розвитку. У розв'язанні гендерних питань М. Колцуняк продовжила традиції українського письменства межі XIX – XX ст., а образ модерної героїні відтворив власну жіночу позицію та світогляд письменниці. Перспективи подальшого дослідження в обраному напрямку вбачаємо в аналізі гендерного аспекту творчості сучасних українських письменниць.

Література:

1. Ромазан О.О. Художнє втілення гендерних проблем у творчості Сильвії Плат та Оксани Забужко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

2. Колцуняк М.М. Настрічу сонцю золотому : повість. *Оповідання / упоряд.* : О.Н. Мороз, Р.Ф. Кирчів; вступ. ст., прим. : Р.Ф. Кирчів. Львів : Каменяр, 2004. 203 с.
3. Кирчів Р., Мороз О. В обороні скривджених. *Жовтень*. 1967. № 7. С. 119–123.
4. Агеева В.П. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія. Київ : Факт, 2003. 320 с.
5. Погребенник Ф. Ольга Кобилянська. *Кобилянська О. Твори* : в 2 т. Т. 1. Київ : Дніпро, 1983. С. 5–20.
6. Колцуняк Кузьма М. Проти филь. Станіславів-Коломия : Бистриця, 1921. 106 с.
7. Калениченко Н.Л. Українська література кінця XIX – початку XX ст.: напрями, течії. Київ : Наук. думка, 1983. 256 с.
8. Коренцева О. Марія Колцуняк-Кузьмова. *Діло*. 1922. Ч. 35. С. 6.

Klymenova T. Gender problems set in Mariya Koltunyak's prose works

Summary. The article is devoted to the study of gender issues in the prose of Mariya Koltunyak, the little-known Ukrainian writer of the early 20th century. The works interpreting the issues of interpersonal communication between men and women and their social equality are particularly popular with readers. The existing gender issues in M. Koltunyak's prose are related to the social roles of women, the relations of women with men, and achieving equal rights with them. The female images of the essay "No Happiness...", the stories "Towards the Golden Sun" and "Against the Waves" were analyzed. The female characters of these works by Mariya Koltunyak are not satisfied with the fulfillment of traditional social roles, protesting against the leveling of the woman's personality in the society. Revealing their outlook and characters the author raised the issue of individual freedom and self-realization of a woman, both ordinary and endowed with a creative gift of personality. It was found out that the gender aspect is traced to a greater extent in the psychological story of M. Koltunyak "Against the Waves" where the image of a national teacher contains the author's autobiographical features. The main character of the work does not accept the stereotypical masculine view of a woman only as a wife and mother, and, seeking to be useful to society, combines teaching work with literature. In M. Koltunyak's prose works gender roles in the society are rethought, attention is paid to the problems of the woman's dependence on gender stereotypes, her place in the family and public life, the proper appreciation of the talents of the female personality, the relationships of spouses where the husband's will predominates and the wife cannot demonstrate her qualities of a personality, the preconditions of a happy marriage, observing the conditions of free choice of men and women, etc. In resolving gender issues M. Koltunyak continued the tradition of Ukrainian writing at the turn of the 19–20th centuries. She embodied her own feminine position in the image of the modern heroine.

Key words: gender problems set, gender stereotypes, gender roles, essay, novelette, female images, modern female character, intelligent woman.

*Ковальчук М. П.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології**Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»*

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА СПОЛУЧНИКІВ У СИНТАКСИСІ ГОВІРКИ СЕЛА ГЛИНКИ НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

Анотація. Стаття присвячена опису сполучників села Глинка Надвірнянського району. Синтаксис говіркового мовлення села Глинка у плані вживання сполучників фіксує граматичні ознаки діалектів галицько-буковинської групи, насамперед гуцульського та покутсько-буковинського. Ці діалектні риси зумовлені об'єктивними лінгвальними факторами, що впливають на різні діалектні явища. У говірковому мовленні села Глинка Надвірнянського району послідовно вживаються різні семантико-граматичні типи сполучників, які виконують певні граматичні функції в межах відповідних синтаксичних конструкцій. З метою цілісного опису говіркових особливостей вживання сполучників проаналізовано їх функціонально-граматичні риси на рівні простого та складного речення. Об'єктом опису стали говіркові сполучники у функції засобів вираження паратактичних відношень (сполучники сурядності) та сполучники у функції засобів вираження гіпотактичних відношень (сполучники підрядності). Серед паратактичних сполучників діалектними ознаками характеризуються окремі єднальні, протиставні, розділові, приєднувальні кон'юнктиви. У межах гіпотактичних сполучників виділяємо різні їх семантико-синтаксичні різновиди, в межах яких простежуються певні говіркові риси у функціонуванні сполучників: зв'язувальні, локативні, темпоральні, причинові, умовні, мети, наслідку, міри та ступеня, порівняльні. На основі функціонально-семантичного аналізу виявлено певні закономірності вживання сполучників і їх граматичне значення у говірковому мовленні села Глинка. Встановлено, що діалектні відмінності сполучників у структурі простого і складного речення зумовлені різними лінгвальними чинниками, зокрема фонетичними впливами, а також залишками історичних форм, які позначилися на численних діалектних явищах, поширених у говорах південно-західного наріччя, зокрема в покутському, гуцульському, наддністрянському.

Ключові слова: сполучник, говірка, діалект, село Глинка, граматична функція, паратактичні відношення, гіпотактичні відношення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української діалектологічної науки актуальною проблемою й надалі залишається всебічний мовний аналіз говірок, що за своїми лінгвогеографічними ознаками належать до перехідних. Це зумовлено необхідністю виявлення й опису мовних взаємовпливів у межах говірки суміжних діалектів, між територією поширення і функціонування яких знаходяться відповідні населені пункти. Саме до таких можна віднести говірку села Глин-

ки Надвірнянського району на Івано-Франківщині. Проблема тиці перехідних чи межових говірок було присвячено чимало діалектологічних праць [4; 1 та ін.].

Говірка сусіднього села Середній Майдан Надвірнянського району уже неодноразово була об'єктом нашого дослідження. У контексті цілісного опрацювання її морфологічної системи, зокрема, було описано діалектні особливості середньомайданської говіркової парадигми прикметників, займенників [див. 5; 7]. Окремим об'єктом нашого аналізу була субстантивна діалектна лексика говірки села Середній Майдан у лексико-семантичному аспекті [6]. Метою пропонованої розвідки є опис діалектних варіантів сполучників різних граматичних типів, зокрема їх функціонування в синтаксичних конструкціях на рівні простого ускладненого речення, складного речення у говірковому мовленні села Глинка. Актуальність таких досліджень зумовлюється також і тим, що сполучники як спеціалізовані граматичні засоби вираження синтаксичного зв'язку й надалі потребують всебічного вивчення насамперед у плані їх граматичного значення в різних діалектах і говірках української мови. Щоправда, окремі функціональні різновиди сполучників у гуцульському діалекті були об'єктом спеціального дослідження на матеріалі художнього тексту [див., напр., 8].

Виклад основного матеріалу. Синтаксис говіркового мовлення села Глинка у плані вживання сполучників фіксує граматичні ознаки діалектів галицько-буковинської групи, насамперед гуцульського та покутсько-буковинського. Ці діалектні риси зумовлені об'єктивними лінгвальними факторами, які впливають на різні діалектні явища.

У говірковому мовленні села Глинка Надвірнянського району послідовно вживаються різні семантико-граматичні типи сполучників, що виконують певні граматичні функції в межах відповідних синтаксичних конструкцій. З метою цілісного опису говіркових особливостей вживання сполучників проаналізуємо їх функціонально-граматичні риси на рівні простого і складного речення. Об'єктом опису є говіркові сполучники у функції засобів вираження паратактичних відношень (сполучники сурядності) та сполучники у функції засобів вираження гіпотактичних відношень (сполучники підрядності).

На рівні простого та складного речення у говірковому мовленні села Глинка функціонують паратактичні сполучники різних семантичних типів, які виражають відповідні семантико-синтаксичні відношення. З-поміж них діалектними ознаками характеризуються окремі єднальні, протиставні,

розділові, приєднувальні кон'юнктиви. Вони функціонують як спеціалізовані граматичні індекси – засоби вираження відповідних семантико-синтаксичних відношень насамперед між однорідними компонентами простого речення.

Серед єдналих сполучників діалектними рисами характеризується повторюваний сполучник *ні...ні*, що у говірковому мовленні рефлектується як *ни...ни* (в наведених прикладах спеціалізовані сполучники виділено, а також подано пояснення до окремих діалектних лексем – М. К.): *Газди не було тогди ни в хаті, ни надворі; Ни зими вже нема, ни весна ше добре не прийшла*.

Одним із засобів вираження протиставних семантико-синтаксичних відношень між однорідними компонентами речення у говірці виступає діалектний варіант сполучника *зате* – *зато*. Вживання кінцевого голосного [o] зумовлено, очевидно, аналогічними впливами говіркової форми середнього роду займенника *то* (літературний відповідник – *те*). Така рефлексія цього займенника в діалектах, у свою чергу, є залишком історичних впливів і походить від староукраїнського граматичного відповідника *то*: *Мій брат був змучений, зато задоволений; Він ніколи не робив тіжку роботу, зато й'го не бере ніяка хвороба*¹.

З-поміж розділових сполучників, уживаних у говірці, діалектні ознаки має повторюваний сполучник *альбо*, який, очевидно, був запозичений із польської мови і на сучасному етапі вживається зрідка, переважно серед старшого покоління: *Я на сему городі думаю садити альбо мандибурку², альбо кукурудзи; Альбо най той Василь шось робит, альбо більше би я й'го тут не видів!*

Діалектними рисами відзначаються також деякі приєднувальні сполучники, зокрема *ше й, те й*. Сполучник *ше й* у говірці не фіксує дисиміляційного процесу, притаманного літературному відповіднику *ще й*. Такою відсутністю дисиміляції характеризуються відповідні форми у розмовному та діалектному мовленні, і це є результатом спочатку історичного процесу фонетичної прогресивної асиміляції приголосного [шт] → [шш], а пізніше – фонетичного стягнення приголосного [ш]: *Тато хоче сіяти овес, ше й конюшину; У него жінка недавно ослабла, ше й сина забирають до армії*.

Окрему діалектну групу в аналізованій говірці становлять сполучники, які виступають засобами вираження гіпотактичних відношень, – насамперед сполучники підрядності. Вони, функціонуючи в говірковому мовленні виключно на рівні складного речення, є важливими засобами вираження відношень граматичної залежності між предикативними частинами.

З-поміж т. зв. гіпотактичних сполучників виділяємо різні їх семантико-синтаксичні різновиди, в межах яких простежуються певні говіркові риси у функціонуванні сполучників: з'ясувальні, локативні, темпоральні, причинові, умовні, мети, наслідку, міри і ступеня, порівняльні.

Серед з'ясувальних кон'юнктивів слід виділити, зокрема, сполучник *шо*, котрий став результатом уже згаданих історичних процесів асиміляції [шт] → [шш], а пізніше стягнення приголосного [ш]: *Він гадає, шо кожен так буде робити*.

Також з'ясувальну функцію в складнопідрядних конструкціях говірки виконує діалектний сполучник *би*, що є похідним від однойменної формотворчої частки: *Тато нам казав, би ми пішли до сусіда на лубок*³.

У говірці послідовно фіксується також уживання в окремих випадках варіантів сполучника *би* у відповідних діалектних формах з упушенням формального суб'єкта дії у I та II особі однини й множини: *би-м, би-с, би-смо, би-сте*: *Сестра просила, би-м поміг і'грєбсти сіно; Сестра просила, би-смо помогли і'грєбсти сіно* – I особа; *Я прийшов тебе питати, би-с прийшов до мене нанашком⁴ мого сина; Берись до середини дороги, би-с не заїхав у фосу⁵! Хотів би-м просити, би-сте помогли мені завтра косити* – I особа.

Очевидно, виділені говіркові сполучники є залишками давніх форм аориста дієслова *быти*. Як варіанти відповідних діалектних сполучників з'ясувальну функцію в говірці виконують також сполучники *аби-м, аби-смо* (I особа однини і множини), *аби-с, аби-сте* (II особа однини і множини).

Окрім наведених вище діалектних сполучників, у говірці зі з'ясувальним значенням вживається типовий для покуссько-гуцульського діалектного ареалу сполучник *гейби*:

Він зрозумів, гейби там було шось недобре.

У темпоральній функції в говірковому мовленні вживаються такі гіпотактичні сполучники, як *нім*: *Мама давно згрєбла траву, нім Василь вернувсі з лісу; заки (заків – як варіант сполучника *заки*): *Заки ми прийдемо, ви встигнете се доробити. Я вже все дороб'ю⁶, заків він віколишесі⁷ з дому*.*

Наведені темпоральні кон'юнктиви в говірковому мовленні вживаються у значенні літературного відповідника *доки*.

Серед сполучників із локативним значенням діалектними відмінностями в говірці відзначаються сполучники *доків*: *Тато спитав, доків треба нам доїхати; поти*: *Сусід показав Іванови, поти тегнісі⁸ й'го присадиба*.

Як видно, сполучник *доків* у діалектному мовленні виступає фонетичним варіантом типового для літературної мови кон'юнктива *доки*, тоді як сполучник *поти* постає як типовий діалектизм.

У говірці вживаються діалектні сполучники зі значенням мети, зокрема *шоби*: *Треба добре вчитисі, шоби чогось доби-тисі в життю; Би все було добре, треба доста⁹ помучитисі*.

Різноманітністю відзначаються діалектні кон'юнктивні лексеми на вираження порівняльних відношень: *гей* (*зій, гейби*), *тагей* (*тагейби*). Діалектні компаративні сполучники функціонують у говірковому мовленні на рівні простого і складного речення. Зокрема, у структурі простого речення діалектні порівняльні кон'юнктиви виражають типові і для їхніх літературних відповідників [див. 2, с. 46] семантико-синтаксичні відношення: означальні – *У мої¹⁰ сестри є хлопець, гей сокіл*; обставинні (способу дії) – *Він шугонув з хати, гейби блискавка*; рідше – обставинні детермінантні (причинові): *Тагейби найстаріший у свого тата, Іван мав лишитись на тагздістві¹¹*. Порівняльні кон'юнктиви також функціонують у говірці й на рівні складного речення, щоправда, переважно з компаративною семантикою. До окремих діалектних сполучників (*гейби, тагейби*) у говірці часто додаються особові форманти – залеж-

¹ хвороба [див. 3, с. 202; 9, с. 614]

² картопля [див. 9, с. 276; 3, с. 119, 20]

³ прощання з покійним [див. 9, с. 266]

⁴ хрещений батько [див. 3, с. 130; 9, с. 315]

⁵ канава, рів [див. 9, с. 598; 3, с. 198]

⁶ тут – завершу роботу

⁷ тут – повільно вийде

⁸ тут – простягається

⁹ досить [див. 3, с. 62; 9, с. 100]

¹⁰ тут – у моєї

¹¹ на господарстві [див. 3, 51; 9, 79]

но від особи суб'єкта дії: в I особі однини – **-м**; у II особі однини – **-с**; у I особі множини – **-смо**; у II особі множини – **-сте**: *Чуюсь фист¹² зле, тагейби-м був слабій; Шо ти так помалу йдеш, гейби-с ніц¹³ не їв?; Нам було там було добре, гейби-смо були на сему небі; Шось ви дуже пишні, гейби-сте були в пана в кумах*. Очевидно, такі особові форманти є залишками давніх дієслівних форм аориста.

У говірковому мовленні вживаються також діалектні сполучники із семантикою допустовості. До цієї семантичної групи можна віднести діалектні сполучники **най**, **найби**: *Най вам що будут казати, ви далі робіт своє; Найби-м не їв, ни пив, я все одно поїду на море*. У другому прикладі, як видно, також функціонує залишки давніх аористних дієслівних форм.

Висновки. Таким чином, діалектні сполучники, що функціонують у говірці села Глинки на рівні простого і складного речення, фіксують відмінності від літературних відповідників, зумовлені різними лінгвальними чинниками, зокрема фонетичними впливами, а також залишками історичних форм, які позначилися на численних діалектних явищах, поширених у говорах південно-західного наріччя, зокрема в покутському, гуцульському, наддністрянському та ін. Цілісний і різноаспектний опис морфологічної системи говірки передбачає подальші дослідження функціонування в ній різних лексико-граматичних класів слів.

Література:

1. Бігусяк М.В. До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2008. Вип. XIX – XX. С. 26–29.
2. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
3. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
4. Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ, 1960. 276 с.
5. Ковальчук М.П. Гуцульські та покутські діалектні ознаки ад'єктивної словозміни в говірці села Середній Майдан Надвірнянського району. *Матеріали ІХ звітної наукової конференції викладачів Коломийського інституту*. Івано-Франківськ : НАІР, 2013. С. 11–17.
6. Ковальчук М.П. Гуцульська діалектна субстантивна лексика в говірці села Середній Майдан Надвірнянського району. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Серія : Філологія*. 2012. Вип. XXXII – XXXIII. С. 37–41.
7. Ковальчук М.П. Діалектні ознаки прономінальної словозміни в говірці села Середній Майдан Надвірнянського району. *Мате-*

ріали Х звітної наукової конференції викладачів Коломийського інституту. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. С. 28–33.

8. Роїк О. Специфіка асемантичних сполучників у гуцульських говірках (на матеріалі роману П. Шекерика-Доникова «Дідо Иванчик»). *Вісник Прикарпатського національного університету. Серія : Філологія*. 2010. Вип. XXV – XXVI. С. 138–142.
9. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2006. 688 с.

Kovalchuk M. Functional structure of conjunctions in the syntax of the dialect of Hlynky village of Nadvirna district

Summary. The paper is focused on the description of Hlynky village (Nadvirna district, Ukraine) conjunctions. In terms of conjunctions usage, the syntax of Hlynky village patois registers grammatical traits of Galicia-Bukovyna group dialects, mainly of Hutsul and Pokuttia-Bukovyna ones. These dialectal features are due to objective lingual factors that contribute to various vernacular phenomena. Miscellaneous semantic-grammar types of conjunctions which carry out certain grammar functions within the limits of corresponding syntactic constructions are consistently used in Hlynky village patois. For the purpose of holistic description of patois features conjunctions use, their functional and grammatical features have been implemented at simple and complex sentence level. The object of description has become the patois conjunctions as the means of paratactic relations expression (coordinating conjunctions) and conjunctions in the function of hypotactic relations expression (subordinating conjunctions). Within the framework of paratactic conjunctions, the individual copulative, adversative, disjunctive conjunctions are characterized by the dialectal qualities. In the network of hypotactic conjunctions, we distinguish their different semantic-syntactic varieties within which certain patois features in the conjunctions functioning are traced: explanatory, locative, temporal, causal, conditional, conjunctions indicating purpose, conjunctions that show consequence, conjunctions of measure and degree, and comparative. Certain regularities of conjunctions use and their grammatical meaning in Hlynky village patois have been revealed on the basis of the functional-semantic analysis. It has been determined that conjunctions dialect disparities in the structure of the simple and complex sentence are due to different lingual factors. These are, in particular, phonetic influences as well as vestiges of historical forms that have affected numerous dialectal phenomena common in the vernaculars of the south-western patois, inter alia, in the Pokuttia-Bukovyna, Hutsul and Naddniestrian dialects.

Key words: conjunction, patois, dialect, Hlynky village, grammatical function, paratactic relations, hypotactic relations.

¹² дуже [див. 3, 196; 9, 589]

¹³ нічого [див. 3, 133; 9, 337]

Коротич К. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВОЛЯ, СВОБОДА ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У РАДЯНСЬКІЙ НОВОМОВІ

Анотація. У статті виявлено зміни, що відбулися зі словами та словосполученнями, які описують поняття незалежності, свободи, волі й визволення в ідеологізованих текстах радянської преси 1922–1945 рр., схарактеризовано синтагматичний і функційний аспекти їхнього побутування. З'ясовано, що лексеми зі значенням свободи та незалежності в енкратичній радянській пресі виконували функції позитивних і негативних аксіологічних маркерів, які описували означені цінності крізь призму радянської ідеології.

Виявлено, що слово *свобода* змінювало частотність використання в текстах української преси: з огляду на тоталітарний лад держави у 1920-х рр. було рідковживаним, а в 1930-х рр. майже не функціонувало, натомість під час німецько-радянської війни було актуалізоване для протиставлення СРСР гітлерівській Німеччині. Слова *незалежність* і *незалежний* мали аналогічну частотність уживання. У 1920–1930-х рр. для дискредитації визвольної боротьби ці лексеми в енкратичній пресі сполучали зі словами із семантикою сумніву *нібито*, *начебто*, *буцімто*, *так званий*, часто позначеними конотаціями іронічності та зневажливості, щоб змінити значення аналізованих слів у контексті на протилежне. У 1920–1940-х рр. слова *незалежність* і *незалежний*, коли називали явища радянської дійсності, звужували значення і сполучуваність переважно до економічної тематики. Натомість лексеми *воля*, *вільний* широко функціонували в текстах радянської преси як маркери ідеологічного характеру.

Під впливом політичних чинників відбулося звуження та надрозширення вживання аналізованих лексем, для чого змінилася і їхня сполучуваність. Семантичні трансформації та функціонування слів *воля*, *свобода*, *незалежність* і їхніх похідних відображають мовлення влади, яка, вербально акцентуючи певні явища, модифікуючи їх чи взагалі усуваючи з фокуса уваги аудиторії, у свій спосіб концептуалізувала навколишній світ.

Ключові слова: українська преса, новомова, енкратичний дискурс, ідеологізація, семантика, оцінка, сполучуваність.

Постановка проблеми. В умовах сучасних інформаційних воєн надзвичайно важливими є студії, присвячені осмисленню побудови лінгвальної картини світу та штучним способам внесення в неї змін, що впливають на свідомість мовців, методам виявлення таких деформацій і віднайдіння ефективних механізмів протистояння супротивнику. Інновації звичайно легше виявити, якщо докладно описано мовну картину світу раніших часів, тому потрібним є і ретроспективний погляд на проблему, що дозволить визначити зміни, які відбувалися в мовній картині світу, систематизувати їх, простежити еволюцію засобів маніпулювання й виробити систему їхнього розпізнавання та протистояння їм.

До важливих цінностей української нації належать свобода / воля та незалежність, тому у разі зміни ідеології ними маніпулюють насамперед. Через це доцільно розглянути, як слова, що описують ці важливі світоглядні орієнтири, функціонують в українській мовній картині світу та яких змін зазнавали з ідеологічною метою в попередні періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні дослідники вивчали лексеми зі значенням волі / свободи у стилістичному (В. Кононенко, О. Масло, О. Черемська), етнокультурному (В. Жайворонок, П. Редін, О. Яцкевич), зіставному (Т. Ардашева, Л. Беляєва, А. Вежбицька, К. Головенко, В. Михайленко, О. Семенова, А. Солохіна, О. Теутул), когнітивному (Т. Ардашева, Т. Беценко, Л. Беляєва, В. Кононенко, О. Кошелєв, О. Семенова, А. Солохіна, Ю. Янченко, О. Яцкевич), метамовному (Р. Трифонов) та інших аспектах. Матеріалом для дослідження українських лінгвістів стали словникові дефініції (В. Кононенко), тексти Біблії (С. Петренко), народні думи (Т. Беценко), фразеологізми й афоризми (О. Яцкевич), мова творів українських письменників XIX – XXI ст. (О. Масло, О. Черемська, О. Яцкевич), публіцистика Лесі Українки й І. Франка (О. Муромцева), сучасна есеїстика (Р. Трифонов), політичні промови (Н. Деренчук), результати асоціативних експериментів (С. Мартінек, А. Плечко, О. Прищепка, О. Свисюк, А. Солохіна). На матеріалі ж української преси маємо лише одну згадку про функціонування слова *воля* у складі суспільно-політичних термінів наприкінці XIX – на початку XX ст. у газетних статтях [1, с. 118]. Лексеми *незалежний*, *незалежність* стають об'єктом аналізу вітчизняних дослідників української мови: зокрема, І. Брага зазначає, що слово *незалежний* із позитивною оцінкою журналісти використовують для номінації нашої держави в 1991–2000-х рр. [2, с. 10], а О. Прищепка, А. Плечко, О. Свисюк, вивчаючи «особливості вербалізації концепту УКРАЇНА сучасною українською молоддю та його місце в мовній картині світу молодих українців» [3, с. 109], за допомогою асоціативного експерименту з'ясували, що одним із субконцептів концепту УКРАЇНА є НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, який належить до його близькоядерної зони [3, с. 112]. Отже, як показав стислий аналіз попередніх наукових досліджень, ключові для української мовної картини світу ціннісні лексеми *воля*, *свобода*, *незалежність* ще не вивчено в аспекті конструювання мови владою для внесення змін у свідомість людей і досягнення ідеологічних цілей. Яскравим зразком таких ідеологічних директивних змін стала українська новомова / дубль-новомова, яка накладала народу ідеологізовану лінгвальну картину світу й функціонувала передусім у пресі, що в СРСР була «універсальним інструментом побудови нового соціального ладу» [4, с. 91], виконуючи насамперед функцію впливу.

Мета статті. Дискурс української тоталітарної преси був повністю енкратичним, він відображав мовлення влади, котра, маніпулюючи інформацією й лінгвальними засобами її передавання, формувала ідеологізовану картину світу, у т. ч. і мовну. Тому мета цієї розвідки полягає в тому, щоб з'ясувати, які семантичні трансформації відбулися зі словами та висловами, що описували поняття незалежності, свободи, волі й визволення в ідеологізованих текстах радянської преси 1922–1945 рр., схарактеризувати синтагматичний і функційний аспекти побутування таких одиниць.

Виклад основного матеріалу. В. Кононенко в роботі «Концепти українського дискурсу» підкреслює, що воля є провідною рисою національного характеру українців, утіленням національного ідеалу [5, с. 32], і наводить приклади на підтвердження цього. Нерозривно пов'язані з волею і свобода та незалежність. Відповідно, якщо воля, свобода та незалежність є важливими цінностями українського народу, то їх мали б широко згадувати у вітчизняній пресі. Проте, як ми виявили в ході аналізу української радянської періодики, одиниці *воля*, *свобода*, *незалежність* і спільнокореневі слова мали характерні особливості вживання, частотності використання та сполучуваності з іншими лексемами, що було зумовлено особливостями тогочасної ідеології та політичного курсу.

Так, у 1920-х рр. слово *свобода* було малочастотним у текстах енкратично спрямованої преси та використовувалося з полярною оцінкою: позитивною – для характеристики радянської політики (*Тільки радянська влада – влада робітників і селян веде на широкий шлях свободи усі національностей!* [Комунарка України. 1924. № 3. С. 26]) і негативною – для максимально пейоративного зображення життя за кордоном (*Мусоліні знищив останні залишки демократичних «свобод» і зігнав італійців до виборних урн виключно для того, щоб відповісти на питання «чи задоволені ви з фашистського режиму?»*) [Безвірник. 1929. № 19. С. 36]). Як бачимо, у цьому контексті вислів *демократичні свободи*, що називає визначену законом можливість участі громадян у суспільно-політичному житті країни, сукупність усіх політичних прав громадян [6, с. 98], ужито іронічно, на графічному рівні маркером чого стали лапки. Або в наступному прикладі, який містить чергову ідеологічну інтерпретацію цієї цінності, свободу фактично перетворено на її протилежність: *всі ці грабунки провадилися в ім'я свободи для поодиноких народів <...> їх санкціонувала рада грабіжників, так звана «Ліга націй»* [Західна Україна. 1927. № 1. С. 254].

У 1930-х рр. слово *свобода* та його похідні в текстах преси майже не вживаються, що й не дивує в період посилення тоталітаризму. Частотними є згадки про визволення українців від утисків попереднього ладу, про що ми скажемо нижче, але немає свободи вибору особистості, оскільки свобода асоціюється в радянській новомові лише з комуністичним ладом: *Український народ з ненавистю ставиться до буржуазних націоналістів... На них робили ставку польські, німецькі фашисти. З допомогою цих ворогів українського народу фашисти хотіли закабалити квітучу Радянську Україну. Не вишло і не вийде во-віки! Всякого, хто посягне на землю **свободолюбивого українського народу**, жде доля підлих буржуазних націона-*

лістів, прокляття народу і знищення. [Молодий Більшовик. 1939. № 7. С. 118].

Натомість у часи німецько-радянської війни лексема *свобода* значно збільшує частотність уживання, неодноразово з'являючись у дискурсі радянської преси й позначаючи характеристику Радянського Союзу, на відміну від нацистської Німеччини: *В суворі дні Вітчизняної війни мільони радянських матерів віддали своїх синів, на захист свободи, честі і незалежності Батьківщини* [Агітатор. 1944. № 6. С. 38]; *Український народ, переживши страшний час окупації, ще більше відчув ціну своєї свободи* [Агітатор. 1944. № 6. С. 19]. Як бачимо, звільнення від окупаційного режиму й повернення соціалістичного ладу проінтерпретовано в радянській мовній картині світу як повернення до свободи, незважаючи на тоталітаризм. Крім того, у періодиці 1944–1945 рр. свободу повертають собі й інші нації за допомогою збройних сил або СРСР, або його союзників, котрі виконують функцію визволення в ідеологізованій картині світу, відображеній в українській енкратичній пресі: *Тільки таким шляхом (за підтримки збройних сил союзників – К. К.) народи підвасальних Гітлерові країн можуть завоювати собі право на свободу* [Агітатор. 1944. № 6. С. 6]. Натомість функцію позбавлення свободи в радянській тогочасній періодиці виконує нацистська Німеччина, що вербалізовано складеними негативнооцінними номенами з компонентом *свобода*: *Хазяйнування гітлерівців в Європі наочно показало, що фашисти є душителями свободи і незалежності народів* [Агітатор. 1944. № 6. С. 6].

Тепер проспостережимо за функціонуванням лексем *незалежність* і *незалежний*. У 1920–1940-х рр. ці лексеми, коли вживалися на позначення явищ радянської дійсності, звучували своє значення й коло сполучуваності майже до суто економічної тематики: *Організувати маси на боротьбу за економічну незалежність СРСР* [Агітатор для міста. 1932. № 10. С. 1]; *Радянська влада стала політичною основою створення соціалістичної економіки, без якої немислима економічна незалежність і висока обороноздатність СРСР* [Агітатор. 1944. № 6. С. 12].

У 1920–1940-х рр. творці радянського дискурсу, дискредитуючи визвольну боротьбу, сполучають лексеми *незалежний* і *незалежність*, інколи додатково беручи їх у лапки, зі словами із семантикою сумніву *нібито*, *начебто*, *буцімто*, так званій, часто позначеними конотаціями іронічності та зневажливості, щоб змінити значення аналізованих слів у контексті на протилежне: *Петлюрівська буржуазія Західної України мобілізує свої сили, щоб служити німецькому імперіалізму – організаторові інтервенції проти Радянського Союзу. Знову знімає старий, наскрізь фальшивий, багато разів заплываний, брудний прапор Петлюри, так званої «незалежної України»* [Радянський Активіст. 1934. № 1. С. 2 обкл.]; *Українсько-німецькі націоналісти багато базикають про так звану незалежну Україну. Постає питання, про яку незалежну Україну йде мова? Якщо розшифрувати це їхнє твердження, то на ділі виявляється, що українсько-німецькі націоналісти хочуть віддати Україну німецьким імперіалістам, хочуть віддати український народ в німецьке рабство* [Агітатор. 1944. № 9. С. 20].

Проте в 1941–1945 рр. лексема *незалежність* часто у сполученні зі словом *суверенність* починає функціонувати і без негативної оцінки в політичному значенні самостійності в міжнародних відносинах та у внутрішніх справах на позначення характеристик країн, які було визволено з німецької окупації:

¹ Назви джерел, цитати та приклади наводимо відповідно до правопису оригіналу.

Радянський Союз був першою державою, яка визнала права Чехословаччини на **незалежність і суверенність** в *домюнхенських кордонах* (вересень 1938 р., коли Німеччина захопила частину Чехословаччини – К. К.) [Агітатор. 1944. № 6. С. 57]. Очевидно, це робилося для зміни й зміцнення іміджу Радянського Союзу як країни-визволителя, адже, наприклад, у радянській пресі 1939–1940 рр. захоплення європейських країн німецькими арміями було схарактеризовано нейтрально або навіть стримано позитивно.

Протягом усього аналізованого періоду лексема **незалежність** у радянській пресі функціонує з парадоксальними трансформаціями в семантиці, цілком у річищі тенденцій зміни української мовної картини світу через формування української дубль-новомови. Згідно з академічним «Словником української мови» **незалежність** – це абстрактний іменник до **незалежний** [7, с. 308], а **незалежний**, у свою чергу, має такі тлумачення: 1) «який не залежить від кого-, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь»; 2) «самостійний у міжнародних відносинах та у внутрішніх справах; суверенний» [7, с. 308]. Наведене значення викривлюється в дубль-новомові з точністю до навпаки, оскільки радянські ідеологи розуміли незалежність для України як існування в складі Російської чи радянської імперії й подальшу асиміляцію, розчинення в ній: *Агенти римського папи <...> висувають гасло незалежності України, але робітники й селяни України добились своєї незалежності в той момент, коли була утворена Радянська Україна, коли було переможено контрреволюцію* [Радянський Активіст. 1934. № 1. С. 1]; *Далекі події 1709 р., коли російський і український народи, що боронили свою незалежність, вцілент розгромили найкращу в світі шведську армію, <...> є наявним уроком для фашистських хижаків, що зазіхають на цілість нашої батьківщини. Ця перемога вирішила питання про подальшу незалежність російської держави, про незалежне національне існування нашого народу. Ця перемога вирішила позитивно питання про подальший союз російського і українського народів всупереч всяким мазепам і мазепинцям. Вона показала непорушність дружби і союзу двох братніх народів та їх єдність і взаємну підтримку в боротьбі з зовнішніми ворогами* [Молодий Більшовик. 1939. № 7. С. 107]; *На шлях непорушного союзу стали російський і український народи за гетьмана Богдана Хмельницького. Великий державний діяч і талановитий полководець, Хмельницький прекрасно розумів, що самій Україні не відбитися від лютих польських, турецьких і татарських напасників, не зберегти незалежності країни. І він у 1654 році ставить на знаменитій народній Раді в Переяславі питання про приєднання України до Росії* [Агітатор. 1944. № 8. С. 17–18].

Натомість слова *воля, вільний* і їхні похідні не є рідкісними в текстах радянської преси, а функціонують у ній дуже широко. Знов-таки вони вживаються у двох головних типах контекстів, де характеризують сьогодення СРСР і т. зв. капіталістичних країн. У першому випадку (тодішнього радянського ладу) означені лексеми є маркерами ідеологічного характеру (*вільна праця, вільна трудова школа, вільні народи під керуванням єдиного уряду нашого союзу*), позначеними позитивною оцінкою: *Два роки тому ухвалено Конституцію Союзу Соціалістичних Радянських Республік, закладено вільне братерське об'єднання всіх народів, що звільнилися з під влади капіталізму* [Радянський Селянин. 1925. № 13–14. С. 1].

Коли лексемами *воля, вільний* із позитивною оцінкою описують дії СРСР на захоплених ним територіях, то ці слова фактично виступають евфемізмами: *Найважливішим заходом створених в Естонії, Латвії і Литві дружніх Радянському Союзові урядів (після введення додаткових частин Червоної армії на їхню територію – К. К.) було проведення вільних виборів у парламенти. <...> Вибори показали, що правлячі буржуазні класи Литви, Латвії і Естонії не відображали волю своїх народів, що вони були представниками тільки вузької групи експлуататорів* [Молодий Більшовик. 1940. № 9. С. 6]. Прикметно, що згадані в останньому контексті *вільні вибори* відбулися на однопартійній основі лише з прорадянськими кандидатами.

Під час опису сучасного т. зв. капіталістичних країн у радянському дискурсі в контексті відбувається зміна позитивної оцінки слова *воля* на негативну: *Буржуазна преса про Сполучені Штати Америки завжди пише, як про країну волі. Буржуазні письменники й капіталісти люблять також посилатися на американську демократію. Безперечно, ніхто не може заперечувати, що ПАСШ є найкраща країна для капіталістичної експлуатації, що там дійсно існує найповніша воля для великої буржуазії, для її банків* [Червоний клич. 1931. № 2. С. 11].

Надзвичайно вживаними в енкратичному дискурсі були й лексеми *визволити* та *визволення*, оскільки вони дозволяли вибудувати позитивну презентацію радянської влади та негативну – ворогів різного типу: внутрішніх і зовнішніх в особі т. зв. капіталістичних країн, дожовтневого ладу тощо. У радянському дискурсі було чітко розподілено ролі:

1) на тих, хто визволяє (Ленін, Сталін, Жовтнева революція, комуністична партія, Червона армія, під час Другої світової війни – армії союзників): *Наступником I Інтернаціоналу став лише III Комуністичний Інтернаціонал заснований Російською Комуністичною Партією й її вождем Леніном. Він лише й визволить робітників і селян усього світу від капіталістичного й поміщицького ярма* [Радянський Селянин. 1924. № 13. С. 5]; *Як тільки славна Червона Армія визволила Переяслав-Хмельницький район від німецьких загарбників, відділ пропаганди і агітації райкому КП(бу)У поставив перед собою завдання якнайширше розгорнути політичну агітацію, щоб роз'яснити трудящим, які були в гітлерівській неволі, всі події, що сталися за два роки війни* [Агітатор. 1944. № 6. С. 46]; *Жовтнева соціалістична революція, покінчивши з реакційно-експлуаторським режимом, дала народам нашої країни свободу, створила умови для швидкого розвитку господарства і культури* [Агітатор. 1944. № 9. С. 27];

2) тих, кого визволяють (робітників і селян, жінок, загалом народи): *Патріотичний рух широко розгорнувся і на визволеній Україні. <...> Натхнені успіхами героїчної Червоної Армії, трудящі визволеної України вже внесли до фонду оборони країни близько 800 мільонів карбованців* [Агітатор. 1944. № 6. С. 35];

3) і, звичайно, тих, хто поневолює (цар, капіталісти, поміщики, нацисти, фашисти та ін.): *Як відомо, уряд Румунії прийняв нашу пропозицію, і конфлікт між Радянським Союзом і Румунією, який затягнувся на 22 роки, був розв'язаний мирним шляхом. <...> Ті, що проживали на території Бесарабії і Північної Буковини, головним чином українці і молдавани дістали можливість ввійти в дружню сім'ю радянських народів і зажити новим життям, – життям народу, визволеного від влади румунських бояр – поміщиків і капіталістів* [Молодий Більшовик. 1940. № 9. С. 5].

Відповідно, частотний у радянському дискурсі номен *визволені народи* фактично означає «приєднані до СРСР чи завоювані». Якщо ж їх «визволили», щоправда, незалежно від їхнього бажання, – отже, після цього в радянській картині світу визволені мають волю, свободу, звідки випливає ідеологічно правильний висновок: у Радянському Союзі панує «свобода», причому в пресі 1920–1940-х рр. визволяли вожді, Червона армія, Жовтнева революція, тож т. зв. вільний простір було зосереджено тільки в межах СРСР. А в 1944 р. визволеннями також починають ставати й деякі інші європейські держави, тобто територія «свободи» розширюється, проте переважно на держави, що потрапляють у сферу впливу Радянського Союзу (наприклад, *вільна демократична Польща; Ця нова Польща народжується з допомогою могутнього Радянського Союзу на розтерзаній гітлерівськими душогубами польській землі* [Агітатор. 1944. № 8. С. 47]).

Висновки. Як показує навіть стислий огляд особливостей уживання лексем зі значеннями волі, свободи й незалежності, у дискурсі української енкаратичної преси 1922–1945 рр. вони виконували функції позитивних і негативних аксіологічних маркерів, що описували означені цінності крізь призму радянської ідеології. Спостерігаємо звуження або розширення вживання аналізованих лексем і зміни в особливостях їхньої сполучуваності з цією метою. Семантичні трансформації та функціонування слів *воля, свобода, незалежність* і їхніх похідних відображають мовлення влади, котра, вербально акцентуючи певні явища, трансформуючи їх чи взагалі усуваючи з фокуса уваги аудиторії, у свій спосіб концептуалізувала навколишній світ. Перспективним напрямом досліджень вважаємо подальше вивчення семантичних трансформацій, які відбувалися в радянській новомові та впливали на зміни в тогочасній мовній картині світу.

Література:

1. Муромцева О. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків : Вища шк., 1985. 152 с.
2. Брага І.І. Мовна репрезентація образу держави у пресі України (кінець 1970-х – початок 2000-х років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 20 с.
3. Прищеп О., Плечко А., Свисюк О. Особливості вербалізації концепту УКРАЇНА в мовомисленні сучасної української молоді. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Філол. науки.* 2018. Вип. 292. С. 109–116.

4. Полятиник Б. Медіа: ключі до розуміння. Львів : ПАІС, 2004. 312 с.
5. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу : монографія. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
6. Словник української мови : в 11 т. Т. 9. Київ : Наук. думка, 1978. 919 с.
7. Словник української мови : в 11 т. Т. 5. Київ : Наук. думка, 1974. 840 с.

Korotych K. WILL, FREEDOM and INDEPENDENCE in the Soviet newspeak

Summary. The article identifies changes that have occurred with words and collocations that describe the concepts of independence, freedom, will, and liberation in the ideologized texts of the Soviet press of 1922–1945 and characterizes the syntagmatic and functional aspects of their using. It has been found that lexemes with the semantics of freedom and independence in the encratic Soviet press functioned as positive and negative axiological markers, which described the named values through the prism of Soviet ideology.

The author found that the word *freedom (svoboda)* had changed frequency of using in the texts of the Ukrainian press. Because of the totalitarian state system, this lexeme was rarely used in the 1920s and was almost never used in the 1930s. However, it was actualized during the German-Soviet war to contrast the Soviet Union and Hitler's Germany. The words *independence (nezalezhnist')* and *independent (nezalezhnyy)* had similar frequency of using.

In the encratic press of the 1920–1930s these words were combined with lexemes with semantics of doubt *as if, as though (nibyto, nachebto, butsimto), so-called (tak zvanyy)* and often connotations of irony and contempt to change the meanings of the analyzed words in the context and to discredit the liberation struggle. In the 1920–1940s the words *independence (nezalezhnist')* and *independent (nezalezhnyy)* narrowed the meaning and combinability mainly to economic topics when they named the phenomena of Soviet reality. And meanwhile, the noun *free (volya)* and the adjective *free (vil'nyy)* functioned actively in the texts of the Soviet press as the markers of ideological character.

The analyzed words narrowed and very expanded their usage under the influence of political factors. The semantic transformations and functioning of the words *will (volya), freedom (svoboda), independence (nezalezhnist')* and their derivatives reflect the language of power which, verbally accentuating certain phenomena, modifying or completely eliminating them from the focus of the audience, conceptualized the surrounding world in their own way.

Key words: Ukrainian press, newspeak, encratic discourse, indoctrination, semantics, estimate, combinability.

*Макарець Ю. С.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови**Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних ознак державної мовної політики України в період незалежності. Забезпечення мовних інтересів суспільства належить до ключових питань національної безпеки держави. Тому вектор державних заходів щодо врегулювання мовних відносин різних суспільних груп є показником спрямування політики владної верхівки на зміцнення чи, навпаки, ослаблення держави шляхом збалансування чи розхитування ситуації у суспільстві. У мультинаціональних державах, до яких належить і Україна, врегулювання мовних відносин – завжди дражливе питання, адже має високий протестний потенціал, а нав'язані політиками уявлення про мовні конфлікти часом можуть призводити до проявів сепаратизму на мовному ґрунті. Тож уряд, встановлюючи законодавчо певний мовний режим, повинен враховувати як національні інтереси, так і потреби досягнення мовного балансу і задоволення мовних потреб різних груп населення. Мета цих заходів виходить далеко поза власне мовні межі, як і корені самих мовних конфліктів у суспільстві. Мовна політика – це зазвичай сфера боротьби національно орієнтованих політичних сил із тими, котрі відстоюють інтереси інших держав. Потужна політика росіянізації, яку протягом багатьох століть провадили Російська імперія та Радянський Союз щодо України, сьогоденне перебування України у сфері політичних інтересів Росії, спільні східнослов'янські корені та тривалі періоди спільної історії, активні міграції, штучні переселення і міжнаціональні шлюби, лінгвістична близькість української та російської мов і сформована змішана білінгвальна мова (суржик), прагнення України стати членом Європейського Союзу і через те – намагання дотримуватися стандартів Ради Європи (зокрема ратифікація Європейської хартії регіональних мов або мов меншин), маніпуляції мовним питанням у передвиборчій боротьбі – усе це формує унікальну мовну ситуацію України. У сфері державної мовної політики це відображається в чергуванні непослідовних спроб лібералізації державного регулювання мовних відносин, намагань закріпити російську мову як офіційну або регіональну на більшості території України або коротких періодів реукраїнізації окремих сфер суспільного життя.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, мовний конфлікт, мовні відносини, мовні інтереси, мовне законодавство.

Постановка проблеми. Протягом років незалежності одним із найгостріших в українській політиці залишається «мовне питання». Ця гострота не стільки продиктована проблемами суспільства, скільки спровокована боротьбою за владу різноспрямованих політичних сил. На основі соціологічних досліджень динаміки «мовного питання» в Україні, які тривали з 2000 р., А. Биченко зауважив: «Мовне питання ніколи не входило навіть до першої десятки найболючіших проблем, що турбують українців, при цьому в дискурсі політичних баталій

воно є найгострішим і найбільше мусується» [1]. Причина цього в тому, що фактично жоден уряд не зміг вирішити реальні економічні проблеми суспільства, провести ефективну медичну, судову чи освітню реформу або подолати корупцію, а мовне питання з його протестним потенціалом стало дієвим інструментом відволікання суспільної уваги. Попри те, що в Україні проживає понад 100 національностей, центроване воно навколо статусу російської мови порівняно з мовою українською, що відповідає боротьбі політичних сил за «західно-північну» і «східно-південну» електоральні групи. Вектор державної мовної політики залежно від того, яка політична сила приходила до влади, змінювався, а жодні заходи для запобігання нагнітання напруги навколо мовного питання в передвиборчий період вжиті не були. Сьогодні з огляду на внутрішні проблеми України та її геополітичні реалії та перспективи на часі аналіз основних рис її державної мовної політики періоду незалежності щодо націленості на реалізацію інтеграційного потенціалу української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твердження, що мова є чинником національної ідентичності та національної безпеки держави, поступово стає аксіомою, а питання ефективності мовної політики дедалі частіше привертає до себе пильну увагу науковців. Особливо це стосується молодих держав, для яких питання національної ідентичності та виходу із зони впливу колишнього колонізатора залишаються сейсмічно активною зоною. Україна в цьому відношенні становить особливий інтерес для науковців, оскільки її мовна ситуація є водночас «типовою й унікальною». «Типовою, оскільки <...> поєднує усі можливі лінгвістичні проблеми колишньої радянської Східної Європи, й унікальною, бо ніде більше, – окрім Білорусі, теперішній уряд якої придушує всі тенденції ренационалізації, – така велика кількість перешкод не стримує процесу національного творення» [2, с. 8]. Дослідженню мовної ситуації та політики України присвячені колективні монографії «Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації» (2008) та «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом та консенсусом» (2008). Мовні проблеми України є предметом аналізу в працях Л. Масенко «Мова і політика» (1999), «Мова і суспільство: Постколоніальний вимір» (2004), «(У)мовна (У)країна» (2007), «Суржик: між мовою і язиком» (2011). Мовний вимір нації та держави досліджують також Р. Лозинський («Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд)», 2008), Г. Євсєєва («Державна мовна політика та українська національна ідея», 2010), Я. Радевич-Винницький («Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України», 2003; «Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання», 2011), О. Рудь («Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі»,

2012), О. Ткаченко («Українська мова: сьогодення й історична перспектива», 2014) та ін. Мовну політику України на окремих історичних етапах досліджувала О. Данилевська («Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР», 2016), цьому питанню присвячена й колективна праця «Українська мова у XX сторіччі: історія лінгводидактики» (2005). Політико-правові аспекти мовного питання досліджує С. Савойська («Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації» (2011), «Мовно-комунікативна політика як специфічна область державної політики в поліетнічному соціумі: теоретико-історіологічний аналіз» (2013), «Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри» (2015)). Дисертаційні праці в галузях політології, права, державного управління йому присвятили Г. Панченко (2011), О. Сергєєва (2011), Ю. Чередунок (2011), Д. Грицяк (2012), О. Ялова (2012), О. Лопушанська (2013) та ін. [3, с. 38–39]. Однак динаміка політичного життя постійно дає нові дані для аналізу й потребує перегляду в їх світлі фактів попередніх років. Тож **метою статті** є з'ясування основних рис державної мовної політики України періоду незалежності: від 1991 р. і дотепер.

Виклад основного матеріалу. Державна мовна політика – визначальний чинник регулювання мовних відносин у суспільстві, що має вагомий вплив на розвиток літературного стандарту та мовної системи загалом. Визначальним для її формування мають бути запити суспільства, однак сьогодні у цьому чималу роль відіграє вектор інтересів владних політичних сил. Тому мовна політика України часткова і непослідовна, а мовна ситуація розбалансована на тлі протистояння української та російської мов. Причини цього варто шукати як в особливостях українського сьогодення, так і в історико-культурному вимірі. Тривалі періоди спільної історії українців і росіян, спільне східнослов'янське коріння, близькість культур зумовлює життєздатність міфу про «братні народи», а в плані лінгвістичному – важкість розпізнавання для багатьох мовців меж між українською та російською мовами, через що активно функціонує «схрещена мова» – суржик. Закономірність мовної ситуації України очевидна і з огляду на понад три з половиною століття політики русифікації, яку проводила щодо України спочатку Російська імперія, потім – Радянський Союз, та й сьогодні Російська Федерація під приводом захисту мовних прав російськомовного населення пильно стежить за мовною політикою України. Та особливо ускладнюють становище політичні маніпуляції мовним питанням, адже різні політичні сили охоче використовують його для мобілізації свого потенційного електорату. В. Кулик серед причин, що їх уможливають, чи не визначальне місце відводить двом: відсутності реальної відповідальності учасників політичних змагань за обіцянки виборцям і «слабкому» суспільству, яке дає змогу владі безкарно ігнорувати його проблеми і через що «не суспільство чи його частини висувають вимоги до держави, а радше політичні еліти використовують незадоволення людей державною політикою задля дискредитації та стримування своїх суперників» [2, с. 13].

Державна мовна політика є виразом загальнополітичної орієнтації влади. Для України характерне її роздвоєння на західний і східний напрями з відповідним центруванням навколо української та російської мов. Мововжиток і мовна ідентичність – чинники, які дали змогу політичним силам, що боролися за владу,

поляризувати український електорат. Чергування періодів перебування при владі політичних сил, одні з яких обстоювали ідеї українізації, а інші мали на меті продовжити русифікацію населення, призвело до наростання дисбалансу і напруги навколо мовних відносин у суспільстві. Такі «мовнополітичні гойдалки» відбуваються протягом усього періоду незалежності України, і поступового амплітуда їх коливань наростає.

На думку Ю. Бестерс-Дільгер, мовна політика України протягом 1991–2009 рр. позначена, з одного боку, постійним прагненням України досягти збалансованості у питаннях українізації та захисту прав національних меншин, а з іншого – ускладненням творення української нації на основі української мови у зв'язку з наближенням до ЄС [2, с. 88–89]. Після 2009 р. ситуація дещо змінилася. Якщо доти дискусія навколо статусів української та російської мов не виходила за межі передвиборчих баталій, то з 2010 р. вона перейшла на новий рівень – розпочався процес зміни мовного законодавства.

Ще протягом п'яти років після проголошення незалежності України мовні відносини (як і відносини в багатьох інших сферах суспільного життя) регулювали радянські норми. На території нової держави й надалі діяла Конституція Української РСР 1978 р., яка закріплювала як державну мову українську, але в роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій дозволяла використовувати паралельно й інші національні мови, насамперед російську. Фактично це закріпило процес русифікації, що тривав усі попередні роки, протягом яких за українською ствердився статус слабко розвиненої і з 60-х рр. – «неперспективної». Як зазначає Л. Масенко, «в останнє десятиліття існування Радянського Союзу українські русисти уже могли звітувати партійному керівництву про успішне виконання всіх трьох настановчих завдань мовної політики, спланованої Москвою для УРСР ще на початку 1930-х рр. – усталення практики необмеженого впливу російської мови на українську і трактування відповідних процесів як «благотворних» для української, сформованості в українській мові за посередництва тієї ж російської лексичного фонду, спільного з мовами інших республік, і запозичення численних інтернаціоналізмів» [4, с. 25].

У 1989 р. ухвалений закон «Про мови в Українській РСР», який залишався чинним до 2012 р. Він передбачав, що державною мовою УРСР є українська і що держава має створити громадянам необхідні умови для поглибленого оволодіння нею. Однак у преамбулі закріплено, що хоча українській через важливу роль, яку вона відіграє у «всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу», і наданий статус державної, однак російська – мова міжнаціонального спілкування народів Союзу, а тому УРСР має забезпечити вільне користування нею [5]. За таких умов на час проголошення Україною незалежності фактично в усіх публічних сферах життя суспільства переважала російська мова.

Першого президента України Леоніда Кравчука (1991–1994) його політичні опоненти зображували як агресивного українізатора, однак політику українізації він здійснював тільки в галузі освіти, не приділяючи достатньо уваги іншим сферам суспільного життя. Освітня реформа 1998 р. та низка виданих радянським урядом нормативно-правових актів закріпили становище російської мови у школах союзних республік, зробивши її фактично панівною. За Л. Кравчука кількість україномовних шкіл була збільшена, аби відповідати відсотку етніч-

них українців (72,7 згідно з переписом 1989 р.). Це викликало опір на Сході та Півдні України, де такі заходи були розцінені як примусова українізація. Подібні заходи досі залишаються основними реакціями в цих регіонах на будь-які реальні прояви підтримки української мови. Проте варто відзначити, що ці питання піднімають саме політики, аби спровокувати на цьому ґрунті конфлікти.

Хоча за президенства Л. Кравчука офіційна статистика засвідчила зростання ролі української мови в освіті й навіть її домінування, однак освітній простір насправді залишився двомовним, українсько-російським. Засоби масової інформації, перебуваючи за межами його інтересів, і далі зазнавали русифікації, як і решта публічних сфер використання мови. Не було змінено й успадковане з радянських часів мовне законодавство, норми якого були націлені на закріплення досягнень політики асиміляції та її поглиблення.

У 1994 р. на тлі наростання економічної кризи в Україні відбулися дострокові президентські вибори, на яких переміг Леонід Кучма (1994–2005). Як відзначає Ю. Бестерс-Дільгер, саме під час його передвиборчої кампанії вперше була розіграна «російська карта». Користуючись незадоволенням частини населення українізацією освіти, він зробив одним із пунктів своєї програми гасло про захист російської мови і надання їй статусу офіційної: «Кучма одночасно сигналізував повернення до ідеї «одна нація – дві мови», яку сьогодні не випадково в модифікованій формі «дві мови – один народ» можна побачити у програмі Партії регіонів» [6, с. 90]. Державна мовна політика України за його президенства була неоднозначною. Своєї передвиборчої обіцянки надати офіційний статус російській мові він не виконав, але, заговоривши про це, сприяв наростанню обертів дискусії щодо статусів української та російської мов. 1996 р. була прийнята Конституція України, у ст. 10 якої українська мова проголошена державною, але мовне законодавство залишилося незмінним, і реальні важелі захисту статусу української мови не з'явилися. У 1998 р. Л. Кучма підписав Закон України «Про кінематографію», за яким фільми для вітчизняного кінопрокату потрібно було синхронізувати українською або показувати з українськими субтитрами, але контролю за його виконанням не було, тому його фактично й не реалізували.

Напередодні виборів 1999 р. Л. Кучма знову вдався до теми впровадження другої офіційної мови та навіть дозволив складати іспити до вищих навчальних закладів російською. Підігріта передвиборчими обіцянками, з новою силою розгорілася дискусія про офіційну двомовність, у зв'язку з чим народні депутати звернулися до Конституційного Суду України з проханням розтлумачити зміст ст. 10 Конституції. КСУ роз'яснив, що офіційна та державна мова є поняттями тотожними, і згідно з конституційною нормою державна мова в Україні тільки одна. Однак під час другого терміну президенства Л. Кучми у 2003 р. була ратифікована Європейська хартія регіональних мов і мов меншин, яка надалі стала чинником ще більшого розбалансування мовної ситуації в державі. Можливість неоднозначного тлумачення її норм і віднесення до мов, котрі потребують захисту і підтримки, російської фактично відкрили шлях для пізнішого проголошення російської як регіональної офіційної мови на значній частині території України. Водночас у 2003 р. було затверджено Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 рр.

Протягом цього періоду було створено кілька урядових органів із мовних питань. Наприкінці 90-х рр. при Державному комітеті у справах національностей і міграції діяв мовний департамент, який був центральним органом виконавчої влади з мовної політики. Серед його завдань були підготовка пропозицій щодо формування державної мовної політики, координація діяльності органів виконавчої влади щодо етномовного розвитку України, координація роботи та контролю за проведенням мовної політики та загалом – зміцнення позицій української мови як державної та забезпечення оптимального співвідношення функціонування державної мови та мов національних меншин України тощо [7]. У 2000 р. у зв'язку з проведенням адміністративної реформи Комітет був ліквідований. Замість мовного департаменту в структурі Секретаріату Кабінету Міністрів створили сектор моніторингу мовної та національної політики і релігій, який проіснував менше року. Протягом 1997–2001 рр. при Президентові України існувала Рада з питань мовної політики – консультативно-дорадчий орган, що мав сприяти розробленню пропозицій щодо мовної політики та створенню умов для ефективного функціонування державної мови в різних сферах суспільного життя [8]. У квітні 2001 р. Л. Кучма видав указ, у якому відповідальність за здійснення державної мовної політики була покладена на Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, при якому мав бути створений Департамент мовної політики, та реалізовано це було лише у серпні 2003 р. Намагання створити урядовий орган, який би опікувався справами державної мовної політики, свідчить про усвідомлення актуальності цього питання і є, безумовно, важливим для здійснення ефективного регулювання мовної ситуації в державі. Але постійні реорганізації та переформатування, короткі терміни існування аж ніяк не сприяли ефективному виконанню ними задекларованих завдань.

Державна мовна політика цього періоду суттєво не змінила мовну ситуацію в державі на користь української. Хоч переважна більшість українських школярів і ходили до шкіл з українською мовою навчання, але освітній простір залишався білінгвальним. Спроби зміни ситуації в ЗМІ були зроблені тільки в 2000-х, коли напередодні нових виборів очільник Національної ради з питань телебачення і радіомовлення заявив, що нові ліцензії отримають тільки станції, котрі транслюватимуть українською. Ця заява так і не була реалізована, але про засоби масової інформації нарешті заговорили в контексті мовного регулювання. Характерно, що проти різкої українізації ЗМІ одним із перших виступив саме Л. Кучма, заявивши, що це суперечить ст. 10 Конституції України, яка гарантує вільний розвиток і функціонування російської мови. Загалом тогочасна державна мовна політика позначена тільки спорадичними виявами підтримки української мови, що супроводжувалися постійним наголошенням на дотриманні прав і російськомовного населення.

Радянський мовний закон продовжував діяти і за президентства В. Ющенка (2005–2010). Хоча політичні опоненти і звинувачували його в агресивній політиці українізації, однак насправді абсолютний україноцентризм був для нього неможливий хоча б через виразну орієнтованість на ЄС, що означала необхідність дотримання стандартів Ради Європи, зокрема норм ратифікованої Європейської хартії регіональних мов. Україна мала виконувати зобов'язання щодо підтримки 13 мов

меншин, серед яких і російська. У 2006 р. був підписаний Універсал національної єдності, відповідно до якого держава, зокрема, мала забезпечити «всесторонній розвиток і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування у всіх сферах суспільного життя на всій території України – як основи самоідентифікації народу і держави» [9]. Водночас для уникнення напруги в суспільстві та під тиском представників Партії регіонів було гарантоване кожному громадянину право вільно використовувати «в усіх життєвих потребах» російську чи іншу рідну мову «відповідно до Конституції України та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [9].

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин набрала чинності в Україні в 2006 р. і відтоді стала основним аргументом противників зміцнення статусу української мови в Україні. Навесні та влітку 2006 р. деякі районні, міські й обласні ради Сходу та Півдня України, посилаючись на ратифікацію Хартії, вимагали визнання російської мови регіональною, а Запорізька обласна рада ухвалила рішення про визнання російської регіональною в області, не дочекавшись навіть, поки закон про ратифікацію набуде чинності. У 2007 р. був поданий перший звіт комітету експертів Комітету міністрів Ради Європи про виконання Хартії. У відповіді Комітету було зазначено, що лінгвістичний ландшафт України унікальний, оскільки російську мову, яка не є державною, використовує значна частина населення, зокрема і частина українців за національністю та представників інших національних меншин. Українські органи влади обов'язково мають враховувати цей чинник, імплементуючи положення Хартії – документа, націленого на захист загрожених мов [10]. Також була підкреслена і потреба зміни застарілого мовного законодавства. Однак зауваження Комітету враховані не були, Хартія натомість була використана для поглиблення розколу держави на підставі мовного поділу. Ідею про «російськомовний Схід і україномовний Захід» послідовно нав'язували суспільству, аби поляризувати електорат.

До позитивних зрушень цього періоду варто віднести те, що нарешті була звернена увага на мову засобів масової інформації – одного з дієвих інструментів впливу на свідомість суспільства, а «це поле набагато важче обробляти мовно-політичними заходами, ніж державну систему освіти, оскільки можливості втручання держави є набагато слабшими і справа доходить до зіткнення з приватними господарчими інтересами» [6, с. 91]. Але відповідно до ратифікованої в 2008 р. Європейської конвенції про транскордонне телебачення Україна не мала перешкоджати медіа, які перетинають кордон, а отже, фактично залишалася без засобів протидії потужній російській медійній пропаганді.

Центральним органом виконавчої влади у галузі реалізації державної мовної політики з вересня 2005 р. стало Міністерство культури і туризму України, при якому був створений мовний сектор. В указі Президента України «Про деякі питання розвитку державної мовної політики» (2008) було передбачено створення Спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань державної мовної політики, який, проте, так і не був створений. У цьому ж нормативному акті Кабінет Міністрів України був зобов'язаний «вживати заходів щодо неухильного додержання вимог законодавства про мови посадовими і службовими особами органів виконавчої влади під час виконання ними службових обов'язків» [11]. Однак і ця вимога не була реалізована.

На виборах 2010 р. знову перемогла політична сила з протилежним вектором загальнонаціональної політики, мовної зокрема. За президентства В. Януковича (2010–2014) відбувся перехід від несміливих спроб українізації до офіційного закріплення двомовності. Будь-яка державна підтримка української мови фактично була припинена. У Законі України «Про державний бюджет України на 2011 рік» витрати на «забезпечення розвитку та застосування української мови» були скорочені майже в 4 рази, а з наступного року ця стаття взагалі зникла з бюджету. Натомість у бюджеті на 2013 р. у понад 10 разів були збільшені витрати на «заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [12]. Показово, що почалися зміни чи не з єдиної більш-менш українізованої сфери – освіти. Майже одразу після інавгурації тодішній очільник Міністерства освіти і науки Д. Табачник звернувся до нового Президента України з пропозицією скасувати указ його попередника «Про Концепцію державної мовної політики», щоб доопрацювати його відповідно до ратифікованих міжнародно-правових документів [13]. А вже у 2011 р. Д. Табачник зробив спробу без попереднього громадського обговорення провести Концепцію мовної освіти в Україні, що мала дозволити вільно обирати мову навчання. І хоч законодавчих наслідків ці спроби не мали, вони ознаменували зміну напрямку державної мовної політики.

Саме тоді розпочалася активна підготовка до зміни мовного законодавства. Якщо раніше мовні законопроекти, зареєстровані у Верховній Раді, не ставали об'єктами жвавих обговорень, то поданий у 2010 р. до Верховної Ради України законопроект «Про мови в Україні» набув чималого суспільного резонансу завдяки широко тиражованим політичним гаслам про необхідність захисту прав російськомовних громадян. Про гостру реакцію суспільства на запропоновану модель регулювання мовних відносин у державі та проголошення «українсько-російської двомовності, що склалася історично, важливим надбанням Українського народу, потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства» свідчить кількотищячний мовний майдан, який зібрався під стінами Українського дому з вимогою не розглядати документ. Тоді опозиція подавала і свої законопроекти, наприклад, «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні», але вони так і не були розглянуті у сесійній залі.

Розуміючи, що прийняття законопроекту «Про мови в Україні» значно похитне позиції української мови, тодішній Голова Верховної Ради України В. Литвин відправив його на перевірку Високому Комісару ОБСЄ з питань національних меншин К. Воллебеку та Венеціанській комісії. У відповіді К. Воллебека було відзначено, що прийняття такого закону лише збільшить напругу між носіями різних мов і поглибить мовний розкол держави [14]. У висновку Робочої групи Венеціанської комісії було зауважено, що документ не враховує реальну мовну ситуацію, яку характеризує домінування російської мови [15]. Українські наукові інституції, котрим законопроект був поданий на розгляд (Інститут української мови, Інститут мовознавства ім. О. Потебні, Інститут політичних та етнічнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Академія наук вищої школи України та ін.), назвали закон таким, що суперечить ст. 10 Конституції, надаючи непропорційно велику підтримку російській мові. Законопроект зняли з розгляду в 2011 р., натомість був зареєстрований дещо змінений його варіант – законопроект «Про засади державної мовної політики», який і був прийнятий у 2012 р. Одразу

після цього визнали регіональною: російську – Одеські обласна та міська ради, Харківська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька, Севастопольська, Дніпропетровська і Луганська міські ради, Краснолуцька міська рада (Луганська область), Запорізька, Донецька, Херсонська, Миколаївська та Дніпропетровська обласні ради; угорську – м. Берегове (Закарпаття); молдовську (румунську) – с. Тарасівці (Чернівецька обл.), с. Біла Церква (Закарпаття). Це відбулося попри те, що вирішення подібних питань не належить до компетенції органів самоврядування, і повністю реалізувало застереження Венеціанської комісії щодо можливих наслідків невизначеності поняття «регіон» у законі.

Наприкінці лютого 2014 р., коли обов'язки Президента України виконував Голова Верховної Ради України О. Турчинов, парламент прийняв закон «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про засади державної мовної політики», який, однак, підписаний не був, аби уникнути можливих заворушень серед частини російськомовного населення. У квітні 2014 р. Голова ВР України О. Турчинов і Прем'єр-міністр А. Яценюк виступили зі спільною заявою про «закріплення спеціального статусу для російської мови і захист цієї мови», однак після того протягом кількох років (уже за президентства П. Порошенка (2014–2019)) влада намагалася уникати будь-яких втручань у мовну ситуацію, що могли би спровокувати суспільні протести.

У 2015 р. Указом Президента України була створена Рада з питань національної єдності, на яку було покладено й обов'язки напрацювання пропозицій щодо державної мовної політики. Про мовне ж законодавство голосно заговорили тільки в 2016 р., коли за поданням народних депутатів Конституційний Суд України відкрив провадження щодо неконституційності Закону України «Про засади державної мовної політики». Розгляд справи тривав до 2018 р., коли закон визнали неконституційним через порушення процедури ухвалення.

У 2016–2018 рр. була прийнята низка законів, спрямованих на зміцнення статусу української мови у сфері засобів масової інформації та освіти. У 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (щодо частини пісень державною мовою в музичних радіопрограмах і радіопередачах)», яким впроваджені квоти на частину україномовного продукту на радіо та на ведення радіопрограм державною мовою. У 2017 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», що встановив квоти на україномовний продукт на телебаченні. Хоча ці кроки й не вирішили остаточно питання двомовності телеканалів і радіостанцій, однак значно збільшили частку української мови в ефірі [12]. Цього ж року набрав чинності новий Закон України «Про освіту», який закріпив українську як мову освітнього процесу. Попри гостру реакцію на цю норму Угорщини, Румунії й Молдови, котрі заявили, що вона порушує права національних меншин, Венеційська комісія схвалила документ, зауваживши тільки про потребу продовжити перехідний період.

Після визнання мовного закону 2012 р. неконституційним у галузі регулювання мовних відносин фактично утворився правовий вакуум, оскільки, крім ст. 10 Конституції, цю складну сферу соціальних відносин не регулював жоден документ. Така ситуація зберігалася до 2019 р., коли був прийнятий і підписаний Президентом України П. Порошенком Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Висновки. Після століть політики русифікації тільки послідовна державна мовна політика могла б оздоровити мовну ситуацію в Україні й допомогти українській мові зреалізувати її інтеграційний потенціал. Натомість протягом усього часу незалежності вектор державного регулювання мовних відносин постійно змінювався, чергувалися непослідовні спроби його лібералізації, намагання закріпити російську як офіційну мову регіонів і короткі періоди реукраїнізації окремих сфер суспільного життя. Мовне питання в Україні із соціального перетворилося на переважно політичне, тому державна мовна політика змінювалася залежно не від запитів суспільства, а від зовнішньополітичних орієнтирів політичних сил, які перебували при владі. Його гострота зумовлена постійними політичними маніпуляціями навколо статусу української та російської мов через усвідомлення високого протестного потенціалу цього питання та його здатність поляризувати суспільство. Протягом останніх років незалежності України була прийнята законодавча база, що дала би змогу поступово зміцнити статус української мови та закріпити її в усіх публічних сферах суспільного життя і стала б основою для формування ситуації, сприятливої для розвитку української мови.

Подальші пошуки можуть бути спрямовані на дослідження європейських моделей мовного регулювання з погляду можливості їх застосування в Україні.

Література:

1. Блохтур А. Українська мова за роки незалежності. URL: <https://glavcom.ua/publications/115102-ukrajinska-mova-za-roki-nezalezhnosti.html> (дата звернення: 22.08.2019)
2. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 363 с.
3. Макарець Ю.С. Мовний вимір національної безпеки України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 68. С. 37–44.
4. Масенко Л. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 5–38.
5. Про мови в Українській РСР: Закон Української Соціалістичної Радянської Республіки від 28 жовтня 1989 р. № 8312-XI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> (дата звернення: 22.08.2019).
6. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні. *Мова і суспільство*: збірник наукових праць. Львів: ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 88–94.
7. Про Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції: указ Президента України від 28 жовтня 1996 р. № 1001/96. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001/96> (дата звернення: 22.08.2019).
8. Про Раду з питань мовної політики: указ Президента України від 28 жовтня 1996 р. № 1001/96. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/1001/96> (дата звернення: 22.08.2019).
9. Універсал національної єдності від 03 серпня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06> (дата звернення: 22.08.2019).
10. Застосування Хартії в Україні: Перший цикл моніторингу. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:23> (дата звернення: 22.08.2019).
11. Про деякі питання розвитку державної мовної політики: Указ Президента України від 20 лютого 2008 р. № 146/2008. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/146/2008> (дата звернення: 22.08.2019).

12. Makarets I. Legislative regulation of linguistic relationships in Ukraine. *Actual Issues of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*. 2019. Vol. 38. P. 127–144.
13. Марусик Т. Державна мовна політика в Україні останнього десятиліття. URL: <http://language-policy.info/2015/05/taras-marusyk-derzhavna-movna-polityka-v-ukrajini-ostannoho-desyatylyttya/> (дата звернення: 22.08.2019).
14. Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин. Оцінка та рекомендації щодо законопроекту «Про мови в Україні». URL: <http://news.ligazakon.ua/news/2011/1/20/36476.html> (дата звернення: 22.08.2019).
15. Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)047-e) (дата звернення: 22.08.2019).

Makarets I. State language policy of independent Ukraine

Summary. The article focuses on the actual facts of language policy of independent Ukraine. Providing language interests of society is one of the key issues of national security. Therefore, the vector of state measures, which are aimed at regulation of language relations of different social groups, is an indicator of directing of the government policy to strengthen or vice versa weakening the state by balancing or loosening language situation in the society. In multinational states, to which Ukraine belongs, settling language relations always remains one of the tense question, and conflicts between representatives of different language groups may develop into language separatism. So government when legislatively settles

language mode and takes action for supporting certain language must keep in mind national interests as well as reaching balance in language situation and meeting language needs of different population groups. So the goal of state measures aimed at regulation of language relations is far beyond purely linguistic borders as well as the roots of the language conflicts themselves. Language policy is usually the field of struggle of nationally oriented political forces with those which defend interests of other states. Ukraine is a clear confirmation of this. Powerful policy of Russification, which was experienced by Ukraine for several centuries under the Russian Empire and the Soviet Union, today's stay of Ukraine in the sphere of political interests of the Russian Federation, common Eastern Slavic roots and long periods of shared history, active migration, artificial resettlement and inter-ethnic marriages, linguistic closeness of Ukrainian and Russian languages and formed mixed bilingual language (surzhik), Ukraine's aspiration to become a member of the EU and therefore – efforts to comply with the Council of Europe standards (in particular ratification of The European Charter for Regional or Minority Languages), manipulation of the language issue in the election campaigns – that is what forms a unique language situation of Ukraine. In the field of state language policy, it correlates with alternate of in consistent attempts to liberalize state regulation of language relations, efforts to proclaim Russian as an official or regional language in most of Ukraine, and short periods of re-Ukrainianization of certain spheres of public life.

Key words: language policy, language situation, language conflict, language relations, language interests, language legislation.

*Малаш О. В.,**кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник відділу мов України
Інституту мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України*

ВЕРБАЛЬНИЙ СЕМАНТИЧНИЙ КОД ПОСИДЕНЬОК (СЕДЯНКА) В ПІСНЯХ УКРАЇНСЬКИХ БОЛГАР

Анотація. Статтю присвячено одному з найбільш значущих болгарських лінгвокультурних символів, зафіксованих у болгарських народних піснях, – традиційним посиденькам неодруженої молоді, які мають назву «седянка». Матеріалом дослідження стала усна народнопісенна творчість болгар, що проживають в Одеській, Миколаївській, Запорізькій областях і в Автономній Республіці Крим.

Автор аналізує лінгвокультурний потенціал лексики, пов'язаної з дошлюбним спілкуванням між дівчатами та хлопцями у патріархальній болгарській картині світу, та доходить висновку про символічне наповнення лексем і словосполучень, якими в піснях болгар України відтворено процес підготовки до посиденьок, висвітлено подробиці їх проведення та які слугують ретрансляторами культурно-етичних цінностей у болгарському етносоціумі.

Болгарська етномовна спільнота в Україні утворилася внаслідок переселень болгар на території Російської й Австро-Угорської імперій. Найактивніше болгар переселялися до Бессарабії (сучасної Одеської області), Приазов'я та Криму. Саме там дослідники у ХХ – ХХІ ст. записали найбільше народних пісень, зокрема т. зв. «седенкарски» – ті, що виконуються на посиденьках.

У статті висвітлено важливість дослідження символу як засобу збереження взаємодії між мовою етносу та його культурою. Символ трактується як утілення історичної пам'яті, балансу між минулим і сьогочасністю. Будь-яка галузь життя етносу, про яку оповідають народні пісні, має в них свою систему лінгвальних символів, через які розкриваються його ціннісні орієнтири, ідеали або антиідеали.

Досліджуючи мовний аспект ритуалу, автор виокремлює знаки болгарської лінгвокультури, що функціонують у цьому жанрі: етноніми й топоніми, які підкреслюють тяглість зв'язку болгарської метрополії та діаспори, найменування артефактів, здатні розкривати специфіку народної звичаєвості, назви прийомів невербального спілкування, що забезпечують низку уявлень про морально-етичний вимір комунікації між парубками та дівчатами. Лексика, пов'язана з ритуалом «седянка» в пісенному фольклорі українських болгар, функціонує як цілісний символ, якому підпорядковані інші знаки болгарської лінгвокультури.

Ключові слова: лінгвокультурологія, символ, мова фольклору, семантичний код, болгарська мова, болгарі в Україні.

Постановка проблеми. Болгарська етнокультурна спільнота існує на території України з другої половини ХVІІІ ст., коли османське панування на болгарських землях призвело до переселення частини болгар до Російської та Австро-Угорської імперій. Сьогодні серед громадян нашої держави налічується понад 200 тис. тих, хто називає себе нащадками

болгарських переселенців. Болгари компактно проживають в Одеській області (Арцизькому, Болградському, Іванівському, Ізмаїльському, Тарутинському, Саратському районах), у Приазов'ї (Приморському, Приазовському, Бердянському районах Запорізької області), в етнічно змішаних населених пунктах Автономної Республіки Крим (Кишлаві, Альошиному, окремих районах Сімферополя). Є болгарські села на Кропивниччині (Вільшанка, Добре, Станкувате Вільшанського району) та на Миколаївщині (с. Тернівка Березнегуватського району). Проживають болгарі й на Закарпатті (невелика етноспільнота в Мукачеві) та в Києві.

Чинне українське законодавство (ст. 10–11 Конституції України, Закон про національні меншини України) гарантує болгарській етнічній спільноті всі права і свободи, зокрема право розвитку й популяризування рідної їй мови та культури. Безумовно важливим доповненням до офіційної мовної політики України є перебування болгарської острівної мови в колі наукових інтересів, зокрема лінгвістичних.

Проблематика досліджень болгарської мови за межами Болгарії широкою і багатогранною, зокрема значні здобутки українська болгаристика має в царині лексикології й етимології (З. Барболова, С.Д. Топалова, В.О. Колесник), мовних контактів (Л.П. Зеленко, Л.Ф. Баранник), методики викладання мови в освітніх закладах (К.Х. Стойкова, Н.М. Гончар, О.Р. Чмир). Значно меншу увагу приділено лінгвокультурним питанням болгарського мовного острова. А між тим ця галузь мовознавства відіграє важливу роль у дослідженні мови та культури етносу в їхній безперервній взаємодії, у здатності віднайти в мовних одиницях особливості традиційного побуту, звичаїв, уявлень. І матеріал для таких досліджень щедро постачають фольклорні тексти. Тематичний спектр народної пісні надзвичайно розлогий і відкриває реципієнтам численні словесні знаки, сповнені національно-культурних смислів. Про це, зокрема, писав свого часу О.О. Потебня, визначаючи народну поезію як жанр, «де повільніше відокремлюється думка від мови, куди повільніше проникає нове», як містище символізму, «залишку незапам'ятої старовини» [12, с. 224]. І тим більш актуальним ми бачимо питання збереження та підтримки цього символізму на етномовних територіях українських болгар.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Говорячи про мовний бік усної народної творчості, дослідники неминує доходити висновку про необхідність розглядати в його контексті таке емне й важливе поняття, як символ, або ж знак етнокультури. Зокрема, на цьому питанні детально спинялися В.В. Жайворонко, В.І. Кононенко, С.Я. Єрмоленко, О.І. Потапенко, В.В. Куйбіда та В.П. Коцур, вбачаючи в символах ретранслятори істо-

рико-культурної пам'яті етносу, етнічні маркери, матеріал для вивчення ціннісної системи народу [5, с. 6–19; 6, с. 6–7; 7, с. 3–5]. Символ поставав, з одного боку, як засіб вираження етнокультурної тожсамості на тлі інших етносів, а з іншого – як утілення зв'язку між різними поколіннями етнопільноти. Досліджуючи мову за межами материка, ми відкриваємо ще одну важливу функцію символу – тяглість комунікації між діаспорою та метрополією. Усвідомлювати себе частиною своєї прабатьківщини, живучи далеко від неї, найкраще вдається за умови збереження мови та культури й активного їх утілення в повсякденне життя. Тому дослідження болгарських вербальних етнокультурних символів важливе саме тому, що мова, слугуючи як засобом збереження, так і засобом творення культури, ретранслює у словесних знаках цілий масив народних вірувань, забобонів, приписів тощо.

Кожен окремо взятий ритуал має своє семантичне наповнення; лексика, яка використовується на позначення різних складників цього ритуалу, заслуговує на ґрунтовний аналіз. Це, зокрема, підкреслюють Н.М. Гончар, котра досліджувала лексику родильної та весільної обрядовості в болгарській діаспорі [2, с. 139–144; 3, с. 535–540], В.О. Колесник, що опікувалася весільною терміносистемою болгар Одеської області [11, с. 21–26]. Значно меншу увагу приділено лексиці довкола болгарських дошлюбних традицій.

У нашій статті ми розглянемо кризь призму мовної семантики одне з типових етнокультурно маркованих явищ, оспіваних у болгарських народних піснях, – *седянка* «посиденьки». Мета дослідження – встановити взаємозв'язок між словесними символами, використаними у фольклорних зразках, зафіксованих у болгарській діаспорі України, контекстом їх уживання та культурно-ціннісними уявленнями болгарського етносу.

Стаття є частиною наукових студій, що проводяться в рамках програми НАН України для молодих учених за темою: «Болгарська мова в Болгарії та Україні: лінгвокультурний вимір» від 01 липня 2019 р.

Джерельною базою дослідження стали тексти, записані в ХХ – у першому десятиріччі ХХІ ст.: «Български народни песни от Украинска и Молдавска ССР» за редакцією Н. Кауфмана в 2 т. (1982) та «Болгарський фольклор Північного Приазов'я» за редакцією О.Б. Червенко (2012).

У загальних рисах *седянка* – один із небагатьох різновидів дозвілля, який улаштовувала непошлюблена молодь на майдані чи біля чийось воріт (*в'єшня седянка* «зовнішні, вуличні посиденьки») або в оселі однієї з дівчат (*к'єшня седянка* «хатні посиденьки»). Учасниці зустрічі робили кожна свою справу – прями, шили, вишивали, плели, – тобто сиділи з роботою (болг. *седя*), звідки й назва. (*Седенки* мали ще одну відому назву – *попрелки*, від *предя* «прясти»). Трохи згодом долучалися парубки й розпочиналося частування. Цей звичай відомий і серед українців (*вечорниці*, *досвітки*) та білорусів (*вячоркі*), і серед поляків (*пєжачкі*) та словаків (*прядки*) тощо.

На *седянка* дівчата часто приходили, прикрасивши голову квіткою, застромленою за вухо. Цю квітку юнка могла подарувати парубкові, котрий їй подобався, на його прохання, або ж сам хлопець намагався вкрасти цвіт [15, с. 369]. Одним із критеріїв спритності парубка вважалася його здатність непомітно для дівчини, або ж з усією гречністю, витягти букетик квітів з-за вуха юнки – *зема китката* «забрати букетик». *Ни знайт китка да земат* («не вміють забрати букет») [9, с. 156], – таку характеристику народна творчість дає невправним і нечемним залицяльникам. Пісні, присвячені посиденькам, оповідають і про випадки, коли дівчата самі виявляють ініціативу: *От коня*

слязах, китка ми дада («Я зліз із коня, вона дала мені букет») [16, с. 84], тобто заявила про свою симпатію першою.

Спектр сюжетів, що залягають в основу пісень про *седенки*, надзвичайно розмаїтий. Особливе місце посідають пісні-освідчення, в яких виявляємо стійкі епітети й метафори, що використовувалися для опису (ідеалізації) коханої, рідше коханого. Так, дівчину парубок називає *бял-червєн трендафил* «біло-червона троянда» [9, с. 252], *бяла чьрвєна, като чьрвєна абьлка* «біла й червона, як червоне яблуко» [9, с. 257], де в білому та червоному відображено колірну палітру дівочої вроди – білолиця та рум'яна (*бўзки червони* «червоні щоки»), тендітна й чиста, але яскрава і приваблива. Як відомо, біла й червона барви для болгарської етнокультури є знаковими, відображають відповідно цноту, світло та, з іншого боку, силу, жагу до життя. Біла барва, як стверджують дослідники південнослов'янського фольклору, пов'язана з днем, молоком, животворчою силою [13, с. 126]. Червоний колір у слов'янській етнокультурі асоціюється з життєлюбністю, горінням, із надією на щасливе одруження [8, с. 55]. Недаремно саме ці два кольори використовуються для виготовлення березневих оберегів – фігурок хлопця і дівчини, *мартеници*, – що символізують прихід весни, кохання, народження дітей; крім того, *бєли кр'аваи* «білі коровай» та *вїну чьрвєну* «вино червоне» – неодмінні атрибути весільного застілля.

Тут варто відзначити, що, якщо чоловічий погляд на дівчину-мрію базувався здебільшого на візуальній оцінці та на стереотипному кодексові краси, то для дівчини, навпаки, зовнішні якості хлопця не важливі; найбільше, на що здатна юнка, оцінюючи коханого – це *хубав ми <...> и гиздав* («гарний і вродливий») [16, с. 50–51]. Натомість простежується ідеалізація його поведінки, ставлення до обраниці, що зреалізовано в розлогіх гіперболах-порівняннях: *Като погледна, триндафял цьфна, като продума, рай са отвори* («Як він глянув (на мене – О. М.), троянди зацвіли, як заговорив – рай відкрився») [9, с. 259].

Невід'ємною частиною портрета коханої дівчини стає знання про її працю, з яким вона приходить на посиденьки. Так, *вртєну* «веретено», *юрка (урка)* «прядка» (літ. *хурка*) та *вретєно* належать до предметів-визначників, адже однією з ключових позитивних рис дівчини у патріархальній культурі вважалася працьовитість. Нагадаємо, що рукоділля (шиття, прядіння, вишивання) було частиною дозвілля, супроводжувало традиційні молодіжні зустрічі. Тому в болгарській народній пісенній ліриці *юрка писана* «декорована прядка», *зїтну вртєну* «золоте веретено» ставали невіддільною частиною дівочого портрета в уяві закоханого юнака, котрий, приходячи на посиденьки, застає свою милу за роботою.

Принагідно зауважимо, що означення *писан (писан кавал* «писана сопілка», *ш'арена г'айда писана* «різнокольорова волинка писана») у народнопоетичній творчості не зовсім відповідає традиційній семантиці цього слова в розмовній мові – «писаний, мальований», пор. *писано яйцє*: насправді йдеться про вирізування по дереву, що в метрополії дістало назву *пастирска резба* «пастуша різьба», коли орнамент наносився на дерев'яний виріб ножом, а потім малюнок зафарбовувався вугіллям, порошком чи барвником [1, с. 632]. Оскільки ніж не вривався глибоко в поверхню прядки, сопілки, волинка тощо, то й візерунок нагадував ті, що наносяться фарбою або олівцем, «пишуться».

Вочевидь, прядка у парубочій наївній картині світу ототожнювалася з дівочою постаттю. Це пов'язано з тим, що народна мораль, із метою запобігання спокусі, забороняла неодруже-

ним хлопцю та дівчині торкатися одне одного: *близо до мень ни сядай, чи аз имам систра голяма <...>, на мама <...> жа кажи, на мама оци на тати, на бульъ, оци на бати, ти жа са, холъм, на менъ карат* («близько біля мене не сядай, бо я маю старшу сестру, вона розкаже мамі, мамі та ще й татові, найстаршій сестрі, ще й братові, вони ж мене сваритимуть») [9, с. 162]. Проте залицяльник міг висловити свою прихильність, поклавши руку на прядку дівчини й таким чином ніби втручаючись у її особистий простір.

У народнопісенній ліриці згадуються і музичні інструменти. Найпоширеніший із них – *кавал* – дерев'яно-мідний духовий інструмент, подібний до флейти. У народних піснях він фігурує як *меден кавал* «мідна флейта». *Медно кавалер донасяй* («Принось мідну флейту»), – просить дівчина свого милого, запрошуючи його на посиденьки; за її сценарієм, він гратиме, а вона заспіває [9, с. 160]; *засвири с медни кавали, ти свири я жа ютпявам* («заграй на мідній флейті, ти грай, а я заспіваю») [9, с. 162]. Безумовно, такі спонтанно створені дуети зближували закоханих, сприяли їхньому творчому самовираженню.

На музичних інструментах грали й дівчата; *свірка* «дудка, сопілка» – дерев'яний духовий інструмент, голос якого скликав молодь з усієї околиці на посиденьки. *Свирчица свири тихова, тихова и йоряхова: – Я собирайте са, собирайте ют сичко село момците, ют маяла та момците най на горната седянка* («Сопілочка грає в Тихові, Тихові й Оряхові (назви болгарських сіл – О. М.): – Збирайтеся, збирайтеся з усього села хлопці, з усього кварталу дівчата на найкращі посиденьки») [9, с. 155]. Інколи юнки, запрошуючи подруг і друзів на зустріч, голосно виводили: *Наклала Янка седянка, как га й наклала, запяла* («Наготувала Янка посиденьки, наготувала та й заспівала») [9, с. 154]. Отже, семантика терміна *квідене на седянка* «лаштування посиденьок» пов'язана з розголосою, зі святковістю, поезією, музикою.

Пісні, що виконувалися під час посиденьок, могли описувати й процеси доволі втомливої праці, як-от *валєвица* (від *валя* – бити, тіпати): «посиденьки, на яких виткані полотна заливаються гарячою водою та вибиваються» [9, с. 276]. Із цим заняттям напряму пов'язані пісенні тексти, де фігурує відомий болгарський фітосимвол – *босілек* «васильки, *Oscimum basilicum* L.», трава, яку парубок випадково обварює окропом, і дівчина миттю сплітає з цих васильків букетик, щоб вручити коханому [9, с. 276]. У піснях про *валєвица* суто утилітарна функція окропу – розм'якшування тканини – перетворюється на освячення двома стихіями (водою та вогнем) ритуальної рослини (що уособлює землю). Васильки, як стає видно з інших болгарських пісень, вірувань, рецептів із народної медицини, символізують жіноче начало, використовуючись у весільній, родильній і лікувальній обрядовості [14, с. 143–156]. Замість очікуваної загибелі від гарячого ритуальні рослини, ввібравши в себе енергію полум'я та води водночас, утілюють життя, стаючи початком нової пари, майбутньої родини. Отже, полиття рослини *босілек* окропом (поєднанням води та вогню, пор. болг. літ. *горєща вода* «гаряча вода, окріп», від *горя* «горіти, тобто бути підданим стихії вогню», *топла вода* «гаряча вода», з псл. **teplъ/*toplъ* від іє. **tep-* «бути теплим», пор. д.-інд. *tāpati* «нагріває, нагрівається, горить», ірл. *ten* < **tepnos* «вогонь» тощо) [4, с. 548, 599] – це, по суті, передання любовної енергії від парубка до дівчини, залицяння; дарування «вареного» букета – повернення її від дівчини до парубка, заручини.

Після завершення трудової частини посиденьок починалися власне розваги. Дівчата й парубки охоче танцювали *хорѳ*

(з грец. *χορός* «танок»). З пісенних загадок про *хоро* ми дізнаємося про існування в болгарській молодіжній громаді певних правил етикету: якщо дівчина подобається хлопцеві, то йому не личить брати її в *хоро* за руку, зате гечно час від часу обмінюватися поглядами: *Ти га идиши на хорото, не се фатай ти до мене, най са фани срещу мене <...> дигни очи, погледни ма <...> скърши вежди, намигни ми, ти на мене, аз на тебе* («Коли ти підеш у танок, не хапайся за мою руку, але стань навпроти <...> підведи очі, поглянь на мене <...>, стули брови, підморгни мені, ти мені, я тобі») [9, с. 280]. Отже, в контексті «дозволенних» залицянь постає *намігане* «підморгування» як засіб підтримання зорового контакту з коханою непомітно для решти учасників посиденьок.

Утім, право наблизитися до дівчини й не дістати за це осуд у громади хлопець міг здобути викупом. Зазвичай для викупу використовувалося *вино*: *Иван дади дору четъри, да седни да падни при гурджик Маня* («Іван дав аж чотири (відра вина – О. М.), щоб сісти-впасти біля вродливої Мані») [9, с. 337]. Отже, вино у вербальному семантичному коді болгарських посиденьок – плата парубка за невідчувувану можливість провести час із коханою дівчиною на очах в усього товариства.

За нашими спостереженнями, у болгарській народно-поетичній творчості не прийнято добирати спеціальні мовні засоби для позначення «незаангажованих» станів молододі людини – без пари, в парі, незаручена. Проте для зарученої дівчини – *сгодєна* – використовуються розгорнуті картини, що позначають процеси погодження з юнкою її одруження. Народнопісенна лірика демонструє сюжети про те, як юнак став свідком того, що від його коханої дівчини на посиденьках хтось інший взяв браслети та перстень: *гривните ти зимаа и златно пръстенчи* [9, с. 167]. Звичай обмінюватися дарами, коли дівчина віддає парубкові свої прикраси, свідчить про її згоду на шлюб. Тож, якщо юнка носить браслети та перстень – *гривни и пръстен*, – то це означає, що вона ще не заручена.

Важлива риса болгарської народної пісні за межами Болгарії – намагання безіменних авторів навіть в еміграції зберегти етнічну тожсамість, зв'язок із прабатьківщиною. Належність до болгарського етносу вимагає словесної матеріалізації. Саме тому в піснях раз у раз виривають етнічними *българин*, *българка*, *български*, наприклад: *Снощи заминах през едно село, през едно село, село българско. Село българско, моми българки, моми българки селянки кладат* («Учора я їхав повз одне село, одне село, село болгарське. Село болгарське, дівчата-болгарки, дівчата-болгарки посиденьки лаштують») [16, с. 84]. О.Б. Червенко, аналізуючи твір у своєму фольклористичному дослідженні, звертає увагу на цю тенденцію до акцентування на етнокультурному концепті «Батьківщина» [17, с. 81]. Услід за науковицею ми також виокремлюємо кілька етнокультурних маркерів, вербалізованих у словосполучах *село българско* (село як осередок збережених рідних традицій, на противагу місту, де вони швидко руйнуються), *момі българки* (дівчата – представниці рідного болгарського етносу; вважалося, що саме жінки, дівчата є носіями неперехідних цінностей у соціумі), *седянки кладат* (традиційне дійство, за сценарієм якого можна впізнати «своїх»).

У піснях, які мають назву *седенкарски* «ті, що виконуються на посиденьках», попри відірваність болгар-переселенців від прабатьківщини, вживаються і материкові топоніми: *Илін Пилін* чи *Ирін Пирін* [9, с. 274–275] (поетична назва гірського масиву Пірін на південному заході Болгарії), *Стара Планина* [9, с. 274–275] (гірський масив у центрі Болгарії). Для болгар,

котрі перебувають за межами прабатьківщини, топоніми також є лінгвокультурними символами, покликаними активувати історичну пам'ять, інсценувати повернення мігрантів на материк.

Висновки. Болгарський ритуал посиденьок – *седянка* – має яскраво виражену лінгвокультурну семантику. У його вербальному семантичному коді особливе місце посідають патріотично орієнтовані етноніми – «болгарський» (свій, рідний, національний), «болгарка» (представниця рідного етносу на чужині). Специфічні терміни, що описують процес підготовки й перебігу посиденьок, указують, зокрема, на місце і час проведення, на низку ритуалів, які належить виконати, щоб організувати зустріч. Етнокультурного забарвлення набувають у пісенному фольклорі різноманітні артефакти: прикраси (персні та браслети), за якими можна визначити особистий статус дівчини; знаряддя праці (прядка, веретено), що виконують, крім суто практичної функції, також роль посередників у спілкуванні між юнаком і юнкою. Музичні інструменти – *кавал* і *свірка* – не лише додають посиденькам веселощів і життєвості, а й у багатьох випадках символізують єднання закоханих у вокально-інструментальних дуетах.

Лінгвістичний аналіз лексики, яка стосується проведення болгарських традиційних посиденьок, дозволяє розшифрувати закодовані в ній міфологічні смисли – уявлення про перетворення смерті на життя шляхом взаємодії природних стихій, про взаємне віддзеркалення людини та природи довкола неї, – й окреслити аксіологічні орієнтири молоді в патріархальному суспільстві (цнотливість стосунків у парі, бажання дотриматися традицій предків, прагнення щасливого шлюбу).

Отже, визначивши в загальних рисах особливості вербального семантичного коду й етносимволіки одного з найвідоміших болгарських традиційних дійств на Півдні України, висвітленого в народних піснях, сподіваємося поглибити й розширити наше дослідження, зосередивши подальші наукові пошуки на семантичних параметрах інших, не менш значущих ритуалів у болгарській лінгвокультурі.

Література:

1. Вакарелски Хр. Етнографія на България. София : Наука и изкуство, 1977. 676 с.
2. Гончар Н.М. Лексика весільного обряду у болгарських говірках українського Подунав'я. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. 2014. Вип. 20. С. 139–144.
3. Гончар Н.М. Лексика родильної обрядовості у болгарських діалектах Півдня України. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка: збірник наукових праць. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2014. Вип. 126. С. 535–540.
4. Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 5 / ред. кол. : О.С. Мельничук, В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова, Г.П. Пивторак, В.Г. Складенко, О.Б. Ткаченко. Київ : Наукова думка, 2006. 705 с.
5. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Поталенка, В.В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
6. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
8. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
9. Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР : в 2 т. Т. 1. София : БАН, 1982. 718 с.

10. Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР : в 2 т. Т. 2. София : БАН, 1982. 943 с.
11. Колесник В.А. Диагностирующие черты болгарской свадебной терминосистемы. *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету*. 2006. Вип. 21. С. 21–26.
12. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. *Эстетика и поэтика*. Москва : Искусство, 1976. С. 221–225.
13. Раденкович Л. Символика цвета в славянских заговорах. *Славянский и балканский фольклор*. Москва : Наука, 1989. С. 123–148.
14. Сиракова И., Димитрова Д. Босилекът в българската фолклорна култура (по материали от Североизточна България): *Растителният и животинският свят в традиционната култура на българите. Доклади от X-та Национална конференция на българските етнологи*. Стара Загора, 2003. София : БАН – Етнографски институт с музей, 2003. С. 143–156.
15. Шабашов А.В., Червенков Н.Н., Субботин Л.В. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Горднее в Бессарабии. Одесса : Астропринт, 2003. 792 с.
16. Червенко О.Б. Болгарський фольклор Північного Приазов'я. Бердянськ, 2012. 125 с.
17. Червенко О. Характерні особености на българските народни песни от село Лозоватка (Приморски район, Запорожка област, Україна). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. 3. С. 77–85.

Malash O. Verbal semantic code of the ritual gathering (sedianka) in songs of the Bulgarians from Ukraine

Summary. The article is devoted to one of the most famous Bulgarian linguocultural symbols found in the Bulgarian folk songs – traditional gathering of the unmarried youth – “sedianka”. The author has chosen the oral folk arts of the Bulgarians those have been living in Odessa, Mykolaiv, Zaporizhia region and the AR Crimea as the material for her research.

The author analyzes the linguocultural power of the vocabulary related to the prenuptial communication between maidens and youngsters in the Bulgarian patriarchal world image. She reveals a symbolic meaning of lexemes and phrases those describe the preparing for the gathering, highlight the details of its proceeding, and are transponders of the cultural and ethical values in the Bulgarian community.

The Bulgarian ethnical and lingual collective in Ukraine was created owing to the Bulgarians' migration to the lands of the Russian and Austro-Hungarian Empires. The Bulgarians most actively settled in Bessarabia (Odessa region today), Pryazovia and the Crimea. The Bulgarian and Ukrainian scholars recorded many folk songs there including the songs being performed during the gatherings – “sediankarski”.

The article highlights the importance of studying the symbol as a way of preserving interrelations between the language and the culture. The symbol is analyzed as something able to actualize the historical memory, as a balance between the past and the present. Each sphere of the life of an ethnos, which is depicted in folk songs, has its own system of lingual signs and we can explore some ethnic ideals or values with the help of these signs.

Studying the language aspect of the ritual, the author subselects signs of the Bulgarian linguoculture functioning in this genre: ethnonyms and place names emphasizing the continuity of the relation between the Bulgarian mother country and expatriate community, artefacts able to highlight the peculiarity of the folk traditions, and different ways of non-verbal communication between maidens and fellows. The vocabulary about the ritual “sedianka” in folk songs of the Ukrainian Bulgarians functions as an integral symbol containing other signs of the Bulgarian linguoculture.

Key words: linguoculturology, symbol, language of the folklore, semantic code, Bulgarian language, Bulgarians in Ukraine.

Матвієнко В. Е.,
аспірантка

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПСИХОТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ВІЙНИ У ЗБІРКАХ БОРИСА ГУМЕНЮКА «ВІРШІ З ВІЙНИ» ТА «БЛОКПОСТ»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню психотравматичного досвіду війни у збірках Б. Гуменюка «Вірші з війни» та «Блокпост». Тексти Б. Гуменюка – це переважно безпосередні рефлексії воєнного часу й побуту. Його завдання – відтворити діапазон думок і почуттів того, хто опиняється віч-на-віч зі смертю, хто щодня відчуває її подих і сприймає світ зовсім інакше, ніж пересічний обиватель. У роботі простежено особливості формування поняття психотравми, яке нині перебуває в центрі уваги соціогуманітарних студій, і визначено межі використання цього терміна в літературознавчих працях. Виявлено, що художній текст збірок надається до множинних інтерпретаційних моделей психотравми. Носіями індивідуальної травми є герої-воїни, котрі постійно перебувають у ситуації помежів'я. Однією з ознак психотравми, репрезентованої у текстах, є категорія сну, яка інтерпретується за допомогою означників «сон-потрясіння» та «сон-заспокоєння». Досліджено, що у текстах Б. Гуменюка психотравма має етнонаціональний вимір, який художньо відтворюється за допомогою загального образу жінки-татарки. Психотравматичного досвіду війни зазнають не лише герої-воїни, що є безпосередніми учасниками воєнних подій, а й цивільні мешканці, котрі втратили своїх близьких. Допоміжною категорією у дослідженні психотравми війни є категорія «іншого», яка змінює внутрішні та зовнішні ознаки людини, оскільки подія такого масштабу руйнує не лише героїв, а і світ загалом. Єдиними нетравмованими фрагментами свідомості героїв є їхні дитячі спогади, що підсвідомо виринають у момент психічного спокою. Також у дослідженні зацентовано на травмованій флорі та фауні – вимушених учасниках воєнних дій. Осмислення психотравми у збірках Б. Гуменюка «Вірші з війни» та «Блокпост» як знакового чинника у формуванні пам'яті та національної ідентичності відкриває нові аспекти розуміння подій війни та її наслідків.

Ключові слова: психотравма, травматичні спогади, досвід, сон-потрясіння.

Постановка проблеми. Останнім часом з'явилося чимало різнопланових творів, присвячених подіям на сході України. Серед них збірки Б. Гуменюка «Вірші з війни» та «Блокпост» займають особливе місце. Як слушно зауважив М. Слабошпицький: «Б. Гуменюк переїхав танком усю українську поезію. Тепер буде українська поезія до Гуменюка і після» [2, с. 337]. Безпосередньо побачене та відчуте на війні стало основою творів письменника, що є достеменним художнім фактом людського болю на війні. Осмислення психотравми у збірках Б. Гуменюка на мілітарну тематику як знакового чинника у формуванні пам'яті та національної ідентичності відкриває нові аспекти розуміння подій війни та її наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві темі війни присвячені праці І. Борисюк, Л. Горболіс, Н. Головченко, О. Деркачової, С. Підпригори та ін. Творчість Б. Гуменюка досліджували Я. Поліщук, Б. Пастух, Н. Головченко та ін. Проте корпус проблем, пов'язаних із психотравматичним досвідом війни у збірках «Вірші з війни» та «Блокпост», ще не був об'єктом вивчення.

Феномен психологічної травми сьогодні перебуває в центрі уваги соціогуманітарних студій, що дає змогу досліджувати цю категорію у психологічному, соціальному, історичному та культурному аспектах. У психології під психічною травмою розуміють «залишкове явище афективних переживань особистості, викликаних зовнішніми подразниками, які породжують психічний дискомфорт і чинять патогенний вплив на особистість. У метафоричному плані психотравма – це будь-який струс психіки, що надає міцний вплив на функціонування особистості та її подальший розвиток» [8, с. 4]. Такими «зовнішніми подразниками» є війни, терористичні акти, стихійні лиха, нещасні випадки й аварії, ситуації втрати, горя, міжособистісні конфлікти тощо.

Використання цього поняття в літературознавчих дослідженнях, на думку М. Брацки, «дає широкі можливості аналізу деяких аспектів літературного твору, пов'язаних із суб'єктом висловлювання, проявами ідентичності, та має широкий спектр засобів вираження етичних і естетичних цінностей» [цит. за: 8, с. 232]. Більшість науковців у сфері досліджень травми відзначають, що травматичний досвід важко піддається вербалізації, тому що пережиті емоції, біль, страждання доволі складно трансформувати в чітку структуровану оповідь. Але детравматизація можлива лише за умови перетворення травматичних переживань у наратив. Як слушно зауважує О. Пухонська: «Тексти культури в цьому разі виявляються найдієвішим засобом реалізації проекту автотерапії травматичного соціуму», а далі «література за допомогою лише її притаманних художніх засобів дає змогу сховати за маскою фікції сповідь, що позиціонується не як реальність, а як альтернативна дійсність» [6, с. 108].

Американський соціолог Дж. Александер, досліджуючи конструювання культурної травми у зв'язку із психотравматичним досвідом, доходить висновку, що така травма не притаманна суспільству іманентно, а, навпаки, з'являється тоді, коли члени одного суспільства відчувають, що їх змусили пережити якусь страшну подію, яка залишила у колективній пам'яті глибокі сліди і докорінно змінює їхню майбутню ідентичність: «Травма не результат того, що якась група осіб відчуває біль. Вона є результатом того гострого дискомфорту, що проникає в саме осердя власної ідентичності» [цит. за: 3, с. 275].

Саме такою подією для української нації стала російська агресія і, як наслідок, воєнні дії, що поставило під загрозу існування цілісності нашої держави. Тому одним із аспектів дослідження творчості Б. Гуменюка є інтерпретація множинних моделей психотравми у художньому тексті збірок «Вірші з війни» та «Блокпост».

Мета статті полягає в комплексному розкритті особливостей трактування психотравматичного досвіду війни в художньому осмисленні Бориса Гуменюка.

Виклад основного матеріалу. Збірки Б. Гуменюка «Вірші з війни» та «Блокпост» – це незаангажована окопна правда, оскільки сам автор є безпосереднім учасником воєнних дій. Такі твори письменника засвідчують реальні події, є еkleктичними за жанровою формою, але єдиними за темою, змістом, пафосом, формою наративу, світоглядом автора. У збірках «Вірші з війни» та «Блокпост» Б. Гуменюк відображає весь масштаб впливу досвіду війни на травмовану українську державу і націю.

Так, у вірші «Вирушаю близько дванадцятої» ключовим у розумінні травми є архетип дуба, який у свідомості ліричного героя постає світом, з якого здерли шкуру; який конає у нас на руках; Світ, що нагадує велетенське дупло / В тілі старого дуба [1, с. 103]. Відомо, що у віруваннях давніх слов'ян дуб – першоджерело – символ Світового дерева, впорядкованості та єдності світу, перехід від Хаосу до Космосу, своєрідна модель Всесвіту, де для кожної істоти, предмета, явища є своє місце, і модель людини як частини цього Всесвіту [див. про це: 7]. Проте для героя твору Б. Гуменюка цей дуб, а отже, і світ, травмовані, бо герой усвідомлює, що дуб скоро впаде / І ніхто не знає куди покотяться / В якому ґрунті проростуть / Молоді жолуди [1, с. 104]. «Молоді жолуди» – майбутнє, поколіннява зміна, яка також зазнає психологічної травми війни, оскільки стає своєрідною спадкоємицею травми. Семантика назви вірша творить контрастну вісь до апології війни. Сума горизонтальних і вертикальних числових символів на Світовому дереві складає священне число сім, а помноживши три на чотири, отримуємо священне число дванадцять, що є символом космічної будови Всесвіту, органічності, природного плину часу. Проте війна порушує часопросторову будову всесвіту, катастрофічно впливає на природу, травмуючи її: *В мишей і ховрашків / Болять барабанні перетинки / <...> Чую як схлипують миші / Бачу крізь землю як тремтять ховрашки* [1, с. 103].

Зауважимо, що ліричний герой із жахом роздумує про *Птахи як жили в цьому небі / які вили тут свої гнізда*, оскільки про них ніхто не клопочеться [1, с. 103]. Птахи, як відомо, в культурі праслов'ян на верхівці Світового дерева є образом первісної стихії, яка ніби розмикає простір, що притаманне сонячному світлу, а отже, птаха слушно вважати міфологічним його втіленням. Загальновідомий міф про створення світу пов'язаний із дощовою літньою хмарою, крізь яку прориваються сонячні промені та блискавки, що в уяві первісних людей малювало образ «огнистого гнізда міфічного сокола» та життєдайний дощ, що пробуджує природу. Саме ці складові частини, згідно з давніми уявленнями, стали основою зародження життя на землі [див. про це: 4, с. 49]. Тобто після війни травмований світ має переродитися, позбутися психологічного спаду попереднього покоління. Драматичні роздуми ліричного героя увиразнює символіка червоних кольорів: *Чую гуркіт канонади Бачу спалахи на горизонті / Земля і небо беруться червоним / Земля і небо заідаються кров'ю* [1, с. 102], що підсилюється психологічним ефектом самотності серед одинокого поля: *Страшно самому в полі / Страшно самому* [1, с. 102].

У тексті збірок репрезентовано різні моделі психотравми, пов'язані з воєнними подіями. Носіями індивідуальної травми є самі воїни, котрі постійно перебувають у «граничній ситуації», що, за К. Ясперсом, інтерпретується як період кардинальних потрясінь, коли людина, постаючи перед обличчям смерті, осмислює сенс буття. *Дивне це відчуття, – констатує один із героїв збірки, – коли відкриваєш рахунок / Другого дня другого місяця своєї персональної війни* [1, с. 65]. Указівка персональна підсилює ефект значущості війни для окремої особи, що слушно інтерпретувати як набуття людиною індивідуального психотравматичного досвіду.

Передчуття смерті впливає на психофізичний стан бійців, у яких під час бою *суглоби вискакують зі своїх місць і кришаться зуби* [2, с. 118]. Усе це доповнюється описом боротьби воїнів зі стресовою ситуацією, тобто солдати намагаються максимально зменшити ефект травматизації: *Немолодий «Афганець» тримається за серце і крадькома, щоб не побачили і не відрахували з батальйону, ковтає валідол; «Семинарист» однією рукою теребить вервицю і самими губами мовить «Богородице Діво» і «Отче наш», а іншою до хрускоту пальців стискає зброю; «Студент» із Могилянки раз за разом протирає запітнілі окуляри і нервово клацає затвором; я теж хочу чи то кави, чи то гранчак спирту, чи то обернутис і завити вовком* [2, с. 118]. Описуючи психологічний вимір травми, Б. Гуменюк зображує героїв, які підсвідомо намагаються позбутися її. Наприклад, *Андрійко Від самого ранку дряв руки / І обличчя і волосся і взуття і одяг / Від порохів газів від землі / Яка пов'їдалася в шкіру / Від мастил якими чистив зброю / І від війни яка в'їлася в серце / Особливо від війни* [2, с. 115]. Такий ритуал «відмивання» є підсвідомим прагненням позбутися, замаскувати хворобливі травматичні спогади про війну.

У поезії «Розбудив ранковий холод» ліричний герой, знаходячись у своєму тимчасовому укритті (чужій хаті) та роздивляючись інтер'єр, піддається ліричним спогадам про своє життя, але раптово згадує воєнні події в Югославії – країні, яка «стекла кров'ю». Ці травматичні спогади, що, за теорією Б. Утла, зберігаються в зоні активної пам'яті, природно стимулюють процеси повторення спогадів. Травматичні спогади, на думку науковця, кодуються у вигляді яскравих образів і відчуттів. Ці спогади на рівні асоціативних зіставлень із сучасністю викликали у ліричного героя емоційні переживання, що вплинули на його психічний стан і повернули до реальної дійсності: *На слові «кров» усе згадую / Кров усе пам'ятає / Кров має власний біль і пам'ять / Щойно крові було по коліна / А зараз її по шию / Нічого окрім крові / Війна* [2, с. 119]. Особливого значення у вірші набуває топос дому як місця, де все почалося і де все має закінчитися. В основу тексту покладено процес часопросторового переміщення (на рівні думок і спогадів) героя, котрий, дивлячись на деталі інтер'єру, розмежовує життєвий простір до війни / після війни: *Старий гуцульський килим на стіні навпроти – ...Колись купив собі такий в Яремчі* [2, с. 118]; *Над головою люстра / Низько висять закіптіяві висульки / Пластмасові / Псевдо-кристалеві / Несправжні – Колись в кінці вісімдесятих / Я зовив такі до Югославії* [2, с. 119]; *На килимі старі вижовклі фотографії / В дерев'яній побитій шашелем рамі / І годинник з гирями зозулькою курантами – Коли я був малий / Моя молода бабуся / Возила такі своїм братам* [2, с. 119].

Герой вірша «У мене є земляк» у розмові зі своїм ворогом зазнає «поразки», бо починає розуміти, що у них є багато спіль-

ного. Проте в жорстоких умовах війни, де панує хаос, бо незрозуміло, чи «кричать поранені», чи «живі кричать над тілами загиблих», вони є ворогами, тобто вижити мусить хтось один, тому обоє зазнають патогенного впливу війни. Зауважимо, що така травма в тексті залишається невербалізованою: *Помовчали / Подумали / Про одне й те саме помовчали / Про одне й те саме подумали / Про війну / Про війну / Про цю кляту війну* [1, с. 35].

Пережиті впродовж війни трагічні події спричиняють психічні розлади, постійне почуття страху. Тому однією з ознак психотравми є втрата сну, що супроводжується постійним передчуттям загрози: *Він тут зовсім близько за 300–400 метрів від мене / Я чую його сморід його рик / Мій одвічний невагомний ворог / Заважає мені спати / Починає стріляти довгими затяжними чергами / Він розстрілює і вбиває мій сон* [1, с. 87]. Воїни навіть не можуть *скупатися в морі без того / Щоб автоматник не стояв поруч / Завше пам'ятаємо що інший берег – це берег ворога / До того ж спільні води* [1, с. 12]. Акцентуємо увагу на тому, що сакральні категорії (море й берег) постають у подвійно жіночому поєднанні суші й води. Слушно трактувати море як перехідну межу між світами, що поділяє простір на «свій» і «чужий», дорога до світу мертвих (таке її значення пов'язане з архаїчними поховальними практиками: пускання човна з покійником по воді, спалення човна з померлим. Неофіт у ритуалі, перетинаючи межу, потрапляє до «чужого» простору, трактованого і як чужа або необжита територія, і як сфера смерті). Тому для героя Б. Гуменюка «інший берег» сприймається як «берег ворога» й асоціюється зі смертю.

Проте іноді героєві-наратору вдається увійти у світ підсвідомого, що художньо відтворено у віршах Б. Гуменюка «Жодного сну за усю війну», «Вирушаю близько дванадцятої», «Заповіт» та ін. Як відомо, підсвідомість найповніше виявляється, коли людина перебуває на самоті зі своєю душею, коли нею володіє сон. У психологічному аспекті сновидіння виступає як один із феноменів людської психіки, тісно пов'язаний зі сферою несвідомого. Так, у творах Б. Гуменюка сон репрезентований символом тимчасового забуття. Саме у сні розум і логіка втрачають контроль над свідомістю, поступаючись місцем субстрату думок, ідей, почуттів і відчуттів.

У поезії «Жодного сну за усю війну» сон інтерпретується за допомогою означників «сон-потрясіння» (у першій частині твору) та «сон-заспокоєння» (у другій частині вірша). «Сон-потрясіння» – зустріч героя-наратора із загиблим юним воїном – пов'язаний із кризою свідомості, оскільки він внутрішньо змінюється. Такий сон є умовою внутрішнього розвитку героя. Потрясіння свідомості героя через його підсвідомість дає змогу авторові максимально увиразнити психологічний конфлікт твору: зображення абсурдності війни та її наслідків для людини, адже, як зауважує сам письменник: *На війні можна звикнути до всього. Важко звикнути на війні* [2, с. 289]. Таким чином, відчуття екзистенційної порожнечі героя, стану внутрішнього душевного роздвоєння, відтворення неспокою Б. Гуменюк майстерно змоделивав у формі сну. Водночас цей сон, який за всю війну вперше наздогнав героя у дорозі, є «сном-заспокоєнням», тобто маркується як своєрідна здатність захищати та заспокоювати душу людини на шляху її випробувань і розчарувань. Такі сні несуть у собі момент «психологічної компенсації», адже не дарма герой-наратор звертається до хлопця із проханням повернутися: *Повернися хлопчику / Прийди в мій сон / Прошу кожного разу коли лягаю спати / Що ти хотів нам усім сказа-*

ти, щоб прочитати вірші «з тонкого учнівського зошита», які за життя юного воїна не вдалося побачити. У кінці твору «сон-заспокоєння» захищає психіку героя, оскільки він упевнюється, що життя хлопця налагодилося на небі (воз'єднання й одруження зі своєю коханою, зустріч із загиблими побратимами).

Постійне відчуття небезпеки посилює негативні психічні процеси, що призводить до травматичних наслідків, бо після подій, пережитих на полі бою, людина стає іншою: – *Ти це, старий, не парся. Як там сказав клястик? «В крові ворогів ти мисли руки, в крові друзів – брудниш». – Хто це сказав? – Ну, ти. – Не міг я таку дурню сказати. – У мене є докази. Твоя книжка. – Може, й казав. Не пригадую. Але тоді (до війни) я був іншою людиною. Геть іншою людиною* [2, с. 150]. Становлення «іншого» відбувається у процесі воєнних подій, що зображується у тексті за допомогою натуралістичних картин: *Я з тих які бачили / Теплі випари людських нутрощів / Солодку сукровицю незагоєних ран / Сонми вдоволених черв'яків / На тілі в головах в дорогих костюмах* [2, с. 102]. Займенниковим уточненням «я з тих» ліричний герой ідентифікує себе з «іншими», тобто такими, які набули психотравматичного досвіду війни і чия свідомість докорінно змінилася. Для цієї «іншої» людини *солдатське тіло під Донецьком, з потроценими кістками, з порваними сухожиллями, живе, хоча в багатьох місцях прострелене навиліт стає стократ цінніше за всі інші душі і серця* [2, с. 177]. Проте герой-наратор змінюється не лише внутрішньо, а й зовнішньо: *Дивлюся на себе в дзеркало і не впізнаю цього чоловіка. Не можу згадати, звідки я його знаю. Бачу, як волосся на голові сивіє* [2, с. 261]. Як бачимо, внутрішні й зовнішні трансформації під час війни є неминучими, оскільки подія такого масштабу руйнує не лише героя, а й світ загалом.

Слід звернути увагу на те, що спогади з дитинства воїнів – єдині фрагменти свідомості не заражені травмованим досвідом війни. Так, один із бійців згадує про *кухоль ранкового туману над Стрипою / Старий велосипед із саморобними педалями / Вимиті рососою сандалі / Гудіння бджіл над квітником* [2, с. 244]. У спогадах героїв-солдат увиразнюється не характерний для творчості Б. Гуменюка ліричний струмінь,

Зауважимо, що психотравма, якої зазнають герої збірки, не є лише особистою, хоча, без сумніву, стосується саме їх. Вона постає на перетині зовнішнього, емпіричного факту і внутрішнього переживання та не зводиться до жодного з них. Тож прикметною рисою травми є розмитість кордонів між зовнішнім – внутрішнім, індивідуальним – колективним, а тому вона природно проектується на всенациональну. Поняття «національної травми» вперше застосував А. Ніл у книзі «Національна травма і колективна пам'ять: головні події в американському столітті». За А. Нілом, національна травма – це подія, «яка не може бути просто відкинута, а програється знову і знову в індивідуальній свідомості» й укорінюється в колективну свідомість [див. про це: 5, с. 152]. Оскільки травма несе загрозу безпеці, порядку, життю, вона замінює відчуття безпеки на усвідомлення небезпеки, кризи й хаосу. Проте наслідки національної психотравми настільки руйнівні, що дестабілізують всю соціальну систему загалом. Таким чином, травма діє на націю так само, як особиста травма на індивідів, адже, як зауважує Б. Гуменюк, *війни стають все безсовіснішими, все злішими, в кожній наступній війні все більше невроту і фобій, хоча, якщо говорити про війни і тих, хто їх розв'язує, то не знаю, чи варто взагалі згадувати такі речі, як психічне здоров'я* [2, с. 119]. Тож війна – це травма в соціальному, екзистенційному та культурному вимірах.

Етнонаціональний вимір травми війни художньо репрезентовано у вірші «Чого ти плачеш жінко?», де описано трагічну історію кримської татарки, змушеної покинути свій дім. Для Б. Гуменюка є неприйнятним таке поведіння завойовників, тому він засуджує насильство над конкретною особистістю і народом загалом: *У різних куточках планети / Плачуть жінки. / Плачуть з різних причин / І усюди по-різному / <...> І лише в моїй частині світу / Жінка може плакати ось так / Чекаючи коли в її двері постукають / Накажуть збиратися / Бо вона кримська татарка / Українка* [2, с. 265]. Татарська жінка змальована в пасивному образі жертви. Але відзначено те, що війна як травматичний фактор профанує усталену фемінну роль дружини – берегині сімейного вогнища, позбавляючи її родинного щастя та материнства. Емоційність письма доповнюють асоціативні порівняння: *Хто навчив тебе так тихо плакати / Як у серпні плаче за дощем / Розпечена Таврія (історична назва півострова Крим), Чому вени на твоїх руках / Подібні на потоки застиглої магми?, Чому твоє волосся сиве як Сиваш?* [2, с. 264]. Такі асоціативні порівняння доповнюють узагальнений трагічний образ жінки-переселенки, яка після цих подій навряд чи зможе жити як і раніше.

Слід зазначити, що психологічної травми зазнають не лише ті, хто є безпосереднім учасником воєнних подій, а й цивільні мешканці, котрі втратили своїх близьких. Тут варто згадати, що, за З. Фройдом, який обґрунтовував основоположне в студіях над травмою поняття меланхолії, травматичний ефект має втрата, що стосується об'єкта – батьківщини, нації, культури, родини та ін. Мікросвіт родини, яка зазнає найбільших випробувань під час війни, відображає духовні потрясіння українського соціуму. У вірші «Центуріони», що написаний у формі голосіння і відрізняється помітним ліризмом, жінка втрачає сина та чоловіка. Проте, якщо чоловік уже перебуває на війні, то син просить матір відпустити його в дорогу, яка асоціюється з останнім шляхом. Важливим є те, що Б. Гуменюк не лише фіксує вплив травматичного досвіду на психофізичний стан героїв (одній матері *небо на серце давить*, інша *застрягла поміж двома світами*, 19-річна Марійка, у якій коханий на війні, має *багато сивого волосся*), а й підкреслює, що, маючи такий досвід, людина не може жити «як усі» і тому намагається викреслити його зі своєї свідомості. Проте жінці це не вдається, бо *стеля обвалилася в хаті*, а вона не може *сама довше її тримати*. Таким чином, трагічні наслідки війни зображуються у збірках крізь призму драматичних потрясінь конкретної родини, що проектується на українське суспільство загалом.

Інтерпретуючи психотравматичний досвід війни у текстах Б. Гуменюка, варто акцентувати на травмованій флорі та фауні – вимушених учасниках воєнних дій. Наприклад, стара шовковиця, що стоїть «край битого шляху» почуває себе «самотньо» і «тривожно», бо війна забрала у неї її друзів-хлопчиків, котрі змушені були взяти до рук зброю і захищати свою країну. Тепер *ніхто не рве її перестиглих ягід які оситаються додолу / І розтікаються криваві сльози* [1, с. 8]. Б. Гуменюк також описує психофізичний стан чотириногих друзів – собак, яких місцеві мешканці покинули, тікаючи від війни: *Серед тварин є загиблі, контужені і поранені, є такі, які переживають глибоку депресію та стрес. Словом – все як у людей. За що так собаки?* *Це точно не їхня війна* [2, с. 146]. Письменник із боєм описує життя перепелів, які намагаються врятувати своїх пташенят. Для автора порушення світового балансу є неприродним явищем, він констатує, що *вогонь і війна ненаситні*.

Висновки. У текстах Б. Гуменюка про війну оприявлено психотравматичний мілітарний досвід українців. Письмен-

ник інтерпретує різні форми виявлення психологічної травми: індивідуальну, колективну, етнонаціональну. Описуючи психологічний вимір травми, автор зображує екзистенційну кризу особистості. Натуралізм картин воєнного життя письменник удає поєднує з рівнем символічних образів, вибудовуючи асоціативну схему: війна – досвід – психотравма.

Література:

1. Гуменюк Б. Вірші з війни : поезії. Київ, 2015. 136 с.
2. Гуменюк Б. Блокпост : Вірші. Новели. Публіцистика. Київ, 2016. 336 с.
3. Мельник Д. Індивідуальний травматичний досвід в контексті історичної травми у романах І. Бахманн та Е. Єлінек. *Сучасні літературознавчі студії. Літературний дискурс: транскультурні виміри*. 2015. Вип. 12. С. 385–396.
4. Міщенко А. Уявлення українців про світове дерево у порівняльному контексті. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 31. С. 47–54.
5. Огієнко В.І. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 148–160.
6. Пухонська О. Посттоталітарна пам'ять у сучасній літературній інтерпретації: українська версія. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологічна*. 2016. Вип. 2 (36). С. 214–217.
7. Рудницька А. «Дерево життя» в українському фольклорному тексті / Київськ. нац. ун-т імена Тараса Шевченка. Київ, 2013.
8. Семенова Ю.С. Психотравма (психологічна травма): дискусійні питання медицини і психології. *Український науково-медичний молодіжний журнал / Національний медичний університет імені О.О. Богомольця*. 2011. Спеціальний випуск. № 3. С. 50–54.

Matviienko V. Artistic comprehension of psycho-traumatic experience of war in Boris Humeniuk's compilations of "Poems from War" and "Block post"

Summary. The article is devoted to the study of psychotraumatic experience of war in B. Humeniuk's poems "Poems from War" and "Blockpost". B. Humeniuk's texts are mostly direct reflections of wartime and everyday life. His task is to recreate the range of thoughts and feelings of one who is face to face with death, who daily feels her breath and perceives the world quite differently than the average inhabitant. The article traces the peculiarities of forming the concept of psychotrauma, which is now the focus of socio-human studies and defines the limits of using this term in literary studies. It is revealed that the artistic text of the collections is provided to multiple interpretative models of psychotrauma. The carriers of individual trauma are warrior heroes who are constantly in a borderline situation. One of the hallmarks of psycho-trauma, represented in the texts, is the category of sleep, which is interpreted by the means of "dream-shock" and "sleep-rest". It has been investigated that in the texts of B. Humeniuk psychotrauma has an ethno-national dimension, which is artistically reproduced with the help of the general image of a Tartar woman. Psychotraumatic experience of war is affected not only by heroes-warriors who are direct participants in war events, but also by civilians who have lost their loved ones. The auxiliary category in the study of psycho-traumatic war is the category of "other", which changes the internal and external features of the mass, it destroys not only heroes but the world as a whole. The only untrained fragments of heroes' minds are their childhood memories that subconsciously emerge in a moment of mental calm. The study also focuses on traumatized flora and fauna – forced participants in hostilities. Thinking of psychotrauma in B. Humeniuk's poems "Poems from War" and "Block point" as a significant factor in the formation of memory and national identity opens up new aspects of understanding the events of the war and its consequences.

Key words: psychological trauma, traumatic memories, experience, sleep-shocks.

*Науменко Н. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри іноземних мов професійного спрямування
Національного університету харчових технологій*

ВІЛЬНОВІРШОВА ПРАКТИКА ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ НЕОРОМАНТИЗМУ

Анотація. У статті простежено шляхи імпліцитного й експліцитного втілення верлібрових форм у поетичному доробку Лесі Українки. Цей феномен, який є компонентом складного процесу під умовною назвою «верлібризація» (В. Руднев), зумовлено характерним на зламі XIX–XX ст. прагненням до оновлення віршового вислову, творчим переосмисленням фольклорної традиції та знакових літературних форм, а також досвідом перекладацької діяльності письменників. Показано, що ще в роботі над перекладами давньоєгипетських поезій і ведичних гімнів Леся Українка зробила концептуальний крок до створення власного стилю вільновіршування, атрибутивними рисами якого стали вживання різностопних трискладових розмірів, мистецька синестезія, інтертекстуальність. Лесині верліброві твори – як із конкретними жанровими визначниками («Уривки з листа», «Мелодії, ч. 12», «Зоря поезії. Імпровізація»), так і без них («Весна зимова», «Ave Regina!», «Завжди терновий вінець...») – характеризуються взаємопроникненням ліричних, епічних і драматичних елементів на ґрунті музичного начала, що відбивало загальну тенденцію тогочасного письменства – тяжіння до синтезу мистецтв. Поєднання філософсько-епічного та пісенно-ліричного елементів у творчій практиці Лесі Українки підкреслює оригінальність перших взірців українського вільного віршування кінця XIX – початку XX ст., які виникли завдяки синтезу перекладів східної поезії та творчості Г. Гайне, вірша народних дум і досвіду французьких символістів. Творчістю Лесі Українки окреслюється неоромантична стильова домінанта верлібристики, характерними для якої є нерівновеликі гекзаметричні віршові ряди як символічна сув'язь слова мовленого та співаного; потужна культурологічна компонента; екзотизм орієнтального взірця; іронічність; натурфілософська символіка, яка вимагає розкодування.

Ключові слова: українська поезія XIX – початку XX століття, неоромантизм, творчість Лесі Українки, верлібр, жанр, стиль, віршування.

Постановка проблеми. З відповіді на запитання «як і коли з'явився верлібр в українській літературі» впливає проблема іншого характеру – «яким» він стає у контексті доби та індивідуального поетичного стилю, тобто в яких жанрових вимірах розвивається. В українському письменстві вільний вірш від самого початку свого існування устанавлюється як метажанровий феномен, у котрому синтезуються лірика, епос і драма, а також елементи інших видів мистецтва.

Не було жодного поета, який писав би лише вільновірші. Навпаки, якщо досвідчений у метричному вірші автор звертається до верлібрів, то вони видаються особливо виразними на тлі творів, виконаних у класичній метриці. Тому об'єктом

дослідження у цій статті стали верліброві архітвори Лесі Українки – як ті, що їх визнано канонічними взірцями цієї форми, так і «верліброїди», помежові між метричним і вільним, римованим і неримованим віршем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало говориться про місце вільного вірша в поетичному ідіолекті багатьох авторів – І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського, В. Поліщука, М. Семенка, В. Кордуна, І. Калинця, В. Голобородька, М. Воробйова тощо. Однак лише деякі учені (Б. Бунчук, Н. Костенко, А. Підпалій, Г. Сидоренко) у своїх дослідженнях із історії верлібру розкривають особливості розвитку цього виду віршування в загальноукраїнському літературному процесі.

З культурологічних праць В. Руднева вийшов і поширився в сучасній філології термін «верлібризація», пов'язаний зі зміною системи віршування у світовому або національному письменстві (на рівні літературного процесу) від силабо-тонічного до вільного (зворотній шлях – *логаедизація*). Розширюючи це визначення, уточнимо: поряд із верлібризацією на рівні окремого жанру або твору існує верлібризація *істинна* та *несправжня* (епігонська). «Істинна» верлібризація, до якої причетна й Леся Українка, – це одна з моделей розвитку культури, надання знаковим культурним концептам нової форми. Сутність верлібризації у віршуванні початку XX ст. полягала в тому, що «метр <...> повертається до своїх праджерел, до архаїчного первісного синкретизму» [9, с. 71–72]. На цій підставі Наталія Костенко верлібризацію ототожнює з інтертекстуальністю, позаяк і та, й інша «розширюють межі структури» поетичного твору, і вводить в обіг терміносполуки на взірць «верлібр Лесі Українки» та «верлібр Івана Франка» [3, с. 128].

Чеський віршознавець Ї. Левий вводить поняття «національного типу «несуворого» вірша» [19, с. 351], зумовленого специфікою мов і перекладацькою діяльністю поетів. Подібна тенденція простежується в українській верлібристиці, починаючи від Лесі Українки (переклади гімнів «Рігведи») та І. Франка (дослідження доробку А. Гольца), які зумовили специфіку індивідуально-авторських вільновіршів.

У науковій літературі усталена думка, що саме твори Лесі Українки – «Ave regina!», «Зоря поезії. Імпровізація», «Мелодії, ч. 12», «Уривки з листа», «Завжди терновий вінець...», три тиради Іфігенії з твору «Іфігенія в Тавриді» – заклали підвалини класичного українського верлібру [2, с. 73–75; див. 10, с. 278–279; 11, с. 36]. Д. Нитченко до цього переліку додає також вірш «У путь», позначений чергуванням довгих і коротких рядків різних розмірів у межах однієї фрази; проте власне верлібром, на нашу думку, він не є, оскільки в ньому наявне точне римування мішаного типу.

Об'єктивною є думка, що вірш Лесі Українки поєднує власне вільний (верлібр) і «довільний» (різностопний гекзаметр), написаний рядками різної довжини, але близькими до трискладових розмірами. Таке поєднання дає змогу говорити про оригінальність українського вільновірша в інтерпретації Лесі Українки, якої вона досягла, синтезуючи інтонаційний лад народних дум і досвід своїх сучасників – французьких символістів, котрі ввели верлібр у європейську поезію [6, с. 7; 12, с. 371].

Якщо вирізнити простіший (форму з відносно сталою домінантою того чи іншого розміру) і складніший (форму зі змінною домінант різних розмірів) різновиди верлібру, – то Лесин вільний вірш визначається як простіша трискладова з змінною анакрузою форма [3, с. 125], з елементами дольника.

Слід зважати, що й досі дискусійним є питання про доцільність рими у верлібрі. Істинний, змістовний верлібр не орієнтується ні на чергування наголосів, ні на риму, та водночас їхня поява не порушує його гармонійної структури [11, с. 44]. У вільному вірші рима може виникнути будь-де – як наприкінці, так і на початку або всередині суміжних рядків. У більшості вільновіршів Лесі Українки («Ave regina!», «Зоря поезії. Імпровізація», «Весна зимова») вона наявна [7, с. 60], але за рахунок довгого рядка співзвучні слова віддаляються одне від одного, «кусуваються» вглиб вірша, аби вже там дивовижним чином зустрілися.

Мета роботи – на основі вивчення зразків вільного віршування (як перекладних, так і автентичних) у доробку Лесі Українки з'ясувати основні формозмістові концепти її верлібрів у контексті поетики неоромантизму, зокрема особливості віршового ладу, образності, тематики, ліричної та іронічної тональності творів.

Виклад основного матеріалу. «Перетікання» вільного вірша у **верлібр**, за термінологією Т.С. Еліота, – це підготовка до нових віршових форм і поновлення давніх [див.: 17, с. 50]. Саме таку роль цей процес відіграв у поезії останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., передусім у перекладацькій діяльності, індивідуальній поетичній творчості та наукових студіях Лесі Українки та Івана Франка.

12-частинний цикл «єгипетських» віршів Лесі Українки є низкою перекладів (точніше – переспівів) із давньоєгипетської ліричної поезії. Єгипетська тема з'являється у Лесиній поезії з 1900 р. – передусім у творах «Сфінкс», «Ра-Менеїс», «Напис в руїні», що їх Олена Огнева об'єднує під символічною назвою «Єгипетські арабески». Символічно саме тому, що в культурологічному сенсі «арабеск» означає спротив мусульманській забороні на зображення живих істот, а відтак – і спробу Лесі Українки пролити світло на стародавню легенду й таємниці єгипетських піснеспівів, скульптур, написів на пірамідах, розшифрувати для українців ієрогліфічну мову єгиптян, яку могли зрозуміти лише втаємничені.

Пізніше, у 1908 р., перебування в Єгипті, а відтак – і засвоєння його природи та культури надихнуло Лесю Українку на створення нових поезій, які з'являються завдяки зверненню до словесної творчості давніх єгиптян. Безпосереднє перебування в середовищі Єгипту як доби фараонів, так і сучасного письменниці поєднало чинники зорового, слухового та вербального сприйняття світу, знаного доти за писемними джерелами та музейними пам'ятками [8, с. 136].

Найскладніший випадок перекладу неримованого, у цьому разі вільного, вірша – переклад за підрядником поезій, написа-

них давньою мовою, звучання якої мало кому відомо [21, с. 103]. Сама ж Леся визнавала труднощі перекладу давньоєгипетського вірша: якщо його ритміка і сама вимова слів нікому не відома (оскільки ідеографічне єгипетське письмо репрезентує лише ідеї, але не звуки), то єдино можливим було перекладати «не букву, а дух первотвору» [14, с. 287].

Автори трьох варіантів перекладу поезії «Біля річки» – Леся Українка (за посередництвом праць німецького єгиптолога А. Відеманна), Анна Ахматова й Віра Потапова (з російського підрядника І. Качнельсона, що його наведено нижче):

Любовь к сестре моей

На том берегу.

Река – между нами,

Крокодил лежит на отмели.

Я вхожу в воду

И иду вброд через волны.

Сердце мое отважно в реке.

Вода подобна земле для моих ног.

Любовь к сестре придает мне силу,

Точно она пропела заклинанья от воды... [цит. за 4, с. 524–525].

Леся Українка тонко відчула пісенну тональність цитованого вірша: «власне, народна душа могла зродити ці співи, прості, нештучні і щирі, хоч не позбавлені й майстерності у вислові» [14, с. 288]. Тому вона перекладає цей потенційний верлібр не вільним, як це робили росіяни [4, с. 526–527], а народнопісенним віршем – із відповідним ритмічним (чотиристопний хорей) і образним ладом:

Ой, далеко до берега того,

До розкошів закохання мого!

Поміж нами річка протікає,

На мілізні крокодил чигає.

Я пушусь річкою тією,

Та й поплину низом течією.

Не боюся я лихої долі,

Мчу по хвилях, мов по суходолі.

Від кохання виростає сила!

Маю чари, бо навчила мила [14, с. 288].

За висловом поетеси, «деякі з [давньоєгипетських] пісень, попри екзотичні подробиці, в цілому промовляють чимсь таким близьким, знайомим, що ритм нашої рідної пісні самохить пристає до того тричі тисячолітнього змісту» [див.: 8, с. 151].

Єдиним близьким до верлібру віршем у єгипетському циклі є епічний піснеспів «Єсть же то Доброго Владаря наказ, хороша встанов...». Для цього твору Леся Українка застосувала розмір, який згодом став **визначальним у творенні її власного стилю вільного віршування** – 4-5-6-стопний дактиль із чоловічими та жіночими клаузулами:

Навіть боги, що колись панували, спочили в гробницях.

Люди, в шанобу завітчані, розумом сяючі, й тії

В гробах поховані. Той, хто творив собі храми, –

Де він тепер? Де поділись його всі діла?.. [14, с. 293].

Багатогранні можливості вільного вірша виявляються у перекладі *давньої індійської* релігійної пам'ятки – Вед – передусім у тому, що автохтонне ведичне віршування якісно відрізняється від українського, оскільки воно зорієнтоване на кількість складів у «паді» (рядку), а не на чергування наголосів.

Переважна більшість перекладених Лесею Українкою (хоча й через посередників – французькі та німецькі варіанти) гімнів «Рігведи» в оригіналі за головний розмір має т. зв. *триштубг*,

або *триштун* (*trīṣṭubh*), що його у категоріях квалітативного віршування характеризують як чергування двох ямбічних, однієї анапестичної та двох хорейчних стоп [15, с. 416; 20, с. 88]. За неможливості адекватної передачі особливостей індійської квантитативної поезії слов'янськими мовами ведичні гімни часто перекладали вільним віршем [7, с. 73]. Рима у такого роду віршах не обов'язкова, а може спостерігатися як один із різновидів повтору.

У переспівах «Рігведи» поетеса вдосконалює вірш, який згодом отримав дефініцію «верлібр Лесі Українки» [3, с. 128]:

*Як не було ще нічого: буття й небуття, ні етеру, ні неба,
Що покривало усе те, чого не було ще?*

Де було скрито тасмне? У хвилях? В безодні?

Смерті й безсмертя тоді не було; і ніщо не ділило

Темної ночі від ясного дня, і жило тоді тільки

«Все» неподільне, а в ньому ніщо не жило... [14, с. 279–280].

Перший оригінальний верлібр (точніше – верліброїд, за метричною домінантою) Лесі Українки – «У чорну хмару збиралася туга моя...» з циклу «Мелодії» збірки «Думи і мрії». «Мелодійність» мови вірша, показ почуття в категоріях музики цілком відповідає духові тодішньої літератури, яка тяжіла до синтезу мистецтв. За ритмічною й образною структурою, передусім завдяки речитативному оформленню, ця поезія подібна до народної думи:

Весняная сила в душі моїй грає,

Її не зломил зимові морози міцні,

Її до землі не прибили тумани важкі,

Її не розбила і ся перелітняя буря весняна [13, с. 121–122].

Окрім чергування довгих і коротких рядків, твір містить низку народнопісенних металогічних образів: *чорна хмара* (про тугу), *огонь-блискавиця*, *жаль ударив перуном у серце*, *дощ рясний* (про сльози), *буря-негода* тощо. Віршовий лад, яким написано твір, можна розглядати з двох позицій – як власне вільний вірш (верліброїд) і нерівностопний гекзаметр, що включає різні трискладові розміри [6, с. 6–7]. Крім пісенності, «мелодійності», його стильовою рисою стає глибокий гуманістичний і натурфілософський зміст.

Належної уваги потребує і така прикметна риса вірша Лесі Українки, як сполучення в одному творі образів і мотивів, узятих із різних культур. Адже посилення інтересу до проблеми синтезу мистецтв, яке відбувалося в українській літературі кінця XIX – початку XX ст., є одним із чинників, що дозволяють деяким дослідникам визначати цей період як «неоромантизм», або, згідно з концепцією самої Лесі Українки, – «новоромантизм».

Так, суголосям античних і біблійних алюзій позначено гімн «Ave regina!»:

Безжальная музо! куди ти мене завела?..

Моє божевілья взяла ти собі за актора,

*Щоб грало закохані ролі тобі на потіху...
Даремне хотіла я арфу свою почепити
На вітах плакучих сумної верби
І дати велику присягу, що в світі ніхто не почує
Невольничі пісні мої... [13, с. 127].*

Мотиви старозавітного Псалма 136 («При ріках Вавилонських...»), уведені у гекзаметричну ліричну оповідь, складають образ митця-невільника, «поета під час облоги». Емоційна напруженість твору виражається різними антитезами, неоромантичною іронією у показі «дарів музи»:

<...> Де ж твої подарунки, царице?

Ось вони, пишні дари: сльози – коштовнії перли,

Людське признання – холодний кришталю,

Смукток мене одягає чорним важким оксамитом,

*Тільки й скрашає жалобу жалю кривавий рубін...
Радуйся, ясна царице, бранка вітає тебе! [13, с. 128].*

«Для дисциплінованих німців будь-який відхід від силобо-тоніки – це вже свобода» (А. Каченко). Так, чимало говорилося про вплив перекладів лірики Генріха Гайне (цикл «Nordsee») на становлення Лесиною індивідуального стилю вільного віршування, яке виявилось у поетичній неоромантичній «Уривків з листа» – твору, що його одні науковці вважають першим верлібром Лесі Українки [2, с. 74; 7, с. 75], а інші – лише протоверлібром, який іще не звільнився від силобо-тонічної, у цьому випадку – гекзаметричної форми [див., напр.: 10, с. 278–279; 11, с. 36; 12, с. 371].

Поезія, за свідченням текстологів, отримала свою назву внаслідок ґрунтовних вилучень із тексту вірша [1, с. 137; 5, с. 91; див. 13, с. 408]. Водночас такий прийом сприяв утвердженню жанру *фрагмента* як різновиду оновленого верлібру. Твір можливо розглядати і як варіацію на тему «Поетичне мистецтво», що відсилає до вірців барокового вірша. Відповідно, й образ ліричного оповідача тут – не лише alter ego авторки, а й виразник ідеї свободи творчості.

Уже в перших рядках містяться засади Лесиною розуміння сутності вільного віршування:

Товаришу мій! Не здивуйте з лінивого вірша:

Рифми, дочки безсонних ночей, покидають мене,

Розмір, наче химерная хвиля,

Розбивається раптом об кожную малу перешкоду... [13, с. 157].

Це дає підстави говорити не лише про метафоричність мови вільного вірша, а й про літературознавчі терміни як складники метафоричного комплексу: верлібр Лесі Українки називає «лінивим» віршем; рими – «дочками безсонним ночей», адже іноді потрібна тривала розумова робота, щоб віднайти нетривіальне сполучення співзвучних слів; розмір – «химерною хвилею», адже й ненаголошені та наголошені склади, й графічне оформлення рядків поезії позначено хвильовим рухом; «мала перешкода» – потреба вилучити або додати склади для дотримання чіткого метру. Чергування рядків у першій частині «Уривків...» символізує мінливість моря:

Дике, химерне воно, ні ладу, ні закону не знає:

Вчора грало-шуміло воно

При ясній, спокійній годині,

Сьогодні вже тихо й лагідно до берега шле свої хвилі,

Хоч вітер по горах шалено жене сиві хмари... [13, с. 157].

Після ліричного заспіву лірична героїня звертається до своєї адресата – поета. На його «дужий, наче у крицю закований» вірш вона відповідає «байкою». Відтак жанрова семантика «Уривків...» включає елементи наукової поезії – підручника з поетики, ліричних жанрів – фрагмента та листа, а також ліро-епічних творів – байки та філософсько-поетичної притчі про квітку, яка зросла на камені. Застосовуючи прийом градації, Лесі Українка подає алегоричне втілення дороги:

Ось уже й лаврів, поетами люблених,

Пишних магнолій не видко,

Ані струнких кипарисів, густо повитих плющем,

Ані платанів розкішних наметів... [13, с. 157–158].

У цих словах прозирає приховане романтико-іронічне ставлення до типових образів південного краєвиду («люблені поетами» лаври) та пов'язаних із ними епітетів і порівнянь (пишні магнолії, стрункі кипариси, намети платанів). Натомість дедалі сильнішого емоційного забарвлення набувають образи українських народних пісень: «битий... крутий шлях», «сади-виногради», «покривають землю, наче килим розкішний». Довгі рядки, подібні до гекзаметрів, надають творів епічного звучання:

*Ось уже й лаврів... пишних магнолій не видно...
Але й вони [берези] вже zostалися далеко за нами...
Тільки терни, будяки та полин товаришили нам у дорозі,
Потім не стало і їх [13, с. 158].*

Для показу контрасту між пейзажами морських берегів і кам'яною пустелею вжито незвичайний образ: «дорога в Нірвану, країну всесильної смерті». Адепти буддизму вважають, що Нірвани можна досягти, пройшовши крізь страждання та перевтілення [18, с. 86]. У творі Лесі Українки символічний синонім страждання – дорога у горах, а перевтілення –

*...квітка велика, хороша, [що] свіжі пелюстки розкрила,
І краплі роси самоцвітом блищали на дні [13, с. 158].*

Образ самоцвіту, який з'явився на початку – в описі морської хвилі, означає втілення радості:

*Камінь пробила вона [квітка], той камінь, що все переміг,
Що задавив і могутні дуби,
І терни непокірні.*

У заключних рядках знаменним є паралельне вживання латинської назви квітки *Saxifraga* та словесного символу «Ломикамінь». Первісне закінчення «*Чи не зросла, побратиме, та квітка у вас на стіні?*» за змістом було побажанням мужності ув'язненому товаришеві.

Згодом Леся змінила в ньому одне слово: «*Чи не зросте, побратиме, та квітка у вас на стіні?*», цією зміною засвідчивши віру в те, що дух адресата є таким самим всесильним, як і дивовижна квітка [5, с. 91].

Остаточні заключні рядки «Уривків...», завдяки очевидній фігурі недовомовленості, через флористичний образ підносять постать адресата до рівня символу незламності:

*<...> нам, поетам, годиться назвати її [квітку] Ломикамінь
І шанувати її більше від пишного лавра.*

Знаменним є паралельне вживання латинської назви квітки *Saxifraga* та словесного символу «Ломикамінь». У наведених рядках Леся утворює не лише велич квітки, яка зросла на камені, а й невичерпний потенціал українського словотворення: нині лексема «ломикамінь» (у російській мові – «камнеломка») усталіла як наукове найменування опоетизованої рослини.

Цвіт у Лесиному вірші виступає багатозначним **неоромантичним** символом – почуттів, примхливого життєвого шляху, поетичної творчості. Неоромантичному символі притаманний колорит таїни, однак він не співвідноситься з непізнаним, а, навпаки, для розкодування вимагає роботи свідомості [див.: 16, с. 26].

Багатогранним символом сподіваного віднайдення «небаченого й нечуваного» і стала квітка-ломикамінь, що під пером Лесі Українки з екзотизму перетворюється на питомо український поетичний образ. А своєрідний інтонаційний, синтаксичний і символічний лад вільного віршування нині визначається науковцями як «вірш Лесі Українки», або ж різностопний гекзаметр зі змінною анакрузою [3, с. 125].

Вільний вірш, яким написано твір, можна розглядати у двох аспектах: як власне вільний (верлібр) і як «довільний» гекза-

метр, що складається з рядків різної довжини, побудованих на трискладових розмірах:

*Квітку ту вченій люди зовуть Saxifraga,
Нам, поетам, годиться назвати її Ломикамінь
І шанувати її більше од пишного лавра.*

Із трьох тирад Іфігенії (драматична сцена «Іфігенія в Тавриді») до «чистого» верлібру належить лише одна – перша, завдяки різкішим відмінностям у довжині рядків, а також позасхемним наголосам і трибрахіям:

Вчуй мене, ясна богине! (3 стопи)

Слух свій до мене склони! (3 стопи)

Жертву вечірню, сьогодні подану, ласкаво прийми. (6 стоп)

Ти, що просвічуєш путь мореходцям, на хвилях заблуканим, (6 стоп)

Наші серця освіти! (3 стопи)

Щоб ми стояли, тебе прославляючи, (4 стопи, позасхемний наголос – склади 1 і 2)

Серцем, і тілом, і думкою чистій, (4 стопи)

Перед твоїм олтарем (3 стопи, трибрахії – перша стопа) [13, с. 166–167].

Для порівняння: тирада друга («Ти, переможная, стрілами ясними...») тяжіє до рівномірного 4–3-стопного дактиля, третя – «Ти, срібнолука богине-мисливице...» – починаючи з четвертого рядка, переходить у білий п'ятистопний ямб.

Сумнівною видається і «верлібровість» твору «Зоря поезії: Імпровізація» [7, с. 78]. Попри незвичне графічне розбиття та нерівномірну довжину рядків, наскрізна рима, зокрема тавтологічна (*горе – зоре – море – зоре*) та регулярний метр – ускладнений дактиль – зумовлюють не стільки «вільність», скільки «довільність» вірша:

Через тумани лихі, через великеє горе

Ти світиш мені, моя зоре,

Ти се була, що встала вогнем опівночі,

Шлях проклала ясний через темне, бурхливеє море,

І чарувала новою надією втомлені очі,

Ти се була, моя зоре!.. [13, с. 176].

За інтонаційно-синтаксичним вирішенням до верлібрів вірогідніше можна віднести ще один твір із «Кримських відгуків» – «**Весна зимова**», у якому лише в декількох місцях суміжні рядки мають однакову кількість стоп:

Матовим сріблом біліють дахи на будинках, (5)

Тіні різкі вирізняють балкони, тонкі балюстради, (6)

А кипариси між ними здаються високими вежами замків: (7)

Листя магнолій широке, важке, нерухоме (5)

Кованим сріблом здається... (3) [13, с. 170].

За даними текстологів, у «Літературно-науковому віснику» цей твір було надруковано без розбиття на рядки, подібно до поезії у прозі. Остаточний віршовий варіант свідчить про акцентування Лесею Українкою ключових слів ліричної оповіді, які підкреслюють основну ідею вірша – «протиставлення розкішної південної ночі та закутої у сніг рідної сторони» [1, с. 148–149].

На тлі роздумів і спогадів ліричної героїні («Інші горі згадалися мені, вулиці й інші будинки... Хто там спить? хто не спить? в кого в вікні видно світло?...») виникає переломний момент – *Wendepunkt*:

Раптом чогось я згадала велику, сувору будову,

Брами з важкими замками, сторожу й високу ограду,

А за огорою – вас, мій товаришу, в клітці тюремній [13, с. 171].

Тому доцільно стверджувати, що поезія «Весна зимова» завдяки вільній формі отримує ознаки не лише ліричного (міський пейзаж, медитація), а й епічного твору, вона – прообраз віршованої новели, яка згодом поширилася у літературі другої половини ХХ ст. [7, с. 78–79].

Висновки. Звертаючись до вільного вірша на тлі панування метричних форм, поети кінця ХІХ – початку ХХ ст. не лише відтворюють інтонаційний лад народної поезії, а й надають нових значень традиційним образам національної культури, акцентуючи словесну деталь, подаючи її у вигляді авторських метафор.

Сполучивши літургійне та народнопісенне начала, вільний (довільний) вірш у середині ХІХ ст. з'являється як першооснова власне верлібру. Згодом, завдяки перекладацькій роботі над релігійними гімнами «Рігведи», давньоєгипетською поезією та пейзажною лірикою Г. Гейне, у доробку Лесі Українки він набуває епічного забарвлення, передусім унаслідок гекзаметричного різностопного оформлення та виняткової сюжетності.

Творчістю Лесі Українки окреслюється *неоромантична* стильова домінанта верлібристики, характерними для якої є нерівновеликі гекзаметричні віршові ряди як символічна сув'язь слова мовленого та співаного; потужна культурологічна компонента; екзотизм орієнтального взірця; іронічність; натурфілософська символіка, що вимагає розкодування. Неоромантична тенденція «упізнання» сучасним реципієнтом символів під час читання верлібрів Лесі Українки зумовлює становлення індивідуальної культури розуміння світу, проявлених в естетичному досвіді читача.

Подальші дослідження у галузі вільного віршування передбачають детальніше студювання змістових і формальних виявів «верлібру Лесі Українки» (а також інших його різновидів, запатентованих за іменами авторів) у поезії доби модернізму, аж до новітніх етапів розвитку української літератури – з урахуванням нинішньої різноманітності верлібрового формозмісту.

Література:

- Вишневська Н.О. Лірика Лесі Українки. Текстологічне дослідження. Київ : Наукова думка, 1976. 295 с.
- Кормилов С. Вільний вірш у Лесі Українки. *Радянське літературознавство*. 1979. № 9. С. 73–75.
- Костенко Н.В. Українське віршування ХХ століття : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2006. 287 с.
- Любенов Л. Квадратура круга: переклад нерифмованого стиха. *Переклад – середство взаємного сближення народів* : збірник наукових трудов. Москва : Прогресс, 1987. С. 513–527.
- Мірошниченко Л.П. Над рукописами Лесі Українки: нариси з психології творчості та текстології. Київ : Вид-во Інституту літератури імені Т. Шевченка, 2001. 263 с.
- Науменко Н.В. Вільний вірш у творчості Лесі Українки. *Дивослово*. 2004. № 4. С. 6–8.
- Науменко Н.В. Серпантинні дороги поезії: природа та тенденції розвитку українського верлібру : монографія. Київ : Сталь, 2010. 518 с.
- Огнева О.Д. Східні стежини Лесі Українки (Статті та матеріали). Луцьк : Волинська книга, 2007. 236 с.
- Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры ХХ века: ключевые понятия и тексты. Москва : Аграф, 2003. 599 с.
- Семенюк Г.Ф., Гуляк А.Б., Бондарева О.С. Версифікація: Теорія і практика віршування : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 303 с.
- Сидоренко Г.К. Від класичних нормативів до верлібру. Київ : Вища школа, 1980. 184 с.
- Ткаченко А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: підручник для студентів гуманітарних спеціальних вищих закладів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
- Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 1: Поезії / уряд. та примітки Н. Вишневської. Київ : Наукова думка, 1975. 448 с.
- Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 2: Поєми. Поетичні переклади / уряд. та примітки О. Мишанича. Київ : Наукова думка, 1975. 367 с.
- Ульциферов О.Г. Культурное наследие Индии: Мифология. Религия. Философия. Литература. Искусство. Обряды и обычаи. Москва : АСТ : Восток-Запад, 2005. 875 с.
- Царик Д. Типология неоромантизма. Кишинев : Штиинца, 1984. 167 с.
- Eliot T.S. Selected Prose / ed. by M. Grant. London : Faber and Faber, 1975. 398 p.
- Knappert J. Indian Mythology: An Encyclopedia of Myth and Legend. London : Diamond Books, 1995. 288 p.
- Levý J. Umění překladu. Praha : Československý spisovatel, 1964. 397 s.
- Oldenberg H. Die Hymnen des R̥gveda. Metrische und textgeschichtliche Prolegomena. Berlin, 1888. 424 s.
- Wiedemann A. Die Unterhaltungs-Literatur der alten Ägypter. Leipzig, 1903. 219 s.

Naumenko N. Lesya Ukrayinka's free verse practice in the artistic system of neoromanticism

Summary. The article represents the analysis of the ways to explicitly and implicitly implement the free verse forms by Lesya Ukrayinka in her poetic works. This phenomenon as the constituent of the complex process named “vers libre”ization” (a definition invented by Vadym Rudnev) was conditioned by the aspiration to renew the versified language, to interpret creatively the folklore traditions and the prominent literary forms, and also to actualize the translational experience, which factors are believed to be immanent to the fin de siecle. There was shown that, having worked over the translations of ancient Egyptian poems and Vedic hymns, Lesya Ukrayinka had elaborated her own style of free versification identified by the following features: using the various three-syllable feet; artistic synthesis; intertextuality. Lesya's free verse works – either with the certain genre markers, like “Uryvky z lysta” (*Fragments from the Letter*), “Melodiyi, ch. 12” (*Melodies, Part 12*), “Zorya poeziyi: Improvizatsiya” (*The Star of the Poetry: Improvisation*), or without them, like “Vesna zymova” (Spring in Winter), “Ave Regina!”, “Zavzhdy ternovy vinets'...” (*The Crown of Thorns Will Always Be...*) – are characterized by the interactions of lyric, epic, and dramatic initials on the ground of musical art. This showed the main tendency of the fin de siecle literature, which was the artistic synthesis. The combination of philosophical-epic and lyric elements outlines the originality of the first samples of Ukrainian free verse which appeared due to the synthesis of Lesya's translations from Oriental poetry and from H. Heine's works, folk дума verse, and the French symbolist experience. Lesya Ukrayinka's works were the first to signify the apparition of neoromantic poetic style which is outstanding with unequal hexametric verses as the junctions of the word spoken and the word sung, the culturological component, Oriental exotic manner of speech, ironic style, and the natural-philosophical symbolism to be deciphered by the recipient.

Key words: 19th – 20th century Ukrainian poetry, neoromanticism, works by Lesya Ukrayinka, free verse, genre, style, versification.

*Некрылова Е. Л.,**кандидат филологических наук,
старший преподаватель кафедры украиноведения
и языковой подготовки иностранных граждан
Харьковского национального экономического университета
имени Семена Кузнеця*

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ *WECHAT* В ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКИХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Анотація. У статті піднімаються питання методичних можливостей використання інформаційно-комп'ютерних технологій, зокрема мобільної телефонії, в навчанні російської мови як іноземної.

Вивчення російської мови в немовному середовищі має ряд труднощів для китайських студентів-філологів. Для оптимізації організації навчального процесу та інтенсифікації всіх рівнів навчальної діяльності використання мобільних електронних пристроїв як засобів навчання є можливим і навіть необхідним.

Смартфони вже не викреслити з життя сучасної молоді: вони завжди під рукою. Життя більшості студентів не поділяється на онлайн та офлайн. Методичний потенціал мобільних програм і додатків у вивченні російської мови китайськими студентами доволі великий. Студенти отримують інформацію у звичній для них формі (через відео, статті, чати) й охочіше навчаються. У роботі такого формату враховуються індивідуально-психологічні особливості китайських студентів, активізується навчальна діяльність учнів, яка сприяє свідомому засвоєнню мови. Студенти впевненіше керують власною освітою і за межами аудиторії.

Володіючи дидактичними властивостями та функціями, мобільні технології моделюють середовище спілкування російською мовою, підвищують ефективність і мотивацію, сприяють формуванню інтерактивності, самостійності, індивідуалізації навчання. Мобільні додатки є безпосередніми джерелами інформації та дозволяють також виконувати різні операції з таким матеріалом.

На прикладі популярного китайського месенджера WeChat у статті розглянуті прийоми навчання російської мови, які сприяють формуванню та вдосконаленню лексико-граматичних навичок, а також розвитку вмінь всіх видів іншомовної мовленнєвої діяльності у китайських студентів і є ефективним засобом для самостійної роботи студентів під керівництвом викладача.

Ключові слова: інформаційно-комп'ютерні технології, російська мова як іноземна, WeChat.

Постановка проблеми. В данной статье рассматриваются вопросы языковой подготовки китайских студентов, изучающих русский как иностранный в неязыковой среде; методики обучения русскому языку в Китае, которые оптимизируют учебный процесс, а также наилучшие форматы, которые стимулируют студентов изучать русский язык более эффективно.

Настоящая статья предполагает:

1. Описать языковую подготовку китайских студентов в условиях отсутствия языковой среды.

2. Дать определение современных мобильных технологий.

3. Рассмотреть дидактические свойства и методы функционирования мобильного приложения WeChat.

4. Показать приемы использования WeChat, апробированные на занятиях русского языка и литературы, а также в самостоятельной работе китайских студентов.

Рост международного сотрудничества и интеграция в различных общественных сферах предполагает усиление значимости иностранных языков вообще и русского в частности. Знание русского языка как иностранного является важной составляющей образования для многих китайских студентов.

Объектом данной работы является мобильное приложение WeChat.

Предмет исследования – практическое использование мобильного приложения WeChat для эффективного изучения русского языка в китайской аудитории.

Изложение основного материала. Наличие естественной языковой среды, безусловно, является одним из решающих факторов успешного овладения новым языком: обучающийся ежедневно сталкивается с необходимостью что-то спросить, узнать, вступить в диалог, познакомиться. Таким образом, языковая среда, постоянно воздействуя на зрительные и слуховые каналы, помогает студенту осуществлять речевое общение на неродном языке.

В условиях же неязыковой среды возрастает роль учебников, мультимедийных средств обучения, помогающих в создании ситуаций общения, актуальных для языковой среды.

Опыт преподавания русского языка и литературы в институте иностранных языков Северо-западного университета города Ланьчжоу (Китай) показал, что языковая подготовка китайских студентов, изучающих язык в неязыковой среде, имеет ряд трудностей, связанных с недостаточным знанием русского языка по предмету и уровнем общего владения русским языком. Обучающимся необходимо время для того, чтобы привыкнуть к иностранным преподавателям, их стилю преподавания. Китайские студенты испытывают большие трудности в диалогическом общении на русском языке, в формировании умений аудирования и говорения. Часто на начальном этапе обучения возникают психологические барьеры в связи с непривычными звуками иноязычной речи, словами, фразами, незнакомыми и странными для обучающихся.

Для китайских студентов важно выполнять внешние действия: видеть, слышать, осязать, обонять. Они воспринимают

ют объекты действительности на основе образов. Китайские методы обучения – это многократное повторение, проговаривание, копирование примеров, действия по модели, по образцу, в соответствии с конкретными инструкциями, механическое заучивание наизусть, обращение к двуязычному словарю. Возможно, в связи с этим общение с носителями языка вызывает трудности у студентов, отмечается долгий процесс «вхождения в язык» даже после двухгодичного вузовского обучения русскому языку.

Для многих студентов в Китае важно не свободное общение на неродном языке, а необходимо успешно сдать экзамен, так как «Результат экзамена – единственный критерий оценки образования» [1, с. 32].

Не повышает эффективность и мотивацию обучения китайских студентов большая численность обучающихся в одной группе. В китайской аудитории может быть до 60 человек. Письменная, устная речь и литература проводятся по 2 часа 1 раз в неделю. Соответственно, максимальное время, которое студенты уделяют русскому языку, – 9 часов (с подготовкой к занятиям дома). Безусловно, этого времени недостаточно, поэтому основная работа проводится за пределами аудитории.

В таких условиях актуальной становится задача оптимизации процесса преподавания китайским студентам русского языка и литературы. На помощь приходят информационно-компьютерные технологии (ИКТ), которые «максимально обогащают потенциал интегративного обучения в реальном учебном процессе» [2, с. 37–43].

Безусловно, в современной жизни без технических средств обучения, которые включают мобильные технологии, просто не обойтись. К мобильным технологиям или мобильным информационно-коммуникационным технологиям (далее – ИКТ) «относят мобильные телефоны, смартфоны и коммуникаторы, карманные компьютеры (PDA), устройства GPS, MP3-плееры, возможности беспроводного выхода в Интернет (Wi-Fi), мобильные камеры, планшетные компьютеры, переносные звуковые и мультимедийные гиды, переносные пульты для игр и т. п.» [3]. Смартфон, например, является компактным хранилищем электронной версии учебника и рабочей тетради к учебнику по русскому языку как иностранному, аудио- и видеосопровождения к ним, портативным проигрывателем аудио- и видеофайлов и миникомпьютером с доступом к информации в интернете посредством сети Wi-Fi или мобильной связи [4].

Самым распространенным ИКТ по праву считается мобильная телефония. Использование мобильных телефонов – явление массовое, оно является символом современного образа жизни. Мобильные устройства обеспечивают голосовое, текстовое и визуальное общение и благодаря доступности, простоте использования и сравнительной дешевизне позволяют не только создавать, накапливать и классифицировать информацию в любом формате на виртуальном облаке, но и обмениваться ею, демонстрировать ее, получать отзывы и критические замечания о ней, что также чрезвычайно актуально для учебного процесса [5].

Авторы многих научных исследований о практическом использовании мобильных технологий в обучении иностранным языкам утверждают, что использование мобильных (смарт) устройств не отвергает традиционные методы и не подрывает их значение, а скорее поддерживает и завершает весь процесс обучения, предлагая альтернативные формы распространения знаний и воплощения их в жизнь [2; 6–9].

Невозможно представить студента без телефона – он всегда под рукой, и, разумеется, у каждого китайского студента в телефоне есть приложение WeChat. Для меня Китай начался именно с этого мобильного приложения – самого популярного мессенджера в этой стране. WeChat поддерживает множество разных форматов – можно отправить текстовое или голосовое сообщение, записать видео, сделать фото, показать своё местоположение, создать короткое анимационное изображение, заказать еду, вызвать такси, взять автомобиль в аренду и даже воспользоваться банковскими услугами. При этом сложно назвать WeChat просто сервисом для обмена сообщениями. Он имеет широкие функциональные возможности, которые включают приложения в приложениях, интернет-магазины, онлайн-игры и многое другое. Это приложение доступно через мобильные устройства, имеет возможность хранения и передачи информации разных форматов (текстовой, графической, видео-, аудио-), возможность размещения комментариев или внесения изменений в контент, а также возможность использования в качестве информационно-справочных ресурсов. Можно смело сказать, что это приложение стало платформой для мобильного образа жизни.

Используя программы телефона и приложение WeChat в обучении китайских студентов русскому языку, возможно сделать процесс изучения русского языка не только интересным, но и очень эффективным.

Китайских студентов, изучающих русский язык, привлекают такие виды работы, которые активизируют их мыслительную деятельность, отличаются от традиционных форм, направлены на самостоятельный поиск информации, интересны по форме и содержанию. Обучение русскому языку с помощью приложения WeChat создает для студентов зону комфорта.

Своей основной задачей как преподавателя русского языка я считаю разными способами и методами научить обучающихся изучаемому языку, привить им любовь к нему, воспитать у студентов потребность изучать этот язык. В данной статье хочу поделиться своими приемами использования программ и приложений в мобильном телефоне при обучении китайских студентов русскому языку.

В начале каждого занятия, используя мобильное приложение «Календарь», мы отрабатываем название дней, месяцев, порядковые числительные. Например: Какое сегодня число? Какой день недели будет завтра? Какой день недели был вчера? Каким днем недели будет 25 апреля (дни рождения, праздники)? Какого числа? В каком году?

Студентам очень нравится тема «Погода». С удовольствием отвечают на вопросы, используя соответствующую программу. Например: Какая погода будет завтра? (Через неделю? В следующее воскресенье?), Какая погода на юге Китая? (в Харбине, в Пекине?). В таком же формате работаем с программой «Время». «Калькулятор» используем для отработки чисел, математических действий. Здесь эффективна работа в парах. Например, один студент произносит числа и называет действие. Второй должен набрать эти числа на калькуляторе, выполнить действие и сказать результат. Студенты проверяют друг друга, быстро находят ошибки, исправляют, помогают сказать правильно.

Для формирования у студентов навыков речевой деятельности я использую речевые образцы, содержащие определенные грамматические трудности. Например, «Слово дня». Через WeChat даю студентам слово и задание: составить с этим словом

как можно больше словосочетаний. Таким образом, обучающиеся отрабатывают слово в контексте и сочетаемость этого слова. По сложности слова выбираю разные, могу чередовать: одна неделя – сложное слово, вторая неделя – простое. Сильным студентам интересно работать со сложными словами, для слабых – это возможность самостоятельно повысить свой уровень. В этом задании важно отведенное студентам время на работу – один час. В этом случае работа идет интенсивно, и появляется дух соперничества: кто больше найдет сочетаний. Для студентов, которые изучают русский язык не первый год, можно дать словосочетание или простое предложение и попросить придумать и записать полноценное предложение или небольшой рассказ.

Для формирования лексических навыков я использую ситуации, которые приближены к естественной обстановке. Например, для отработки лексики эмоций, характера человека мы используем смайлики. Студенты через WeChat получают разные смайлики и задание: описать эмоциональное состояние. Или составить рассказ, описывая несколько смайликов, присланных заранее. Рассказ на занятии читается студентом вслух, затем дублируется письменно. Так обучающийся слушает самого себя и других, находит ошибки, которые мы вместе анализируем. Задания такого типа развивают речевую реакцию, активизируют речемыслительную деятельность. Практика показывает, что даже слабые студенты начинают общаться.

Чтобы изучение русского языка было результативным, я создаю рабочие группы, и в соответствии с целями и задачами работаю с ними. Например, раз в неделю в группе WeChat мы со студентами обсуждаем новость дня или новость недели. Для этого студенты самостоятельно читают или слушают текущие новости на русском и китайском языке. Я назначаю студента, который должен опубликовать новость и объяснить, почему он считает эту информацию новостью недели. Почему она важная? Назначаю точное время обсуждения – это дисциплинирует студентов.

WeChat дает возможность неформального общения. Можно предложить студентам выбрать роли (например, ученый, детектив, архитектор и т. п.) и действовать в соответствии с ними: например, если у студента роль журналиста, то этот персонаж может взять интервью у другого участника (который играет, например, роль известного актера).

Задания, предусматривающие работу с аутентичными видеолекциями, помогают китайским студентам не только подготовиться к слушанию лекций на русском языке в реальных учебных условиях, но и психологически готовят их к этому. Такую возможность дает приложение WeChat. Используя это приложение, можно смотреть, а потом обсуждать со студентами короткие мультфильмы или сериалы на двух языках. Таким образом студенты учатся выделять главное в потоке информации, развивают свою слуховую память.

Одним из эффективных упражнений для развития коммуникативных умений у китайских студентов является общение через WeChat. Например, можно совершить бесплатный видеозвонок или аудиозвонок одному из студентов и поговорить с ним на знакомую ему тему. Можно дать задание записать видеответ на вопрос в WeChat. Например, поговорить с изучающими в этом же университете китайский язык русскими студентами на тему дружбы, любви, национальной кухни, впечатлений о Китае.

Такая работа позволяет восполнить недостаток общения на русском языке при обучении в неязыковой среде.

Для студентов 4-го курса через WeChat я делаю рассылку аутентичных аудиотекстов, видеофрагментов современных художественных фильмов, видеоблогов. Студенты слушают, записывают и переводят новые, незнакомые для них, слова. Отвечают на заранее поставленный проблемный вопрос. В группах отвечают на вопросы, задают вопросы, размышляют, высказывают свое мнение, дискутируют, учатся понимать смысл однократного высказывания. Обсуждение происходит в группе, где каждый слышит друг друга. Эти звуковые файлы или видеофрагменты сохраняются в WeChat в приложении Избранное, что дает уникальную возможность вернуться к этим файлам.

Закрепляя темы «Глаголы движения», «Направления», «Транспорт», «Достопримечательность», я отправляю студентам на WeChat локации. Задача: построить маршрут до этой локации. Студенты строят маршрут, расписывают его, проговаривают, слушают сами себя. На занятии анализируем и исправляем ошибки.

В звуковом сообщении по WeChat даю студентам задание составить диалог на основе предлагаемых ситуаций, обращая внимание на формулы речевого этикета. Например, предупредите преподавателя о том, что изменилось учебное расписание, пригласите девушку (молодого человека) в ресторан и проч. Обязательно прошу студентов продублировать этот диалог письменно в смс-сообщении.

Очень хорошие результаты приносит практика бронирования гостиниц, билетов на самолет, на поезд, оформление багажа, заполнение деклараций, написание собственных имен. Все это возможно отработать, проверить, исправить ошибки, закрепить через мобильное приложение WeChat. Например, составить и записать диалог. Во сколько заканчивается регистрация? Как подключить вай-фай? Как пройти на посадку? Где регистрация моего рейса? Куда сдать хрупкий багаж? Где получить багаж?

Любимое задание моих студентов «Заказ еды». Отрабатывается лексика «Продукты», «Ресторан, кафе». Один студент просит другого сделать заказ в звуковом или смс-сообщении. Для выполнения этого задания обучающиеся знакомятся с сайтами ресторанов быстрого питания, пиццерий.

Наиболее эффективным способом расширения словарного запаса студентов является наглядность. Отбор лексики осуществляется в соответствии с потребностями китайских студентов, которым необходимо ориентироваться в незнакомом городе и быстро адаптироваться в иноязычной среде. Для лучшего запоминания названий достопримечательностей, банков, продуктов и др. в качестве наглядности можно использовать фотографии из интернета, к которым дать письменные и звуковые комментарии с помощью WeChat.

В группы через WeChat рассылал онлайн-викторины, цитаты из произведений, которые мы обсуждаем. Студентам нравится узнавать загаданного мной литературного персонажа; они задают вопросы, которые помогут им дать правильный ответ: кто этот герой? По правилам нашей игры я отвечаю только «да» или «нет».

Выводы. Таким образом, WeChat представляет собой площадку для общения преподавателя со студентами, платформу для совместной работы студентов и их самостоятельной внеаудиторной работы. Мобильное приложение WeChat дает возможность организовать сетевое обсуждение, выполнить

групповые и индивидуальные проекты, разнообразить формы работы, создать ситуации погружения в языковую среду, обеспечить студентам необходимое количество повторений, которое сформирует прочные автоматизированные навыки. Мультимедийность, отображение информации в текстовом, графическом, аудио-, видео-, анимационном формате, которые возможно использовать в приложении WeChat, вносят элементы новизны и занимательности в обучение. В WeChat есть возможность выполнения различных действий с информацией (поиск, анализ, структурирование, хранение, обработка, редактирование, создание, передача и др.), а также обмен информацией (текстовой, графической, звуковой) между педагогом и студентом. Работа в WeChat позволяет создать искусственную языковую среду для овладения русским языком и, таким образом, интенсифицирует изучение языка. У студентов формируется положительное эмоциональное отношение к процессу познания и развиваются творческие возможности.

Література:

1. Бердичевский А.Л. Является ли русский язык международным. Мир русского слова, 2000. № 1. С. 32.
2. Илюшкина М.Ю. Mobilelearning или информационно-коммуникационные технологии в работе преподавателя иностранного языка. *Педагогическое образование в России*. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mobile-learning-ili-informatsionno-kommunikatsionnyetehnologii-v-rabote-prepodavatelya-inostrannogo-yazyuka> (дата обращения 15.08.2019).
3. Абрамов Р.Н. Мобильные коммуникационные технологии и повседневность. URL: <http://www.old.jourssa.ru/2006/4/9bAbramov.pdf> (дата обращения 15.08.2019).
4. Канатова С.Ш. О подготовке будущих учителей к организации обучения иностранному языку на базе ИК-технологий. *Иностранные языки в школе*. 2009. № 3. С. 37–43.
5. Скоринова Т.М. Смарт-технологии как эффективное средство обучения межкультурной коммуникации. *Кросс-культурные исследования: образование и наука (CCS&EC)*. 2016. № 1. С. 69–74.
6. Новосельцева Н.В. Мобильные приложения как средство обучения иностранному языку в неязыковом вузе. Лингвистические и методологические аспекты в преподавании иностранных языков : сборник научных статей. Улан-Удэ, 2016. С. 68.
7. Новосельцева Н.В. Мобильные технологии в организации самостоятельной работы по иностранному языку в неязыковом вузе. *Вестник Бурятского государственного университета. Педагогика. Филология. Философия*. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mobilnye-tehnologii-v-organizatsiisamostoyatelnoy-raboty-po-inostrannomu-yazyku-v-neyazykovom-vuze> (дата обращения 15.08.2019).
8. Титова С.В., Авраменко А.П. Мобильное обучение иностранным языкам. Москва : Икар, 2014. 224 с.
9. Титова С.В. Дидактические проблемы интеграции мобильных приложений в учебный процесс. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*, 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/didakticheskie-problemy-integratsii-mobilnyh-prilozheniy-v-uchebnyu-protsess> (дата обращения 15.08.2019).

Nekrylova E. Methodological potential of use of a mobile application WeChat in teaching the Russian language to Chinese students

Summary. This article is devoted to the questions about the methodological possibilities of using information and computer technologies, in particular mobile telephony, in teaching Russian as a foreign language. Learning the Russian language in a non-linguistic environment has a number of difficulties for Chinese students who study Russian. To optimize the organization of the educational process and the intensification of all levels of educational activity, the use of mobile electronic devices as learning tools is possible and even necessary. Smartphones can no longer be deleted from the life of modern youth: they are always at hand. The lives of most students are not divided into online and offline. The methodological potential of mobile programs and applications in the study of Russian by Chinese students is quite large. Students receive information in the form familiar to them (through videos, articles, chats) and learn more willingly. In the work of this format, the individual psychological characteristics of Chinese students are taken into account, the educational activities of students are activated, which contributes to the conscious mastery of the language. Students more confidently manage their own education and beyond the audience. Using the most popular Chinese messenger WeChat as an example, the aim of article is analyze the most popular Chinese messenger WeChat as an example, the article discusses the methods of teaching the Russian language, which contribute to the formation and improvement of pronunciation and lexical and grammatical skills, as well as the development of skills of all types of foreign language speech activity of Chinese students and is an effective tool for independent work of a student under the guidance of a teacher.

Key words: information and computer technologies, Russian as a foreign language, WeChat.

Новиков А. О.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

НАД ЧАРІВНОЮ ДЕСНОЮ: СОСНИЦЬКИЙ ПЕРІОД ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Анотація. У вересні 2019 року виповнилося 125 років від дня народження Олександра Довженка, чия кінематографічна спадщина відома в усіх країнах і на всіх континентах. Особливою популярністю користується кінострічка «Земля», яка 2015 року у зв'язку зі 120-річним ювілеєм світового кінематографа була включена ЮНЕСКО до почесного списку з п'яти фільмів, офіційно визнаних світовими шедеврами. У розвідці висвітлюється перший, сосницький, період життя О. Довженка – від дня його народження до завершення навчання в Сосницькому міському чотирикласному училищі. Особлива увага акцентується на козацькому походженні О. Довженка, постатях його батьків, шкільних учителів, діда Семена Тарасовича, образ якого знайшов відображення в кінострічці «Земля», на тому, що вже в дитячі й підліткові роки майбутній кінорежисер і письменник захоплювався словесністю, передусім творчістю Гоголя й Шевченка, а також малюванням.

Осібне місце у статті відводиться дослідженню артистичної обдарованості юного Довженка. Це багато в чому зумовлено тим, що артистичною від природи була вся його родина. Батько був незрівняним оповідачем, а мати могла талановито відтворювати старовинні звичаї та обряди.

Ще в дитячі роки хлопчина разом зі своїми друзями влаштував у батьківському саду своєрідний «театр», де виконував обов'язки «режисера», а в ролі «акторів» виступали його товариші.

Під час навчання в Глухівському учительському інституті в Довженка зміцніла любов до художнього слова, усної народної творчості, остаточно визначилися мистецькі здібності та вподобання. Особливо багато уваги в цей період юнак приділяє живопису. Його малюнками-карикатурами на товаришів і вчителів уже тоді захоплювалися однокурсники і знайомі. Товариші по навчанню запам'ятали Довженка чуйним товаришем, здібним карикатуристом, прекрасним декламатором.

Сосницький період життя О. Довженка став важливим етапом у підготовці його до навчання в Глухівському вчительському інституті, у формуванні мистецьких пріоритетів – як художника-карикуриста, письменника і навіть до певної міри кінематографіста.

Ключові слова: Довженко, Сосниця, школа, Гоголь, Шевченко, українська література, аматорські вистави, малюнки-карикатури.

Постановка проблеми. У вересні 2019 року виповнилося 125 років від дня народження Олександра Довженка. Його кінематографічна спадщина відома в усіх країнах і на всіх континентах. Особливою популярністю користується кінострічка «Земля». 2015 року у зв'язку зі 120-річним ювілеєм світового кінематографа спеціальною постановою ЮНЕСКО вона була

включена до почесного списку з п'яти фільмів, офіційно визнаних світовими шедеврами.

Окрім того, митець є автором низки художніх творів, серед яких низка кіноповістей, оповідань, п'єс, нарисів – «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна», «Поєма про море». Осібне місце в літературному доробку Довженка належить його «Щоденниковим записам», в яких із документальною достовірністю й небаченою сміливістю для 40–50-х років минулого ХХ століття відображена не лише значна частина життя метра, а й багато в чому доба диктатури Йосипа Сталіна загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найвідоміших дослідників творчості Олександра Довженка варто згадати Романа Корогодського, Василя Марочка, Сергія Тримбача, які здебільшого вивчають кінематографічну спадщину митця. Вагоме місце в цьому почесному списку належить ученим Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка – Володимирі Гриневичу, Наталії Троші, Світлані Максимчук-Макаренко, Світлані Приваловій, Світлані Цінько. Саме тут під керівництвом автора цієї праці створено науково-дослідну лабораторію довшенкознавства, яка, по суті, стала основним центром вивчення життя і творчості геніального кінорежисера й письменника. До найвагоміших праць творчого колективу належать, зокрема, монографія «Літературні пріоритети Олександра Довженка» [7], навчальний посібник «Вивчення творчості Олександра Довженка в школі» [6] та інші. Однак біографія видатного кінорежисера й письменника ще не вивчена повною мірою, передусім сосницький період його життя.

Мета статті – детально висвітлити перший, сосницький, період життя Олександра Довженка – від дня його народження до завершення навчання в Сосницькому міському чотирикласному училищі.

Виклад основного матеріалу. Офіційно вважається, що Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня (29 серпня) 1894 року. Щоправда, сам майстер називав своїм днем народження 30 серпня, тобто 12 вересня за новим стилем. Появився на світ майбутній всесвітньовідомий кінорежисер на хуторі В'юнище, околиці повітового містечка Сосниці Чернігівської губернії, у старовинній козацькій родині. Генеалогію роду Довженка встановлено з другої половини ХVIII століття, коли його предки з Полтавщини переселилися на Чернігівщину – до Сосниці. Першим у родословному списку значиться Карпо Довженко. За ним ідуть Григорій, Тарас, Семен, Петро [8, с. 122]. 1838 року рід було розділено владою на чотири сімейства, оскільки кожне із сімейств мало надавати рекрута до війська.

У Сосниці Довженків називали зазвичай не за офіційним прізвищем, а за іменем Сашкового прадіда Тараса – Тарасовичами. «Спитай: де живе Семен Довженко? Будуть довго думати – і чи скажуть. А спитай: де живе Тарасович Семен чи Тарасович Петро? Кожен скаже» [8, с. 124].

За тогочасними селянськими мірками Довженків рід якщо й не був можливим, то принаймні не бідував. Дітей було багато, і всі зрання допізна працювали. Дід Семен за молодих літ чумакував, разом із товаришами (до тридцяти возів) їздив у Крим по сіль. А туди везли продавати дерев'яний посуд, «неодмінно брали з собою півня, що правив за годинник». По дорозі з Криму зазвичай завертали на Дон, а потім уже «верталися з солоною рибою (осетрами, севрюгою тощо)» [8, с. 122]. Окрім того, дід Семен торгував дьогтем по селах.

Довженко дуже любив свого діда і відтворив його образ у кінематографічній творчості. «Дід у фільмі «Земля», – писав він в автобіографії, – це мій покійний найдобріший дід Семен Тарасович, колишній чумак, чесний і незлобивий. Від нього в мене в картинах завжди з любов'ю написані образи дідів. Це теплота дитинства. Діди мої – це щось подібне до призми часу. І саме тому мені образ Боженка було легше створювати, ніж образ Щорса» [3, с. 12].

Петро, Довженків батько, вже не чумакував. З появою залізниць ця професія перестала бути затребуваною. Він був хліборобом, і, судячи з усього, справи його загалом ішли непогано. За його господарювання «... прикупили трохи землі, посадили сад. Всю садибу обгородили високим тином, поставили нові ворота, переробили хату, в якій замість земляної долівки послали підлогу з соснових дощок» [8, с. 125]. Землі у Довженкового батька було сім чи сім з половиною десятин. Земляки характеризують його як розумну і працювиту людину. «День і ніч працював. <...> землю обробляв, візнукував, їздив по ярмарках, торгував дьогтем, човном перевозив вантажі до Борзни і в зворотний шлях, до Сосниці. Працював, як від, а ходив у поганому одязі та й харчувався не завжди добре. Докладав багато сил та здоров'я, щоб заробити грошей та дати дітям можливість навчатися» [8, с. 126–127].

Прикметно, що дід Семен був ще письменний, а батько вже ні. Неписьменною була й мати. На думку Івана Кошелєвця, саме на прикладі Довженкового роду добре ілюструється деградація освіти в Україні. Адже в середині XVII століття в Україні майже все населення, включно з жінками, вміло читати й писати. Приблизно теж саме було й століттям пізніше. За переписами 1740 і 1748 років у Полтавській і Чернігівській губерніях на 746 душ припадала одна школа. Всього було 866 шкіл, притому всі з українською мовою навчання. Зовсім інша ситуація спостерігається в Україні наприкінці XIX століття, коли на сто душ населення було лише тринадцять грамотних. Так поступово за рівнем освіти українці стали найвідсталішим народом у Російській імперії [5, с. 15].

У підліткові роки Сашко хотів навчити Петра Семеновича читати й писати, але той, «скривджений своїм грамотним батьком, який не пустив його до школи, навідріз відмовився» [8, с. 129].

Мати Довженка, Одарка Єрмолаївна, була дуже набожною. Все життя вона тяжко працювала. Син завжди згадував про неї з великою теплотою і смутком: «Народжена для пісень, вона проплакала все життя» [3, с. 12]. Родина була багатодітною. Але з чотирнадцяти дітей вижило лише двоє – Олександр і його молодша сестра Поліна.

Старші – Іван, Сергій, Лаврентій і Василь – були музично обдарованими дітьми, дуже гарно співали. «Було як вилізуть всі четверо на тин, – писав згодом у своїй автобіографічній кіноповісті «Зачарована Десна» Довженко, – сядуть рядочком, як горобці, та як почнуть співать. І де вони переймали пісні, і хто їх учив? Ніхто не вчив». Коли вони померли, то люди говорили, що Господь «забрав їх до свого ангельського хору» [2, с. 445]. За словами Довженкової сестри Поліни, вони «померли в один день від пощесті. Чотири труни поряд! Мама, що поховала разом чотирьох перших дітей, одразу посивіла, хоч їй не було ще й тридцяти років» [8, с. 115].

Коли діти помирали від невідомої хвороби, батько був на ярмарку в Борзні. Довідавшись про це неймовірне горе, він тридцять верст мчав галопом додому, нещадно б'ючи змиленних коней. «А дома вже бачили тільки, як ударився він мокрими кінцями в ворота, аж ворота розбилися, і покалічені коні попадали в кривавій піні» [2, с. 445].

Приголомшений таким нечуванним і жорстоким лихом, Петро Довженко тоді чи не остаточно порвав із релігією і вигнав отця Кирила з хати, зауваживши, що сам ховатиме своїх соловейків.

Однак біда зазвичай не приходиться одна. Ще дітьми померли також Гриша, Коля, Кулина, Паша й Мотря. А Овраам, Ганна й Андрій – уже в юності, в двадцять років [8, с. 115].

З огляду на сказане зрозуміло, що моральна атмосфера в родині зазвичай була важкою. «І коли я зараз пригадую своє дитинство і свою хату, завжди, коли б я їх не згадав, в моїй уяві плач і похорон» [3, с. 11], – писав згодом кінорежисер.

Сашко був сьомою дитиною в родині. Його «університети» розпочалися 1903 року з навчання у чотирикласній парафіяльній школі. У дитячій пам'яті на все життя закарбувалася перша зустріч з учителем Леонтієм Созоновичем Опанасенком. Бесіда ця нагадувала розмову грізного вовка з переляканим на смерть ягням із відомої байки Леоніда Глібова. Учитель, який здавався хлопчині «величезним паном, не меншим од справника чи судді», грізно запитав, як звати майбутнього школяра. Але той настільки злякався, що не міг вимовити жодного слова. «Навіть батько, і той якось трохи злякався, – згадував письменник у своїй автобіографічній кіноповісті «Зачарована Десна». Але вчитель наполягав:

– Ну?

Я вчепився одною рукою в батькові штани, другою за шапку і хотів був сказати своє ім'я, та голосу не стало Рот спустів і висох.

– Как? – нахмурився вчитель.

– Сашко, – прошепестів я. <...>

– А как зовут твоего отца?

– Батько.

– Знаю, что батько. Зовут как?!

Ну, що ви скажете? Ми глянули з батьком один на одного і зразу догадалися, що діло наше програє [2, с. 122].

Пізніше, ставши школярем, малий Сашко досить швидко порозумівся з учителем, оскільки продемонстрував неабиякі успіхи в навчанні.

Після закінчення початкової школи хлопчина продовжив здобувати освіту в Сосницькому міському чотирикласному училищі (вищій початковій школі). В місті це училище називали

вали Сосницькою академією наук. У шкільні роки Довженко відзначався неабиякою допитливістю та старанністю, багато читав. Навчання давалося легко. «Мені здавалося, – згадував він, – що вчителі самі щось не зовсім розуміють і тому їм здається, що я відмінник» [3, с. 132].

Особливо запам'ятався Довженковим товаришам по навчанню випадок, що стався під час уроку математики. Якось учитель із цього предмета Дмитро Іванович Добчин «... почав викликати до дошки учнів розв'язати задачу. Першому поставив одиницю, другому – двійку. І так – половині класу. Нарешті черга Довженка. Сашко впевнено показує свій хід розв'язання задачі, але одержана ним відповідь не збігається з відповіддю в підручнику. Сашко сміливо заявляє, що в підручнику друкарська помилка. Вчитель тепло усміхається, і в журналі з'являється гарна п'ятірка з плюсом» [8, с. 133].

Утім, чи найбільше любив Сашко словесність. Коли він відповідав на уроці літератури, «весь клас завмирав», а обличчя вчителя Миколи Омеляновича Климченка «світлілося зачарованою усмішкою, натхненно горіли очі». Це Сашкове збудження зазвичай не минало й на перерві, і «він продовжував із запалом читати прекрасні твори Тараса Шевченка» [8, с. 132].

Іншою пристрастю Довженка-школяра було малювання. Спочатку це були ескізи, «а згодом і ретельно детальовані портрети товаришів та знайомих; робив малюнки на сюжети прочитаних книг. З власного зображення у дзеркалі намалював великого, дуже схожого портрета» [4, с. 128].

Незрідка виконував Сашко домашні завдання з малювання і за багатьох своїх товаришів по навчанню. Особливо любив він малювати голови коней: «Його коні на папері – як живі; здавалося, що від них іде пара...» [8, с. 133]. Великим успіхом у однокласників користувалися й карикатури юного художника, які він під час перерви виконував на класній дошці чи аркуші паперу.

Неабияку цікавість у дитячі роки виявляв Довженко й до іноземних мов, попри те, що в ту добу у Сосницькій вищій початковій школі їх не викладали. «Не раз говорив він, – згадує шкільний товариш Яків Назаренко, – що без іноземних мов ми наполовину сліпі. Дістав самовчитель з німецької мови, і ми разом почали її студіювати» [4, с. 128].

Захоплювався в дитинстві майбутній письменник також фольклором – історичними піснями, билинами, козацькими думами.

Саме в ці роки розпочав Сашко писати свої перші вірші. «Часто після четвертого уроку він із товаришами простував кудись на річку і, стоячи перед ними на пні чи на кам'яній брилі, з палаючими щокими читав свої потаємні строфи» [4, с. 128].

Особливо до смаку юному Довженкові були різноманітні видовища. Понад усе він любив розігрувати невеличкі сценки, інсценізувати епізоди з творів Гоголя й Шевченка. Улюбленим Сашковим героєм був Тарас Бульба. У батьківському саду хлопчина разом зі своїми друзями влаштував своєрідний «театр»: «... перед хатою припасовувалися жердини. На них навішували солом'яні мати так, щоб вони на зразок завіси розсувалися в обидва боки. Виконавцями були школярі. Сам Сашко, «художній керівник», виступав як соліст, граючи на балалайці. Грав він одну, першу опановану ним пісню – «І шумить, і гуде» [4, с. 128].

Сучасники звертають увагу на те, що родина Довженків була артистичною від природи. Батько був незрівняним оповідачем, з великим натхненням розповідав про чумаків і запорожців, а мати талановито «відтворювала старовинні звичаї,

особливо весілля» [8, с. 135]. Одарка Єрмолаївна любила також співати пісень і навіть складала власні [1, с. 295]. «Голос мала сильний, чистий та звучний. Знала силу-силенну старовинних пісень, щедрівок, колядок» [4, с. 127]. За словами сучасників чи не найчастіше в оселі Довженкових батьків лунали такі українські пісні, як «Ой попід горою», «Мати моя стара», «Устану я в понеділок», «Ой ти, таточку», «Налетіли гуси» [4, с. 127].

У ці ж роки Сашко дістав змогу познайомитися й зі справжнім театром. Це стало можливим завдяки тому, що влітку до Сосниці час від часу приїздили на гастролі українські театральні трупи, зокрема й драматичний колектив Василя Грицяя – учня засновника ушлявленого театру корифеїв Марка Кропивницького. «Потрапити до театру, – зауважує згаданий уже Яків Назаренко, – нам було дуже важко з багатьох причин. Першу виставу я дивився разом з Довженком через щилину в дощаному бараци, а потім завдяки дідові-сторожу, далекому родичу Довженка, ми пробралися за куліси». Прикметно, що вже тоді Довженко «розбирався в грі акторів, відзначав розумні, цікаві знахідки, імпровізацію й різко критикував недотепні вигадки, штампи й шаблони. Багато вистав у Сосницькому театрі не подобалося йому через відсутність художніх декорацій. Сашко вважав, що в театрі повинен бути талановитий художник-живописець».

Прикметно, що вже тоді хлопчина «почав розчаровуватися у «звичайному» театрі», оскільки йому до вподоби був античний театр, а тому вважав, що «стіни треба забрати». Хоча, на думку шкільних товаришів, можливо, він ще в юні роки «передчував майбутнє кіно, якому присвятив згодом усе своє славне життя» [8, с. 135].

Під час навчання в Глухівському учительському інституті в Довженка ще дужче зміцніла любов до художнього слова, усної народної творчості, а головне – остаточно визначилися мистецькі здібності та вподобання. Його малюнками-карикатурами на товаришів і вчителів захоплювалися однокласники і знайомі. Товариші по навчанню запам'ятали майбутнього всесвітньовідомого кінорежисера й письменника як чуйного товариша, здібного карикатуриста, прекрасного декламатора.

Висновки. Перший, сосницький, період життя Олександра Довженка став важливим етапом у підготовці його до навчання в Глухівському учительському інституті – як художника-карикатуриста, письменника і навіть до певної міри кінематографіста.

Література:

1. Довженко без гриму: Листи, спогади, архівні знахідки / упоряд. і коментар Віри Агеєвої і Сергія Тримбача. Київ : КОМОРА, 2014. 472 с.
2. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. Київ : Наукова думка, 1986. 712 с.
3. Довженко О. Твори в трьох томах. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958. Т. 1. 501 с.
4. Журов Г. Над чарівницею Десною. *Вітчизна*. 1964. № 9. С. 126–129.
5. Кошелівець І. Олександр Довженко : Спроба творчої біографії. Мюнхен : Сучасність, 1980. 428 с.
6. Новиков А., Гриневич В., Привалова С. та ін. Вивчення творчості Олександра Довженка в школі / за ред. проф. А. Новикова. Харків : Основа, 2014. 144 с.
7. Новиков А., Троша Н., Максимчук-Макаренко С. Літературні пріоритети Олександра Довженка : монографія / за ред. проф. А. Новикова. Суми : Видавництво Вінниченка Миколи Дмитровича, 2016. 212 с.
8. Полум'яне життя. Спогади про Олександра Довженка. Київ : Дніпро, 1873. 720 с.

Novykov A. Above the magic Desna river: Oleksandr Dovzhenko's sosnytskyi period

Summary. September 2019 marks the 125th anniversary of Oleksandr Dovzhenko, whose cinematic heritage is known in all countries and continents. Particularly popular is the film "Earth" ("Zemlya"), which in 2015, in order to the 120th anniversary of world cinema was included by UNESCO to the list of five films officially recognized as world masterpieces. The aim of research is to cover the first, Sosnitskyi period of Oleksandr Dovzhenko's life – from the day of his birth to the completion of his studies at the Sosnitskyi Local Four-Grade School.

The article focuses on the Kosaks origin of Oleksandr Dovzhenko, the figures of his parents, school teachers, grandfather Semen Tarasovych, whose image was reflected in the film "Earth" ("Zemlya"), on the fact that in childhood and adolescence the future film director and writer became fascinated with writing of Hohol and Shevchenko as well as painting.

A special place in the research belongs to the study of artistic talent of young Dovzhenko. This is mostly due to the fact that his family was artistic in nature. The father was an incom-

parable storyteller, and the mother was talented in reproducing ancient customs and rituals.

Back to his childhood, the boy with his friends, arranged a kind of "theater" in his parents' garden, where he was as a director, and his comrades were as "actors".

Dovzhenko's love of the artistic word, folk art had been strengthened and artistic abilities and preferences had been determined during his studying at Hlukhiv Teachers' Institute. He spent a lot of time for painting. His classmates and acquaintances were fond of his drawings-caricatures of friends and teachers already at that time. Friends by education had remembered Dovzhenko as sensitive friend, skillful caricaturist, fine reciter.

Oleksandr Dovzhenko's sosnitskyi period became an important stage in preparing him for his studies at the Hlukhiv Teacher's Institute, in determining further artistic priorities – as a cartoonist, writer, and even to some extent a cinematographer.

Key words: Dovzhenko, Sosnytsya, school, Hohol, Shevchenko, Ukrainian literature, amateur performances, drawings-caricatures, artist, theater.

*Новікова О. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького юридичного інституту*

ВСТАВНІ КОНСТРУКЦІЇ В ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СТРУКТУРНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. Щоб правильно передати інформацію про світ, бути адекватно сприйнятним і зрозумілим для інших, людина надає думкам певних словесних форм. Такими формами в мові загалом і мові права зокрема є різноманітні лінгвістичні засоби, поширеними серед яких є вставні конструкції.

Активізація вставних одиниць у сучасному українському юридичному мовленні є інноваційним явищем. Маючи різне екстралінгвістичне підґрунтя, вони виконують неоднорідні завдання, реалізують різні комунікативні настанови тощо.

Уживання вставних конструкцій у юридичному тексті є необхідним не лише для виразності повідомлення, а й для смислової цілісності, що забезпечується завдяки об'єднанню всіх частин тексту навколо однієї теми. За їхньою допомогою реалізуються такі категорії тексту, як зв'язність, модальність, послідовність і членування. Специфіка вибору вставних одиниць залежить від індивідуального стилю автора, його думки щодо тієї чи іншої проблеми, що зумовлює вибір мовних засобів для ведення дискусії або аргументації.

У статті простежено нові тенденції в комунікативно-прагматичній організації сучасного українського юридичного дискурсу, зумовлені вживанням різних типів вставних конструкцій, визначено їхні основні функції та стилістичні вияви в межах найуживаніших семантичних груп, установлено способи структурно-граматичного й функціонально-стилістичного урізноманітнення вставних слів, словосполучень і речень.

Аналізуючи фактичний матеріал щодо вживання вставних слів, словосполучень і речень у юридичному дискурсі, констатуємо, що вони набувають дедалі ширшого вжитку й стилістичної ваги, слугуючи засобом реалізації кількох комунікативно-прагматичних функцій: функції текстової зв'язності, акцентно-стверджувальної, акцентно-гіпотетичної та оцінної. Помітною є нова тенденція до переважного вживання власне українських, некалькованих із російської мови вставних слів, словосполучень і речень, які дедалі впевненіше витісняють з ужитку поширені донедавна вставні одиниці, що засвідчує українізацію наукового мовлення, його прагнення до оригінальної самобутності.

Ключові слова: вставні конструкції, функції, семантична група, стилістичний вияв, сучасний український юридичний дискурс.

Постановка проблеми. Щоб правильно передати інформацію про світ, бути адекватно сприйнятним і зрозумілим для інших, людина надає думкам певних словесних форм. Такими формами в мові загалом і мові права зокрема є різноманітні лінгвістичні засоби, поширеними серед яких є вставні конструкції – синтаксично ізольовані члени речення, уведені до

складу речення на семантико-комунікативному рівні з метою вираження ставлення мовця до повідомлюваного з погляду його ймовірності / неймовірності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо. За допомогою заздалегідь відомого змісту, вкладеного в їхню форму, вставні одиниці зумовлюють ставлення слухача або читача до почутого або побаченого. Зазначені конструкції тривалий час становлять предмет уваги лінгвістів, проте деякі аспекти цього мовного явища сьогодні ще потребують додаткового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці наявна доволі стала класифікація вставних конструкцій, які докладно проаналізовано в працях І. Вихованця [2], П. Дудика [10], А. Загнітка [5], Г. Козачук [6], Б. Кулика [7], А. Мамалиги [7], І. Слинька [12], С. Шевчук [13], К. Шульжук [14] та інших мовознавців. Однак недослідженими залишаються деякі проблеми структури й специфіки функціонування вставних конструкцій в українському юридичному дискурсі, репрезентованому працями українських учених.

Метою статті є аналіз структурних і функціональних особливостей вставних одиниць у юридичному дискурсі. Для досягнення мети необхідно вирішити такі **завдання:** з'ясувати структуру, семантику вставних одиниць, установити їхні функціонально-стилістичні особливості в юридичних текстах.

Виклад основного матеріалу. Одну й ту ж думку можна передати різними словами і способами, актуалізуючи ті вставні слова, словосполучення й речення, які автор виділяє як ключові. Водночас різні за формою висловлювання можуть передавати одну й ту ж думку, проте фрагмент пізнання слухач виводитиме все ж на основі ключових понять, які вкладені у вставні одиниці. Результативність розуміння залежить також від інтелектуальних можливостей і вмінь реципієнта, його навичок виділяти в тексті опорні лексеми, які є носіями основного змісту тексту. Якість сприйняття залежить також і від обізнаності реципієнта з тією проблемою, яка висвітлюється. Маючи різне екстралінгвістичне підґрунтя, вставні конструкції в юридичних текстах виконують неоднорідні завдання й реалізують різні комунікативні настанови.

1. Для успішного виконання завдань правником у процесі формування його мовленнєвої майстерності, творення правничого дискурсу одним із основних є вплив на аудиторію. З цією метою в юридичних текстах активно вживають вставні одиниці, що **виражають ступінь вірогідності повідомлюваного.** Найчастіше трапляються конструкції, що виражають так звану констатаційну модальність, на позначення впевненості щодо об'єктивності наведених фактів (передається словами на зразок *безперечно, безумовно, зрозуміло, певно, звичайно, справ-*

ді тощо), порівняйте: **Безперечно**, судовий процес є найбільш ефективним засобом захисту прав і свобод людини, що потребує чіткої деталізації пов'язаних із ним процедур, а також їх неухильного дотримання [3, с. 5]; **Звісно ж**, зазначена помилкова кваліфікація є вигідною для злочинців: у ч. 3 ст. 354 передбачено максимальне покарання до двох років позбавлення волі без додаткового покарання... [1, с. 55]; **Безумовно**, в умовах сьогодення питання віднесення дружби в соціальних мережах до однієї з підстав для виникнення конфлікту інтересів є надзвичайно цікавим та актуальним, але на різних етапах розвитку суспільства правильна відповідь на нього може бути діаметрально протилежною [1, с. 83]; **Справді**, український кримінальний процес став більш змагальним за сутністю, оскільки він ґрунтується на ліберальних положеннях Конституції України, міжнародно-правових стандартах, практиці Європейського суду з прав людини та сучасній доктрині [1, с. 104]; **Зрозуміло**, це не означає заперечення суттєвої новизни КПК України [1, с. 105]; Виконання цього наказу повинно бути узгоджено між зазначеними відомствами, а тому, **звичайно**, такі дії потребують координаційної діяльності прокурора, оскільки саме прокурор визначає обґрунтованість прийняття рішення як поза межами кримінальних процесуальних дій, так і здійснення організації розслідування факту виявлення ознак насильницької смерті громадян [1, с. 23].

Подеколи в юридичних текстах трапляються конструкції, що виражають гіпотетичну модальність, на позначення можливої об'єктивності наведених фактів (передається словами на зразок *очевидно, можливо, може, мабуть, здається* тощо), порівняйте: **Вочевидь**, суд не наважується самостійно вирішувати питання щодо інших осіб, які також одержують «хабара» за дії, що тягнуть правові наслідки (та осіб, які його надають) [2, с. 54]; Вони, **як правило**, не повинні будуватися з використанням відкритих переліків [1, с. 40]; **Мабуть**, правозастосовники, які припускаються такої помилки, не чітко розуміють поняття службової особи (незважаючи на те, що відповідні визначення містяться у ст. ст. 18 та 364 КК України, причому є доволі усталеними – за бажання в них можна добре розібратися) [2, с. 57]; **Очевидно**, що наведена структура монографії чітко відображає концепцію автора щодо вирішення проблеми, яка досліджується [1, с. 125]. Утім, такі конструкції не є дуже поширеними в юридичному дискурсі, адже роботу правника характеризують високими вимогами до точної відповідності прийнятих ним рішень чинному законодавству. Усі синтаксичні одиниці представленої семантичної групи реалізують прагматичну акцентно-стверджувальну функцію, яка дає змогу найбільш повно реалізувати комунікативні задуми правника – не лише подати інформацію, але й довести її істинність, вплинути на розум і почуття громадянина.

Під час опрацювання фактичного матеріалу було з'ясовано, що вставні конструкції на зразок *певна річ, правду кажучи, може, здається* в юридичних текстах не вживають, оскільки вони притаманні переважно розмовному стилю.

2. Другою за частотністю вживання в юридичному дискурсі й надзвичайно різноманітною щодо семантичного наповнення її компонентів є група вставних конструкцій, що вказує на зв'язок думок, послідовність викладу чи його завершення (передається словами на зразок *по-перше, по-друге, між іншим, до речі, втім, однак, отже, значить, словом, таким чином, виявляється, власне кажучи, зрештою*, тощо), порівняйте: **До речі**, поряд

із зобов'язанням Сторін Конвенції щодо загального підвищення обізнаності та навчання з питань, пов'язаних із запобіганням насильству і забезпеченням рівності (ст. ст. 13, 14 Конвенції), Рада Європи вказує на необхідність підготовки відповідних спеціалістів [2, с. 15]; **На думку Комісії**, співмешкання, **однак**, не є необхідною умовою для підтримання сімейних зв'язків, які повинні бути у межах поняття сімейного життя [2, с. 103]; **Отже**, слід визначити перспективи напрямки, які б сприяли імплементації положень Стамбульської конвенції та забезпеченню їх дієвості в Україні [2, с. 9]; **Між іншим**, наявна інформація про злочинність не забезпечує повноти інформації про потерпілих осіб, а також про відносини між правопорушником і потерпілим [2, с. 54]; **Як правило**, під штучним створенням доказів розуміють формування винним завідомо неправдивих фактичних даних щодо начебто вчиненого потерпілим злочину [2, с. 60]; **Ба більше**, усі норми КПК України повністю узгоджено з конституційними, запроваджено детальну правову регламентацію процедури здійснення суддею судово-контрольної функції, чітко визначено об'єкт і межі судового контролю в досудовому розслідуванні [1, с. 16]. За допомогою таких одиниць є можливість виразити підкреслену логічність, зв'язок між реченнями, частинами тексту, підкреслити найбільш значущі частини, підсумувати тощо.

Сьогодні особливо поширеними в цій семантичній групі постають «модальні елементи відприкметникового, відзайменникового та відчислівникового походження» [14, с. 167] на зразок *власне, втім (утім), головне, по-перше, по-друге*, порівняйте: **Утім**, у ст. 3501 ЦПК України чітко визначена підсудність справ про видачу і продовження обмежувального припису [1, с. 26]; **Разом із тим**, наявна інформація про злочинність не забезпечує повноти даних про потерпілих осіб, а також про відносини між правопорушником і потерпілим [1, с. 54]; **Крім того**, підлягає вирішенню проблема забезпечення повноти даних про потерпілих осіб, а також про відносини між правопорушником і потерпілим [1, с. 55]; **І головне**, Суд вперше визнав «нездатність держави адекватно реагувати на насильство за ознакою статі як порушення статті 14 Європейської конвенції з прав людини, тобто положення про недискримінацію» [2, с. 103]. Згадані вставні одиниці втрачають змістову самостійність, що зумовлено специфікою їхніх функцій – слугувати засобом зв'язку між синтаксичними конструкціями та оформлювати відношення між ними, тобто функціонально наближатися до сполучників.

Варто зауважити, що деякі вставні одиниці зазначеної семантичної групи останнім часом зазнають усе більшої актуалізації, а деякі – стають менш уживаними. Це демонструє пересічні можливості української мови до синонімізації її одиниць й українізацію юридичного дискурсу загалом. Наприклад, більш уживаною серед вставних компонентів є перша позиція й менше уживаною – друга (*утім/проте, зрештою/нарешті, словом/до речі, скажімо/зокрема*), порівняйте: **Зрештою**, переважання естрогену/окситоцину характерно для інтуїційних і емпатійних осіб – вдумливих, які володіють уявою і схильних довіряти оточенню [2, с. 73]; **Зокрема**, використано методи системно-логічного та порівняльного аналізу, які охоплюються діалектичною пізнавальною методологією [2, с. 53]; **Скажімо**, О. Шпак пропонував запровадити принцип зонального розподілу, який здійснює керівник органу прокуратури, кримінальних проваджень між прокурорами відповідної про-

куратури [1, с. 24]; *Словом, про потребу ратифікації свідчать і результати громадського моніторингу* [1, с. 10].

Вставні слова на зразок *по-перше, по-друге, по-третє* репрезентують одну з найголовніших ознак юридичного стилю – аргументованість. Водночас вони допомагають авторам розв'язувати прагматичні завдання: логізувати текст, надавати йому стрункості, оформлювати хід міркувань, акцентувати на найважливіших моментах повідомлюваної інформації тощо, порівняйте: *По-перше, застосування територіального принципу організації діяльності органів прокуратури України в частині нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування сьогодні неможливе з огляду на положення ст. 221 КПК України* [1, с. 25]; *По-друге, для підрозділів, що здійснюють нагляд за дотриманням законів під час досудового розслідування, враховуючи запроваджені реформи кримінального процесуального законодавства, застосування територіального принципу є неефективним через відсутність предметного розподілу кримінальних правопорушень (за категоріями правопорушень) між працівниками* [1, с. 26]; *По-третє, спостерігається нерівномірне навантаження на прокурорів прокуратур різних рівнів* [1, с. 26]; *По-четверте, дезорганізація правоохоронної системи позбавляє прокурора процесуальних та організаційних можливостей забезпечити належну організацію роботи та її якісні показники* [1, с. 26]. Згадані синтаксичні конструкції в юридичних текстах виражають не лише числову послідовність думок, а й ступінь їхньої важливості, певної значущості. Як зазначає В. Виноградов, такі компоненти «визначають не лише місце якогось пункту в низці перерахованих, але й містять його оцінку, його суб'єктивну кваліфікацію» [1, с. 135].

Також зазначимо, що всі вставні одиниці цієї семантичної групи слугують актуалізаторами прагматичної функції текстової зв'язності, спричиненої комунікативними потребами вказувати на хід думок автора, їхню послідовність, на взаємозалежність між сусідніми висловленнями, коментувати, доповнювати, узагальнювати сказане, виразнювати структурні, логіко-семантичні зв'язки між частинами висловлення відповідно до авторського задуму [4, с. 104].

3. Активними щодо функціонування в юридичному дискурсі є вставні одиниці, що **вказують на джерело повідомлення** (на зразок *за словами, на мою думку, на думку (чую?), як кажуть, мовляв, як свідчить, як повідомили* тощо). У зазначеній семантичній групі кількісно переважають конструкції на позначення джерела повідомлення з прийменником *на*, які вживають зазвичай або на початку, або всередині речення, порівняйте: *На нашу думку, у відкритих переліках між конкретизувальними та узагальнювальними термінами більш доречно вживати сполучники «або», «чи»* [1, с. 38]; *На думку законодавця, обмежувальні заходи, юридична природа яких наразі активно піддається науковому аналізу, є додатковим заходом, що сприятиме припиненню протиправної діяльності та відновленню порушених прав і свобод потерпілої особи* [1, с. 115]; *На думку В.М. Бевзенка та Р.С. Мельника, компетенція, крім прав та обов'язків суб'єкта публічної адміністрації, передбачає ще й його функції та відповідальність* [1, с. 8]; *Окрім того, стаття, на нашу думку, не повинна містити більше одного відкритого переліку* [1, с. 46]; *Таке розділення, на думку Ю.С. Адушкіна, зумовлюється залежно від типу колективу, до якого належить суб'єкт, в якій саме організації він працює та які функції виконує* [4, с. 58]. Такі сло-

восполучення не лише конденсують у собі зміст цілого речення, а мають ще й окремий додатковий зміст, який перебуває за межами змісту основного речення.

Різновидом вставних одиниць цієї семантичної групи, також послідовно вживаних у юридичному дискурсі, є конструкції, які мають форму підрядного речення зі сполучником *як*, порівняйте: *Як влучно зазначають О.М. Бандурка і М.М. Тищенко, дисциплінарне провадження можна визначити як сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини у зв'язку з правозастосовною діяльністю щодо розв'язання питання про дисциплінарну відповідальність...* [4, с. 53]; *Як зазначав В. Даневський, «... значна кількість закритих кримінальних проваджень є недоліком кримінального провадження, явищем, несприятливим для правосуддя»* [3, с. 89]; *Як наголошує О.Р. Ратінов, через наближення загрози покарання, зміну життєвих умов і процесуальної обстановки, накопичення викривальних доказів, посилення чи послаблення емоційних переживань, придбання знань і досвіду, якими людина раніше не володіла, зростання сторонніх впливів безперервно переосмислюються аргументи за та проти обраної позиції, змінюється також думка про те, які показання для неї краді [3, с. 91]; Як свідчить довідник Ради Європи, Стамбульська конвенція – революційний документ* [1, с. 10]; *Також, як слушно зауважив Н.М. Вапнярчук, дисциплінарну відповідальність слід розглядати у двох аспектах...* [4, с. 35]. Такі конструкції виконують у юридичних текстах функцію вставного повідомлення. Вона має перевагу з погляду впізнаваності вставного компонента, його мобільності: зміст вставного компонента може бути висловлений не лише в процесі основного повідомлення, а й мати випереджувальний характер [3, с. 9]. Зазначені конструкції є поширеними в юридичному дискурсі, оскільки «тягнуть» до його стандартів (точність, логічність, достовірність, зв'язаність тощо).

Помітно також, що у двоскладному реченні зі сполучником *як* поєднують здебільшого дієслова *повідомляти, пояснювати, наголошувати, зазначати, заявляти, запевняти, свідчити, засвідчувати* в різних видах-часових та особових формах, порівняйте: *Як зазначає Є. Блажівський, вагомими аспектами, що характеризують стан координаційної діяльності прокуратури у сфері протидії злочинності, є рівень організаційного забезпечення цього напрямку діяльності, наявність вивіреної стратегії та правильної тактики дій учасників координації...* [3, с. 22], а в односкладному – головний член, виражений предикативним прислівником *відомо* і дієслівною зв'язкою *стало* або нульовою формою дієслівної зв'язки *бути (стало відомо, відомо)*, які виступають здебільшого в обрамленні інших додатково-повідомлюваних компонентів, порівняйте: *Як відомо, «... велика кількість закритих кримінальних проваджень є недоліком кримінального провадження, явищем несприятливим для правосуддя»* [3, с. 89].

Значно рідше в юридичному дискурсі вживають вставні конструкції цієї семантичної групи з прийменником *за*: *За словами Х.П. Ярмакі, «функціонування сучасного суспільства неможливо уявити без державного управління, ефективність якого забезпечується різноманітними заходами...»* [4, с. 8]; *За нашим спостереженням, серед згаданих стадій факультативною є стадія перегляду прийнятого рішення, яку ще називають стадією оскарження прийнятого рішення, також у розрізі спеціальної дисциплінарної відповідальності*

факультативною може бути стадія службового розслідування [4, с. 73]. Такі вставні словосполучення, як і попередні вставні речення, правники використовують для доповнення інформації джерелом повідомлення, підвищення ступеня її вірогідності, що є досить важливим для юридичного дискурсу.

Під час аналізу зазначеної семантичної групи було виявлено, що в деяких текстах юридичного спрямування інколи трапляються вставні конструкції, які є поза нормою вживання, порівняйте: *Із викладеного вбачається, що, на думку законодавчого органу, зобов'язання захисту емблеми Червоного Хреста відповідно до Женевських конвенцій гарантувалися кримінальним правом* [4, с. 109]; *Але, як убачається з аналізу фактичних обставин справи, операція штучного переривання вагітності відбувалася з урахуванням усіх вимог, установлених законодавством України, щодо порядку проведення операції (процедури) штучного переривання небажаної вагітності* [4, с. 116]; *Підтвердженням природи дисциплінарного провадження як процесуально-правової категорії, на думку Ю.С. Адушкіна, є процесуальне оформлення та реалізація дисциплінарним провадженням дисциплінарної відповідальності* [4, с. 64].

Усі вставні конструкції, які вказують на джерело повідомлення, у сучасних українських юридичних текстах виконують прагматичну адресно-марковану функцію: дають змогу авторові, покликаючись на інше джерело, підвищувати рівень правдивості інформації, погоджувати власну думку з думкою компетентного джерела, знижувати категоричність висловлення, спонукати адресата до прийняття авторської позиції.

4. Вставні компоненти, що **виражають емоційний стан мовця, його почуття** (*на лихо, на горе, на жаль, на біду, на радість, як на гріх, на диво* тощо), є найменш уживаними в юридичних текстах, адже мова правника має покладатися на факти, а не на емоції. Проте подеколи можна простежити поодинокі випадки вживання таких словоформ із метою підсилення емоційного ставлення мовця до змісту висловленого, порівняйте: *Тому, на жаль, немає однозначного формулювання назви цього суб'єкта* [1, с. 53]; *На жаль, зазначена законодавча прогалина ускладнює здійснення ефективного та дієвого контролю відповідними суб'єктами, оскільки відсутність узгоджених норм не дає змоги в повному обсязі супроводжувати виконання припису суду щодо обмежувального заходу* [1, с. 112]; *Попередні законодавчі норми, що регулювали окремі заходи, спрямовані на захист осіб, які постраждали від домашнього насильства, на жаль, застосовувались недостатньою мірою, що, цілком зрозуміло, зводило нанівець їхній корисний потенціал* [3, с. 115]. Такі вставні конструкції є прагматично спрямованими, адже володіють потужною потенційною спроможністю відтворювати змістовно-концептуальну інформацію, що має на меті повідомити слухачеві індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, дати їм позитивну чи негативну оцінку, передати афективний стан суб'єкта, посилити загальний заряд емоцій, уже наявних у висловленні [9, с. 10].

5. Останні дві групи вставних конструкцій на позначення **характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення** (*так би мовити, інакше кажучи, власне кажучи, сказати по правді, правду кажучи* тощо) та такі, що **передають звернення до співрозмовника й уживаються з метою привернення уваги читача (слухача)** (*даруйте, вибачте, пам'ятаєте, відчуваєте, бачиш, чуєш, зверніть увагу* тощо),

не поширені в юридичному дискурсі, оскільки вони «тяжіють» до «простої» мови, порівняйте: *Інакше кажучи, адміністративні провадження, стадії адміністративного провадження становлять чітку, послідовну структуру, яка характеризує адміністративний процес як чітко визначену, послідовну, нормативно-закріплену систему дій* [4, с. 63].

Інколи з метою увиразнення модальної спрямованості, посилення стилістичної значущості в одному реченні паралельно використовують кілька вставних конструкцій, різних за семантикою, порівняйте: *На нашу думку, бланкетність як ознаку диспозицій військових злочинів слід розглядати у двох площинах: у широкому розумінні – тобто всі військові злочини порушують відповідні правила (порядок) проходження військової служби, а **отже**, будь-яка норма, що передбачена в розділі XIX КК України, повинна розглядатись під кутом порушення приписів, на яких ґрунтується військова служба, та у вузькому розумінні, коли для правильної кваліфікації військового злочину необхідно чітко встановити, який саме «пункт» відповідних правил (спеціальних приписів) порушив військовослужбовець, **що, у свою чергу, є константою в побудові об'єктивної сторони складу військового злочину*** [3, с. 82].

Висновки. Активне використання вставних конструкцій у юридичному дискурсі зумовлено комунікативними та стилістичними потребами його побудови. Комунікативно-прагматична природа вставних одиниць як невіддільних компонентів тексту активізує процес формування думки та сприяє реалізації задумів авторів-правників. Специфіка добору зазначених синтаксичних конструкцій залежить від індивідуального стилю автора, його думки щодо тієї чи іншої проблеми, що зумовлює вибір мовних засобів для аргументації. Проаналізувавши фактичний матеріал щодо вживання вставних слів, словосполучень і речень у юридичному дискурсі, зауважуємо, що вони набувають дедалі ширшого вжитку й стилістичної ваги, слугуючи засобом реалізації кількох комунікативно-прагматичних функцій: функції текстової зв'язності, акцентно-стверджувальної, акцентно-гіпотетичної, оцінної. Подальші дослідження передбачають більш детальне вивчення прагматичних аспектів вставлених одиниць у текстах юридичного спрямування.

Література:

1. Виноградов В. Русский язык : Грамматическое учение о слове. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 1972. 614 с.
2. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Галена Н. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Київ, 1990. 18 с.
4. Грицина В. Роль елементів інфраструктури речення в структурованні висловлень у публіцистичному тексті. *Південний архів (філологічні науки)* : зб. наук. пр. Херсон, 1999. Вип. 5–6. С. 98–104.
5. Загнітко А. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
6. Козачук Г. Українська мова : практикум : навч. посібник. 2-е вид., переробл. і допов. Київ : Вища школа, 2006. 414 с.
7. Кулик Б. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ : Радянська школа, 1961. 284 с.
8. Мамалига А. Рівні текстового виокремлення вставних і вставлених конструкцій (на матеріалі газет). *Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія : Журналістика*. Київ, 1997. Вип. 4. С. 239–248.

9. Оницько І. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2005. 20 с.
10. Дудик П., Прокопчук Л. Синтаксис сучасної української мови : підручник. Київ : Академія, 2010. 384 с.
11. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Плющ, С. Бевзенко, Н. Грипас та ін. ; за ред. М. Плющ. 7-е вид., стер. Київ : Вища школа, 2009. 430 с.
12. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
13. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник / С. Шевчук, О. Кабиш, І. Клименко. Київ : Алерта, 2011. 554 с.
14. Шульжук К. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 408 с.

Список використаних джерел:

1. Вісник Національної академії прокуратури України. 2018. № 4/2 (58). URL: http://www.visnyknapu.gov.ua/files/issues-2018/Visnyk-NAPU_4-2_2018.pdf.
2. Вісник Національної академії прокуратури України. 2018. № 1 (59). URL: http://www.visnyknapu.gov.ua/files/issues-2019/Visnyk-NAPU_1_2019.pdf.
3. Вісник Національної академії прокуратури України. 2018. № 1 (53). URL: <http://www.visnyknapu.gov.ua/arhiv-nomeriv/2018/01/>.
4. Медведенко Н. Правові та організаційні засади дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. URL: http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/Disertatsiya_Medvedenko_N.V..pdf.

Novikova O. Introductory constructions in legal discourse: structural and functional peculiarities

Summary. To correctly convey information about the world, to be adequately perceived and understood by others, a person gives thoughts certain verbal forms. Such forms in the language in general, and in the language of law in partic-

ular, are various linguistic means, among which are introductory constructions.

Activation of introductory units in modern Ukrainian legal speech is an innovative phenomenon. They have different extralinguistic nature and perform tasks that implement various communication patterns.

The use of introductory constructions in a legal text is necessary not only for the expressiveness of the message, but also for semantic integrity, which is ensured by combining all parts of the text around one topic. They help to realize such categories of the text as coherence, modality, consistency, and articulation. The specificity of the choice of introductory units depends on author's individual style, his thoughts about a particular problem, and predetermines the choice of linguistic means for conducting discussion or argumentation.

The article traces new trends in the communicative and pragmatic organization of modern Ukrainian legal discourse due to the use of various types of introductory constructions. Their main functions and stylistic manifestations within the most important semantic groups are identified; the ways of structural and grammatical, and functional and stylistic diversity of introductory words, word combinations and sentences are established.

Analyzing the actual material regarding the use of introductory words, phrases and sentences in legal discourse, we state that they acquire a wider use and stylistic weight, serve as a means of implementing several communicative and pragmatic functions: text and connectedness, accent and affirmative, accent and hypothetical, and appraisal functions. There is a noticeable tendency towards the predominant use of the Ukrainian proper introductory words, phrases and sentences, which are increasingly confidently squeezing out of use common early introductory units, which testifies to the Ukrainization of scientific speech.

Key words: introductory constructions, functions, semantic group, stylistic manifestation, legal discourse.

*Онисенко С. В.,**асистентка кафедри мовної підготовки**Навчально-наукового центру «Інститут біології та медицини»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ІРАНСЬКИХ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Анотація. У статті йдеться про небезпеку маркетизації та комерціалізації вищої освіти, описано негативні наслідки цих процесів, зокрема, у сфері надання освітніх послуг іноземним громадянам. Студенти-іноземці часто не володіють достатньою мотивованістю до навчання, що ускладнює роботу викладача й погіршує навчальні результати. У цьому зв'язку йдеться про важливість формування комунікативних навичок у студентів-іранців під час вивчення української мови як іноземної та про труднощі, які виникають у разі відсутності у студентів належної мотивованості до навчання. Проаналізовано дослідження, присвячені ролі об'єктивних і суб'єктивних мотивів у процесі й результатах навчання в закладах вищої освіти. Науковці пов'язують успішність засвоєння знань із наявністю у студентів високої мотивованості до навчання. Наведено практичні поради та приклади подання матеріалу, обрання навчальних тем, використання мультимедійних технологій, які добре зарекомендували себе в аудиторії студентів-іранців. Для формування комунікативної компетенції студентів важливо створювати на заняттях комунікативний контекст, заохочувати їх говорити, для цього варто відбирати ті матеріали й теми для обговорення, які здатні максимально зацікавити ту чи ту аудиторію. Досягненню позитивних навчальних результатів сприяє застосування ігрових форм подання матеріалу. Вихідці з Ірану нерідко демонструють природну змагальність, активну позицію, лідерські якості. У цьому зв'язку доречно додавати змагальний компонент в їхню діяльність на заняттях з української мови як іноземної, пропонувати роботу в парах чи у групах, під час якої студенти матимуть можливість позмагатися. Наголошено на важливості застосування різних форм навчального матеріалу, зокрема ігрових, для активізації навчальної діяльності та підвищення мотивованості іноземних студентів, які вивчають українську мову. Акцентовано увагу на тому, що серед ігрових вправ найдоцільніше використовувати найпростіші, не ускладнені правилами та обмеженнями форми, наприклад просте повторення сказаного партнером, короткі сценки-діалоги, вправи на швидкість виконання тощо. Один із компонентів успішного зацікавлення студентів-іноземців у вивченні української мови – це увага до психологічних і соціокультурних особливостей представників різних націй для кращого розуміння реципієнтів і пошуку ефективних шляхів комунікації.

Ключові слова: комунікативні навички, комунікативний підхід, мотивація, ігровий елемент, ігрові форми навчання.

Постановка проблеми. В умовах зростання попиту на українську вищу освіту, зокрема збільшення кількості квот на прийом іноземних громадян до закладів вищої освіти Украї-

ни, важливо надавати якісний освітній продукт, задовольняти потреби ринку, який швидко змінюється, і прагнути максимально відповідати критеріям європейської системи освіти. Водночас ці процеси можуть мати і негативний бік – надлишкову монетизацію освітнього процесу, наслідком чого часто стає дещо споживацьке ставлення студентів до навчання, коли складно очікувати щирої зацікавленості у знаннях, а натомість викладачеві доводиться працювати з немотивованими студентами й докладати всіх зусиль, щоб зацікавити й навчити. Це особливо складно у процесі вивчення української мови як іноземної. Отже, проблематика статті пов'язана зі способами й методами навчання, які повинні допомогти викладачеві української мови як іноземної максимально активізувати навчальну діяльність студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці не обійшли увагою проблему недостатньої мотивованості іноземних студентів. Т. Ільїна, А. Реан, В. Якуніна досліджують важливість студентської мотивації для навчальної діяльності. Н. Зінонос розглядає динаміку мотивації студентів-іноземців у контексті соціокультурної адаптації [1, с. 269–275]. Л. Даниленко пов'язує низьку мотивованість індійських студентів, які вивчають українську мову в Запорізькому державному медичному університеті, зі зросійщенням мовним середовищем міста. Авторка переконана, що ефективне вивчення української мови можливе лише в умовах взаємолінгвістичного проникнення, міжкультурної комунікації та взаємоповаги на рівні духовності [2, с. 17–19]. Т. Рудакова, досліджуючи проблему мовного бар'єра у процесі вивчення іноземної мови, стверджує: «Для того, щоб подолати мовний бар'єр, рекомендують виконати три умови: визнати його наявність і зрозуміти причини виникнення; мати сильну мотивацію для його подолання; умови чи ресурси для знищення цієї перепони» [3, с. 61–62]. Отже, без належної мотивації важко здолати мовний бар'єр, а без подолання мовного бар'єра неможливо комунікувати мовою, яка вивчається. У доступних літературних джерелах не досить уваги приділено особливостям роботи викладача української мови в аудиторії студентів-іноземців, які демонструють неналежну мотивацію до навчання.

Метою статті є пошук форм і методів подання навчального матеріалу, які дадуть змогу досягти максимальної ефективності під час вивчення української мови як іноземної в умовах недостатньої мотивованості студентів.

Найважливіша мета вивчення будь-якої мови – це, безумовно, комунікація. У цьому зв'язку комунікативний підхід – один із визначальних у процесі навчання іноземців української мови.

Для студентів-іноземців вивчення нерідної мови в межах комунікативного підходу передбачає формування навичок спілкування в побутових, а також професійно орієнтованих ситуаціях, вміння поставити запитання й відповісти на нього, здатність зорієнтуватися в темі розмови й підтримати її. З цього приводу робить слушне зауваження І. Дирда: «... комунікативний підхід спрямований саме на практику спілкування [4, с. 4]».

Особливості формування комунікативних навичок в іноземців пов'язані з труднощами засвоєння фонетичних правил української мови, складністю української граматики, невмінням іноземців зорієнтуватися у змішаному українсько-російському мовленнєвому середовищі тощо. Тому так важливо на заняттях з української мови як іноземної відпрацьовувати навички комунікації, практикувати моделі речень у різних розмовних ситуаціях, етикетні формули, загальні фрази, найпоширеніші запитання тощо. Ідеться насамперед про діалогові компетентність – «розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатися із запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати розповідь» [5, с. 173].

Водночас, коли у студентів (учнів) із різних причин відсутня чи недостатня мотивація до вивчення української мови, це негативно відображається на навчальній активності реципієнтів, на якості засвоєння ними знань і, відповідно, на формуванні здатності до комунікації. У таких обставинах важливо обирати ті навчальні методи й форми подання матеріалу, які здатні максимально активізувати увагу студентів. Тобто слід залучати теми й матеріали, які знаходять відгук в аудиторії, визначати, що саме цікаво тій чи тій групі слухачів (зрозуміло, не виходячи за межі навчальної програми). «Для формування комунікативної компетенції студентів з іноземної мови необхідно створювати комунікативні ситуації, оскільки вони допомагають наблизити процес навчання до природних умов спілкування, навчити спілкування в певних життєвих ситуаціях. Темі для створення таких ситуацій можуть бути різноманітними, хоча найефективніші будуть саме ті, що викликають зацікавленість у студентів» [6, с. 50].

Серед аудиторії молодого віку, зокрема, в роботі з іранцями, найкраще зарекомендували себе такі теми, як кіно (улюблені фільми, відомі сучасні актори, зірки телебачення), Інтернет (спілкування в соціальних мережах), музика, танці, розповіді про себе, щоденна побутова активність, подорожі.

Якщо говорити про форми подання матеріалу, що вивчається, то незмінний помічник під час роботи з мало зацікавленою аудиторією – це фото- і відеопрезентації. Вони виразно привертають увагу студентів, змушують концентрувати увагу на темі заняття. Наприклад, у контексті розмови про подорожі кожен активно ділиться досвідом відвідування різних країн. Тут у пригоді стануть зображення відомих міст, назви яких нескладно вгадати; зображення, які репрезентують різні країни світу, тощо. На таких заняттях добре засвоюються тематичні блоки: «Місто», «Об'єкти/локації в місті», «Напрямки руху», «Країни світу», запитання/відповіді на кшталт «Як називається Ваше місто? – Моє місто називається...», «Яка це країна?», «З якого Ви міста?» та інші.

В умовах роботи зі студентами з низькою мотивованістю одна з найефективніших форм вивчення й закріплення знань – ігрова. Вона допомагає активізувати аудиторію, дає змогу загострити увагу слухачів на предметі вивчення. Серед форм навчальної діяльності добре відомі тематичні, а також

рольові ігри. Проте варто враховувати, що вони передбачають наявність у студента певного лексичного і граматичного рівня. Натомість для початківців (рівні володіння мовою «Beginners» та «Elementary») доцільніше використовувати найпростіші форми комунікації: сценки-діалоги (знайомство, вітання/прощання, запрошення, висловлення вдячності), повторення сказаного партнером тощо. Це дає студентам упевненість у тому, що навіть із мінімальним лексичним запасом можливо комунікувати, що, своєю чергою, працює на зміцнення навчальної мотивації. Наприклад, під час вивчення мовленнєвих конструкцій у межах теми «Знайомство» варто підключити театральний елемент, запросити двох студентів зіграти сценку, в якій партнери знайомляться і запрошують один одного на побачення. Це знаходить незмінний відгук у молодій аудиторії, додає позитиву й дає змогу в невимушеній формі проговорити й закріпити типові речення, які запам'ятовуються тим краще, чим більше уваги студенти концентрують на тому, що відбувається у класі.

Якщо говорити про ігри, в аудиторії, яка демонструє незначну мотивованість і водночас низький рівень знань, потрібно насамперед удаватися до найелементарніших ігрових форм. Наприклад, під час вивчення теми «Частини тіла» доречно запропонувати студентам пограти в добре відому гру «Саймон каже...», пристосувавши її до навчальних потреб. Учасників розподіляють на пари, в якій партнери по черзі виконують такі дії: «Саймон каже: доторкнися до голови» (інший партнер має доторкнутися до своєї голови). «Саймон каже: доторкнися до носа» (інший партнер має доторкнутися до свого носа). «Доторкнися до вуха» (інший партнер не повинен торкатися свого вуха, бо не прозвучала ключова фраза «Саймон каже...»). У такий спосіб шляхом багаторазового повторення закріплюється лексика й одночасно реченнєві патерни: «особа (Саймон) каже», «доторкнися до (об'єкт)» і водночас ненав'язливо, в ігровій формі, в пам'яті реципієнтів відкладається граматична модель уживання іменників однини в родовому відмінку («голови», «носа», «вуха» тощо). Водночас парна форма навчальної діяльності забезпечує активну участь усіх присутніх, необхідність дивитися на партнера й виконувати певні рухи підключає психологічні механізми міжособистісної взаємодії, що, своєю чергою, активізує увагу й розумові ресурси всіх учасників гри.

Важливо не перевантажувати студентів великою кількістю правил чи обмежень, навпаки, запорука успіху – найпростіші ігрові вправи. Наприклад, робота зі студентами з Ірану показала, що представникам цієї нації здебільшого притаманні природна змагальність, активна лідерська позиція, гостре бажання перемогти. Це можна й варто використовувати в навчальних цілях, додаючи елемент змагальності у процес навчання. Один із найпростіших прийомів для вивчення чи закріплення певної теми – поділити студентську групу на дві-три команди (залежить від кількості студентів; найефективніше працюють групи не більше 5–6 осіб), дозволити командам обрати лідера, пояснити завдання: наприклад, кожна команда за певний період (найкраще – 1–2 хвилини) має згадати (а лідер – записати) максимальну кількість вивчених слів (використовувати нотатки, підручники, інші джерела заборонено). Так можна закріпити знання лексики на теми «Частини тіла», «Фрукти та овочі», «Транспорт» тощо. Перемагає команда з найдовшим списком записаних слів. Відповідно, аудиторія активізується, студенти з лідерськими якостями прагнуть перемогти й мають шанс продемонструвати свої знання, тоді як як особи іншого психологіч-

ного складу теж залучені у процес: якщо й не вигукують слова, то слухають (читають) їх і також мимоволі запам'ятовують.

Висновки. Отже, застосування різних форм навчальної діяльності, зокрема додавання ігрового, змагального компонента під час виконання студентами навіть найпростіших завдань і вправ, сприяє активізації навчальної діяльності й переводить пасивне сприйняття матеріалу, що вивчається, в активне. Легка ігрова форма навчання в аудиторії студентів-іноземців із низькою мотивованістю дає їм змогу повірити у свої сили, упевнитися в тому, що навіть із незначним рівнем знання мови вони можуть бути активними, яскравими, брати участь у колективній роботі, а це позитивно впливає на результати навчання.

Надалі для поліпшення навчальних результатів у роботі з іранцями варто глибше ознайомитися із психолого-культурологічними особливостями представників цієї національності, що дасть змогу підвищити результативність співпраці викладача української мови як іноземної зі студентами і загалом сприятиме зростанню якості вищої освіти в Україні.

Література:

1. Зінонос Н.О. Вплив мотивації на успішність і результати навчання іноземних студентів при вивченні природничо-математичних дисциплін. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. № 1 (50). С. 269–275.
2. Даниленко Л.В. Мотивація іноземних студентів до вивчення української мови в умовах зросійщеного мовного середовища (на прикладі груп індійських студентів англійської форми навчання). *Актуальні проблеми викладання української мови як іноземної*: мат.-літ. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Біла Церква, 19 квітня 2019 р. Біла Церква, 2019. С. 17–19.
3. Рудакова Т.М. Мовний бар'єр на заняттях з української мови як іноземної: причини виникнення та способи подолання. *Актуальні проблеми викладання української мови як іноземної*: мат.-літ. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Біла Церква, 19 квітня 2019 р. Біла Церква, 2019. С. 60–61.
4. Дирда І.А. Комунікативний підхід до навчання української мови як іноземної на основному етапі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2015. № 13. С. 433–436. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3006>.
5. Ренчка І.Є. Викладання української мови як іноземної: формування мовної і мовленнєвої компетентності. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 171–179.
6. Кемінь Г.М., Волошанська І.В. Формування у студентів вищих навчальних закладів комунікативної компетенції на заняттях англійської мови. *Молодь і ринок*. 2014. № 6 (113). С. 48–52.

Onysenko S. Particular qualities of formation of communicative competence among Iranian students at the lessons of Ukrainian as a foreign language

Summary. The article deals with the dangers of the marketing and commercialization of higher education and describes the negative consequences of these processes, in particular in the area of providing educational services to foreign citizens. Foreign students often do not have sufficient motivation to study, which complicates the work of the teacher and impairs learning outcomes. The article discusses the importance of the formation of communication skills among Iranian students in studying the Ukrainian language as a foreign language and the difficulties that arise when students do not have the proper motivation. The author analyzed the study of the role of motives in the process and learning outcomes in educational institutions. Scientists associate successful learning with students' high motivation to study. The author gives practical advice and examples of the presentation of the material, the choice of educational topics, the use of multimedia technologies, which are well established in the audience of Iranian students. In order to develop students' communicative competence, it is important to create a communicative context in the classroom, to encourage them to speak; for this purpose it is necessary to select those materials and topics for discussion which are capable to the maximum interest of this or that audience. The use of game forms of activity contributes to the achievement of positive learning outcomes, especially the addition of a competitive component to student activities. Iranians often show a natural competitiveness, an active position, leadership. In this connection, it is appropriate to add a competitive component to their activities at the lessons of Ukrainian as a foreign language, to offer work in pairs or in groups, during which students will be able to compete. The author emphasizes the importance of using various forms of presentation of educational materials, including gaming, to enhance educational activities and increase the motivation of foreign students studying the Ukrainian language. It is emphasized that among the game exercises it is most advisable to use the simplest, not complicated by the rules and restrictions of the form, for example, simple repetition of what a partner said, short sketches, dialogues, speed exercises, etc. One of the components of the successful interest of foreign students in studying the Ukrainian language is attention to the psychological and sociocultural characteristics of representatives of different nations for a better understanding of the recipients and the search for effective ways of communication.

Key words: communication skills, communicative approach, motivation, game element, game forms of training.

Приходько І. М.,

асистент кафедри англійської філології
та методики викладання англійської мовиМелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

СЕНСОНІМІЧНІ НАЗВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Інтерес мовознавців до лексики на позначення частин тіла, зокрема й сенсорної системи, останні кілька десяти років не послаблюється. Маємо завершені дослідження, присвячені питанням поділу соматичних найменувань на групи, проблемам визначення меж згаданої соматичної лексики, функціонуванню соматизмів у складі фразеологізмів; вивчається потенціал соматичних найменувань у процесах вторинної номінації; аналізується соматична лексика і в контексті лінгводидактики. Однак із-поміж великої кількості досліджень у цій царині дотепер немає студії, у якій би назви органів чуття людини і тварини простежувалися комплексно від праслов'янської доби до сьогодення. Це й зумовило актуальність статті. Попри розбіжності щодо виокремлення тих чи інших різновидів соматизмів, в усіх наявних сьогодні класифікаціях назв частин тіла людини і тварини в окрему підгрупу виносяться найменування органів чуття, що об'єднуються назвою *сенсонімічна лексика*, або *сенсоніми*, до яких входять найменування органів зору, назви органів слуху, назви органів нюху та органів смаку, назви органів дотику. Від праслов'янської доби до сьогодення найбільшою в кількісному плані є група сенсонімів на позначення органів зору та їхніх частин, дещо менше в усі періоди розвитку української мови фіксується назв органів слуху; число номенів на позначення органів нюху з часом збільшилося, однак підгрупа цих назв так і не стала кількісно помітною. Структура сенсонімічних найменувань із часом змінювалася. У праслов'янській мові натрапляємо головним чином на суфіксальні похідні (*duxadlo «ніс», *bēlōda «очі», *bēlōtʹ / *bēlōta «очний білок»), а надалі частина з них втратила мотиваційну співвіднесеність із давніми твірними (*zenica, *bělʹto, *zʹyukʹ). Нові слова – це головним чином суфіксальні (*вушко*, *вічко*, *кришталик*, *зрячок*) деривати. Рідше трапляються нульсуфіксальні (*закрут*) та композитні утворення (*нутровухо*, *середовухо*). З-поміж проаналізованих похідних натрапляємо також на словотвірні варіанти (*сітківка*, *сітчанка*). Базою для таких похідних служать переважно іменники та дієслова (*ніздра*, *вушишка*, *рийка* «п'ятачок у свині»).

Ключові слова: соматизм, сенсонімічна лексика, сенсонім, назви органів зору, назви органів слуху, назви органів нюху та органів смаку, назви органів дотику.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Соматична лексика останні кілька десятиліть є об'єктом пильної уваги науковців. Питання поділу соматичних найменувань на групи розглядалися і у складі великих лексикологічних праць [14; 1; 19; 17], і в суто теоретичних розвідках [23; 22]. На визначення меж згаданої семантичної групи натрапляємо передусім у підруничковій академічній літературі [16, с. 69; 28, с. 213; 27, с. 163; 20, с. 67], а також у лексикологічних та етнолінгвістичних розвідках [34, с. 173; 18, с. 155–160; 24, с. 6–11;

33, с. 10; 9, с. 20; 13, с. 300; 2, с. 12–25; 17 та інші]. За нашими даними, значна кількість дотичних до висвітлення соматичних найменувань лінгвістичних студій радянської та пострадянської доби присвячена фразеологізмам, до структури яких входять соматизми [6; 5; 12; 11 та інші]; потенціал соматичних назв як бази для вторинної номінації в українських говорах простежує Н. Дяченко [10]; як невіддільну частину лінгводидактичних студій соматичну лексику розглядають В. Чуднов [32], Н. Яніцька [35]; церковнослов'янські соматизми антропологічної сфери стали предметом наукових зацікавлень О. Старих [25]; у межах історико-дериватологічних студій соматична лексика ставала предметом уваги П. Білоусенка, В. Німчука [4, с. 130–131], О. Тилик [29, с. 58–72] та інших дослідників.

Зауважимо, що, попри розбіжності щодо виокремлення тих чи інших різновидів соматизмів, в усіх наявних сьогодні класифікаціях назв частин тіла в окрему підгрупу виносяться найменування органів чуття, що об'єднуються назвою *сенсонімічна лексика*, або *сенсоніми*. За О. Кочеваткіним, сенсонімічна лексика слугує для позначення органів чуття людського організму і включає в себе такі підгрупи: 1) назви органів зору; 2) назви органів слуху; 3) назви органів нюху та органів смаку; 4) назви органів дотику [14, с. 51]. Оскільки до соматизмів ми зараховуємо й назви частин тіла тварин, то й сенсонімічну лексику в статті розглядатимемо як таку, що охоплює найменування органів чуття людини і тварини.

Окремі одиниці соматичної лексики розглядової підгрупи не раз були об'єктом фразеологічних і діалектологічних славістичних студій [5; 6; 15; 36; 30; 31; 10 та інші], однак розвиткові сенсонімів в історії української мови дотепер увага не приділялася.

Мета статті – подати опис динаміки сенсонімічної лексики української мови від праслов'янської доби до сьогодення.

Виклад основного матеріалу.

Праслов'янська доба.

Назви органів зору були представлені в праслов'янській період кількома невеликими семантичними підгрупами. Прикметним є те, що частина з них має у своєму складі прикметникову основу **běl-*, а саме:

а) загальні найменування очей: *bēlōda (II 76) мн. «очі» від прикметника *bělʹ + давній суфікс *-odʹ-*; *gala / *galo (VI 90) «очі», щодо етимології думки науковців розходяться, і сьогодні маємо кілька версій, що конкурують між собою: 1) спорідненість із *golʹ (Ślawski I 253, Ф I 389); 2) спорідненість із д.-р.-укр. *жъльвь* (див. *zely див. 21, с. 163); 3) виведення прасл. *zely від *golʹ, що, у свою чергу, давніше мало придохивий *gʰ* [див. докладніше: ЭССЯ VI 90]; *oko (XXXII 41) «око».

б) назви очного білка: *bēlōtʹ / *bēlōta (ЭССЯ II 77) «очний білок» від дієслова *bēliti + *-otʹ-*. На думку дослідників, це

колишній дієприкметник, який мав такий вигляд до розширення його йотовим суфіксом (див. докладніше: Там само); **bělъka* (II 81) «білок, очі»; **bělъkъ* (82) «очний білок»;

в) лексеми на позначення більма: **bělíkъ* (II 66) «більмо» (< **bělъ*), **bělivo* (67) «більмо», **bělъto* (86) «більмо» від **běliti* + *-ъto*;

г) іменники на позначення світлочутливого елемента ока: **zenica* (ЕСУМ II 264) «отвір у райдужній оболонці ока, кризь який у нього проникає світлове проміння» та **zъrenica* (Skok III 656). На походження першого похідного є два погляди: П. Скок виводить його від паралельного утворення **zъrenica* від **zъrěti* «бачити» (Skok Там само), а укладачі «Етимологічного словника української мови» пов'язують його з дієсловом **zъjati* (**ze-*) «бути широко відкритим, виявляючи всю свою глибину» (див. ЕСУМ II 264). На нашу думку, коректнішим є витлумачення **zenica* саме від **zъjati*, яке в процесі деривації, очевидно, зазнало скорочення основи й перерозкладу: можливо, **zъ-j-a-nica* / **zъ-j-anica* > **zěn-ica*.

Назви органів слуху, нюху та смаку репрезентовані малою кількістю утворень і окремих груп не формують, а саме: **duxadlo* (ЕССЯ V 150) «ніс як орган нюху» від **duxati* «вдихати, нюхати» + *-(a)dlo* (Там само); етимологічно затемнене **nozdrі* (ЕССЯ XXVI 15) / **nozdr'a* (ЕСУМ IV 97) «ніздря» (огляд думок див. ЕССЯ XXVI 16-18) та похідне від нього суфіксальне **nozdrіna* (ЕССЯ XXVI 19) «ніздрі; не покритта шерстю частина носа коня»; **uxo* (ЕСУМ I 441) «вуху», пор. і.-є. **ōus-* / **aus* (перелік покликань на цю етимологію див.: Там само); **zъkъ* (ЕССЯ VI 74) від **zъ* «мова» з додаванням суфікса *-къ* (див. ЕСУМ VI 538).

Давня русько-українська мова.

Обстежений матеріал XI–XIII століть дає нам підстави говорити про досить незначну кількість найменувань органів чуття, які окремих груп не формували. Так, фіксуються відомі з попередніх періодів назви *oko* (1076 СДЯ VI 108) та двоїнна форма *очи* (XII 108), *nozdrъ* (XII V 93) «ніздря», *азыкъ* (до 1280 Ср III 1646) та *зъница* (XIII СДЯ III 437).

Відомий із праслов'янського періоду іменник *слъхъ* (XI Ср III 221), який у давніх слов'ян мав абстрактну семантику, набуває конкретного значення – «вуху». Якщо в мові давніх слов'ян він чітко співвідносився з дієсловом **sluti* «називатися, говоритися, поширюватися (про чутки)», до якого додавався суфікс *-x-* (пор. **smě-x-ъ*, **spě-x-ъ* «поспіх» – див. докладніше: ЕСУМ V 311), то в давньокіївську добу це утворення втратило мотиваційну співвіднесеність із дієсловом і стало сприйматись як непохідне.

Середньоукраїнська мова.

Проаналізовані пам'ятки засвідчують давні найменування органів зору, а саме: *воко* (XV ССУМ I 189) «око», *oko* (кін. XVII МагТимч II 38) «око» та *очи* (77); *зъница* (XVI СУМ 16 – п.п.17 XII 242), паралельно до цього з'являється нефіксований в джерелах XI–XIII століть праслов'янський дериват *зръница* (поч. XVII МагТимч I 340) «зіниця».

Поступове проникнення в тексти XIV – XVII століть народно-розмовних елементів зумовило появу дериватів з експресивною конотацією, а саме *зънка*, (XVI СУМ 16 – п.п.17 XII 242) «зіниця».

Назви органів слуху в джерелах розгляданого періоду репрезентовані давнім іменником *ухо* (XVIII ЛО 27), *вухо*, *вушко* (XVIII Тимч I 355) «вуху».

Органи смаку репрезентовані давнім утворенням *языкъ* (XV ССУМ II 578).

Нова українська мова.

Найбільша кількість сенсонімів представлена назвами органів зору. Окрім давнього іменника *oko* (1893 Ум-Сп I 147; Гр III 47 1918 ІвШум I 76; 1928 МРУС III 33; СУМ V 665), обстежені джерела фіксують його фонетичний варіант *віко* (1893 Ум-Сп I 138) та модифікат *вічко* (2005 СБГ 62). Ширшу палітру найменувань ока (очей) бачимо в діалектах і соціолектах, а саме: *балах* / *балух* (2 пол. XX Шило 25); *зреніє* (2005 Став 462) «око». Тільки форму множини мають суфіксальні утворення *лупаки* (1997 ГГ 116) від *лупати* (очима); *сліпакі* (174) від *сліпати* або *сліпий*.

Складники ока: *кришталік* (СУМ IV 355), *орбіта* (СУМ V 738) «кісткова порожнина в черепі, де розташоване очне яблуко»; *склера* (СУМ IX 281) «зовнішня білкова оболонка ока»; *зрячок* (1992 Чаб I 117) «зіниця», *зречко/зрічко/здрічко* (1997 ГГ 85); *райдужка* (2000 Нечай 171) «рухлива діафрагма ока»; *судиннівка* (2000 Нечай 259) «оболонка ока, що розміщена під склерою»; *сітківка* (СУМ IX 233) «внутрішня оболонка ока» та словотвірний варіант *сітчанка* (2000 Нечай 332); *сочевиця* (2000 Нечай 408) «частина ока, у вигляді сочевиці».

Найменування органів слуху репрезентовані вже відомим дериватом *вухо* (1898 Ум-Сп IV 169; Гр I 398; 1918 ІвШум II 494; СУМ I 789). Новотвори засвідчені в термінологічних словниках XX століття, а саме: *закрут* (1931 СБТ IV 23) «верхній і зовнішній край вушної раковини»; *нутроровухо* (2000 Нечай 395) «орган, що розташований у піраміді скроневої кістки»; *середовухо* (395) «барабанна порожнина»; *вушиска* (2 пол. XX Шило 88).

Назви органів нюху та їхніх складників представлені успадкованими *ніс* (1894 Ум-Сп II 201; 1918 ІвШум I 237; 1929 ПРУСП VIII 298; СУМ V 426) та *ніздря* (1992 Чаб II 368, 2000 Нечай 254). Діалектні словники фіксують запозичену лексему *шнабель* (1992 Чаб III 242) «ніс» (модифікація німецького *Schnobel* «дзьоб») та суфіксальний новотвір *рийка* (2005 СБГ 456) «п'ятчак у свині» (від *рити*). Експресивно забарвленими є жаргонні назви носа: *слива* (2005 Став 302) «ніс алкоголіка» (така назва зумовлена, вочевидь, особливостями забарвлення носа в пияка – сливового кольору); *хрюндель* (358) жартівл. «ніс», *шнобель* (379) «великий ніс»; *кушка*, *нюхало*, *храти*, *чобіток* (463); *дюндель*, *нюхальник*, *рубильник*, *шнобак* (472-473). Як бачимо, декотрі найменування носа мотивовані подібністю до того, що назване вивідним словом: *чобіток*, *рубильник*.

Найменування органів смаку представлені давнім іменником *язык* (СУМ XI 627). У жаргонному мовленні інша його назва – *смуга* – трапляється у складі фразеологізму: *зітна смуга* (2005 Став 304) «язык після перепою».

Проаналізований матеріал дає підстави для таких **висновків**.

1. Від праслов'янської доби до сьогодення найбільшою в кількісному плані є група сенсонімів на позначення органів зору та їхніх частин. Дещо менше в усі періоди розвитку української мови фіксується назв органів слуху. Число номенів на позначення органів нюху з часом збільшилося, однак підгрупа цих назв так і не стала кількісно помітною.

2. Структура сенсонімічних найменувань із часом змінювалася. У праслов'янській мові натрапляємо головним чином на суфіксальні похідні (**duxadlo* «ніс», *bělōda* «очі», *bělōtъ* /

*bēlota «очний білок»), то надалі частина з них втратила мотиваційну співвіднесеність із давніми твірними (*zēlisa, *bēlto, *ēzuck). Нові слова – це головним чином суфіксальні (*вущко*, *вічко*, *кристалик*, *зрячок*). Рідше трапляються нульсуфіксальні (*закрут*) та композитні утворення (*нутровухо*, *середовухо*). З-поміж проаналізованих похідних натрапляємо також на словотвірні варіанти (*сітківка*, *сітчанка*).

З. Базою для таких похідних служать переважно іменники та дієслова (*ніздря*, *вущиска*, *рийка*).

Література:

- Бердникова Т.А. Лексико-фразеологическое поле соматизмов : на материале архангельских говоров : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Москва, 2000. 380 с.
- Березович Е.Л., Седакова И.А. Славянские соматизмы «кожа» и «шкура» и их вторичные значения. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2012. Т. 71. № 6. С. 12–25.
- Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П.І. Білоусенко, О.І. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, Л.М. Стовбур. Запоріжжя ; Кривий Ріг, 2010. 480 с.
- Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс-ина). Запоріжжя–Ялта–Київ: ТОВ «ЛПРС» ЛТД, 2003. 252 с.
- Ђорђевић Т. Зле очи у веровању Јужних Словена. Београд, 1938. 349 с.
- Вайнтрауб Р.М. Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках. *Труды Самаркандского ун-та. Вопросы фразеологии*. 1975. Вып. 288. № 9. С. 162–170.
- Вайнтрауб Р.М. О соматической фразеологии в русском языке. *Лексические единицы русского языка и их изучение*. Ташкент, 1980. С. 51–55.
- Вакк Ф.О. Соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Таллинн, 1964. 29 с.
- Лексико-семантична система мови. *Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика* : підручник / А. К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ : Знання, 2010. 270 с. С. 18–23.
- Дяченко Н.М. Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 408 с.
- Занковец А.А. Влияние различных лингвистических факторов на фразеологическую активность соматизмов русского и белорусского языков. *Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 4 : Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. 2007. № 2. С. 70–75. URL: <http://elilib.bsu.by/handle/123456789/13616>
- Захаренко И.В. Ноги в соматическом коде культуры (на примере фразеологии). *Язык, сознание, коммуникация* : сб. статей / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва : МАКС Пресс, 2003. Вып. 25. 200 с. С. 86–96.
- Иванова Е.В. Лексикология и фразеология современного английского языка = Lexicology and Phraseology of Modern English : учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ ; Москва : Издательский центр «Академия», 2011. 352 с.
- Кочеваткин А.М. Соматическая лексика эрзянского языка : учеб. пособие. Саранск : Тιοграфия «Красный октябрь», 2001. 208 с.
- Куницкая Н.В. Соматические фразеологизмы в современном молдавском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Кишинев, 1985. 190 с.
- Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л.А. Булаховського. Т. 1. Київ : Радянська школа, 1951. 520 с.
- Персидская А.С. Соматическая лексика селькупского языка: структурно-семантический и лингвокультурологический анализ : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Томск, 2018. 243 с.
- Плунгян В.А. К описанию африканской «наивной картины мира». *Лексический анализ языка*. Москва : Наука, 1991. 204 с.
- Подгорная В.В. «Наивная анатомия» в английской языковой картине мира : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2016. 226 с.
- Лексикологія. *Сучасна українська мова* : підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О.Д. Пономарева. 3-є вид., перероб. Київ : Либідь, 2005. 488 с. С. 45–94.
- Потебня А. Заметки этимологические. *Русский филологический вѣстник*. 1880. Т. 3. №. 2. С. 161–196. URL: <https://www.prlib.ru/item/678526>.
- Приходько І.М. Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації. *Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. пр. Філологічні науки*. 2016. № 1. С. 203–206.
- Романюк В.М. Лінгвістична експлікація соматичної лексики. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. IV. С. 13–20.
- Русановська Т.В. Фреймова семантика та теорія лексико-семантичного поля у дослідженні сленгових вторинних номінацій соматизмів. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Вип. 81(4). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 169–173.
- Старых О.В. Соматизмы как особый класс слов в лексической системе церковнославянского языка. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета III. Серия "Филология"*. Вып. 2 (24). Москва : Изд-во ПСТГУ, 2011. С. 80–85.
- Степаненко О.К. Семантика і структура словотвірних гнізд із верхинним соматичним компонентом : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ : ДНУ ім. Олеса Гончара, 2010. 23 с.
- Сучасна українська літературна мова : підручник / ред. А.П. Грищенко ; 3-є вид., допов. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
- Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за ред. М.А. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1973. 438 с.
- Тилик О.Ф. Іменники зі значенням подібності: способи творення та сфери використання : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2006. 222 с.
- Тимченко І. В. Структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць с компонентами-соматизмами голова, око, вухо, ніс, язик : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 – «Язика народів СРСР (укр. яз.)». Харків, 1990. 16 с.
- Толстова О.Л. Лінгвокогнітивні особливості соматичних фразеологізмів іспанської мови : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Київ, 2007. 17 с.
- Чуднов В.В. Соматическая лексика в аспекте преподавания русского языка как иностранного : на материале тематической группы «Наименования внутренних органов человека» : дисс. ... канд. филол. наук : 13.00.02. Москва, 2007. 249 с.
- Чумичева Т.С. Фразеологизмы с компонентами-соматизмами в национальных вариантах английского языка (на материале британского и американского вариантов) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – «Германские языки». Нижний Новгород, 2010. 17 с.
- Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии. Москва : Учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1959. 246 с.
- Яніцька Н.Р. Соматична лексика як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2008. Вип. 3. С. 211–213.
- Krawczyk-Tyrpa A. Frazeologia somatyczna w gwarach polskich: związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987. 270 s.

Перелік умовних скорочень використаних джерел:

- ГГ** – Гуцульські говірки: Короткий словник / за ред. Я. Закревської. Львів, 1997. 232 с.
- Гр** – Словарь української мови / збір. ред. журн. «Киевская старина»; упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови / за ред. О.С. Мельничука : у 7 т. Т. 1–6. Київ : Наукова думка, 1982–2012.
- ІвШум** – Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. Київ : ТОВ «Видавництво «Обереги», 1918. 524 с.
- МРУС** – Кисільов В. Медичний українсько-російський словник. Київ : НАН України, 2008. Вип. III. 172 с.
- Нечай** – Нечай С. Російсько-український медичний словник з іншомовними назвами. Київ : УЛТК, Фонд ТТ, 2000. 432 с.
- ПРУСП** – Практичний російсько-український словник приказок / упор. Г. Млодзинський ; ред. М. Йогансен (відтворення видання 1929 року). Київ : НАН України, 2009. Вип. VIII. 108 с.
- Сабадош** – Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 408 с.
- СБГ** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
- СБТ** – Паночіні С. Словник біологічної термінології. Харків : Радянська школа, 1931. 89 с.
- СДЯ** – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2008. Т. 1–7.
- СУМ 16-п.п.17** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2006. Вип.1–13.
- СУМ** – Словник української мови. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
- Ум-Сп** – Словарь російсько-український / уклад. М. Уманець і А. Спілка. Львів : НАН України, 1893–1898. Т. I–IV.
- Чаб** – Чабаненко В. Словник говірок Нижньої Наддніпряни : у 4 т. Запоріжжя, 1992.
- Шило** – Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. 288 с.
- ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков: Прагматический лексический фонд / под ред. О. Трубочева. Вып. 1–33. Москва : Наука, 1974–2007.
- Skok** – Skok Petar. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Uredil i akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jónké. Т. 1–3. Zagreb, 1971–1973.
- Ср** – Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург, 1843–1912. Т. 1–3.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1977–1978.
- Тимч** – Историчний словник українського язика / за ред. С. Тимченка. Харків – Київ : ДВУ, 1930–1932. Т. 1. XXIV. 937 с.
- ЛО** – Ллкарства описана(нь)ніе, которимы бе(з) ме(ди)ка в дому вс#кь поратоватис# моглеть. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підгот до вид. В. Передрієнко ; АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1984. С. 17–91.
- Slawsky** – Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowian'skiego. *Słownik prasłowian'ski*. Wrocław. Warszawa ; Krakow ; Gdan'sk. Т. 1–3. 1974–1979.

Prykhodko I. Sensonymic names in the Ukrainian language

Summary. Linguists' interest in vocabulary which denotes the parts of the body, including the sensory system, has not decreased for the last several decades. There are completed studies on the division of somatic names into groups, the problems of determining the boundaries of the mentioned somatic vocabulary, the functioning of somatisms in the phraseology; the possibilities of somatic names in processes of secondary nomination is studied. Somatic vocabulary is analyzed in the context of linguodidactics. However, despite a large number of studies in this field, there is still no research where the names of humans' and animals' sense organs could be traced comprehensively from the Slavic era to the present days. This made the proposed article relevant. Despite the differences in distinguishing certain varieties of somatisms, all current classifications of the names of the parts of the human and animal body regard as a separate subgroup the names of sensory organs, which are called *sensonymic vocabulary*, or *sensonyms*, which include the names of the organs of vision, the names of the organs of hearing, the names of the organs of smell and taste, the names of the organs of touch. From the Slavic era to the present days, the largest in quantitative terms is a group of sensonyms to denote the organs of vision and their parts. The names of hearing organs are recorded less in all periods of the Ukrainian language development. The number of names for the sense of smell has increased over time, but the subgroup of these names has not become quantitatively noticeable. The structure of the sensonymic names has changed over time. In the Slavic language, we mainly refer to suffixal derivatives (**duxadlo* : “nose”, *bělōda* “eye”, *bělōtz* / **bělōta* “white of eye”). Later, some of them lost their motivational correlation with the old ones (**zenica*, **běl'mo*, **ęzykь*). The new words are mainly suffixal (*vushko*, *vichko*, *kryshhtalyk*, *zrachok*). Less common are those with null-suffix (*zakrut*) and composite formations (*nutrovukho*, *seredovukho*). Among the derivatives analyzed, we also find word-forming variants (*sitkivka*, *sitchanka*). The basis for such derivatives is mainly nouns and verbs (*nizdria*, *vushyska*, *ryika* “snout”).

Key words: somatism, sensonymic vocabulary, sensonym, names of the organs of vision, names of the organs of hearing, names of the organs of smell and organs of taste, names of the organs of touch.

Супрун В. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри журналістики

Донецького національного університету імені Василя Стуса

РОМАН «СТРАХ» ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ: ЛЮБОВ В ЕКСТРЕМУМІ ТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ

Анотація. У статті йдеться про ціннісну верифікацію жіночою прозою української діаспори концепту «любов», зокрема його художнє оприявлення в екзистенційно-трагедійній матриці роману «Страх» Олени Звичайної. Виявлено, що соціально-історичні фактори наклали на концепт «любов» відбиток тоталітарного фатуму, який певною мірою руйнує універсалізм його іманентної номінації й образної семантики, привносячи додаткові смислові відтінки: з одного боку, індивідуально-інтимізоване кохання набуває значення «буржуазного» атакізму і повинно поступитися підмінені ідеологічним символам суспільного значення, а з іншого – вприсутнюється перманентне відчуття фаталізації, детермінованої погранично-екстремальними умовами незахищеності від масового контролю тоталітарно-репресивним державним апаратом.

Через трагедію випробування екстремальними часом й умовами реалізується аксіологічний концепт «любов», головними образними репрезентантами якого є протагоністи роману. Психологічне напруження кохання одне до одного ускладнюється виявом трепетного почуття співпереживання за життя одне одного, адже екстремальні умови перебування в екзистенції тоталітаризму не сприяють вільному вияву любові, водночас стаючи каталізатором внутрішньої боротьби обох зі страхом за життя не лише своє, а передовсім коханої людини.

Внутрішній крик безпомічності й розпачу, що розриває душу головних героїв, на очах яких система нищить найдорожче, драматизує зображуване, синхронізуючи мотиви любові й жаскої історичної правди. Авторська суб'єктивність сприйняття дійсності поступається місцем документально-історичним посвідкам доби, утім, без надлишкової хронікальності, а лінійний тип нарації у формі я-оповідача максимально інтенсифікує довіру реципієнта.

Трагічний пафос, яким позначився концепт «любов» в екстремумі більшовицького тоталітаризму, не зводить на маргінес аксіологічної шкали жіночого світовідчуття. Навпаки, авторка художньо констатує лише фізичну смерть її носіїв, але віталізує ідею незнищенності справжньої любові, що виявляється сильнішою за тоталітарні лещата червоного режиму, даючи читачеві шанс оцінити вартість істинних почуттів з позиції екзистенційного досвіду очевидця.

Ключові слова: концепт «любов», жіноча проза, екзистенція, тоталітаризм.

Постановка проблеми. Початок і середина ХХ століття закарбувалися в історії доби й літератури (принаймні вільному її сегменті) як розгул тоталітарної системи союетського режиму, інспіруючи соціальний «ракурс під загальною назвою «буття української людини в умовах колоніальної агресії» [1, с. 64]. Проїшовши репресивне горнило, що неминуче вело до дефор-

маційних процесів зміни світогляду, українство активно шукало ті аксіологічні константи, які допомогли б вистояти в новій добі глобальної бездуховності, страху за життя, відчуття фатальної приреченості. Таким ціннісним бастионом, непідвладним нівеляції часу й соціополітичним катаклізмам, стає почуття любові, оприявлене в художньому дискурсі жіночої прози на рівні концепту з усіма його асоціативними компонентами та образно-синонімічними субстантивами. За словами Сергія Воркачова, «концепт любові, безсумнівно, належить до числа настільки високих духовних абстракцій... Він належить до числа базових <...> цінностей, <...> де виражені основні переконання, принципи й життєві цілі...» [4, с. 34]. Однак соціально-історичні фактори наклали на концепт «любов» свій відбиток екзистенційної трагедійності, що певною мірою руйнує універсалізм його іманентної номінації й образної семантики, привносячи додаткові смислові відтінки: з одного боку, індивідуально-інтимізоване кохання набуває значення «буржуазного» атакізму й повинно поступитися підмінені ідеологічним символам суспільного значення, а з іншого – вприсутнюється перманентне відчуття фаталізації, детермінованої погранично-екстремальними умовами незахищеності від масового контролю тоталітарно-репресивним державним апаратом.

Мета статті – з'ясувати іманентні вияви трагедійності концепту «любов» в умовах тоталітарної екзистенції союетської доби.

Виклад основного матеріалу. Реалізацію концепту «любов» в екстремумі тоталітарної епохи майстерно подає Олена Звичайна у двотомному романі «Страх». Увесь світ жорстокості й насилля системи пропускається в романі крізь призму людських дол, залишаючи невігійні рани в серці кожного, хто, як висловила сама Олена Звичайна, «мав «щастя» жити в той час під союетами» [5, с. 1].

Трагічну тональність концепту визначає передовсім досить чітка, як для художнього твору, часопросторова ідентифікація подієвого сценарію: УРСР, січень 1937 – весна 1939, – що надає романові ознак документальності, автентики зображення. Вірна правді життя «Олена Звичайна використовує свої письменницькі здібності, відтворюючи в мистецькій формі жах більшовицького режиму, якого вона була свідком і тягар якого на собі відчувала» [2, с. 4]. Атмосферу часу в романі добре передають описи постійних ідеологічно заангажованих заходів: зборів місцевому, на яких під збільшуваною лупою в гіпертрофовано-перекрученому світлі викриваються дрібні проступки трудящих; уроки-стосей з нагоди двадцятиліття приходу союетської влади; свято 8 березня, де віншуються заслуги Клари Цеткін і Надії Крупської; виклики до спецсектору без повернення на робоче місце; нічні арешти «ворогів народу» та безкінечні черги до тюрем.

Усе разом це працює на підтримання загальної психології страху (назва твору стає інтегральним компонентом його ідейно-тематичного осердя), інфернальним уособленням якого в романі стає начальником спецсектору Яків Брух. Письменниця свідомо робить досить місткий портретний опис цього персонажа, спеціально зупиняючись на одній художній деталі, до якої звертатиметься майже завжди під час його сюжетної з'яви: «неприродно великі, тісно посаджені, жовтої кости зуби. Ці зуби надавали йому подібності до якоїсь хижої тварини» [5, с. 1]. Така фізіологічно неестетична деталь, підкреслена по-кафківськи метафізичним порівнянням з образом дракона (див., наприклад, розділ «Щупальці дракона»), водночас стає символічною алегорією обличчя ворожого режиму. Фактично постать Якова Бруха ділить художній світ твору навпіл: повністю підконтрольне життя інженерно-технічного тресту та відносно особистий світ окремої людини, проте діапазон влади начальника спецсектору однаковою мірою впливає на обидва сегменти.

Саме в контурах позавиробничих особистісних стосунків через трагедію випробування екстремальними часом та умовами реалізується аксіологічний концепт «любов», головними образними репрезентантами якого є протагоністи роману – Марія Ромашко і Павло Мещерський. Працюючи в одній установі й по-своєму намагаючись звільнитися від постійного почуття страху, вони рідко бачаться. По суті, композиційний хронотоп першого тому – це кризовий, екстремальний спосіб виживання двох людей, між якими спалахує й поступово міцнішає почуття любові. Високий пафос стосунків між закоханими підкреслюється авторкою в мимовільних дотиках чи першому, сказати б, аристократичному поцілунку в руку, мистецьки описаному в стилі інтимної лірики Володимира Сосюри (див., скажімо, поезію «Простягни долоні...»): «Яка зворушливо маленька, ніжна, зовсім дитяча долонька! Цілую її, – оцю запахну долоньку, а сам чуїно прислухаюсь, чи не вихопить» [5, с. 115] чи трепетному звертанні на «Ви» навіть після освідчення в коханні.

Несподівана генеза любові персонажів імплемтується мисткинею ретроспекцією героїні в дитинство. Як зауважує Нонна Копистянська, «в ретроспекції відбувається суворіший відбір епізодів, ніж у хронологічно побудованому сюжетному часі, оскільки вона будується на законах пам'яті, яка вибірково і з різною інтенсивністю утримує минуле, а ретроспективні повтори, те, до чого знову й знову повертається пам'ять, набувають додаткового смислового й емоційного значення» [7, с. 164]. Тому особливістю ретроспекції є фільтрація лише тих аксіологічних констант, що є важливі в ціннісній картині світу автора чи персонажів.

Вихована в патріотичному дусі, героїня знайомиться із сора́тником батька в боротьбі за свободу України, старшим за неї на шістнадцять років студентом політехнічного інституту Павлом. Внутрішнє благородство і героїка хлопця, на які спеціально взурає увагу Марусі батько, стають точкою відліку в еволюції її почуттів: «... Ти був такий яскравий, такий чудовий і добрий до мене, що я присягнула сама собі, що вийду заміж тільки за тебе... Я по-дитячому, але всім єством любила тебе!» [6, с. 369–370]. Неосмислене наївне захоплення дівчини з часом переростає в сильне почуття, яке залишається внутрішньою константою навіть попри всі зовнішні катаклізми: перше одруження Павла (що, однак, не виявляє в молодого тоді героя прозорливості й тонкої душевної організації, здатної розпізнати

закохане серце Марії) й довга розлука з ним, туга головної героїні та намагання вийти заміж заради помсти коханому, проте найсильнішою екстремалією стає перевірка любові модусом страху перед усепроникаючою репресивною машиною, асоціативно репрезентованою мисткинею натуралістичним світом фауни: «... Величезний павук, зручно вмотивувавши у своїй мережаній домівці, висмоктавав життєдайний сік із тіла охопленої його цупкими щупальцями мухи...» [5, с. 54]. Алегоричний образ павука, що міцно схопив і вбиває жертву, стирає межу між алегоричним порівнянням і страшною реальністю, в якій повсякчас перебувають персонажі, даючи письменниці можливість об'єктивізувати зовнішнє середовище для актуалізації концепту «любов». Тому, понівечені втратами попередніх стосунків і життям, Павло й Маруся намагаються всіма силами приховати свої почуття від оточення, а особливо очей компартії та її вірних adeptів. Саме для цього авторка, дещо, можливо, навіть екстенсивно розтягуючи сюжетіку романної площини, детально відтворює зустрічі закоханих то на безлюдних вулицях передмістя, то в хаті Марусиної тітки. Психологічне напруження цих побачень виявляє трепетні почуття спільного співпереживання за життя одне одного й водночас стає каталізатором внутрішньої боротьби обох зі страхом: «... Ми з нею можемо й повинні перемогти в собі прокляті мікроби страху і жити» [5, с. 54].

Зовнішній світ, де немає прихистку й сховку, Павло робить спробу згармонізувати бодай внутрішнім спокоєм, безуспішно намагаючись придушити «слизаво-жовту лімфу» страху, як свого часу хотів зробити головний герой роману «Слово за тобою, Сталіне!» Володимира Винниченка Степан Іваненко. Міцний мікрокосм внутрішніх стосунків закоханих, вибудований на духовно-моральних основах й етиці взаємоповаги та любові, повсякчас намагаються зруйнувати здеморалізовані представники вірних служителів комуно-соціалізму, які синекдохально зведені в діапазон колоніально-тоталітарної системи. Основний принцип творення цих образів – прямо пропорційна відповідність зовнішніх характеристик внутрішнім якостям. Мисткиня моделює діалектичну єдність між ними, змальовуючи їх гротескно потворними з особливими шаржовими деталями. Але сатиричний пафос цих персонажів авторка подає лише в певному обсязі, щоб не звести твір у розряд комічного, натомість підкреслити його трагедійний характер, інспірований здеморалізованими перевертнями. Скажімо, образ секретарки, очільниці «жінорг» тресту Серафими Олександрівни Олена Звичайна портретує з фріковою зовнішністю: «Сухим, жадібним блиском світилися її водянисті очі в підковах особливо ретельно наведених брів. Хтиво похитуючи худорлявими стегнами, вона усміхалася до мене всім асортиментом передчасно-зіпсутих зубів і дещо стертою фарбою м'ясистих уст, які вона чомусь раз у раз жадібно облизувала» [5, с. 278]. Щоразу за з'яви Серафими мисткиня звертає увагу на багатомовну шаржову деталь «вульгарно нафарбованих уст» [5, с. 137], яка викликає в головного героя огиду.

Образом Серафими Олена Звичайна внаочнює нівеляційні зміни високого пафосу морально-етичної парадигматики аксіологічного потенціалу концепту «любов» на концептуальні семи фізіологічно-приземлених значень його репрезентації. Авторське порівняння «як у дикої самиці» [6, с. 230] виявляє тваринно-інстинктивну хіть жінки та зводить нанівець її зізнання в любові до Павла, хоч і вони не мали романтичного харак-

теру, на що вказують експресивні слова: *«Хочеш чи не хочеш, а будеш ти – мій!»* [6, с. 230], які атестують цинічність і передчуття тілесної насолоди. А епізод відвертого залицання жінки в порожній читальній залі бібліотеки як осередку духовності до одруженого тоді героя – це також свого роду акт духовного вандалізму, паплюження високопафосного трактування любовного почуття, антитеза, що руйнує сакральньо-аксіологічні основи концептуального поля кохання.

Емоційно-експресивні флюїди вульгаризованої пристрасті, які надсилає Серафима на адресу Павла, та згадка про п'ятдесят коханців, зарахованих у розряд трофеїв, викликають у героя фізіологічне обриднення й нудоту. Бажання Серафими заволодіти чоловіком будь-якою ціною натикається на рішучу відмову. Тому абсурдна для Павла пропозиція про періодичні зустрічі (*«Лий би ти хоч час від часу приходив до мене!»*) [6, с. 229] не просто є свідченням руйнування моралі нової реальності советської України, визначаючи характер стосунків у дегуманізованому суспільстві країни рад, але й виявляє опозицію протилежно оцінних кваліфікаторів концепту «любов» у несумісних значеннях високої ідеї та гедоністичної насолоди. Зіштовхуючи персонажів у різних життєвих обставинах, що зрештою динамізує сюжетіку, письменниця показує опірність справжніх почуттів екстремальним випробуванням посіпак червоного тоталітаризму.

Убивчою рукою системи в проєкції на долю закоханих Марусі й Павла стає його перша дружина, внутрішня потворність якої настільки велика, що героїня не заслуговує в авторки навіть імені. Анонімність, вочевидь, пов'язана не востаннє й з бажанням мисткині викреслити подібний типаж із соціального контексту багатостраждальної нації. Епізодичний характер її присутності в сюжетній канві роману не означає, однак, рудиментарності її значення – саме вона відіграє одну з ключових функцій у трагічній концептуалізації кохання персонажів у метагранічній екзистенції (термін Назіпа Хамітова) деструктивної епохи. Цинізм і жадоба грошей у неї такі великі, що навіть на народжену у зраді чоловікові дитину вона через суд домагається аліментів, які потім сама ж із легкістю витрачає на *«жіночі прикраси, косметику»* [5, с. 111].

Шкалу цінностей героїні передає й локальний простір її мешкання: *«Там – статуетки майже голих німф по кутках і широко розпростерта шкура білого ведмеда посередині. Там – елегантні привабливо заспокоїливі меблі рожевіють соромливо під еротичними картинками на стінах»* [6, с. 400]. Нонна Копистянська зауважує: *«... в художньому просторі, на відміну від життєвого, немає нічого випадкового, нічого зайвого, все так чи інакше характеризує авторську спрямованість»* [7, с. 342–343]. Інтер'єр розкриває внутрішні координати єства героїні, де розкіш на тлі загального зубожіння пересічних українців підкреслює байдужість до всіх навколо, а елементи декору виявляють закономірний причинно-наслідковий зв'язок аморальної поведінки. Жінка з легкістю міняє чоловіків: завдяки примітивно споживацьким інтересам знаходить щоразу нових об'єктів, на яких паразитує. Її образ вималований Оленою Звичайною за принципом парадоксу: живучи в егоїстичному світі задоволення лише особистих потреб, обмежених матеріальними цінностями, героїня задрить нематеріальній цінності щирого й безкомпромісного кохання Павла й Марусі, що зрештою штовхає її до написання доносу на колишнього чоловіка.

Фаталізуючу функцію в авторській інтерпретації концепту «любов» виконала постать Якова Бруха, яка поляризує художній простір роману на адептів інфернального світу та ідеального мікрокосму закоханих, що в міру можливостей і сил чинять опір пресингу системи. Видима (а часто й невидима) присутність Бруха в сюжетній канві твору відчувається повсякчас і стає рупором комуністичного тоталітаризму, який боявся щасливих людей (кохання ж бо сила, що здатна на подвиги), намагаючись повсякчас тримати українців у цілковитих страхах і покорі. Енергетичний вампіризм персонажа виявляється в намаганні насильницькими методами прилучитися до життєдайної сили любові, сприймаючи її не як духовний абсолют єднання двох людей, а у спотворених стереотипах більшовицької імперії. Показовою в цьому плані є неонаталістична деталь – харкотиння Бруха, яке він спльовує в будинку закоханих як символ осквернення простору любові. Водночас *«озерце рожево-сірого харкотиння»* [6, с. 13] (самоочевидним є сарказм мисткині, виявлений в демінутивному зіставленні глузливому «озерця» щодо всемогутності його «творця») стає психологічною деталлю, що замінює довгі характеристичні описи, стаючи маркером убогості внутрішнього світу персонажа, здатного на такі ниці й ганебні дії.

Сюрреалістичний образ очільника спецсектору як уособлення руйнівних сил тоталітарного режиму нищить затишну гармонію рукотворного дому-єдему молодого подружжя. Принципом контрастного зіставлення світлотіні (*«Сиджу й працюю, інколи у вікно поглядаю, а надворі – ясно й сонячно, неначе на провесні...»*) [6, с. 147] / *«І тому в нашій хаті стало вмиг так чорно, як у домовині, і я перестала бачити...»* [6, с. 148]), посиленого ритуальною атрибутикою, інкорпорованою у формі образного порівняння, авторка антиципаційно б'є у дзвін перестороги апокаліптичним «шлюсакордом»: майбутнього немає. Елементами химерної прози з метафоричною символікою темряви Олена Звичайна застерегла націю про поглинання чорними силами (подібний прийом використав свого часу Іван Нечуй-Левицький у романі «Хмари») в сюжетно-композиційній оформленості історії любові її репрезентантів Павла й Марусі.

Кульмінаційним моментом паплюження краси людських почуттів і кохання став епізод спроби Бруха звалтувати Марусю, яка не підкоряється ні його владно-партійним, ні егоцентричним наказам. Підтримана старою Йванихою, Маруся отримує перемогу у двобої з моральним дегенератом, що сприймається як перемога концепції вічного над убогим і тлінним. Так мисткиня втілює ідею суверенності кохання, нескореності духу та невгнутості моральних установ української жінки, яка й у буремні роки червоного терору сповідує біблійні заповіді вірності та любові.

Тепер передчуття фатуму стає наскрізним. Епізод невдалого звалтування запускає зворотний відлік життя закоханих, крах якого стає лише справою часу. Конденсатом передчуття арешту, очікування тортур, болю розлуки стає почуття страху за кохану людину: *«Любили Ви, як я любив? Тремтіли Ви щодня й щоночі за життя дружини так, як я тремтів? Щогодини й щохвилини жахались Ви перед евентуальною перспективою негайної втрати її?»* [6, с. 202]. Акторіальне монологічне одкровення протагоніста, рафіноване емоціями самої авторки, котра у 1937 році також пережила арешт і заслання в невідільні табори холодної Колими чоловіка, вводить концепт «любов» у зображально-виражальний контекст екстремної епохи, ого-

лює «ахіллесову п'яту» особистості, на яку масштабно тиснула тоталітарна система, збагачуючи непідробними аргументами мозаїку страшної доби. Риторичні запитання, однак, не свідчать про відчай героя, навпаки – він прагне усіма силами знайти вихід, порятунок коханої, якій загрожує небезпека.

Екстремум смертельної небезпеки інспірує зміну поняттєвої парадигми концепту «любов» із філософської площини онтологічного розуміння любові як «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі» [3, с. 631] в етико-психологічний модус її збереження від руйнівних сил люциферичного хаосу, здатного спотворити межі людської екзистенції. Внутрішня опозиційність системі й ситуація безвиході детермінують мотив відчуження титульних героїв від світу, екзистенційної самотності, втечі від реальності у внутрішній мікрокосм як альтернативу реальності («*Ми мовчки обідали, мовчки годували тваринок...*» [6, с. 368]) або в деяких випадках алюзію прозоріння й виходу із глухого кута безнадії, примарність якого письменниця виражає через параболічну експресію виразу очей: вища точка оптимізму («*відблиском життя, що з'явився в її милих сірих оченятах*» [6, с. 367]) пропускається крізь призму протверезілої свідомості («*очі її вмиль погасли й знову залякли*» [6, с. 368]). Проте відчуження персонажів не абсолютне: силове поле любові інспірує ситуацію повної довіри лише один одному, а трагічний конфлікт нищення системою людських доль увиразнюється асоціативно-метафоричною ретроспекцією Марусі про загризену оскраженілою собакою родину диких їжаків, яких вона доглядала в сімейному садку. Цим драматичним епізодом мисткиня алегорично й красномовно водночас узагальнила відсутність будь-яких бар'єрів на шляху нищення перевертнями режиму споконвічних аксіологічних домінант українства, чим укотре довела антитетичність протилежно конститутованих щодо екстремуму тоталітарної доби ціннісних концептів «любов» і «родина».

Динаміка руху сюжету до кульмінаційної точки досягається письменницею введенням в образний ареал твору символічного апофеозу любові двох закоханих – ще ненародженого, але вже названого сина Андрійка. Ієрофанічне осяяння вагітності жінки приносить радість і водночас емоційно паралізує персонажів, адже посилює почуття переживання уже не тільки один за одного, але й за ненароджене дитя: «*Бо не ми з нашими вкрай виснаженими нервами керували тепер життям, а Божа воля, що спинилася над нашим родинним човником у вигляді манесенької, для ока ще непомітної зірки*» [6, с. 245]. Нумінозність з'яви нового персонажа, переведеної авторкою в площину метафоричного існування у вигляді зірки, алюзійно кореспондує уяву реципієнта в сакральну матрицю біблійних поневір'янь родини Йосипа і Марії та трепетного оберігання ними нового життя. Мисткиня доповнює смисловий код концепту «любов» енергетично й емоційно потужною семою батьківської любові, що стає додатковим психологізованим штрихом підтекстового кордоцентризму стосунків люблячої пари.

Тепер індивідуальна доля закоханої пари виходить за межі особистого досвіду, максимально впливаючись у загальноісторичний контекст уже не з дистанції очевидців, а безпосередніх учасників – об'єктів масового терору. Епізод арешту вагітної Марусі визначає траєкторію катастрофізму, сигніфіковану психологізованою деталлю гарячих сліз героїні, яка дає «можливість зазирнути в одну з найбільших таємниць людської психіки» [8, с. 131]. Це не просто сльози болю, страху чи розпачу,

це сльози упокореності долі, якими письменниця досить майстерно, уникаючи багатомовності фальшивого мелодраматизму, маркує усвідомлювану героїнею помсту системи за хвилини любові й щастя. Дисбаланс насильно насаджуваних цінностей, за які не варто віддавати молоде життя, зметафоризовано авторкою образом вогню, «*що спалює в одну мить усе: надії, любов і щастя, всі реїтки сил, здоров'я і майбутнє!*» [6, с. 380], а масштабність загальнонаціональної трагедії вимірюється в «*тисячних чергах під в'язницею*» [6, с. 381].

Фрустраційний стан втрати сенсу життя головним героєм Олена Звичайна передає через фантомну тишу колись спокійної господи («*тьмава тиша світанку передсмертною тугою огорнула мене*» [6, с. 380]), яка водночас виконує функцію сюжетної ретардації перед трагічною розв'язкою. Розлучення з коханою стирає у свідомості протагоніста часові межі між реальністю і фрагментарними випаданнями з неї, а темпоритм сприйняття дійсності підпорядковано в'язничному графіку можливості передати вузлик чистої білизни для Марусі.

Семантика надривної туги надає смисловій реструктуризації концепту «любов» виразної трагедійної конотації. Душевного болю героєві завдають навіть дорогі для нього речі його дружини, оптика драматичного зміщення яких здійснюється авторкою засобами персоніфікації: «*... У заглибинах її (сукні. – В.С.) тьмавих фалд разом із запахом Марусиного тіла боязко ховається нездійснена мрія про перемогу над драконом і про наше щастя*» [6, с. 385]. Концепція прощання з коханою програмує саморух героя до власної загибелі. Усвідомлення того, що він не може змінити соціальні умови й хід історії, вирвати кохану зі смертельних обіймів кривавого режиму, штовхають Павла до останньої відчайдушно й нерівноправної боротьби з ним. Кінцеві епізоди стеження Павла за Брухом як уособленням сил зла посилюють відчуття невідворотності фатального двобою.

Проте мисткиня не залишає читача в потенційно відкритій у дійсність ситуації невизначеності сюжету: усі крапки над «і» ставить епілог, який логічно автентизував і завершив життєву лінію персонажів уже в позасюжетній конструкції. Задля збереження правди життя подальшу історію доль головних героїв читач дізнається з діалогу виконавців волі партії Серафими й першої дружини Павла, саркастично номінованих авторкою енантіосемічним словосполученням із синтагматикою благородства – «дві дами». Під час огидної своїм примітивізмом, обездуховленістю й гедоністичними деталями бесіди стає відомо, що за побиття Бруха Павла було заарештовано, а через донос однієї з «дам» згодом розстріляно. До останнього дня на волі Павло опікувався ув'язненою дружиною й, наперед знаючи свій життєвий хрест, заповідав надалі це робити найнятому адвокатуві.

Умінням мужньо зносити випробування долі охарактеризовано останні згадки в романній площині про Марусю. На щастя, авторка позбавляє реципієнта деталізованих описів тюремних знущань над героїнею (натомість не побачені особисто тортури над Марусею засмучують здеморалізованих співбесідниць), серед яких було й гвалтування вагітної жінки. Не розкрито й подальшої долі героїні, але символіка чорної хустки, яку вона накидає на плечі в момент арешту, як своєрідного тавра смерті, дає підтекстову відповідь і на це запитання.

Висновки. Отже, попри трагічний пафос, яким позначився концепт «любов» в екстремумі більшовицького тоталітаризму, Олена Звичайна не зводить його на маргінес аксіологічної шкали жіночого світовідчуття. Навпаки, авторка художньо кон-

статусе лише фізичну смерть її носіїв, але віталізує ідею знищенності справжньої любові, що виявляється сильнішою за тоталітарні лещата червоного режиму, даючи читачеві шанс оцінити вартість істинних почуттів із позиції екзистенційного досвіду очевидця.

Література:

1. Бондаренко Ю. Національна парадигма українського екзистенціалізму. *Слово і час*. 2003. № 6. С. 64–69.
2. Вашенко Г. Оповідання О. Звичайної. *Свобода: український щоденник*. 1954. 22 жовтня (п'ятниця). Ч. 24. С. 4.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Воркачев С. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) : монографія. Волгоград : Перемена, 2003. 164 с.
5. Звичайна О. Страх. Т. 1. Лондон : Українська видавнича спілка, 1957. 360 с.
6. Звичайна О. Страх. Т. 2. Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. 420 с.
7. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
8. Фашенко В. У глибинах людського буття: літературознавчі студії. Одеса : Маяк, 2005. 640 с.

Suprun V. The novel “Fear” of Olena Zvychnayna: love in the extreme of the totalitarian age

Summary. The article deals with the value verification of the prose of the Ukrainian diaspora by the Ukrainian diaspora concept of “love”, in particular its artistic embodiment in the existential matrix of the novel “Fear” by Olena Zvychnayna. It is revealed that socio-historical factors have imposed on the concept of “love” its imprint of totalitarian fatum, which to some extent destroys the universalism of its immanent nomi-

nation and figurative semantics, bringing additional semantic nuances: on the one hand, individually-intimate love attains importance which should give way to the replaced ideological symbols of public importance, and on the other – embodies a permanent sense of fatum, determined by border-extreme conditions of insecurity from mass counter totalitarian repressive state apparatus.

Through the tragedy of the ordeal of extreme times and conditions, the axiological concept of “love” is realized, the main figurative representations of which are the protagonists of the novel. The psychological tension of love for one another is compounded by the manifestation of a trembling sense of mutual empathy for each other’s lives, because the extreme conditions of being in the existence of totalitarianism do not contribute to the free expression of love, while at the same time becoming a catalyst for the internal struggle of both for fear of one’s own self and of one’s own.

An internal cry of helplessness and despair that tears the soul of the protagonists, whose eyes are most costly to destroy, dramatizes the depicted, synchronizing the motives of love and the fierce historical truth. At the same time, the author’s subjective perception of reality gives way to documentary and historical evidence of the day, but without excessive chronicity, and the linear type of narrative in the form of an i-narrator maximizes the trust of the recipient.

The tragic pathos, which is reflected in the concept of “love” in the extremum of bolshevik totalitarianism, the author does not reduce it to the margins of the axiological scale of women’s worldview. On the contrary, the author artificially states only the physical death of her bearers, but produces the idea of eternity of true love, which is stronger than the totalitarian vice of the red regime, giving the reader a chance to appreciate the value of true feelings from the standpoint of the existential experience of the eyewitness.

Key words: concept of “love”, women’s prose, existence, totalitarianism.

Суховій Л. А.,
студентка 4 курсу філологічного факультету
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Шарова Т. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української і зарубіжної літератури
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Шаров С. В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «УКРАЇНА В ОГНІ»: БАЧИТИ, ЧУТИ, ВІДЧУВАТИ

Анотація. У статті представлено особливості твору О. Довженка «Україна в огні»; акцентовано на тому, що творчість письменника є багатогранною. Твір О. Довженка «Україна в огні» творився під гул війни, у світлі пожеж та на руїнах визволених українських сіл. У статті наголошується на тому, що він охоплює найтяжчий, найтрагічніший період Великої Вітчизняної війни, зокрема її початок, чорні дні окупації, відступ.

Слід акцентувати увагу на тому, що О. Довженко не відвертається від трагічного, а кожний факт страждання народу показував на сторінках твору, оскільки він хотів донести до нащадків нелюдські тортури, яких зазнали наші люди під час війни. У статті представлено поетикальні особливості, зокрема вказано на жанр, ідею, тему та систему образів твору. За допомогою схемографіки представлено художні елементи та прийоми, які використовував автор у творі.

У статті представлено інформацію про те, що кіноповість починається у спокійному тоні. Важко уявити, що далі будуть розгортатися події життя і смерті під час війни. Під час читання твору відчуються прийоми контрасту. Такі прийоми допомагають авторові розкрити суть свого твору та надати йому більшої реалістичності. У творі автор використовує глибокий ідейний філософський підтекст про наявність війни та сімейного добробуту головних персонажів.

Дослідники наголошують на тому, що О. Довженку вдалося відтворити тогочасні події повною мірою. Грізні воєнні дні, батальні сцени та жага до перемоги лягли в основу його твору, на сторінках якого він використав інтуїцію та показав тонке відчуття міри.

У висновках вказано на те, що кіноповість О. Довженка «Україна в огні» вважається високопатріотичним твором, який можна перечитувати неодноразово. Щоразу різноманітні ситуації читач може сприймати по-різному. Грізні воєнні події, кривава помста, жакливе життя – усе це реалії тогочасної дійсності, які О. Довженко зумів майстерно передати підрастаючому поколінню.

Ключові слова: кіноповість, війна, життя і смерть, письменник, творча манера, ідилія, авторська позиція.

Постановка проблеми. Українська література ХХ ст. сьогодні відома значною кількістю письменників. Однак до плеяди тих, кого можна перечитувати неодноразово, належать не всі. Творчість О. Довженка є багатогранною та креативною. Реалістичність письма, яка лягла в основу його творів, дала йому змогу увійти в серце читача назавжди. О. Довженко сьогодні відомий як письменник, художник, кінорежисер, кінодраматург. У художніх творах письменник відтворював правду життя, додатково використовуючи різноманітні прийоми та елементи поетикального характеру. В історію світової літератури він увійшов як класик світового кінематографа (рис. 1.).

Рис. 1. Талант О. Довженка

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість О. Довженка досліджували такі критики та літературознавці: О. Гончар, О. Бабишкін, І. Дзюба, В. Дончик, С. Жила, І. Захарчук, В. Ігнат, С. Коба, І. Корнієнко, Р. Корогодський, Ю. Кочерган, Н. Логвіненко, І. Місюра, Н. Науменко, Л. Новиченко, С. Пультер, В. Святовець, Н. Тимків, Г. Ткаченко, Н. Троша, В. Фашенко, В. Хархун, Т. Чумак, С. Шмулик. Зазначені критики досліджували такі аспекти творчості О. Довженка:

- літературну спадщину як вияв національної ідентичності (Н. Троша);
- трагічні події війни у творах письменника (Г. Ткаченко);
- авторську позицію в літературознавчих працях (Н. Тимків);
- духовні орієнтири творчості (Т. Чумак);
- форми деталізації у творах митця (В. Святовець);
- події Другої світової війни у художніх творах письменника (І. Місюра);
- літературний портрет письменника (С. Коба, С. Жила, І. Дзюба, О. Гончар);
- драматургію, художні особливості художніх творів письменника (Н. Троша);
- щоденникові записи кіндраматурга (І. Захарчук);
- громадянські уроки О. Довженка (В. Дончик);
- художню модель війни в текстах митця слова (В. Хархун).

Метою статті є аналіз кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» та виявлення елементів трагізму у творі.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що О. Довженко не лише чув про війну, він був на фронті і відчував на собі весь біль за рідну країну. З різноманітних джерел читачі можуть ознайомитись із його літературною діяльністю [2]. Однак не слід забувати про те, що не знав О. Довженко спокою та перепочинку в дні війни. Він працював, як справжній воїн, він дихав зневагою до ворога, жадою помсти і мріяв про визволену землю. Він брався за все, що лише могло сприяти перемозі: статті, новели, відозви, памфлети, кінохроніка [10, с. 240]. З-під пера письменника вийшло багато цікавих творів, серед яких можна виділити такі: «Земля», «Мати», «Поема про море», «Ніч перед боєм», «Зачарована Десна», «Воля до життя» та інші (рис. 2.)

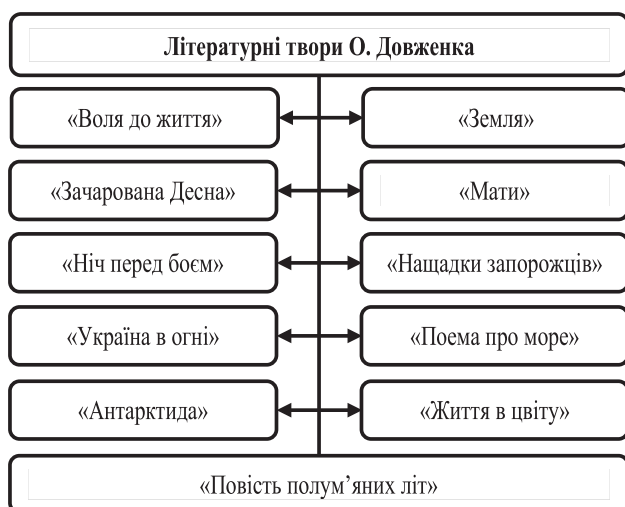

Рис. 2. Художні твори О. Довженка

Наприклад, кіноповість О. Довженка «Україна в огні» творилася під гул війни, у світлі пожеж та на руїнах визволених українських сіл. Вона охоплює найтяжчий, найтрагічніший період Великої Вітчизняної війни, зокрема її початок, чорні дні окупації, відступ. Слід акцентувати увагу на тому, що О. Довженко не відвертається від трагічного [4, с. 48]. Навпаки, кожний факт страждання народу відбивався в серці письменника: він хотів донести до наступних поколінь нелюдські тортури, яких зазнали наші люди під ярмом фашизму [8]. Читаючи твір, досить швидко можна виокремити поетикальні особливості кіноповісті, оскільки автор сам визначає жанр твору, в тему закладає трагізм українського народу, а в ідейному звучанні бринить утвердження сили духу українського народу (рис. 3.).

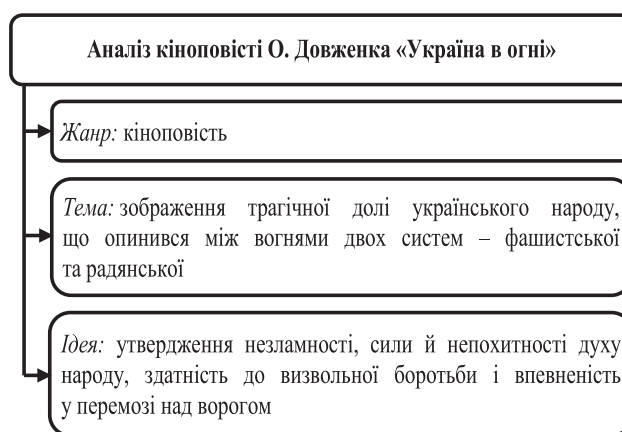

Рис. 3. Поетика твору О. Довженка «Україна в огні»

Композиційно кіноповість «Україна в огні» ділиться на три частини:

- 1) відступ наших військ;
- 2) дні окупації і партизанських дій народу;
- 3) переможний наступ.

В основу сюжету кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» покладена історія про долю родини Лавріна Запорожця. Цілком закономірним є вибір місця дії. Це українське село, яке має назву Тополівка. Окрім родини Запорожців, читач може познайомитись із такими героями:

- Купріян Хуторний із родиною;
- Василь Кравчина;
- Мина Товченко;
- зрадник Заброда;
- німецький полковник фон Крауз.

Слід акцентувати увагу на тому, що всі персонажі твору глибоко індивідуалізовані і є типовими представниками певного класу, соціальної групи тощо (рис. 4.).

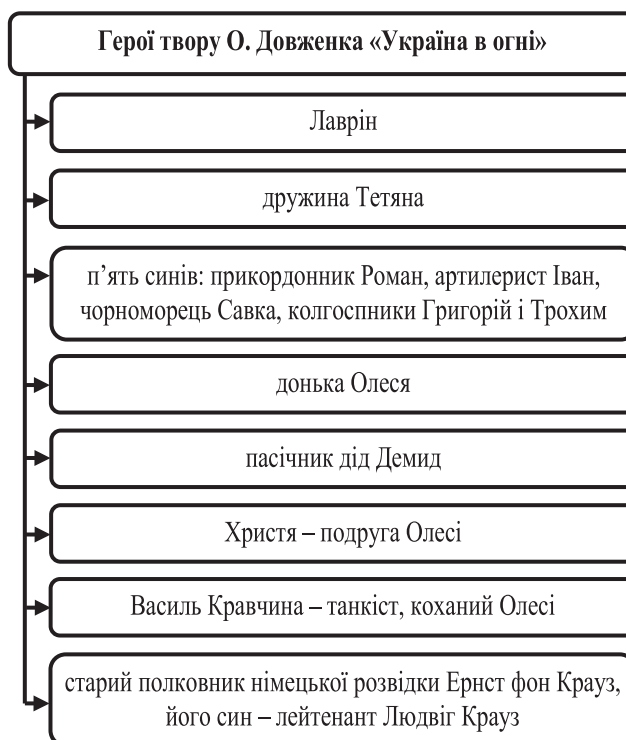

Рис. 4. Система образів твору О. Довженка «Україна в огні»

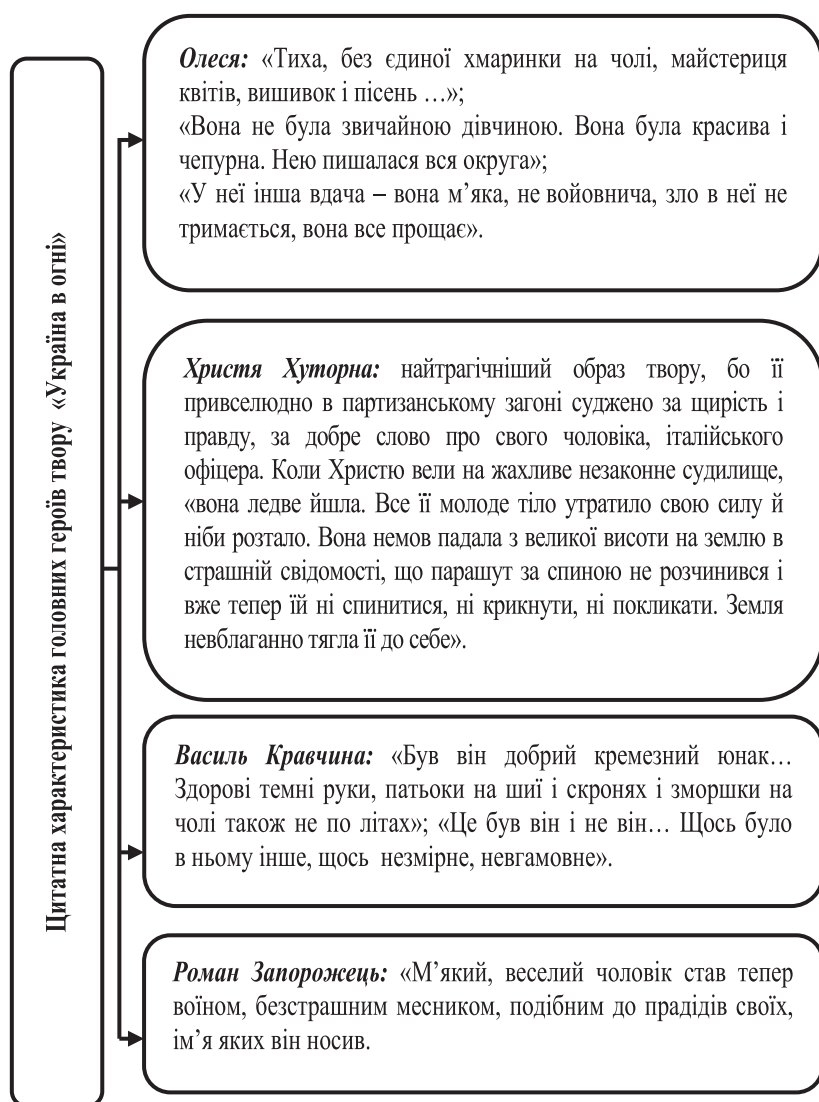

Рис. 5. Цитатна характеристика образів твору О. Довженка «Україна в огні»

Своїх героїв письменник обирає із життя. У творі навіть село Тополівка виглядає трагічним. Насправді ж, за історичними фактами, село із такою ж назвою дійсно було спустошене під час війни. Це можна пояснити тим, що автор писав те, що бачив на власні очі, відтворював те, що відбувалося поруч, і не міг усунути трагізм життєвої долі українця [3, с. 12].

Слід акцентувати увагу на тому, що кіноповість починається у спокійному тоні. Читач навіть не може уявити, що далі будуть розгортатися події життя і смерті під час війни. Тут можемо відчувати прийоми контрасту, які допомагають письменнику розкрити суть свого твору та надати йому більшої реалістичності [5, с. 45]. На початку твору автором використано глибокий ідейний філософський підтекст: у країні – війна, а поряд із такими трагічними подіями автором показано ідилію української родини, їхнє щастя та сімейний добробут.

«Зворушена до краю своїм оцим дорогим святом, піснями і всіма плодами свого простого робочого життя, добра і щедра мати, взявши чарчину, що легенько тремтіла в її маленькій сухій руці, подивилася на своїх дітей:

– Спасибі вам, діточки, що побачили вас укупі хоч раз за стільки літ. Все ніколи та ніколи, широкий світ настав. Пошли ж вам, боже, щасливу долю та сили в руки, щоб виповнити свій долг перед миром, щоб возвеличити трудами красну землю нашу українську, аби цвіла вона багатствами і згодою, а вам, мої діточки, і тобі, доню, і вам, синочки... Синочки мої, сини! Діточки мої! А боже мій, боже мій, боже мій! Ой, прощайте, прощайте, діти мої...» [1].

У кіноповісті можна відчувати наявність паралелізмів, за допомогою яких автор надає масштабності подіям та повною мірою відтворює різноманітні події тогочасся [6, с. 54]. Страшні картини війни автор іноді так майстерно подає, що читачеві не треба нічого домислювати. За допомогою декількох слів О. Довженко відтворює картини воєнних часів, страшні тогочасні проблеми, які відчували літні люди, солдати, діти. Наприклад, у кіноповісті О. Довженко так показує трагічність і біду українського народу: «Ой діточки ж мої, діточки, – жалібно голосила понад шляхом розлука» [1]. Тут читачі не прогнозують свою творчу уяву лише на образ матері чи жінки, які є у творі. Тут цілісно зринає образ усіх матерів, які не хочуть відпускати на війну своїх дітей або довгими роками не можуть дочекатися свого чоловіка з фронту.

Кіноповість О. Довженка «Україна в огні» можна вважати проблемною, гостроконфліктною. Таких елементів автор досягає завдяки чіткій окресленості героїв. Головний герой твердо усвідомлює той факт, що незалежно від труднощів треба йти до перемоги, прагнути кращого життя, не здаватися у складні часи, не дозволяти ворогу нівечити майбутнє української нації (рис. 5).

В образах жінок і чоловіків письменник закладає надію на краще майбутнє, оскільки він підводить до думки про те, що всі вони втілюють найкращі риси українця, який є патріотом своєї держави [9, с. 51]. Реалістичність і правдоподібність закладається в образи кожного персонажа не лише у творах О. Довженка, а й І. Маслова, В. Бондаря, Ю. Шаповала [7, с. 239].

Більшість дослідників акцентує увагу на тому, що Довженкові вдалося відтворити тогочасні події повною мірою. Це можна пояснити тим, що сам письменник тоді формувався як особистість. Кожен день він переживав разом з усіма солдатами про подальше життя в Україні. Грізні воєнні дні, батальні сцени та жага до перемоги на все життя закарбувалися в пам'яті письменника.

Висновки. Майстерність О. Довженка на сторінках кіноповісті «Україна в огні» виявилася в тому, що автор використав інтуїцію та тонке відчуття міри. Письменник правильно розставляв пріоритети та робив акценти. З філософського кута зору він переосмислював боротьбу українського народу з ворогом, закликав до перемоги та закладав ідею невмирущості українського народу. Епічний розріз воєнних подій представ-

лений автором за допомогою батальних сцен: стійкість ворога, напруга під час двобою, постійні битви.

Кіноповість О. Довженка «Україна в огні» вважається високопатріотичним твором, який можна перерахувати неодноразово. Щоразу різноманітні ситуації читач може сприймати по-різному. Грізні воєнні події, кривава помста, жакливе життя – усе це реалії тогочасної дійсності, які О. Довженко зумів майстерно передати наступним поколінням. Безсмертний подвиг, біль, туга за щастям, а також гнів до ворога письменник правдиво переніс на папір. Пишучи твір у суворих умовах, письменник довів, що кіноповість «Україна в огні» – кращий твір у його творчій спадщині, оскільки О. Довженко ставив за мету писати правду та відтворити життя українського народу в тяжкий період його становлення.

Література:

1. Довженко О. Україна в огні: текст. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=876>.
2. Лайфхаки з української літератури. Олександр Довженко. URL: <https://edera.gitbook.io/lit-lifehacks/rozdil-12/dovzhenko>.
3. Максимчук-Макаренко С. Типологія жіночих образів у літературній спадщині Олександра Довженка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – «Українська література». Київ. 2017. 21 с.
4. Тимків Н. Підтекст як авторська позиція через сторінки кіноповісті «Україна в огні» О. Довженка. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 6. С. 47–51.
5. Троша Н. Концепт історії через призму літературної творчості О. Довженка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. 2014. Вип. 8 (2). С. 45–48.
6. Троша Н. Дискурс української історії в щоденникових записках Олександра Довженка. *Філологічні науки*. 2013. № 14. С. 53–59.
7. Шарова Т. Реалістичне відтворення життєвої правди у творах І. Маслова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : зб. наук. пр. / укл.: І. Ковальчук, Л. Коцюк, С. Новоселецька. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2015. Вип. 59. С. 239–241.
8. Шарова Т., Шаров С., Солоненко А. Видатні особистості української словесності. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. 254 с.
9. Щур О. Жінка і війна в кіноповісті Олександра Довженка «Україна в огні» Магістеріум. Вип. 61. *Літературознавчі студії*. 2015. С. 50–54.
10. Sharova T., Posadna T. Самобутність та оригінальність української прози 20–30-х років XX ст. *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Philology Series*. 2018. Т. 2. № 69. С. 239–242.

Suhovij L., Sharova T., Sharov S. Features of movies O. Dovzhenko “Ukraine in Fire”: watch, running, removing

Summary. The article features the work of O. Dovzhenko “Ukraine in Fire”; is accentuated on the fact that the writer’s work is multifaceted. The work of O. Dovzhenko “Ukraine in Fire” was created under the rumble of war, in the light of fires and in the ruins of the liberated Ukrainian villages. The article emphasizes that it covers the most difficult, most tragic period of the Great Patriotic War, in particular its beginning, black days of occupation, retreat. It should be emphasized that O. Dovzhenko does not turn away from the tragic in O. Dovzhenko showed the fact of the suffering of the people on the pages of the work, because he wanted to convey to the descendants the inhuman torture experienced by our people during the war. The article presents poetic peculiarities, in particular the genre, idea, theme and system of images of a work. With the help of the graphic chart, art decors and techniques used by the author in the work are presented.

The article presents information that the cinematic story begins in a calm tone. It is hard to imagine that the events of life and death will continue to unfold during the war. While reading the work, there are techniques of contrast. Such techniques help the author to reveal the essence of his work and give it more realism. In his work, the author uses a deep ideological philosophical subtext about the existence of the war and the family welfare of the main characters.

Researchers emphasize that O. Dovzhenko managed to recreate the events of the time to the fullest. Fighting war days, battle scenes and the thirst for victory at all formed the basis of his work, on the pages of which he used intuition and showed a subtle sense of measure.

The conclusions indicate that the film “Ukraine in Fire” by O. Dovzhenko is considered a highly patriotic product, which can be re-read several times. Each time, a variety of situations the reader can perceive in different ways. Terrible war events, bloody revenge, terrible life are all realities of the contemporary reality that O. Dovzhenko managed to convey skillfully to the younger generation.

Key words: cinematic story, war, life and death, writer, creative style, idyll, author’s position.

Тищенко З. Р.,
аспірантка кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ОБРАЗ УКРАЇНИ ЯК ВИРАЗНИК ОСНОВНИХ СВІТОГЛЯДНИХ ПРИНЦИПІВ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА

Анотація. Статтю присвячено дослідженню семантичних особливостей символом, що яскраво представляють образ України як репрезентанта загальних світоглядних принципів поета-дисидента Тараса Мельничука. Лінгво-поетичне студіювання засвідчило, що найширше бачення України як цілісної універсальної системи образів у поетичному доробку вихідця з Українських Карпат утворюють саме зорові образи на позначення етноландшафту. Художні образи-домінанти світобачення поета позначені лексемами *гори, Карпати, сад, син, хліб, бджола, калина, вишня* тощо. Лексичні одиниці, потрапляючи в систему координат Мельничукових цінностей, розширюють семантику і наповнюють тканину твору оригінальними асоціаціями й символами, відтак стають основою його ідіостилію.

Т. Мельничук, звертаючись до пантеону язичницьких, дохристиянських образів, проєктує їхню надприродну силу на ліричного героя, який у генетичному кодї запрограмований на подолання зла.

Парадигму *Україна-мати* оригінально представлено лексемою *син*, зокрема через біблійний образ блудного сина. Автор чітко усвідомлює власне походження, нерозривність із героїчною історією предків.

Маркерами віталістичного бачення світу митця стає образ бджоли як символ працелюбності, персоніфікований образ сонця, сакралізований образ *хати*, що є універсальною пам'яттю роду, символ *хліба* насущного – найвище духовне спасіння українця.

Оригінальним явищем індивідуальної мовотворчості поета є своєрідне групування засобів художньої виразності на різних рівнях: як на лексичному, так і на синтаксичному, що створює несподіваний експресивний ефект зображуваного. Автор як виходець із Гуцульщини широко послуговується самобутніми оказіоналізмами, що своєю генезою сягають християнської традиції, лексемами з релігійною конотацією, які у світовідчутті поета вибудовують образ *України-релігії*.

Мовне мислення митця формується через простір екзистенційних шукань: людина – суспільство – Україна, де серцевиною стає віра в українську державність, що і є стрижнем віталістичного світогляду поета-дисидента.

Ключові слова: світогляд, дисидент, мовна картина світу, ідіостиль, художній образ, символ, екзистенційність, вітальність.

Постановка проблеми. Невід'ємними репрезентантами ідіостилію в сучасному мовознавстві є поняття «світобачення письменника», «мовна особистість». У такому пошуковому руслі завжди цікавим лишається своєрідне мислення, оригінальний світогляд поетів, які були штучно вилучені з літературного процесу наприкінці 1960-х – початку 1980-х рр., тобто шістдесятників. Підносячи свободу до культу, вони, без перебільшення, «заклали генетичний код сучасної

України» [7, с. 65]. Творче покоління 60-х років ХХ століття спроєктувало енергію на утвердження не лише власного творчого потенціалу, а й загальнонаціонального.

До генерації майстрів художнього слова, які представляли дисидентський рух в Україні, належить косівський поет Тарас Мельничук. Активні популяризатори творчості Т. Мельничука, науковці-земляки Карп'юк В. та Лаюк М. уважають його одним «із найоригінальніших, найгеніальніших, найтрагічніших митців II половини ХХ ст.», одним із перших, «хто під час радянських репресій 70-х був ув'язнений «за вірші»» [9], а саме за поетичну збірку «Чага», у якій убачалася антирадянська агітація, пропаганда національної ідеї, що «належала до табуйованих» [2, с. 12]. У неволі для митця єдиною формою самовираження стала поезія.

Дослідження системи художніх образів поетичної мовотворчості Т. Мельничука є перспективною з огляду на своєрідність світоглядних доміант митця, особливостей його індивідуально-авторської стилістичної манери, яку, зокрема, розкривають символами на позначення образу Батьківщини. Літературознавець Зелененька І. відзначає, що «Україна – найбільш експресивний, найбільш системомісткий образ у творчості поета» [5, с. 12].

Аналіз досліджень і публікацій. У сфері мельничукознавства мають місце ґрунтовні літературознавчі студії, у яких досліджено своєрідність художнього мислення (С. Кут), образну систему та метафоричність поезії (І. Зелененька), тему історичного минулого України, вияв внутрішньої волі (О. Слоньовська), художні концепти (М. Лаюк).

Серед літературознавчих розвідок також є праці, де творчість Т. Мельничука проаналізована в контексті української лірики рубежу ХХ – ХХІ століть, зокрема еволюція жанрів та визначення світоглядно-естетичних паралелей у контексті шістдесятництва (О. Шаф), української поезії 1960–1990-х років, зокрема модерні стильові течії: Київська школа поетів та її оточення (Т. Пастух).

Увагою мовознавців у поетичних текстах Т. Мельничука стали такі явища, як функціонування епітетних словообразів, архетипних символів (Ю. Зуєнко), текстотвірні функції гуцульських діалектизмів (Л. Пена), структурно-семантичні особливості оказіональних суфіксальних іменників-дериватів (К. Дюкар). Творчість Т. Мельничука вивчалася в контексті дослідження стильової палітри сучасної поезії, зокрема: семантико-стилістичні доміанти поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття (Р. Ріжко), особливості творення комічного в українській поезії другої половини ХХ століття (О. Шумейко), конфесійна лексика у творчості репресованих українських поетів 60–80-их років ХХ століття (Ю. Брайло).

Актуальність роботи зумовлена малодослідженістю саме ученими-лінгвістами образної системи мовосвіту Т. Мельничука, яка через оригінальність і самобутність є надзвичайно цікавим явищем сучасної лінгвопоетики.

Мета пропонованої статті – окреслити художні образи-домінанти творчого доробку як основу світоглядних пріоритетів художнього мислення Тараса Мельничука. Об'єктом дослідження стали поезії, що увійшли до тритомного видання творів поета.

Виклад основного матеріалу. Аналіз поетичного словника Т. Мельничука дає підстави стверджувати, що домінантним у його мовотворчості є образ України, який «вростає» в архетип Великої матері. Системотворчий образ-символ слід проаналізувати в трьох інваріантах: етноландшафтному, етносоціальному та інтрасоматичному (емоційно-психологічні стани) [5, с. 12].

На мовній свідомості Т. Мельничука як уродженця Гуцульщини позначився синтез національного відчуття з ментальним баченням України, цілісну універсальну систему образів якої утворюють саме зорові образи. Предметом нашого лінгвопоетичного дослідження стали словообрази *гори, Карпати, сад, син, бджола, хліб, вишня, калина, вишня*, які представляють образ України.

У поетичному доробку Т. Мельничука образ України як Батьківщини виражений через образи України-матері, України-віри, України-народу (борця і трудівника), України-коханой, що створює антропоцентричну образну парадигму.

Через образність ороніму **Карпати** Т. Мельничук ототожнює образ **України-матері** з біблійним образом батька із притчі про блудного сина в контексті: «*Я горнуся до Карпат немов до печі / але піч не гріє – плаче в сніг / Україно-мамо / добрий вечір ти пусти мене / хоч на поріг*» [3, с. 82]. Ліричний герой постає як син-бунтар, що уособлює непокірність, норовливість, безпринципність у боротьбі з життєвими викликами. Після поневірянь він повертається до України-матері, чия милостива любов зцілить зболену душу блудного сина. Уживання традиційного етикетного вигуку *добрий вечір* несе своєрідне смислове навантаження: на противагу з біблійним персонажем Мельничуків ліричний герой не деградував, а, навпаки, повернувся з добром у душі. Лексема *вечір* яскраво передає його емотивно-психологічний стан – шкодування за втраченим, адже життя минає.

Образ України-матері простежується в семантиці лексеми **син**, якою автор, у першу чергу, означає себе як сина свого краю і народу, чітко усвідомлюючи власне походження, нерозривність із героїчною історією предків, як-от: «*Я син Київської Руси, / А значить – України син, <...> Я син Вкраїни й буду сином / Допоки сонця угорі*» [2, с. 226]; «*Срібну волосину Довбуш віддав сину, / Щоб ні меч, ні куля / Не взяли гуцула. / Щоб не знали гори туску, / Щоб не вмерли в горах бузьки. / Довбуш оддав сину, син – онукам, / Щоб стерпіли всі наруги й муки. / І ні меч чужий, ні смерть, ні куля. <...> А де ж зараз срібна волосина? / В соняшниковім чубі мого сина*» [1, с. 149]. В основу останнього контексту покладено легенду про Олексу Довбуша – найвідомішого із опришківських ватажків у Карпатах, героя Гуцульщини, який за добрі справи був наділений великою силою, що знаходилася у трьох волосинах (для сили, проти сокири, проти кулі). Образ срібної волосини – це своєрідний оберіг, що отримують гуцули в спадок, уособлення безперервності українського роду. Як у степовій Україні справжній козак, так в українських горах – справжній гуцул. Т. Мельничук асоціює себе

і власного сина спадкоємцем сили свого земляка, волелюбності й стоїчності. Контактні й дистантні парадигматичні повтори лексеми *син – сину*, що вважаються повними, адже викликають найменші зміни в семантиці слова, сприяють акцентуації образу як майбутнього України.

У наступному контексті образ *сина* підсилений символічною *риба*: «*Живу син риби у пропахлій ароматом чорнобиллю і чебреців ріці*» [2, с. 96]. Оскільки образ *риби* є одним із символів Ісуса Христа, стає зрозуміло, що ліричний суб'єкт означає себе сином Христа, тобто християнином, який живе, на перший погляд, у рідному краю серед суто українських реалій, адже *ріка*, за Біблією, як частина райського саду уособлює джерело життя. Проте образи-фітоніми *чорнобиль, чебрець*, на наш погляд, на основі запахових властивостей утворюють смисловий контраст: неприємний сильний гіркий аромат – приємний пряний солодкавий запах. Значення образу *чорнобиль* виходить за межі етнопейзажу, адже гармонію життя порушує отруйний Чорнобиль. Через символ *син риби* автор асоціює себе із українським народом, для якого техногенна катастрофа стала ще одним геноцидом. Таке декодування образу дає підстави розглядати його на етносоціальному рівні.

Світоглядне мислення митця-патріота виявляється в утвердженні споконвічних націєтворчих цінностей – миру, добра, любові – через образ-символ **хліб**, що є продовженням парадигми Україна-мати, в рядках: «*Бережімо ж сонце в росяній короні, / Щоби наш барвінок не осліп, / Щоб колись на наших золотих долонях Щебетали діти і світився хліб*» [2, с. 37]. У мовотворчості ніжного лірика лексема *хліб* уживана на позначення символу свободи, наприклад: «*Послухай, Місяцю, піди й купи буханку хліба: / Не треба золотого – тільки б хліб. / І повечеряє утрьох: я, ти і Мама...*» [4, с. 163]. О. Знойко стверджує, що Місяць був складовою частиною найдавніших богів астрально-го культу: Сонця, Місяця і Зорі [6, с. 44–45]. В обраному контексті образ місяця постає уособленням вічності й духовного оновлення, тому в персонажах простежується тріада: ліричний герой, вічність та Україна-мати.

Для мовотворчості Т. Мельничука невід'ємним є біблійне світобачення. Поет-дисидент сміливо декларує власне призначення на благо Батьківщини: боротися, працювати, любити, вірити в прикладі: «*Я знову гори ці складу / (О Господи допоможи!) / І оживлю / і полюблю / й посію хліб вино і квіти*» [3, с. 241]; «*І тиснутиме до останку, / Щоб я не забув / святі свої гори, / Й не віддав чужинцям храми свої і світанки!*» [3, с. 323]. Із наведених рядків розуміємо, що образ України в Т. Мельничука позначений лексемами з релігійною конотацією: *святий, храм, Господь*. Можна зробити висновок, що у світовідчутті поета Україна як духовна субстанція постає як сокровенна, найдорожча. Такий добір символом інтимізує глибинні почуття поета.

Образ **України-віри** простежуємо також через образ **хліба**. На думку Л. Кожуховської, в Україні завжди віддавали перевагу «життєносу хлібові, що мав символічне значення життя, роду, сім'ї» [3, с. 831]. Яскравим прикладом можуть слугувати рядки: «*Хліб – це коли Різдво і тайна вечера свята / це коли у сім'ї торжество: всі їдять тіло Ісуса Христа*» [4, с. 187]. Через біблеїзми автор доводить, що споживання хліба насущного має стати усвідомленням найвищого духовного спасіння українця, урочистість дійства якого передано лексемою із конотацією святковості – *торжество*.

З погляду етносоціального виміру слід дослідити в мовотворчості Т. Мельничука образ **саду**. Автор закодує в лексемі *сад* образ України, утверджуючи беззаперечну віру в здобуття незалежності, в рядках: «*я* садівник я сонцебог / я світ переломлю надвоє / немов суху гілляку на коліні / та сад мій зацвіте / і бризне яблуко моє рожевим соком волі*» [4, с. 180]. Т. Мельничук, звертаючись до пантеону язичницьких, дохристиянських образів, проєктує їхню надприродну силу на ліричного героя, отожднюючи його з образом головного бога білого дня, щастя, добра, багатства – Білобога [4, с. 39], який зі своїм антиподом Чорнобогом уособлює вічну боротьбу добра і зла. У мовній картині світу поета-гуцула захисником від зла – радянського тоталітарного режиму – постає образ Сонцебога. Указана лексема є одним із колоритних авторських новотворів, якими рясніє мовосвіт митця. Оказіоналізм, утворений шляхом поєднання слів сонце+бог, репрезентує християнську традицію значення солярного образу – сонячне світло символізує щастя [3, с. 777]. Ліричний герой запрограмований на подолання зла, тобто сила людини-патріота здатна творити дива: *сад*-Україна зацвіте і, як результат, *яблуко* – прадавній символ родючості, омолодження (від образу молодильних яблук, які дістати дуже важко, бо їх стереже нечиста сила) – з'явиться, бо виросте, як виросте й українська воля. Здобуття свободи, попри неймовірні перешкоди, в українців закладено в генетичному коді. Це є проєкцією на вітаїстичну сутність світоглядної системи поета.

**правопис і пунктуацію подаємо за авторським виданням (див. список джерел).*

Парадигма **Україна-народ** також утворюється через асоціацію *народ-борець*. Палкий патріот чітко усвідомлює власну екзистенцію – приречена пасіонарність, тобто беззаперечне спрямування життєвої енергії на націєтворчі процеси в українському суспільстві, зокрема в контекстах: «*Гори рівняйтесь на мене / море тримайся мене за мене / і ніколи сльозами і кораблями не заплачуть твої щогли й вітри*» [3, с. 249], «*І чорні гори, й синє море мені болять, бо то є я, / Бо то душа і плоть моя, / Бо то історія народу, що дав мені життя й Ім'я. / Болять!*» [3, с. 266]. Образи *гори – море*, підсилені народнописаними епітетами (у другому зразку), стають маркерами великої батьківщини. У першому прикладі оригінальність творчої манери Т. Мельничука підкреслює тавтологічна конструкція *сльозами <...> не заплачуть*, що утворює експресивно-стилістичний плеоназм, який посилює емотивно-психологічний стан ліричного героя. У другому прикладі висхідна градація (клімакс) *я – душа і плоть – історія народу* посилює відчуття самоіндифікації українця-борця.

У контексті *народ-борець*, що формує етносоціальну образну інваріанту, варто простежити й образ Карпат, зокрема в поетичному зразку: «*З раба не встало жито / З раба заколосився раб / Наказую! усіх рабів убити від дону сяну до карпат!*» [3; 7]. Зрозуміло, що словообраз *Дон* уособлює Східну Україну, а лексема *Сян* позначає Західну. Митець веде лінію від Східної України (Дон) до Західної (Сян), стрімко піднімаючи її увись (Карпати). У мовній картині світу Т. Мельничука ріки Дон і Сян формують парадигму низу, а гори Карпати – верху, що позначає горизонталь та вертикаль світобудови. Така модель світобачення утворює контраст *матеріальний – духовний*, тобто свобода на всіх рівнях: як на фізичному, так і психологічному.

Лексеми на позначення гідронімів та ороніму написано з малої літери, що нівелює індивідуалізацію ландшафтних символів України. У такий спосіб зацентровано на потужності

заклику до співвітчизників позбутися рабської психології, формованої віками. Дистантний парадигматичний повтор лексеми *раб* посилює світоглядні доміанти шістдесятництва – жага свободи на екзистенційному рівні.

У поданому поетичному контексті спостерігаються певні інтертекстуальні зв'язки: через образи державного гімну України «від Сяну до Дону» автор підкреслює всеосяжність, усеохопність народної боротьби за незалежність, що реалізує вітаїстичне світобачення поета-дисидента.

В етносоціальному руслі аналізуємо образ **бджоли** як символ праці й добробуту, що проєктується на щасливе майбуття українців, зокрема в контексті: *І бджоли, й люди, – надто люди / Поїняті спрагою діяння, / І буде пісня, сонце буде / І хата з хлібом і коханням* [3, с. 352]; «*І росою вмиває перепілка лице. / А вже промені йдуть – / сонценосці і вінциносці, / І Карпати бджола під пахвою несе*» [1, с. 69]; «*Бджілі медоносних українські доли, / Й сама Вкраїна – вулик золотий...*» [2, с. 95]. У перших рядках прикладу символами *пісня, сонце, хата, хліб, кохання* передають вітальну сутність мовотворчості Т. Мельничука, адже першооснова буття – це гуманізм. В останньому прикладі спостерігається своєрідний перехід епітета *золотий* на означування образу всієї України. Образ вулика як уособлення одностайності, згуртованості, невтомної праці розростається в образ України-вулика. Таким чином створюється образ *українського народу-трудівника*.

У поетичному доробку Т. Мельничука Батьківщина виступає і як **Україна-кохана**. Цьому сприяє багатство народнопоетичних образів **калини, вишні**, як-от: «*Певно, я син калини, / певно, я син пшеничного колоса: / де б не був – / пізнаю Україну, / мов кохану, / по голосу*» [1, с. 42]; «*...Десь на Вкраїні / квітнуть вишні, / Й повстанців – / гайдамаків піших / Волочить бусурмен конем*» [4, с. 14]. У поданих рядках антропоцентричність світобачення поета-дисидента, який сміливо ідентифікує себе українцем, засвідчує індивідуальну філософію буття. Зрозуміло, що смисл екзистенції лірик розкриває через мотив служіння, «зрушення світу», відповідальності за долю народу, що властиво світоглядним засадам шістдесятників.

Висновки. Отже, аналіз образів-домінант поетичних текстів Тараса Мельничука показує, що лексичні одиниці містять у семантичній структурі додаткові смисли, які розширюють семантику й наповнюють тканину твору оригінальними асоціаціями й символами. Образи дуже злютовані, їхнє розщеплення утруднюється через певний синкретизм, адже з одного образу виростає інший – масштабніший, глобальніший. Попри це, ми дійшли певного висновку щодо системотворчого образу-символу України. Ядро Мельничукової мовної картини світу становлять предметно-візуальні орієнтації, що стали доміантами для студіювання етнофілологічного космосу України як великої батьківщини (держава, країна). У поетичному доробку митця образ Батьківщини репрезентований через систему архетипів української ментальності, таких як *мати, народ (борець і трудівник)*, та образів *коханої, віри*. Така система художніх образів творить антропоцентричну образну парадигму.

Умовна класифікація символом за трьома аспектами – етноландшафтним, етносоціальним, інтрасоматичним – показала, що образна система мовотворчості поета багата й різнопланова, тому диференційована суто за контекстом. Образи *Карпати, син, хліб*, що передають міжособистісні зв'язки, уособлюють поняття Україна-мати. Також продукують емотивно-психологічні стани символами *гори, хліб* й утворюють місткий образ

України-віри. Фольклоризми-фітоніми *калина*, *вишня* сприяють творенню образу України-коханой, що теж представлений у мовотворчості митця через емоційно-психологічні особливості. Контекстуальні словообрази *бджола*, *гори*, *сад* формують образи «народ-борець» і «народ-трудівник», що проаналізовані в етносоціальному інваріанті. Серед досліджуваних образів на позначення великої батьківщини, що мають чітку, однозначну вказівку на опис природи, не виявлено.

Серцевиною мовомислення Т. Мельничука виступає віра в українську державність, що і є стрижнем віталістичного світогляду поета-дисидента, який, попри поневірвання, не стає космополітом, а викристалізовує гостре відчуття Вітчизни. Актуальним і вкрай необхідним залишається подальше вивчення малодосліджених образів-символів поезики Т. Мельничука, що репрезентують його світогляд як яскравого представника митців-шістдесятників.

Література:

1. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. Москва : Гослитиздат, 1959. 655 с.
2. Дзьомба Н.М. Національно-світоглядна публіцистика українських шістдесятників (концептуальні засади, проблематика, опінієтворча роль) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. 20 с.
3. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М. 2015. 912 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 705 с.
5. Зелененька І.А. Образна система лірики Тараса Мельничука : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2009. 15 с.
6. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. Київ, 1980. С. 44–45.
7. Пахльовська О. Українські шістдесятники: Філософія бунту. *Сучасність*. 2000. Частина 4. С. 65–84.
8. Словарь библейских образов / под общ. ред. Л. Райкена, Дж. Уилхойта, Т. Лонгмана. III. Санкт-Петербург, 2005. С. 545.
9. URL : <https://www.facebook.com/pages/category/Literary-Arts/Тарас-Мельничук-Віртуальний-музей-архів-2036616699710208>.

Список використаних джерел:

1. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік, 2003. Т. 1. 254 с.
2. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік, 2003. Т. 2. 256 с.

3. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік, 2006. Т. 3. Кн. 1. 496 с.
4. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік, 2007. Т. 3. Кн. 2. 343 с.

Tyshchenko Z. The image of Ukraine as a representative of Taras Melnychuk's worldview dominants

Summary. The article deals with an analysis of semantic features of the symbolic words that brightly express the image of Ukraine as a representative of the main worldview principles of the dissident poet Taras Melnychuk. Lingvopoetic studies suggest that it is the visual images denoting ethno-landscape that form the widest vision of Ukraine as an integral universal system of images in the poetic works of the Carpathian by birth. The artistic dominant images of the poet's worldview are marked by the lexemes *гори*, *Карпати*, *сад*, *син*, *хліб*, *бджола*, *калина*, *вишня* and others. Getting into the coordinate system of Melnychuk's values, lexical units widen their semantics and fill the body of the work with original associations and symbols, thus making the basis of his individual style.

I. Melnychuk turns to the pantheon of pagan, pre-Christian images and projects their supernatural power on the lyric hero who is programmed to fight evil in his genetic code.

The paradigm *Україна-мати* (*mother Ukraine*) is originally represented by the lexeme *син*, in particular through the biblical image of the prodigal son.

The author is perfectly aware of his own descent, of the connection with the ancestors' heroic past.

Among the markers of the poet's vitalistic worldview are the image of the bee as a symbol of diligence, the personified image of the sun, the sacralised image of the *home* (*xara*) which is a universal kin's memory, the symbol of daily bread which is the Ukrainian's highest spiritual salvation.

An original phenomenon of the poet's individual language is a peculiar piling of artistic expressive means which creates an unexpected expressive effect of the depicted.

The author who is from Hutsul lands, widely uses original occasionalisms that are genetically related to the Christian tradition, religiously connotated lexemes that in the poet's world perception, make the image of *Ukraine as religion*.

The poet's linguistic thinking is formed through the space of existential search: man – society – Ukraine. Its core is the belief in Ukrainian statehood which makes the pivot of the dissident poet's vitalistic worldview.

Key words: worldview, dissident, linguistic picture of the world, individual style, artistic image, symbol, existentiality, vitality.

Топчий Л. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АКСІОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В ДИСКУРСІ М. ДОЧИНЦЯ

Анотація. Категорією оцінки пройнята уся мовна картина світу, вона пронизує всі сфери життя людини, виявляється на різних мовних рівнях. Усебічне дослідження цього феномена зумовило різновекторність її потрактувань. У філософських, логічних і лінгвістичних засадах вивчення цієї категорії охарактеризовано функційно-інтенційним діапазоном, сформульовано термінологічно-категорійну базу для багатоаспектного її вивчення. Філософи розглядали цей феномен як унікальну антропоцентричну форму світосприйняття, яка репрезентує ставлення мовця до об'єкта за ознаками *хороше – погане*. Дослідження в логіці озброїли науку висновком про оцінну шкалу абсолютних оцінок у формі тричленної будови *«добре – нейтрально – погано»* й аксіологічної шкали порівняльних оцінок *«краще – рівноцінно – гірше»*. У мовознавчому аспекті цю категорію розглядають у прагматико-семантичних, функційних і когнітивних вимірах. Про поліаспектність вивчення її свідчать численні лінгвістичні розвідки. Лінгвісти витлумачують оцінку як елемент ідіостилю письменника, як складник конотативного компонента семантики слова, як засіб індивідуалізації та експресивізації мовної картини світу, як текстову категорію тощо. У дослідженнях аналізуються семантико-прагматичні особливості вираження цієї категорії, логічна і модальна природа, взаємозв'язок її з іншими категоріями, мовні засоби експлікації оцінки та ін.

Категорія оцінки репрезентується різнорівневими одиницями мови, що зумовлює її «статус міжрівневої структурно-семантичної категорії». Метою дослідження є визначення арсеналу мовних засобів експлікації оцінки в романі М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу». У нашій розвідці маркери категорії оцінки, *експліцитні* та *імпліцитні*, *позитивні* та *негативні*, репрезентовані одиницями лексико-семантичного та синтаксичного рівнів, через які автор репрезентує власне ставлення до позначуваних подій. У романі засвідчено арсенал лексичних, синтаксичних засобів, які експліцитно чи імпліцитно репрезентують оцінний компонент значення з позначкою «+» або «-». Шкалу значень *імпліцитна оцінка* в мовній тканині твору формують більше стилістичні засоби, інтонація, одиниці синтаксичного рівня: риторичні питання, парцельовані конструкції, порівняльні звороти, парентетичні одиниці. *Експліцитна оцінка* зі знаком «+» або «-» репрезентується як лексичними засобами, так і елементами тропеїчної системи. Виявлені репрезентанти оцінного значення надають тексту виразності, яскравих конотативних нашарувань, експресивної забарвленості і стають однією з характерних ознак ідіостилю письменника.

Ключові слова: категорія оцінки, аксіологічне значення, засоби репрезентації, маркери, тропи, експліцитність, імпліцитність.

Постановка проблеми. Аспекти взаємодії соціуму і мови знайшли своє відображення в дослідженні мовної картини світу, невід'ємною складовою частиною якої є оцінка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Оцінка пронизує всі сфери життя людини, виявляється на різних мовних рівнях, тому її феномен став об'єктом різноаспектних студій не лише лінгвістів (Космеда Т.А., Степаненко М.І., Вольф О.М., Арутюнова Н.Д., Юдін О.В.), а й філософів, психологів, логіків. Античні мислителі розглядали цю категорію як унікальну антропоцентричну форму світосприйняття, яка репрезентує ставлення мовця до об'єкта за аксіологічною шкалою *«хороше – погане»*. Логіки озброїли лінгвістичну науку концепцією триплетної за будовою аксіологічної шкали абсолютних оцінок *«добре – нейтрально – погано»* і порівняльних оцінок *«краще – рівноцінно – гірше»*.

У мовознавчому аспекті цю категорію розглядають у прагматико-семантичних, функційних і когнітивних характеристиках. Онтологічно-когнітивна універсальність цієї категорії зумовлює різновекторність її потрактувань: елемент ідіостилю письменника (Сологуб Н.М., Гак В.Г., Арутюнова Н.Д.), складник конотативного компонента семантики слова (Селіванова О.О., Грищенко А.П., Озерова Н.Г.), засіб індивідуалізації та експресивізації мовної картини світу (Мацько Л.І., Апресян Ю.Д.), текстова категорія, різновид модальності висловлення (Селіванова О.О.) тощо. Із цього приводу Буяр І.С. слушно наголошує, що аксіологічна категорія оцінки значною мірою визначає комунікативну інтенцію мовця і загальний зміст повідомлення, а тому є актуальною і заслуговує на комплексне вивчення [1, с. 145].

Про поліаспектність вивчення даної категорії свідчать численні лінгвістичні розвідки: семантико-прагматичні особливості вираження цієї категорії (Космеда Т.А., Арутюнова Н.Д., Маркелова Т.В.), логічна і модальна її природа (Арутюнова Н.Д., Вольф О.М., Ляпон М.В.), взаємозв'язок експресії, модальності й оцінки (Космеда Т.А., Вольф О.М.), мовні засоби експлікації оцінки (Коваленко Б.О., Падич Н.В., Вендіна Т.І.), культурологічна природа (Пісанова Т.В.) та ін. У наукових студіях категорію оцінки найчастіше аналізують як аксіологічний компонент лексичного значення (Равлюк С.І., Медведєва Н.Є., Мацько Л.І., Новіков В.П.), проте і на синтаксичному рівні здійснюється аналіз аксіологічного наповнення синтаксичних одиниць (Гак В.Г., Шабат-Савка С.Т., Ткач П.Б., Семенюк О.А.). Більшість науковців справедливо визнають, що аксіологічне значення можуть репрезентувати засоби всіх мовних рівнів.

У сучасному мовознавстві активізувалися питання з таких аспектів: категорія оцінки притаманна окремим лексичним

розрядам слів у межах кожної частини мови (Нікітевич В.М.); вплив одиниць мови з аксіологічним значенням на особливості дискурсу (Киричук Л.М., Бондаренко Я.О.); наявність аксіологічного компоненту як обов'язкової умови мовленнєвого акту (Парфьонова С.О., Паничева П.М., Космеда Т.А.); оцінка як важливий складник специфічної форми трансляції змістової інформації; взаємопов'язаність у категорії оцінки об'єктивних і суб'єктивних; співвіднесеність у складі категорії оцінки компонентів раціонального і емоційного; аналіз породження оцінних значень на рівні граматики тощо. Отже, як переконливо зауважує М. Степаненко, оцінка є прагматико-семантичною категорією, експлікованою різномірними аксіологічно маркованими мовними одиницями, які репрезентують цінність об'єкта для мовця, його позитивне чи негативне ставлення до повідомлюваного [2, с. 38].

Оскільки оцінка базується на певних світоглядних нормах, на схильності людини щось схвалювати чи засуджувати, носії будь-якої мови у своєму ставленні до навколишнього світу виявляють оцінність вербальними засобами. Проте, крім мовного значення, компоненти цього багатомірного явища передають ще й позамовний національно-культурний зміст. Як слушно зауважує О.С. Пастушенко, аксіологічний аналіз мовних одиниць виходить із розуміння того, чи стосується певний об'єкт або явище безпосередньо людини, особливостей її світобачення і світосприйняття. Прагнення до позитивних емоцій і уникання негативних відчуттів, на думку автора, відтворює поділ реальності, що є універсальним, на два абсолютно протилежні полюси – добро і зло [3, с. 57].

Ураховуючи поліфункціональність категорії оцінки, її екстралінгвальний характер і прагматичний потенціал, услід за М. Степаненко констатуємо: в різних дискурсах оцінка демонструє різну поведінку, має визначений набір прагматично-релевантних засобів експлікації, залежить від комунікативної мети автора, від його специфіки, його інтенцій, від змістового наповнення дискурсивного середовища [2, с. 39].

Формування мети статті. Питання аналізу й прагматично-релевантної характеристики засобів оцінного значення було об'єктом інтересу багатьох дослідників, проте наукових розвідок щодо аналізу мовних експлікаторів із аксіологічним значенням у мовотворчості М. Дочинця до цього часу ще не існує. З урахуванням актуальності зазначеної проблематики предметом нашої розвідки стали мовні репрезентанти оцінки в художній прозі письменника. Ураховуючи обсяг статті, ми обмежилися лише романом-притчею, романом-сповіддю «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Метою дослідження є визначення арсеналу мовних засобів репрезентації аксіологічного значення у творі автора, які допомагають глибше зрозуміти авторські інтенції, концепції персонажу, карпатського самітника і царства Природи. Мета зумовлена розв'язанням таких завдань: коротко узагальнити наукові розвідки із цієї теми, проаналізувати перелік мовних засобів із оцінним значенням, виокремити найбільш типові для ідіостилю автора марковані мовні одиниці – реалізатори оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному мовознавстві представлено різноманітні класифікації і типи мовних оцінок, що свідчить про відсутність уніфікованості у цьому питанні. Так, традиційною є класифікаційна пара, представлена в теорії Ш. Баллі, згідно з якою оцінка диференціюється на *об'єктивну*, «диктум», і *суб'єктивну*, «модус». В осно-

ві наступної пари – аксіологічний предикат «добре» / «погано», на підставі якого виділяються *абсолютні* («хороший» / «поганий») і *порівняльні* («кращий» / «гірший») оцінки. Виділяються *загальнооцінні* і *частковооцінні* типи оцінок, де *загальнооцінні* в мові репрезентуються поняттями «хороший» і «поганий». *Частковооцінні* значення конкретизують лише один з аспектів об'єкта. Так, наприклад, Н.Д. Арутюнова пропонує виділяти такі групи класифікації *частковооцінних* значень: сенсорні (сенсорно-смакові і психологічні), сублімовані (естетичні і етичні) і раціоналістичні (утилітарні, нормативні і теологічні) [4, с. 75–77]. За експлікацією оцінного компонента – *емоційно-оцінні та ідеологічно-оцінні*; за характером співвіднесеності і первинності у складі категорії оцінки емоційного і раціонального компонентів виокремлюються *раціональні та емоційні*. За способом вираження мовні оцінки диференціюють на *експліцитні* (наявність аксіологічно маркованих слів із позитивною чи негативною характеристикою, тобто лексики з оцінною семантикою) та *імпліцитні* оцінки (оцінні слова відсутні, а саме аксіологічне значення репрезентується на рівні комунікативної одиниці з непрозорою семантикою висловлення за допомогою інтонації, риторичних питань, речень питальної та спонукальної модальності, стилістичних засобів, іронії тощо). За оцінною шкалою, де людина має визначити «норму», відносно якої буде характеризуватися предмет, ще з античних часів виокремлювалися *позитивні, нейтральні і негативні оцінки*. «Норма», як зазначає Є.М. Вольф, співвідноситься з тією частиною шкали оцінок, на якій перебуває стереотипне уявлення про даний об'єкт з відповідною ознакою [5, с. 54], а саме розташування слова на оцінній шкалі, пов'язане з аксіологічним принципом. Також дослідники виділяють *логічний* (епістемічну, деонтичну) і *кількісний* (міра, обсяг предмета, ознаки) типи оцінок.

Характерною особливістю цієї універсальної категорії є те, що вона репрезентується різномірними одиницями мови з оцінним компонентом, що і зумовлює їй «статус міжрівневої структурно-семантичної категорії» [6, с. 306]. Зазначимо, що в нашій розвідці маркери текстової категорії оцінки, *експліцитні та імпліцитні, позитивні та негативні*, репрезентовані одиницями лексико-семантичного та синтаксичного рівнів. У романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу» автор репрезентує власне ставлення до позначуваних подій і, відповідно, до письменницької манери, вподобань, послуговується різноманітними експресивними засобами мови. Так, у досліджуваному дискурсивному середовищі, де об'єктом виступають Людина, жива і нежива Природа в усьому її різноманітті, в межах однієї одиниці мови можуть збігатися емоційність, експресивність та оцінність.

Традиційно автором використовується аксіологічна шкала «добре – нейтрально – погано», на якій оцінка «добре» дорівнюється нормі, що свідчить, на думку Н.Д. Арутюнової, про «базисне положення в словнику позитивних оцінок» [7, с. 66]. У досліджуваному романі засвідчуємо достатній арсенал мовних засобів, лексичних, синтаксичних, які експліцитно чи імпліцитно репрезентують оцінний компонент значення з позначкою «+» або «-»: *золоте стило хисту* (с. 3); *віці ряди слів* (4); *солодке дівтвство* (с. 8); *зав'язаний волоцюга* (с. 227); *плакало чорними сльозами* (с. 152); *жорна безбарвного часу, немилосердні жорна* (с. 204).

Шкалу значень *імпліцитна оцінка* в мовній тканині твору формують більше стилістичні засоби, інтонація, одиниці син-

таксичного рівня. Так, з аксіологічного погляду синтаксичні конструкції, виконуючи стилістичну і прагматичну функції, створюючи оцінний ефект, відзначаються значно більшою виразністю та варіативністю. Автор послуговується типовими для своїх уподобань синтаксичними експлікаторами з аксіологічним компонентом значення, як-от: а) риторичні питання: *Кому повім печаль мою? Сим безгомінним горам, що віки слухають і мовчать? Сим деревам, що листом говорять своє і нікого не слухають? Сим птицям, котрі теж не знають, що таке печаль?* (с. 162); б) парцельовані конструкції: *І нікуди й ніколи ми звідси не рушимо. Бо лежимо тут не кістьми, а серцем. Бо ліпше своє лико, ніж чужий ремінь* (с. 8); в) парентетичні одиниці: *І хтозна, скільки б я ще гнив по задвірках зон, якби не геолог Кадочніков. (Якось так повелося, що на життєвих вибоїнах, як стовпи верстові, стрічалися мені славні люди, і я ліпився до них, і вони ліпилися до мене. Так і долалася путь)* (с. 229); г) порівняльні звороти: *Бо добра думка, як смерекова смола, може затверднути коштовним каменем* (с. 272); ... *діти, як хмара пороші, кинулися мені навстріч* (с. 163) тощо.

Експліцитна оцінка зі знаком «+» або «-» репрезентується найчастіше лексичними засобами – лексемами із частковооцінним або загальнооцінним значеннями. Загальнооцінні лексеми характеризуються меншою виразністю, більшою узагальненістю: *свободу волі і радість ширяння духу* (с. 5); *душа в тебе світла* (с. 9); *нестерпна праця* (с. 216); *нутряна радість; труд на землі – то любов зрима* (с. 188). Частковооцінні експлікатори оцінки характеризують описуваний об'єкт позитивно або негативно в окремому, більш вузькому аспекті. Пор.: *крихти любомудрія* (с. 188); *солодковоїно пахли* (с. 203); *обливала ясним світлом люблячих очей* (с. 204) або *дошикульна студінь і недоїдання* (с. 226); *стіна плачу* (с. 204); *сліпа бомба* (с. 189).

З-поміж лексичних репрезентантів оцінного компоненту в мові твору М. Дочинця регулярно залучаються лексико-стилістичні елементи традиційної основи тропеїчної системи. Так, найбільшу продуктивність серед інших демонструє персоніфікована метафора з оцінкою зі знаком «+», яка вже сприймається не як троп, а як «певна ментальна модель, за допомогою якої відбувається осягнення дійсності» [8, с. 149]. Пор.:... *флора вже придумала собі найхитріші механізми, аби вижити...* (с. 135); *дим від нього мав облизувати стіни* (с. 183); *модрини одягали смарагдові сарафани...* (с. 217), *ночами хаща стогне, харчить* (с. 152), *життя горбато стелиться* (с. 161).

Оригінальним експлікатором оцінки в досліджуваному тексті виступає і такий продуктивний троп, як перифраза. Цей описовий зворот влучно вирізняє специфічні особливості об'єкта: *птиці – невтомні діти неба; гриб – тверда роса землі* тощо. Високий ступінь продуктивності в романі демонструють індивідуально-авторські перифрази: *жовта лисичка – застигли вогненні язички лісу; лебеді – пестунчики Аполлона; мухомор – красний король лісових галяв; кульбаба – крихтний близнюк сонця* тощо. Здатність до оцінної функції засвідчують і перифрази – власні назви, своєрідні мовні символи, забарвлені особливими естетичними асоціаціями та виразним конотативним потенціалом. Пор.: *острів Кріт – острів Зевса; Греція – вільна Еллада; сузір'я Діви – Дівка з ведрами; Одісей – завзятий волоцюга*. Їх використання, можливо, пов'язане із авторською настановою – активізувати у читача енциклопедичну інформацію про відомі факти, події, створити в нього

певні естетичні й асоціативні ряди. Вважаємо, що регулярно використання названих тропів, які створюють яскраві, унікальні образи, вмотивовано письменницькою манерою автора, його вподобаннями, і це засвідчує певну цінність для нього описуваних об'єктів, висвітлює різновекторний діапазон його інтенцій.

Висновки і пропозиції. Лексичні і синтаксичні репрезентанти оцінного значення в романі-сповіді М. Дочинця надають тексту виразності, яскравих конотативних нашарувань, експресивної забарвленості і, як засвідчує матеріал, є промовистими деталями твору. Автор майстерно володіє цим арсеналом, який органічно доповнюється елементами тропеїчної системи. Регулярність використання типових маркерів із оцінним значенням дає підстави стверджувати, що вони стають однією з характерних ознак ідіостилію письменника.

Перспектива подальшого дослідження феномена оцінки потребує різноаспектного вивчення і вбачається у проблемі виявлення природи її виникнення, в інвентаризації як засобів-реалізаторів оцінки на всіх ярусах мови, так і певних маркерів у текстах різних функціональних стилів, у дослідженні семантико-прагматичних особливостей і специфіки вияву цієї універсальної категорії на рівні різних дискурсів тощо.

Література:

1. Буйар І.С. Лінгвістична категорія оцінки: оцінювання досягнутого у вітчизняній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. Острог, 2009. Вип. 11. С. 145–149.
2. Степаненко М. Суб'єктивна та об'єктивна оцінка в українському щоденниковому дискурсі: монографія. Полтава : Дивосвіт, 2018. 268 с.
3. Пастушенко О.С. Соціальний компонент в аксіологічній оцінці новогорьцьких абстрактних іменників. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб.наук. пр. Київ, 2005. Випуск 18. Книга 2. 308 с.
4. Арутюнова Н.Д. Типи мовних значень. Оценка. Событие. Факт. Москва : Наука, 1988. 338 с.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва : Наука, 2002. 280 с.
6. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
7. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1998. 896 с.
8. Лященко О.А. Прагматичний потенціал метафори в газетному дискурсі. *Науковий вісник МГУ. Серія: Філологія*. Одеса, 2014. № 10. Т. 1. С. 148–150.

Topchy L. Means of representation of axiological meaning in the discourse of M. Dochynets

Summary. The rating category intergrates in all the language picture of the world, it permeates all spheres of human life. A comprehensive study of this phenomenon has led to a versatility of its interpretation. In the philosophical, logical and linguistic bases, the study of this category describes the functional-intentional range, formulates the terminological-categorical basis for its multidimensional study. Philosophers considered this phenomenon as a unique anthropocentric form of world perception, which represents attitude of the speaker to the object on the basis of good – bad. The research analyzes the semantic-pragmatic features of the expression of this category, logical and modal nature, its interconnection with other categories, language means of explication.

The rating category is represented by multi-level language units, which causes it “the status of inter-level structural-semantic category”. The purpose of the study is to determine the arsenal of linguistic means of explication of rating in the novel by M. Dochynets “Vychnyk. Confession on the Cross of Spirit”. In our exploration, the markers of category of rating, explicit and implicit, positive and negative, representing units of lexical-semantic and syntactic levels, through which the author represents his own attitude to the events. The novel shows an arsenal of lexical, syntactic means that explicitly or implicitly represent the value compo-

nent with a “+” or “-“ value. The scale meanings of implications estimates in the language fabric of the work form more stylistic means, intonation, units of the syntactic level: rhetorical questions, parcel constructs, comparative revolutions, parenthetic units. Consequently, the representatives of the estimated value give expressiveness, bright connotative layers, expressive color to the text and become one of the characteristic features of the the writer’s idiosyncrasy.

Key words: rating category, axiological scale, means of representation, explicitness, implicitness.

Федчук Л. И.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філологічних і естетичних дисциплін
Національного авіаційного університету

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ПОСТРОЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ СО ЗНАЧЕНИЕМ ТАКСОНОМИЧЕСКИ СТРУКТУРИРОВАННОГО ОБЪЯСНЕНИЯ СУЩНОСТИ КЛАССА ОБЪЕКТОВ

Анотація. Мета статті – дослідити та описати закономірності створення предикативних конструкцій зі значенням таксономічно структурованого пояснення об'єктів деякого класу.

Зазначено, що суть такого значення полягає в повідомленні про належність деякого меншого за обсягом класу (підкласу) об'єктів до більш широкого класу, а значить, про наявність у об'єктів підкласу ознак, притаманних усім елементам цього класу.

Визначено умови функціонування речень зазначеної семантики, зокрема, зазначено, що такі предикативні одиниці використовуються, як правило, на початку тексту енциклопедичного характеру, присвяченого опису тієї чи іншої об'єктивної реальності.

Подано мінімальну абстрактну структурну схему, заповнення позицій якої певними граматичними засобами веде до породження конкретного речення-висловлювання. Ця схема включає такі компоненти: ім'я окремої реальності (елемента або підкласу) – ім'я класифікаційного відношення включення – ім'я класу, до якого належить окрема реальність.

Виявлено потенціал мовних одиниць, здатних заповнювати позицію предикатного знака досліджуваних речень, тобто компонента зі значенням «класифікаційне відношення включення». Альтернативний ряд таких засобів включає: абстрактну зв'язку *быть*; зв'язкові комплекси, що представляють собою поєднання імені таксономічного оператора зі зв'язкою *быть* або з конструкціями *бать из* і *быть одним из*; дієслова із загальним значенням «включатися в клас» і їх поєднання з ім'ям таксономічного оператора.

Досліджено умови, які впливають на вибір одного із зазначених граматичних засобів. З'ясовано, що до таких умов належать: 1) особливості організації тієї предметної сфери, яку представляють учасники відображеної ситуації (є вони ланками багато- або двоступеневої ієрархії узагальнень); 2) наявність/відсутність в адресата відомостей про те, яку предметну сферу представляє об'єкт класифікації; 3) природа класу, який виступає в ролі класифікаційної реальності (розпадається він на елементи або підкласи); 4) наявність у предметної сфери, класи якої є учасниками відтвореної ситуації, чітко закріпленого за нею таксономічного оператора; 5) характер граматичної одиниці, обраної для позначення класифікаційної реальності (знак-найменування це або його замісник).

Зроблено висновок про те, що здійснений в цьому дослідженні аналіз речень зі значенням таксономічно структурованого пояснення суті деякого класу об'єктів, дозволяє чітко осмислити мовну ситуацію, в якій використовуються синтаксичні конструкції розгляданого типу, а також сконструювати конкретні речення-висловлювання. А це, безумовно, може знайти застосування під час

побудови висловлювань заданої семантики людьми, які вивчають російську мову як нерідну, а також у практиці перекладу російською мовою.

Ключові слова: таксономічні речення, відношення включення підкласу реальності у клас, абстрактна структурна схема, засоби вираження предикатного знака.

Постановка проблеми. Решенню проблеми вільного владення російським мовою, в частині як нерідною, способує дослідження синтаксического матеріалу, орієнтоване на виділення однієї типової семантики і виявлення сукупності граматических засобів її вираження.

Очевидною практичною значимістю має, наприклад, дослідження вказаному напрямку дослідження предикативних конструкцій со значенням таксономічески структурованого пояснення сутності деякого класу об'єктів. Такі предикативні синтаксическі одиниці являються однією з різновидностей предикативних конструкцій, що відображають таксономіческие відношення.

Таксономіческое відношення між об'єктами дійсності, як вказує Н.А. Герасименко, – це відношення включення: значення конкретно-предметного імені сущого з більш вузьким об'ємом включається в значення конкретно-предметного імені сущого з більш широким об'ємом [1, с. 27]. Предикативні конструкції, що відображають відношення таксономіческие (включення), досить продуктивні в мові, «поскольку любой субъект объективной действительности характеризуется отнесенностью его к тому или иному более широкому классу объектов» [2, с. 62].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення сутності і способів вираження на синтаксическому рівні універсального значення таксономіческие (включення) – проблема не нова. Предикативні конструкції, що відображають таксономіческие відношення, цікавили російські такі вчені: Н.Д. Арутюнова, Н.А. Герасименко, Е.Н. Ширяев, а також українські І.Р. Выхованец, К.Г. Горденская, А.П. Загитко, Е.А. Леонтьева, А.И. Леута, А.В. Сытар.

Но в лінгвістике до сих пор отсутствует единое понимание таких предикативных конструкций [2, с. 62], комплексное описание их структуры и семантики.

Цель статьи – исследовать и описать закономерности создания одного из разрядов таксономіческих предикативных конструкцій, коммуникативным заданием которого является объяснение сутності класу об'єктів.

Изложение основного материала исследования. Такие предикативные конструкции функционируют в речевой ситуации, которая характеризуется наличием в фонде знаний адресата имени

некоторого неизвестного или малоизвестного ему политегического класса объектов, являющегося предметом дальнейшего развёртывания мысли. Политегическими, как считает А.Я. Шайкевич, называются классы, представляющие собой множества материальных и идеальных субстанций, однородных по своим существенным чётко не определённым признакам, т.е. признакам, каждый из которых является необходимым, а их совокупность – достаточной для того, чтобы отличить объекты данного множества от других и получить ответ на вопрос: «Что это?» или «Что это такое?» [3, с. 322]. Отсутствие у слушающего коммуникативно необходимых сведений об объектах этого класса требует объяснения содержания его имени и, тем самым, уточнения круга объектов, к которым это имя применимо. Осуществление такой коммуникативной задачи могут удовлетворять либо предложения тождества, либо некоторая совокупность предикативных единиц, объединённых в один микротекст темой определённого имени и, естественно, его денотата. В роли зачина микротекста указанной тематики и выступает одна из разновидностей таксономических предложений, выполняющая функцию выяснения статуса некоторого подкласса объектов (классифицируемой реалии).

Функция выяснения статуса подкласса заключается в частичном эксплицировании интенционала имени классифицируемой реалии через содержание имени класса, к которому эта реалия принадлежит. При этом объектам классифицируемой реалии приписываются общие признаки объектов некоторой предметной области, границы которой очерчены именем, находящимся в позиции компонента со значением «класс». Дальнейшее развитие темы микротекста идёт в направлении от общих признаков элементов классифицируемой реалии с элементами объёмлющего класса к их дифференцирующим особенностям.

В отличие от предложений тождества, функционирующих как полные определения, таксономические предложения указанной семантики являются неполными определениями и приводятся в логической литературе в качестве примеров предложений, в которых допущена логическая ошибка (некорректные определения). Однако с точки зрения семиотики такие предикативные единицы при поддержке последующего контекста оказываются вполне уместными, поскольку, отражая мыслительную ситуацию принадлежности некоторого подкласса объектов к классу, апеллируют к языковой и познавательной компетентности слушающего.

Избирая в целях коммуникации предложение таксономической структуры, говорящий предполагает определённую подготовку человека к восприятию высказываемой мысли. Наличие такой подготовки у слушающего даёт ему возможность сделать о характеризуемых объектах ряд общих утверждений, объём которых определяется практическим опытом и интеллектуальной компетентностью человека.

Помимо информации изъяснительного характера, создающейся в результате воздействия прагматического фактора, реальные таксономические предложения анализируемого разряда обнаруживают и собственно таксономический элемент семантики, порождаемый реализуемой в них обобщённой структурной схемой, включающей такие компоненты: имя подкласса – имя классификационного отношения включения – имя класса, к которому принадлежит подкласс. Эта схема воспроизводит умственную познавательную операцию включения

отдельного подкласса реалий в класс. С помощью этой логической операции осознаётся определённый фрагмент объективной действительности – наличие в каждой субстанции признаков единичных и общих, существование которых вызывает объективную сгруппированность предметов реального мира. Конкретные речевые образования возникают в результате наполнения позиции каждого компонента обобщённой схемы определённым грамматическим средством, ориентированным относительно номинативного знака соответствующей семантики. Например: *Электрокочк* (имя подкласса) *принадлежит* (имя классификационного отношения включения) *к семейству аралиевых* (имя класса, к которому принадлежит этот подкласс) (Энциклопедический словарь юного натуралиста).

Таксономический элемент информации проявляется в двух вариантах: у одних предложениях он несёт сообщение о границе предметной области, а у других – о месте субъекта мысли в иерархии классов. Так, предложения *Капкан – один из видов ловушек* (Советский энциклопедический словарь) и *Бизон – род млекопитающих семейства полорогих* (Украинский советский энциклопедический словарь) выполняют объяснительную функцию, однако в первом из них реализация данной функции достигается путём сообщения о границе той предметной области, к которой принадлежит классифицируемая реалия, а во втором – путём обозначения места объекта классифицирования в иерархической системе.

Неоднородность характера таксономического элемента информации детерминируется особенностями организации понятий той предметной области, которую представляют участники отражаемой пропозиции. В этой связи в пределах анализируемого разряда таксономических предложений выделяются два подразряда: 1) предложения с предметными именами, обозначающими звенья многоступенчатой иерархии обобщений, и 2) предложения с предметными именами, обозначающими звенья двухступенчатой иерархии обобщений.

Конфигурацию реального предложения предопределяет языковая единица, занимающая позицию предикатного знака, то есть компонента со значением «классификационное отношение включения», ведь именно предикат как центральный компонент семантически элементарного предложения, реализуя свои валентные особенности, определяет не только количество конститутивных предметных компонентов, но и их грамматическую форму.

Наблюдение за фактическим языковым материалом позволило выявить определённый потенциал грамматических средств, способных реализовать позицию предиката предложений со значением таксономически структурированного объяснения сущности объектов некоторого подкласса. Но, как показало исследование, эти средства не всегда находятся между собой в отношении свободной взаимозаменяемости, что порождает проблему выбора.

Анализ реальных речевых образований позволил сделать вывод, что на оформление компонента со значением «отношение включения» оказывает влияние прежде всего онтологический фактор, а именно – особенности организации той предметной области, которую представляют участники отражаемой пропозиции: являются они звеньями многоступенчатой или двухступенчатой иерархии обобщений.

Альтернативный ряд грамматических средств выражения предикатного знака таксономических предложений с пред-

метными именами, обозначающими звенья многоступенчатой иерархии обобщений, включает шесть единиц: отвлечённую связку *быть*; связочные комплексы, представляющие собой сочетание имени таксономического оператора со связкой *быть* или с конструкциями *быть из* и *быть одним из*; глаголы с общим значением «включаться в класс» и их сочетания с именем таксономического оператора. Например: *Лось – парнокопытное животное семейства оленей* (Советский энциклопедический словарь); *Приматы – отряд млекопитающих* (Советский энциклопедический словарь); *Кое-сагыз – один из видов рода одуванчиков* (Советский энциклопедический словарь); *Манго – из семейства фицалковых* (А. Смирнов. Мир растений); *Хвойные относятся к голосеменным растениям* (Энциклопедический словарь юного натуралиста); *Миндаль принадлежит к семейству розовых* (Энциклопедический словарь юного натуралиста).

На выбор одного из указанных альтернативных средств выражения отношения включения оказывает влияние прагматический фактор, а именно наличие или отсутствие у адресата сведений о том, какую предметную область представляет объект классифицирования.

Если в фонде знаний адресата отсутствуют сведения о принадлежности некоторого класса к той или иной предметной области (таксономические предложения с таким характером пресуппозиции обычно начинают текст, посвящённый описанию объектов данного класса), в выборе грамматической формы предикатного знака обнаруживается следующая тенденция:

1. Исползованию глагола-связки *быть* отдаётся предпочтение, когда в роли классифицируемой реалии выступает политетический класс, состоящий из элементов, так называемый «терминальный таксон» [4, с. 19]: *Кеклик – птица семейства фазановых* (Советский энциклопедический словарь); *Ягуар – млекопитающее семейства кошачьих* (Советский энциклопедический словарь); *Каунит – минерал класса сульфатов* (Советский энциклопедический словарь); *Каталаза – фермент класса оксидоредуктаз* (Советский энциклопедический словарь).

2. Конструкция, представляющая собой сочетание глагола-связки *быть* с именем таксономического оператора, избирается, если в качестве объекта классифицирования выступает политетический класс, распадающийся на подклассы: *Яцурки – род ящериц* (Советский энциклопедический словарь); *Пестрянки – семейство куков* (Советский энциклопедический словарь); *Соли – класс химических соединений* (Советский энциклопедический словарь).

3. Когда в роли классифицируемой реалии выступают объекты, отличающиеся от типичных представителей терминального политетического класса каким-либо второстепенным признаком, компонент со значением «отношение включения» обозначается связочным комплексом, представляющим собой сочетание глагола-связки *быть* или конструкции *быть одним из* и именем таксономического оператора: *Карельская берёза – особая форма берёзы боровчатой* (Советский энциклопедический словарь); *Изюбрь – один из подвидов благородного оленя* (Советский энциклопедический словарь).

Если в фонд знаний адресата, кроме имени классифицируемого объекта, входят сведения о принадлежности его к некоторой широкой предметной сфере или довольно объёмному классу, выделенному в пределах этой сферы (таксономические

предложения с таким характером пресуппозиции располагаются в середине текста, посвящённого описанию объектов, составляющих объём классифицируемой реалии или класса более высокого ранга обобщения), выбор средства оформления предикатной позиции зависит от характера грамматической единицы, избранной для обозначения классифицируемой реалии.

1. Если позицию имени классифицируемой реалии манифестирует личное местоимение или анафорическое словосочетание, компонент со значением «отношение включения» может быть обозначен связочной конструкцией *быть из*, глаголами с общим значением «включаться в класс» и их сочетаниями с именем таксономического оператора. Ср.: *Длинношеяя черепаха юго-востока США, быстро выбрасывая голову (на длину своего панциря), хватает даже весьма проворных рыб. Она из подотряда скрытошейных* (И. Аникушкин). – *Она из скрытошейных черепах.* – *Она принадлежит к скрытошейным черепахам.* – *Она относится к подотряду скрытошейных черепах.*

2. В том случае, когда для оформления компонента со значением «классифицируемая реалия» избирается местоимение *это*, предикатный знак может быть оформлен связкой *быть* или конструкцией, представляющей собой сочетание глагола-связки *быть* или комплекса *быть одним из* с именем таксономического оператора, ср.: *Ценным лекарственным растением считается и алтей. Это трава семейства мальвовых* (А. Смирнов. Мир растений). – *Это род трав семейства мальвовых.* – *Это один из родов семейства мальвовых.* Если позицию имени классифицируемой реалии заполняет называющий знак, для обозначения компонента со значением «отношение включения» могут быть использованы все грамматические единицы, зафиксированные в предложениях анализируемого подразряда. Ср.: *Разнообразный комплекс паразитических инфузорий обитает в кишечнике морских ежей. Морские ежи – класс беспозвоночных животных типа иглокожих* (И. Акимушкин. Жизнь животных). – *Морские ежи – беспозвоночные животные.* – *Морские ежи – один из классов беспозвоночных животных.* – *Морские ежи относятся к беспозвоночным животным.* – *Морские ежи относятся к группе беспозвоночных животных.*

Альтернативный ряд грамматических средств выражения предикатного знака таксономических предложений с предметными именами, обозначающими звенья двухступенчатой иерархии обобщений, включает четыре единицы: связку *быть*, связочную конструкцию *быть одним из* и их сочетания с таксономическими операторами: *Канклес – литовский музыкальный инструмент* (Советский энциклопедический словарь); *Бандура – один из старейших музыкальных инструментов украинского народа* (Энциклопедический словарь юного музыканта); *Бурт – простейший тип сезонных корнеклубнехранилищ* (Украинский советский энциклопедический словарь); *Коллоквиум – одна из форм учебных занятий* (Советский энциклопедический словарь).

Наблюдение над реальными речевыми образованиями позволили установить, что характер оформления предикатной позиции таких предложений зависит прежде всего от того, обладает ли предметная область, классы которой являются участниками описываемой ситуации, строго закреплённым за ней таксономическим оператором. Специфической особенностью узкоспециализированных операторов является то, что структура их знакового значения содержит сему, указы-

вающую на принадлежность классифицируемой реалии к той или иной предметной сфере. Ср., например, лексикографическое толкование узкоспециализированного оператора «сорт» и оператора широкой специализации «разновидность»: сорт – разновидность какого-либо культурного растения, обладающая какими-либо ценными в хозяйственном отношении свойствами (МАС, 4 т.); разновидность – видоизменение, частный вид какой-либо общей категории, какого-либо типа, явления (МАС, 3 т.).

В таксономических предложениях с именем той предметной области, терминологическая система которой включает таксономический оператор, круг возможных грамматических средств оформления предикатной позиции сужается до двух единиц: связочных комплексов, представляющих собой сочетания глагола-связки *быть* или конструкции *быть одним из* с таксономическим оператором. Исследуемый языковой материал содержит примеры предложений с такими узкоспециализированными операторами, как: *племя* (историческая общность людей), *группа* (этническая), *класс* (общественный), *направление* (общественное, научное, религиозное), *марка* (автомобиля), *сорт* (культурного растения), *порода* (домашних животных), *жанр* (литературы, искусства), *семья* (языков), *стиль* (в искусстве, языке), *форма* (способ проявления какого-либо действия), *отрасль* (науки, народного хозяйства): *Бургунды – племя восточных германцев* (Украинский советский энциклопедический словарь); *Кашубы – этническая группа поляков* (Советский энциклопедический словарь); *Крестьянство – общественный класс* (Советский энциклопедический словарь); *Православие – одно из трёх... направлений христианства* (Украинский советский энциклопедический словарь); *«Кадилак» – марка легковых автомобилей, выпускаемых в США с 1902 г.* (Советский энциклопедический словарь); *Каберне – сорт винограда французского происхождения* (Советский энциклопедический словарь); *Пули – древняя венгерская порода пастушьих собак* (Советский энциклопедический словарь); *Касыда – жанр восточной поэзии* (Советский энциклопедический словарь); *Индоевропейские языки – одна из наиболее крупных лингвистических семей Евразии* (Энциклопедический словарь юного филолога); *Кондакарное пение – стиль древнерусского пения* (Советский энциклопедический словарь); *Премирование – в СССР одна из форм материального стимулирования работников за высокие трудовые показатели* (Украинский советский энциклопедический словарь); *Козоводство – отрасль животноводства* (Советский энциклопедический словарь).

В предложениях, описывающих отношение включения между классами предметных областей, терминологическая система которых лишена узкоспециализированного таксономического оператора, оформление предикатной позиции тем или иным средством не поддаётся рациональному объяснению. В таких предикативных конструкциях избрание грамматических единиц, содержащих в своём составе имя таксономического оператора или не имеющих такого конституента, регламентируется скорее сложившейся в пределах определённой области знаний традицией, чем действием каких-либо факторов. Так, только языковые средства, включающие имя таксономического оператора широкой специализации (*род*, *тип*, *вид*), используются для заполнения предикатной позиции у предложений, представляющих классификационную характеристику: а) видам спорта, искусства: *Фигурное катание – вид спор-*

та (Энциклопедический словарь юного спортсмена); *Акварель – один из самых поэтических видов живописи* (Энциклопедический словарь юного художника); б) видам транспорта: *Трамвай – вид городского транспорта* (Энциклопедический словарь юного техника); в) видам и родам войск: *Кирасиры – вид тяжёлой кавалерии в европейских армиях 17-20 вв.* (Советский энциклопедический словарь); *Бомбардировочная авиация – один из основных родов ВВС* (Украинский советский энциклопедический словарь); г) типам почв: *Чернозём – тип почвы лесостепной и степной зон умеренного пояса* (Советский энциклопедический словарь); д) видам и родам литературы: *Пословица – один из видов устного народного творчества* (Украинский советский энциклопедический словарь); *Драма – род литературы...* (Советский энциклопедический словарь); е) видам (типам) различных производственных операций, процессов, состояний: *Литьевое прессование – вид прессования полимеров* (Советский энциклопедический словарь); *Разветвлённые цепные реакции – основной тип цепных реакций* (Энциклопедический словарь юного техника); *Ковалентная связь – вид химической связи* (Советский энциклопедический словарь). А при классификации объектов таких предметных областей, как корабли, самолёты, оружие, музыкальные и столярные инструменты, сооружения и др., проявляется тенденция к применению языкового средства, не содержащего имени таксономического оператора: *Крейсер – боевой корабль* (Советский энциклопедический словарь); *Бомбардировщик – боевой самолёт* (Украинский советский энциклопедический словарь); *Кистень – древнее боевое оружие* (Советский энциклопедический словарь); *Киянка – столярный инструмент...* (Советский энциклопедический словарь); *Плотина – гидротехническое сооружение* (Энциклопедический словарь юного техника); *Сарафан – русская народная женская одежда* (Советский энциклопедический словарь); *Коломийка – украинская народная песня* (Энциклопедический словарь юного музыканта); *Лепра – хроническое инфекционное заболевание* (Советский энциклопедический словарь); *Пасха – один из главных праздников в иудаизме и христианстве* (Украинский советский энциклопедический словарь); *Кёрлинг – спортивная игра* (Советский энциклопедический словарь); *Буры – народ в Южной Африке* (Украинский советский энциклопедический словарь); *Полковник – звание воинское старшего офицерского состава* (Украинский советский энциклопедический словарь); *Маркиз – дворянский титул в некоторых странах Западной Европы* (Советский энциклопедический словарь); *Белый фосфор – химически активное вещество* (Энциклопедический словарь юного химика); *Бурый уголь – твёрдое горючее полезное ископаемое* (Украинский советский энциклопедический словарь).

Выводы. Осуществленный в данном исследовании анализ предложений со значением таксономически структурированного объяснения сущности некоторого подкласса объектов позволяет четко осмыслить речевую ситуацию, в которой используются синтаксические конструкции рассматриваемого типа, а также сконструировать само предложение, учитывая при этом определенные правила отбора языковых единиц для наполнения позиции предикатного компонента. А это, безусловно, может найти применение при построении высказываний заданной семантики людьми, изучающими русский язык как неродной, а также в практике перевода на русский язык.

Литература:

1. Герасименко Н.А. Предложения с таксономическим значением в русском языке. *Педагогическое образование и наука*. 2012. № 11. С. 27–29.
2. Леонтьева О.О. Структурно-семантический аспект функционирования предикативов с семантикой включения до класса или исключения из класса объектов. *Научный вестник Международного гуманитарного университета. Серия: Филология*. 2018. № 32. Т. 3. С. 62–64.
3. Шайкевич А.Я. Гипотезы о естественных классах и возможность количественной таксономии в лингвистике. *Гипотеза в современной лингвистике*. Москва : Наука, 1980. С. 319–358.
4. Розина Р.И. Принципы классификации в лексической семантике (имя существительное). Москва : АН СССР, ин-т информации по обществ. наукам, 1982. 65 с.

Fedchuk L. The regularities of constructing sentences with the meaning of taxonomically structured explanation of the essence of the class of the objects

Summary. The aim of the article is to research and describe the regularities of creating predicative structures with the meaning of taxonomically structured explanation of the class of objects.

It is stated that the essence of such meaning is in the message about the belonging of some smaller volume class (subclass) of the objects to a broader class, which means that the objects have a subclass of features inherent in all elements of this class.

The conditions for the sentences functioning of the specified semantics are determined. In particular, it is stated that such predicative units are used, as a rule, at the beginning of the text of an encyclopedic character, dedicated to the description of one or another objective reality.

The minimal abstract structural scheme is presented, the filling of its positions by certain grammatical means leads to the generation of a particular sentence-expression. This scheme includes the following components: the name of an individual reality (element or subclass) – the name of the classification relationship inclusion – the name of the class to which the individual reality belongs.

The potential of linguistic units capable to fill the position of the predicate sign of the studied sentences, it stands for the component with the meaning «classification relationship inclusion», was revealed. An alternative range of such means includes: abstract communication *быть*; linkage complexes, which are the combination of the name of a taxonomic operator with a link *быть* or to construct *быть из* and *быть одним из*; verbs with the general meaning of «to belong to the class» and their combination with the name of the taxonomic operator.

The factors that influence the choice of one of these grammatical means are researched and named.

The conclusion is made that in this study the analysis of the sentences with the meaning of taxonomically structured explanation of the essence of the class of objects makes it possible to understand clearly the speech situation in which syntactic constructions of the considered type are used, as well as to construct specific sentences-expressions. Definitely, it can be applied in the construction of utterances of certain semantics by people who study Russian as a non-native language, as well as in the practice of translation into Russian.

Key words: taxonomic sentences, relation of including a subclass of objects into a class, abstract structural scheme, means of expression of a predicate mark.

*Хавери Сархан Аббас оглу,
докторант по получению ученой степени доктора наук
Национальной академии наук Азербайджана*

СЛОВЕСНЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ТЕКСТЫ В ФОЛЬКЛОРЕ В КОНТЕКСТЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ СЕМАНТИКИ

Анотація. У статті проаналізована одна з надзвичайно важливих проблем фольклористики – теоретико-методологічні аспекти ставлення до словесно-художніх текстів. У цьому ракурсі були досліджені відносини фольклору та літератури. У статті обґрунтовується теоретичний висновок про те, що уявлення про фольклор як усну народну творчість, яке зустрічаємо в традиційній радянській фольклористиці, є помилковим методологічним підходом. Фольклор є системою народної культури. Він об'єднує в собі також численні види мистецтв (народні ігрища, народні ремесла, формули поведінки, жести та ін.). Наукове уявлення про дані види мистецтва як усну літературу є абсурдом. Разом із тим обґрунтованим є і те, що словесно-текстова частина може бути вивчена ще і як усна народна література. Однак у цьому випадку обов'язково має братися до уваги інша прагматична функціональність тексту. У статті показано, що перетворення фольклору на об'єкт філологічного дослідження, не тільки як художнього тексту, а й як словесного тексту, в цілому необхідно.

Відомо, що словесна художня частина становить дуже важливу частину фольклору. Довгі роки в радянській фольклористиці словесні тексти, які проявляються в якості одного з внутрішніх елементів фольклорної культурної системи, в ряді випадків були ототожені із самою системою. Для привнесення ясності в проблему було б правильно підійти до завдання в аспекті функціональної структури.

У контексті світової фольклористики однією з найбільш значущих методологічних помилок фольклористики радянського періоду є практика визначення, вивчення і масового подання фольклору як «усної народної літератури». Основа цього методологічного досвіду лежить у перших етапах формування радянської фольклористики.

Вивчення і представлення словесної художньої текстової фактури фольклору цілком як фольклору, ототожнення одного з елементів культурної системи із самою системою є серйозною методологічною помилкою. У той же час вивчення і представлення словесних художніх текстів, що належить фольклору, під назвою «усна народна література» (не ототожнювати словесний текст із культурною метасистемою) означає відділення від властивої їй культурної системи і ототожнення з письмовою літературою.

Ключові слова: фольклор, література, усна народна література, ідентифікація, філологія, словесний текст, народ, комунікація, естетизм, функція, структура.

Постановка проблеми. Известно, что словесная художественная часть составляет весьма важную часть фольклора. Долгие годы в советской фольклористике словесные тексты, проявляющиеся в качестве одного из внутренних элементов фольклорной культурной системы, в ряде случаев были отождествлены с самой системой. Для привнесения ясности в проблему было бы правильным подойти к задаче в аспекте

функциональной структуры. Так, одна из основных функций художественного текста заключается в удовлетворении эстетической потребности. В фольклорных текстах это проявляется лишь как одна из многочисленных функций. И поэтому предлагается, чтобы проблема рассматривалась в теоретико-методологическом ракурсе еще и в аспекте функционального прагматизма.

Анализ последних исследований и публикаций. В контексте мировой фольклористики одной из самых значимых методологических ошибок фольклористики советского периода является практика определения, изучения и массового представления фольклора как «устной народной литературы». Основа этого методологического опыта восходит к первым этапам формирования советской фольклористики. Патриарх советской фольклористики Владимир Пропп в статье «Специфика фольклора», особо остановившись на различиях между подходом к понятию фольклора на Западе и в СССР, критикует признание на Западе фольклором образцов материальной культуры, подчеркивает правильность понимания под словом «фольклор» лишь образцов духовной культуры: «Прежде всего, отметим, что фольклор представляет собой продукт особого вида поэтического творчества. Однако поэтическое творчество является качеством, присущим и литературе. И действительно, между литературой и фольклором, литературоведением и фольклористикой есть весьма глубокая связь» [4, с. 9].

Автор после попытки обосновать свои взгляды, затем еще более ужесточает этот свой вывод: «Таким образом, между фольклором и литературой не только есть тесная связь, фольклор сам представляет собой литературное выражение. Он является одним из видов поэтического творчества» [4, с. 20].

Хотя в советской фольклористике последующего периода отношение к этому вопросу стало относительно лояльнее, отождествление «фольклор – устная народная литература» в русской фольклористике существовала всегда. Путилов, рассмотрев практику изучения фольклора как устной народной литературы в советской фольклористике (это понятие охватывает фольклористику и русскую, и других народов, входящих в годы советской власти в состав СССР), выявил положительные и отрицательные черты подобного методологического подхода.

Положительные результаты изучения фольклора как литературы:

1. Разработка, подготовка и реализация научных принципов, преимущественно филологических, для изучения издаваемых текстов народной поэзии.

2. Фундаментальное филологическое изучение в контексте жанровой специфики памятников народной поэзии.

3. Получение принципов и особых методик по определению особых художественных качеств и содержания, свойственных устной народной литературе.

Определение роли устной народной литературы в развитии литературы, разработка проблемы фольклоризма в литературе и общественной мысли.

Отрицательные результаты изучения фольклора как литературы:

1. Отождествление фольклора с искусством устного творчества стало причиной того, что ряд его материалов либо остался вне внимания фольклористики, либо был освоен другими научными областями.

2. Ограничение предмета фольклора устной народной литературой приводит к тому, что вне внимания остались живые, реальные связи народной культуры. Эта сфера была изолирована, приведена в ограниченное, факультативное состояние.

3. Хотя идея синкретизма внешне на поверхности, её истинная, действительная суть осталась вне внимания, синкретизм был понят лишь внешне.

4. Изучение словесной части фольклора ограничивалось изучением художественного слова, сама категория фольклорной художественности ограничивалась рамками литературной эстетики.

5. Широкое применение к фольклористике принципов, понятий и методов литературоведения завершается тем, что слово «фольклор» утрачивает свое истинное значение.

6. Различными этапами литературоведения правила различные идеологические и методологические взгляды, что волей-неволей оказало свое влияние и на фольклористику.

7. Функциональные особенности, сущность, структура фольклора остались вне исследования [5, с. 9].

В азербайджанской фольклористике конца XX века, с опорой как на начавшуюся с начала прошлого века классическую традицию, так и современную практику мировой фольклористики, подобный подход нашими учеными стала резко критиковаться. В этом контексте достойно внимания отношение к проблеме «Фольклор и литература» ученого-фольклориста профессора Г. Исмаилова. Автор пишет: «Доминантным признаком литературы является её письменная форма. И в России, и в Европе в качестве заменяющего литературного термина принимается понятие письменности (literacy)».

Методами исследования является структурно-функциональный и историко-культурологический анализ литературы и фольклора.

Изложение основного материала. Как известно, культура порождается взаимоотношением Действительность – Сознание – Текст. В качестве самовыражения этноса фольклор, а внутри него и устная народная литература, является первичной стадией, а литература представляет собой производную от нее.

Литература как явление лингвистическое считается выражением мировоззрения этноса, который представляется не непосредственным, а косвенным по отношению к индивидуально авторскому мировоззрению.

Фольклор – это пласт национального сознания, выражающийся словесными, музыкальными, двигательными (жестовыми), а также другими творческими кодами действительности области народного творчества. Словесное искусство народного творчества, понимаемое под словом «литература», представ-

ляет собой одно из многочисленных средств его выражения, инструмент самореализации национального сознания. В контексте тотального национального мировоззрения литература, будучи пластом сознания, приобретшего функциональность кода художественного слова, представляет собой составную часть фольклора, впитавшего его в себя. В историко-культурологическом контексте литература представляет собой производное от фольклора, являющегося первичной многосторонней областью самовыражения национальной потенции».

Как известно, для типологического различения литературы и фольклора особо останавливаются на категориях авторства и отсутствия авторства. В азербайджанском фольклоре советского периода существовало такое нормированное заключение: основным признаком, отличающим устную народную литературу от письменной, является анонимность. Гусейн Исмаилов высказал свое отношение к этой ошибочной идее с позиции современного теоретико-методологического ракурса.

«Основным признаком, отличающим фольклор от письменной литературы, является не индивидуальное авторство или же отсутствие оно. То есть тот факт, что любой текст автора, известного всей своей биографией как творческая личность, не является основным показателем письменной литературы, или же отсутствие автора не является показателем его фольклорного образца. Основная типология того, является ли текст фольклором или письменной литературой, исходит из поэтического и семантического структурного характера самого текста» [3, с. 7].

После подобного подхода ученый выдвигает свой конкретный взгляд на проблему:

«Главной чертой, отделяющей фольклор от письменной литературы, является письменность и устность. Хотя письменность и устность, на первый взгляд, выглядят просто, они выступают в качестве определителя крайне сложного феномена искусства» [3, с. 8].

Эти подходы, будучи совершенно верными, не могут продемонстрировать ясное, логичное решение проблемы. Для ясного понимания данной проблемы постараемся высказать отношение в структурально-тезисной форме.

Фольклор представляет собой вобравшее в себя устную народную литературу народное знание, народный опыт, народную мудрость, народную культуру. Его полноценная текстовая фактура реализуется в связи со следующими основаниями:

- фольклорные образцы, реализованные словом (известные образцы устной народной литературы и другие словесные образцы);
- реализуемые звуком фольклорные образцы (народные мелодии);
- фольклорные образцы, воплощаемые движением (танцы, другие народные игры);
- фольклорные образцы, воплощаемые материалом (образцы материальной народной культуры).

Словесные художественные тексты, как видно, составляют чрезвычайно важную часть текстового арсенала фольклора. Однако вместе с тем арсенал словесных текстов не выражает полноценно текстовый арсенал фольклора в целом. Сюда входят достаточное количество невербальных фольклорных образцов, их ни в коем случае нельзя представить и показать «под пологом» устной народной литературы. Например, как можно считать народной литературой выстроенные лишь комбинацией

движений танцы, невербальные народные игры, музыкальный фольклор, народные ремесла? У нас есть два пути: или, считая их фольклором, принять в качестве народной культуры, или же не принимать в качестве культурного артефакта. Принятие второго варианта означает отказ от большого культурного артефакта. Это одна сторона вопроса. С другой стороны, все виды входящих в текстовый арсенал фольклора словесных фольклорных образцов объединять под названием «устная литература» тоже невозможно. В фольклоре существуют такие словесные тексты, повествование о которых как о художественных явлениях может вызвать только иронию. В частности, сюда входят паремии, указывающие эмоциональное настроение. Например, возьмем ругательства, обладающие чрезвычайным значением с точки зрения выражения особого эмоционального состояния. Ругательства со всей своей структурой, эмоциональной шлифовкой в коллективной памяти, связью с коммуникативной ситуацией и пр. признаками являются сугубо фольклорными текстами. Однако ругательства ни в коем случае не являются явлением художественного текста. Подобных образцов в фольклорной традиции достаточно. И поэтому устной народной литературой является не весь арсенал словесных текстов фольклора, а именно словесные фольклорные образцы, отвечающие принципам художественного текста.

С научно-методологической точки зрения нет ошибочности в отделении словесного художественного текстового арсенала фольклора от общенародной культурной системы, исследовании и представлении его под названием «устной народной литературы».

Сказки, эпосы, баяты, легенды, анекдоты и т.д. своим содержанием и формой, структурной особенностью являются именно литературным явлением. Ошибкой является отождествление этой устной народной литературы с фольклором, народной литературой в целом. Это означает отождествление одного из элементов внутренней структуры культурной системы, называемой в качестве явления культуры фольклором, с самой этой системой.

С другой стороны, даже не будучи признанным фольклором, обретая традиционность в научной периодике, исследование и представление арсенала словесных художественных текстов в качестве обладающей самостоятельным статусом отдельной системы вне системы, в которую входит, в то же время находящийся в статусе данной подсистемы тип текста всей своей сущностью не может быть определен до конца.

Ведь внутренняя функциональная структура словесных текстов художественного характера, называемых нами устной народной литературой, обуславливается непосредственно функциональной структурой фольклорных образцов культурной системы, в которую они входят. Например, в текстах, где филология искала лишь художественно-эстетическую функцию, сама художественная структура не обуславливается лишь эстетическими принципами. Порой, даже во многих случаях, сюжетная структура, фабула, система образов, взаимосвязи между образами в фольклорных текстах обуславливаются совершенно разными факторами, например, во многих случаях – коллективными эмоциональными психическими процессами. В этом направлении в мире проводились достаточно широкие исследования.

Прогрессивный опыт мировой фольклористики также доказывает, что фольклор, охватываемый всем текстовым

арсеналом, и вербальным, и невербальным, и показываемым, и сделанным, и сказанным, и рассказанным, и др. образцами, должен изучаться именно на основании научных принципов фольклористики.

Наряду со всем сказанным необходимо подчеркнуть то, что существуют и объективные причины особой парадигмализации филологического исследования фольклора в науке. Было бы полезно подойти к вопросу в данном контексте.

Совершенно естественно активное обращение филологии к фольклорной фактуре. По-другому и быть не может. Поскольку, как мы отмечали, очень важную часть фольклорной фактуры составляют словесные тексты. А филология, как известно, – это «учение о правилах и закономерностях возникновения, передачи, хранения, воспроизведения и функционализации словесного искусства». Вне зависимости от того, какой уровень культуры представляет словесный текстовый тип, естественно, что он должен стать объектом изучения филологии. Существует новый подход, который подразумевает, что объект изучения филологии не должен ограничиваться лишь типами художественного текста. Он «должен охватывать все, начиная с семейно-бытовой речи и заканчивая единицами речи, отраженными на электронных носителях» (Annuskim <http://www>). В таком случае превращение словесных текстовых типов в объект изучения филологии естественно. Неестественно превращением фольклорного текста в объект изучения филологии включать и фольклористику как область науки в состав филологии. Если на основании этого принципа включить все области дисциплин, к образцам которых филология обращалась как к словесным текстам, в состав филологии, то столкнемся с весьма странной картиной: ряд общественных и гуманитарных научных областей, даже естественных наук, могут считаться в этом случае вошедшими в пределы границ филологии. Например, как обращение к цифрам для объяснения категории числительного не дает оснований для включения математики в состав филологии или же филологическое изучение текста, отражающего знания профессионального правоведа, не дает оснований для включения юриспруденции в состав филологии, так и филологический анализ фольклорных текстов не дает оснований для филологизации данной науки. При этом, как и говорилось выше, существует серьезный контраргумент для оппонирования. Ведь словесный текст фольклора, в отличие от категории чисел или же текста правового характера, типологически является именно художественным текстом. Эти тексты полностью отвечают требованиям художественного текста. В этом случае фольклорные тексты могут превратиться как тип художественного текста в являющийся одним из важных направлений фольклора объект изучения литературоведения. Выражение «устное народное творчество» представляет собой понятие, указывающее на художественный текстовый корпус именно фольклорной фактуры.

Следовательно, существуют две ситуации в отношении филологии к арсеналу фольклорного словесного значения, которые необходимо различать:

1. Обращение к словесным фольклорным текстам в контексте общепилологических принципов вне зависимости от художественности или отсутствия её.

2. Обращение к типам художественных фольклорных текстов фольклора в контексте интересов и принципов исключительно литературоведения.

В обоих случаях обращения сущность фольклорного текста до конца не выявляется. Филология в обоих случаях в тексте ищет нужное ей с позиции своих принципов. И анализ проводится в этом ракурсе.

Имеющие значение в контексте фольклористики формы могут функционализироваться не только благодаря слову, но также и на основе движения (игры) и материальной культуры (живопись, ковроткачество, гончарное дело и пр.). Филология привлекает к анализу лишь один из них. И это не главное. Филология – это наука о культурном прогрессе человечества, отображенная в правилах, принципах, методах создания филологических текстов (речей, искусства слова). Если в искусстве слова отобразилась вся составляющая человеческой культуры, то в этом случае одной из основных теоретических задач филологии является создание научной картины, видимой из искусства слова культуры.

Выдающийся русский фольклорист К.В. Чистов в своей статье «Фольклор в культурологическом аспекте» выделяет четыре концепции определения сущности фольклора:

1) фольклор представляет собой передаваемые в устной форме опыт и знания простого народа. В этом случае подразумеваются все формы духовной культуры и в максимально широком смысле – ряд образцов материальной культуры;

2) фольклор представляет собой художественное творчество или же, говоря более современным языком, «художественную коммуникацию» народа. Эта концепция позволяет включать в фольклор музыкальные, хореографические, изобразительные образцы простого народного творчества;

3) фольклор представляет собой вербальную традицию простого народа. В этом случае различаются и выделяются все области деятельности простого народа, связанные со словом;

4) фольклор – это устная традиция. В этом случае устность акцентируется в качестве основного признака. Становится возможным отделение фольклора от других вербальных форм, в частности литературы [2, с. 12].

Далее в подходе к фольклору автор эти четыре взгляда представляет как четыре концепции:

1. Социологическая (историко-культурная).
2. Эстетическая.
3. Филологическая
4. Теоретически коммуникативная (прямая устная коммуникация) [2, с. 12].

Любопытным признаком является то, что фольклор по охвату своего предмета находится на стыке филологии с этнографией. Несомненно, и созданные народом образцы вербальной культуры являются фольклором, и связанные с его бытом образцы невербальной культуры также являются фольклором. Вербальные образцы фольклора, с учетом определенной специфики, несомненно, являются типами художественного текста. И могут быть филологически проанализированы как тип художественного текста. Ни при каких обстоятельствах его нельзя отдалять от предмета филологического исследования. С другой стороны, обычаи и традиции, многие века бывшие основным регулятором народной жизни и имеющие эту функцию сегодня, также являются фольклором. Основанием, позволяющим объединить под «пологом» фольклора как сказки, эпосы, анекдоты, являющиеся образцами вербального фольклора, так и сва-

дебные и похоронные обычаи, праздник Новруз, является их определение в качестве составной части «народного знания», «народного опыта».

Однако вместе с тем изучение вербальных образцов фольклора филологией, а обычаев – этнографией также естественно. Если так, то какая оставалась бы нужда в фольклористических исследованиях? Основным фактором, определяющим специфику фольклористики как научной дисциплины, является предмет изучения и специфика данного предмета. Всё, передаваемое устно из поколения в поколение, активно существующее (или существовавшее) в народной памяти, входит в предмет фольклора. Для решения вопроса необходимо отнестись к тексту с точки зрения функциональной структуры.

Взятый в широком смысле текст при подходе с точки зрения разных принципов является носителем разных признаков. Например, баяты, являющийся самым распространенным типом фольклорного текста азербайджанского и других тюркских народов, является:

- 1) как вид искусства – **вербальным текстом**, по характеру используемого материала;
- 2) **художественным текстом** с эстетической точки зрения;
- 3) **устным текстом** с точки зрения творческой технологии;
- 4) **коммуникативным текстом** с социологической точки зрения;
- 5) в контексте отражения в себе преимущественно мифологических моделей обладает многоступенчатой семантикой и пр.

Следовательно, баяты полностью себя оправдывает в качестве филологического, эстетического, фольклорного и социологического исследования. Тогда в какой степени будет верным, взяв за основу лишь один из этих признаков, ограничить его применение в рамках определенного предмета? Например, ограничившись исследованием внешней поэтической и внутренней художественной семантической структуры баяты, будем считать его исследованием завершенным. Как в этом случае быть с осуществленной в рамках этнической культуры коммуникативной функцией или же отображением мифологической модели мира?

Если обратим внимание, то увидим, что во всех четырех подходах основной неизменной чертой является принадлежность народу.

Выводы. Таким образом, изучение и представление словесной художественной текстовой фактуры фольклора целиком как фольклора, отождествление одного из элементов культурной системы с самой системой является серьезной методологической ошибкой. В то же время изучение и представление словесных художественных текстов, свойственных фольклору, под названием «устная народная литература» (не отождествлять словесный текст с самой культурной метасистемой) означает отделение от свойственной им культурной системы и отождествление с письменной литературой. При обусловливании внутренней семантики и внешней формальной структуры словесного художественного текста фольклора непосредственно метаструктурой системы народной культуры, к которой он принадлежит, он должен изучаться именно на основе теоретико-методологических принципов профессиональной фольклористики (в аспекте текста-контекста).

Література:

1. Аннушкин В.И. Предмет филологии как научная дисциплина. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/FILOLOIYA.pdf.
2. Чистов К.В. Фольклор. Текст. Традиция. Москва, 2005.
3. Исмаилов Гусейн. Фольклор: между аксиомой и абсурдом. *Исследования по азербайджанской устной народной литературе. XX том.* Баку : Резонанс, 2006.
4. Пропп В.Я. Специфика фольклора. *Тр. юбил. науч. сесс. ЛГУ, сер. филологических наук.* Ленинград, 1946.
5. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. Санкт-Петербург : Наука, 1994.

Khavari S. The oral literary texts in the context of functional semantics in folklore

Summary. The article analyzes theoretical and methodological aspects related to extremely important problems of folklore related to verbal and artistic texts. In this aspect, the relations of folklore-literature were investigated. The article substantiates the theoretical conclusion that the presentation of folklore as oral folk art, as we see in traditional Soviet folklore studies, is an erroneous methodological approach. Since folklore is a system of folk culture. It also combines numerous types of arts (folk games, folk crafts, formulas of behavior, gestures, etc.). The scientific presentation of these types of art as oral literature is absurd. At the same time, it is also justified that the verbal-textual part, being mostly of folklore, they can also be studied as oral folk literature. However, in this

case, another pragmatic text functionality must be taken into account. The article shows that the transformation of folklore into an object of philological research, not only as a literary text, but also a verbal text as a whole is necessary.

It is known that the verbal art part is a very important part of folklore. For many years, verbal texts in Soviet folkloristics, which appear as one of the internal elements of the folklore cultural system, were in some cases identified with the system itself. In order to bring clarity to the problem, it would be right to approach the problem in the aspect of functional structure.

In the context of world folklore, one of the most significant methodological errors in folklore of the Soviet period is the practice of defining, studying, and mass representing folklore as “oral folk literature”. The basis of this methodological experience goes back to the first stages of the formation of Soviet folklore studies.

In summary, we want to say that the study and presentation of the verbal artistic textual texture of folklore as a whole as folklore, the identification of one of the elements of a cultural system with the system itself is a serious methodological error. At the same time, the study and presentation of verbal artistic texts characteristic of folklore called “oral folk literature” (not identifying the verbal text with the cultural metasystem itself) means separating it from its cultural system and identifying it with written literature.

Key words: folklore, literature, oral folk literature, identification, philology, verbal text, people, communication, aestheticism, function, structure.

*Черниш А. Є.,**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри української мови і літератури**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

ДИСКУРС ТОТЕМУ У РОМАНІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ТОТЕМ»

Анотація. Стаття присвячена розкодуванню метафори тотему у романі С. Процюка «Тотем». З'ясовано функцію і вплив ключових елементів, концептів й образів тотемної залежності (образи йожефа менгеле і звіра, страху, блуду, неврозів, психозів) на формування деструктивного дискурсу тотему. Підрядні метафоричні образи йожефа менгеле й звіра наповнені концептами болю, страху, здеморалізування, апатії, неврозу, гріха. Деструктивний дискурс тотему у романі С. Процюка «Тотем» визначається поклонінням інстинктивним, примітивним, хижацьким, звірським запитам на виживання, що зумовлює страх і залежність у людині. Доведено, що силове поле людської деструкції, викликаной тотемною руйнівною залежністю, становлять психоз, патологічна свідомість, страх, зневіра переважної більшості персонажів роману українського письменника. Встановлено, що дискурс тотемної залежності зводиться до колінкування, ідолопоклоніння, варваризації і занпащення душ героїв роману. Визначено, що тотемізм у романі С. Процюка наділений негативною властивістю передаватися у спадок наступним поколінням, які інтуїтивно на підсвідомому рівні відчують приступи незрозумілого страху, болю, зневіри (Віктор та його батько). Тотем у творі С. Процюка виступає регулюючою силою здорових міжлюдських стосунків. Він впливає на визначення особистісної, психологічної, культурної і навіть національної ідентичності, а також визначає характер любовних взаємин між героями. Доведено, що руйнівна сила тотему породжує зневірою й аморальністю, що призводить до появи стадних бажань, найпримітивніших інстинктів, гріхопадіння у героїв роману. Деструкція ідентичності і втрата здорових моральних імперативів і цінностей становлять засновки до автодеструкції, виродження персонажів твору С. Процюка. На прикладі роману С. Процюка «Тотем» встановлено, що на противагу дискурсу руйнації й здеморалізування у творі змодельована метафора Верховного Тотему, що заснований на вірі у Христа (Розіп'ятого, Спасителя), Маленького Білого Хлопчика, ангелів, любов, просвітлення й мудрість. Віра як ключовий концепт звільнення від деструкції тотему представлена широкою парадигмою свого проявлення – позитивним враженням від життя, добросесністю й добропорядністю, сотворінням дискурсу добра, любові, честі і моралі, визнанням подвигу Христа.

Ключові слова: тотем, деструкція, страх, гріх, віра.

Постановка проблеми. Роман С. Процюка «Тотем» присвячений розшифруванню складного процесу поступу від нелюбові до любові, означивши його метафорою тотему. У творі відсутнє художнє моделювання віри в існування кровно-родинного зв'язку між людиною і твариною чи рослиною, як це прийнято трактувати у координатах тотемізму. С. Процюк значно глибше і серйозніше заглянув у людську душу, спотворену численними спокусами, що веде її до поступової деградації.

Мета статті – визначити тотемний дискурс та його вплив на психічну природу персонажів роману.

Виклад основного матеріалу. Матриця тотемізму у романі українського письменника координується складною боротьбою доброго і злого, віри й гріховних падінь, святості й облудливості. Як стверджує С. Процюк, людина є закайданена тотемами [1, с. 10], розуміючи множину тотемів, що ведуть людину до спасіння або до загибелі. Отже, кожен спроможний витворити власний простір тотемізму, обираючи між любов'ю і нелюбов'ю, добром і злом. Продовжуючи своє художнє філософування про сутність людського тотемізму, автор стверджує, що жоден не може сподіватися на тотемічне звільнення [1, с. 10]. Очевидно, що ідеться про різні впливи й залежності, що їх породжує віра й зневіра у вселенське добро, за якого частина духовно просвітлюється, а решта назавжди деградує. Люди, як стверджує С. Процюк, надто слабкі, аби не мати потреби кумирізації, прагнення до ідолопоклоніння [1, с. 10], ніби апелюючи до головного з постулатів християнства у не сотворінні собі іншого ідола, окрім Бога єдиного. Однак варто вчитатися у сторінки роману, і стає зрозуміло, що насправді автор лише підсилює споконвічні християнські догми. Очевидно, що на прикладі долі своїх персонажів С. Процюк закликає реципієнтів до відкриття у собі Всевишнього як Верховного Тотему добра і благодаті, спонукаючи розвивати любов до ближнього, сотворіння добра, що дарує людині спокій, мудрість і просвітлення. На думку К. Леві-Строса, тотем пов'язаний із так званим духом-охоронцем [2, с. 32], що у текстовій структурі роману С. Процюка в одному випадку наближається до Бога, в іншому – до диявола, спокушаючи людину, яка завжди має вибір. С. Процюк застерігає, що зневіра породжує доісторичні інстинкти, стадні бажання, звільнення від стриманості і правил [1, с. 10], що часто становлять засновки до людського здеморалізування.

С. Процюк майстерно закодовує метафору тотему за численними масками молоху, блуду, пристрастей, психозів, неврозів, зрад, зауважуючи, що «зирить полікультурний тотемічний молох на нікчемне копошіння людських пристрастей (із додатним чи від'ємним резусом), і осяває його непроникний лик страшний сардонічний осміх <...>» [1, с. 10]. Отже, усі людські вади, спокуси, пристрасті, блуди, що ведуть людину до втрати віри у спасіння (для християн втілюючись в образі Спасителя), є потужним джерелом плекання нищівного тотему у собі, до появи у свідомості людини, на думку С. Процюка, йожефа менгеле як метафори деструктивного експериментаторства із психікою і душею людини. Підкорюючись стихії деструктивного тотему, людина піддається впливу найпримітивніших інстинктів і стадних бажань, що призводить до її виродження. Проте С. Процюк пропонує рецепт порятунку – визнати бла-

годатне спасіння людини в образі Христа: «Тебе розтерзують і зневолюють інстинкти. Загалом, що було б із людиною, якби не житіє Розіп'ятого? (письмівка наша – А. Ч.)» [1, с. 21]. Продовжуючи риторичну роздумів, автор пропонує власну версію наслідків людської зневіри: «Запущеними вулицями здичавілих міст ходили би леправи та сифілітики. Содом і Гоморра оселились би у кожному серці. Людські очі позаростали би стародавніми папоротями із дурманним запахом тліну і тлі. Із уніфікованих очниць випромінювало би лише чимдуж слабнуче бажання безсилою сладострастя, а навколо смерділи би, випаровуючись у паралізований ефір, безформні куписька чоловічо-жіночих екскрементів» [1, с. 21]. Цілком закономірно, що автор уводить образ Спасителя, втілюючи в ньому усі регулятори міжлюдського спілкування – мораль, свідомість, правила. Подвижництво Розіп'ятого у тексті роману скоординує парадигму відношень правдивих, сакральних, істинних з усіма інстинктивними і деструктивними надбаннями, що спотворюють людину.

Зневіра, деструкція ідентичності, деградація моралі призводить до плекання у людині однієї з ключових метафор у романі С. Процюка – йозефа менгеле. Ця метафора близька до метафори Ляльки, що згодом постала у романі С. Процюка «Руйнування ляльки», як системи комплексів і неврозів сучасного українця, враженого колоніальною ідеологією [3]. Метафора йозефа менгеле прив'язана до трагічної постаті фашистського лікаря, який провадив криваві й украй жорстокі експерименти з психікою і тілом в'язнів концтабору. Ця прозора метафора-алюзія визначається концептами болю, психозу, страху, деструкції: «Він – всюди і ніде, у мозкові і правій нирці, під нігтями і віями. Він – шибеник і пустун, упир-порфірист і знесилений нарцис. Він, людино, є твоїми сумнівами і страхом, неврозами і психозами, твій приватний, твій кишеньковий йозеф менгеле <...>» [1, с. 37]. Подібних йозефів менгеле спроможна виплекати у своїй душі кожна людина, що далека від віри або зневірилися. На противагу йозефу менгеле як метафорі деградації і виродження автор уводить мікрообраз Маленького Білого Хлопчика, який водночас доцільно трактувати як ангела-охоронця кожної християнської душі, а також збірний образ Сина Господнього, який був посланий людству на спасіння і духовне очищення від усіх моральних нечистот світу: «Але з тобою скрізь і завжди, як охоронна грамота, твій Маленький Білий Хлопчик. Навіть коли ми зчорніли і прогнили наскрізь, його траурна блідість ще дає шанс для відродження» [1, с. 37–38].

На прикладі долі своїх героїв С. Процюк доводить, що кожен мав можливість стати духовно просвітленим, гармонійним і досконалим носієм християнської моралі, однак тотем деградації як шлях до плекання у собі нищівних для душі і психіки процесів падіння переміг багатьох із персонажів роману, які є насправді лише проєкціями на сьогоденний соціум, що є варварським, на думку автора роману. «Ми усі в полоні варваризації. Ми – заручники варваризму. Варвар не зупиниться ні перед чим. Для нього не існує святощів. Він не визнає табу. Йому плювати на скрижалі етики» [1, с. 131], – зауважує С. Процюк у романі, виказуючи за образом варвара сучасну людину, що нехтує здоровою мораллю, соціальними інститутами, заборонами, зневірюється, зазнаючи цілковитої деградації. За варваризмом як метафорою життєвого укладу сучасного українця приховується нищівний тотемізм – поклоніння інстинктивним, примітивним, хижацьким, звірським запитам

на виживання. Тотем плекає страх і залежність у людині. Як зауважує З. Фрейд, зв'язок між людиною і тотемом обопільний, тотем залякує людину, яка зі свого боку доводить повагу тотему у будь-який спосіб [4]. Очевидно, тотемну залежність як поклоніння злу автор моделює як самознищення, автодеструкцію, виродження, на яке добровільно погоджується значна частина людства. Не випадково одним із промовистих образів тотему для унаочнення С. Процюк обирає знайомий образ звіра, що, як відомо, асоціюється із сатанистською ідеологією: «Звір бере гору над ангелом, а психопатичний бенкет звільняє від тотемів підсвідомості <...>» [1, с. 88]. Апелюючи до деструктивних метафор і образів йозефа менгеле й звіра, автор розлого моделює увесь спектр психологічного інструментарію людської деструкції – психоз, патологічну свідомість, страх, зневіру. Ці ключові концепти й становлять силову поле людської деструкції, в яку з різних причин потрапляють батько Віктора, Віктор, Михайло Юркевич, частково Владислава. Низку образних уявлень тотему (йозеф менгеле, звір, молах, тлінь), що перемагає дух людини, С. Процюк зводить до моноконцепту гріховності. Отже, увесь шлях позбування й викорінення деструктивної сили тотемного поклоніння полягає у визнанні й відпрацюванні людської гріховної природи, зводячись до боротьби із самим собою за викриття у собі божої та диявольської іпостасей.

Людська природа залежності від тотему, на думку С. Процюка, зводиться до колінкування, ідолопоклоніння, варваризації і занапащення. Тотем людського виродження приховується за різними масками й гримасами, що чекають на людину, постаючи у вигляді проблем, виборів, доленосних рішень. Однак найстрашніше, на чому наголошує автор, це те, що тотемізм має природню здатність передаватися у спадок наступним поколінням, що вже від народження інфіковані вислідом незрозумілого страху, болю, зневіри. «І заливаються саркастичним реготом маленькі голови-горгони нащадків менгеле, що, вилуплені, вже визиркують із кожного серця. І нависає над світом пан Міраж, пані Ілюзія і всілякі панички та паничівни *fata morgani*(и). І моторошно сміються їхні родичі та нащадки-менгельчата, розкошуючи у наших душах» [1, с. 132], – зауважує С. Процюк у романі. Найвиразніше такого спадку тотемної деструкції у романі зазнав Віктор, якого автор від самого початку означив від народження переможеним, дисонуючи з ім'ям свого героя, що, здавалось би, мусило містити у собі силу переможця. Він переможений і знеможений батьківською нелюбов'ю, непотрібністю, дитячою травмованістю і закомплексованістю, закладеною його батьком ще від самого зачаття. Однак Віктор мав шанс відкрити у собі потенціал любові і віри, яку йому пропонувала мати Марія, прагнучи позбавити свого єдиного сина від нищівної руйнівної енергії, закладеної у ньому від самого народження. Саме вона пропонувала йому розпізнати і відчутти Маленького Білого Хлопчика, ангела, Спасителя, виказуючи йому шлях до душевного і психологічного відновлення.

Тотем у романі С. Процюка – це регулююча сила, енергія, імператив, що визначає і координує перспективу розвитку будь-яких міжлюдських стосунків, зокрема й любовних. Саме тотем диктує його носіям вектори розвитку кохання (Віктор і Владислава, Микита і Владислава), визначає міру любові до дітей і ближніх (Віктор і батько, Віктор і матір Марія, Микита Крешук і його батьки та мала батьківщина, Михайло Юркевич і ріднокрай та Україна). Прикметно, що світлі, чисті й широкі прояви любові тотем прагне винищити, розбити, спо-

творити, навіть симулювати. «Тотем випромінює пустку, а його руки сіють зерна паралічу любові. Адже тотем – найрозбещеніший нарцис і цензурує всяку любов, не зв'язану із поклонінням йому, найвінценоснішому <...>» [1, с. 179], – зауважує С. Процюк у романі. Отже, тотем продукує дискурс порожнечі, ненависті, страху, патологічних проявів. Він як явище тотально деструктивне і панівне у процесах здеморалізування за умов зневіри, забуття, легковажності, гріховності й аморальності призводить до людської звіроподоби. Його сила і джерело енергетичного поповнення у плеканні зла, агресії, психозу, гріха, що постають ключовими концептами ідеології скорення тотемові. Це занепадництво й здеморалізування, на думку С. Процюка, може припинити лише віра, верховними носіями якої є священники як носії сакрального ремесла творення добра і світла. Не випадково порядком від нищівного й деструктивного впливу тотему-молоху, тотему-менгеле, тотему-тліні є молитва, що її вголос і подумки проголошують віронаповнені й святі отці. С. Процюк художньо моделює ситуацію-мрію, що спроможна подолати дискурс зла через уселюдську молитву, сповідальність, відречення від гріховності й демонічності у людині, що провокує появу тотемної залежності: «<...> Зібрати б у великому українському степу священників різних конфесій, протоієреїв та єпископів, ченців та дияконів. Кадитиметься ладан сакральної літургії, піднімаючись до боярських хмар і ширяючи над водами священної ріки, у пучині якої потонули дерев'яні кумири. Ладану цим відреченим душам, літургійного читання Євангелія, *се є кров моя Нового завіту, що за вас і за багатьох проливається на відпущення гріхів* (письмівка автора – А. Ч.), цим спроневереним серцям, монументального молебня для цієї декадентської території!» [1, с. 183]. Подібно складному процесу віронавернення язичників до християнства, С. Процюк вважає необхідним і доцільним роботу проти здеморалізування, людського виродження й психічної деструкції з персонажами свого твору, що розчинилися у нищівній аурі тотему, який самі ж і виплекали (батько Віктора) або генетично отримали у спадок (Віктор). Автор іменує тотемоплеканців відреченими і спроневереними, пропонуючи дієві шляхи спротиву злу, гріховності, деструкції і занепадництву – літургію, ладан, молитву, Євангеліє, сповідь, причащення як базові символи у процесі духовної і психологічної самомуштри.

Тотем як верховний жрець людської психіки продукує появу постійного і тяглого страху. Він обертає будь-які невдачі, проблеми, непорозуміння на вагомні психологічні перешкоди, що заважають людині психічно й душевно випростовуватися і вивисуватися. Тотем позбавляє людину позитивного враження від життя. Він відповідає за негативну споминальність у психіці й свідомості людини, яка забуває про проминальність життя й істинні сенси. Отже, людина за посередництвом тотему може проносити через усе життя пам'ять про дріб'язковий негатив – загублену чи некуплену іграшку, погану оцінку, розчарування у людях і предметах тощо [1, с. 184], безкінечно скаржитися і жалітися, забуваючи про головні постулати – пам'ять про сподвижництво Спасителя, тому «десь – на небі чи біля нас – сумно посміхається первотмлений Христос (письмівка наша – А. Ч.)» [1, с. 185], якому під силу подолати будь-які деструктивні тотеми.

Поступово і ненав'язливо С. Процюк у романі «Тотем» підводить реципієнта разом зі своїми персонажами до визнання вершинної істини – віри. Ця віра має широку парадигму своїх

проявів – від позитивного світовідчуття, добродесного світостворення, сотворіння дискурсу добра, любові, честі і моралі до визнання подвигу Христа. «І лише віра воздвигается над занадто людським, надаючи сенсу навіть цьому постійному вбранню у молоду шкіру шойно зачатих фетишів, цій вічній зміні поклонільних об'єктів, цій безперервній жабо-мишодраківці тотемів. Віра. Віра. Віра» [1, с. 190–191], – констатує С. Процюк у романі. Віра у романі багатоліка: віра у Христа (Спасителя, Розп'ятого), віра в Маленького Білого Хлопчика, віра в ангела, віра як Любов, віра як Мудрість, віра як Спокій, віра як Просвітлення. Кожен може віднайти свою форму і варіанти віри залежно від ступеня поглинання його душі і психіки тотемом. Так, батько Віктора подолав свій виплеканий зрадами й жінкозалежністю тотем вірою у Любов до Марії, Марія знайшла свою віру у вічному Спокої, Віктор позбувся тотему через Любов, Влада і Микита просвітилися Любов'ю і Мудрістю. Тотем пізнається через біль і відчай, позбавити яких спроможна лише віра.

Висновки. Отже, дискурс тотемопоклоніння / тотемоколінкування / тотеміделогізування у романі С. Процюка розкрито через протистояння базових для людини концептів добра і зла, любові і нелюбові, гріховності й сакральності. Тотем як деструктивна сила, як доводить роман, руйнує людину на різних рівнях – особистісному, психологічному, моральному, культурному, соціальному і навіть національному. Тотемна залежність у творі С. Процюка виконує роль глибокої метафори, проявляючись у різних іпостасях – йожефа менгеле, молоха, тліні, психозу, блуду, страху. Тотем породжує залежність людини від найпримітивніших інстинктів і стадних бажань. Причиною плекання тотему, як переконує С. Процюк на прикладі долі своїх персонажів, є зневіра, здеморалізування, деструкція ідентичності, що призводить до морального й психічного виродження, втягуючи людину у дискурс злодіянь, аморальності й гріхопадіння. Шлях до подолання деструктивного тотему у психіці, свідомості і поведінці людини полягає в очищенні і просвітленні, що забезпечують наближення до мудрості, любові, спокою, а також до відкриття у собі верховного тотему боговизнання, що рятує й відновлює людину. С. Процюк у романі «Тотем» виголошує найважливіший постулат людиноіснування й регулятор міжлюдських стосунків – віру, розкриваючи її упродовж твору через систему образів і метафор – Христа, Розп'ятого, Спасителя, Маленького Білого Хлопчика, ангелів, через концепти любові, мудрості, спокою, просвітлення.

Дискурс негативного впливу тотему на свідомість і психіку героїв роману С. Процюка може бути доповнений аналізом психічної природи персонажів, комплексом деструктивних сил, що виформовують їхні поведінкові моделі, а також причин появи тотемної залежності, що має подальшу перспективу студювання.

Література:

1. Процюк С. Тотем. Івано-Франківськ, 2007. 192 с.
2. Леви-Стросс К. Тотемизм сьогодні. Неприрученна мысль / пер. с фр. А.Б. Островского, Москва. 2008. 520 с.
3. Черниш А. Ключові деструкти у психоідентичності героїв роману С. Процюка «Руйнування ляльки». *Філологічні трактати. Літературознавство*. № 4. Том 10. 2018. С. 117–125.
4. Фрейд З. Тотем и табу. 1997. 224 с. URL: <http://booksonline.com.ua/view.phpbook=169935>.

Chernysh A. Discourse of the totem in Stepan Protsiuk's novel "Totem"

Summary. The article is devoted to decoding the totem metaphor in S. Protsiuk's novel "Totem". The function and influence of key elements, concepts and images of totemic dependence (images of Joseph Mengele and the beast, fear, fornication, neuroses, psychoses) on the formation of the destructive discourse of the totem are clarified. The subordinate metaphorical images of Joseph Mengele and the beast are filled with the concepts of pain, fear, demoralization, apathy, neurosis, sin. The destructive discourse of the totem in S. Protsiuk's novel "Totem" is determined by the worship of instinctive, primitive, predatory, atrocious demands for survival, which causes man's fear and dependence. It has been proved that the force field of human destruction caused by totemic destructive addiction is psychosis, pathological consciousness, fear, disbelief of the overwhelming majority of characters of the novel of the Ukrainian writer. It has been established that the discourse of totemic dependence is reduced to the idolatry, barbarism, and neglect of the souls of the heroes of the novel. It has been determined that totemism in S. Protsiuk's novel is endowed with the negative property of inheriting to the next generations, which intuitively at the subconscious

level are experiencing attacks of incomprehensible fear, pain, despair (Victor and his father). The totem in S. Protsiuk's work is the regulating force of healthy interpersonal relationships. It influences the definition of personal, psychological, cultural and even national identity, as well as determines the nature of love relationships between the characters. It is proved that the destructive power of the totem is generated by despair and immorality, which leads to the emergence of herd desires, the most primitive instincts, the fall from the characters of the novel. The destruction of identity and the loss of healthy moral imperatives and values form the basis for self-destruction, self-degeneration of the characters of S. Protsiuk's work. On the example of S. Protsiuk's novel Totem, it is established that in contrast to the discourse of destruction and demoralization, the work is modeled on the metaphor of the Supreme Totem, based on faith in Christ (the Crucified, the Savior), the Little White Boy, angels, love, and enlightenment. Faith as a key concept of liberation from the destruction of the totem is represented by a broad paradigm of its manifestation – a positive impression of life, virtue and integrity, the creation of a discourse of goodness, love, honor and morality, recognition of the feat of Christ.

Key words: totem, destruction, fear, sin, faith.

*Чуешкова О. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, українознавства і політології
Української інженерно-педагогічної академії*

РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ СТАТЕВОЇ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

Анотація. Статтю присвячено розгляду стратегії статевої нейтралізації в українському мовному просторі на матеріалі інтернет-дискурсу, зокрема публікацій у мережі “Facebook”, а також у різноманітних інтернет-виданнях. Акцентовано, що разом зі стратегією фемінізації вона є важливим чинником творення мови, вільної від сексизмів, андроцентризму й будь-яких інших дискримінаційних форм і смислів. Для номінації цього поняття використано термін «гендерно толерантна мова». Підкреслено, що на шлях статевої нейтралізації (уживання лексичних і словотвірних номінацій та граматичних форм, які б не допускали розрізнення референтів за статтю) гендерологи намагаються якнайповніше перевести структуру й функціонування англійської мови. В українській мові вона реалізується кількома такими шляхами: одночасним використанням паралельних форм жіночого й чоловічого роду, використанням збірних іменників, описових конструкцій. Виокремлено такі варіанти нейтралізації граматичного роду: уживання двох іменників (маскулінітива й фемінітива) переважно у формі множини, поєднаних сполучниками сурядності; використання конструкцій із своєрідним графічним оформленням, де маскулінітив уживається як у формі однини, так і множини, а через слеш подається або фемінітив, або (частіше) тільки відповідний словотвірний афікс (або словотвірний афікс і флексія) для маркування фемінітива. Збірні іменники та описові конструкції не зафіксовано. Відзначено, що розглянуті варіанти нейтралізації граматичного роду репрезентовані практично однаковою кількістю прикладів. Наголошено на властивій обом моделям особливості – розташуванні маскулінітива в препозиції, що є типовим для української мови. Зворотний порядок компонентів зафіксовано в поодиноких прикладах. Акцентовано кілька випадків, коли в одному контексті маскулінітиви подано й у пре-, й в постпозиції. Висловлено припущення, що таке свідоме чергування компонентів (маскулінітив / афікси, що маркують фемінітив, фемінітив / афікси на позначення маскулінітива) є спробою авторів / авторок довести тотожність, а отже, правомірність використання обох конструкцій. Зафіксовано також нечисленні приклади, у яких іменники поширені прикметниками, числівниками та займенниками, а також контексти, де аналізована стратегія реалізується шляхом використання тільки прикметників і займенників. Наголошено на тому, що, попри громіздку конструкцію наведених моделей, їхнє послідовне використання сприятиме подоланню андроцентризму й творенню гендерно толерантної мови як підсистеми української мови.

Ключові слова: гендерно толерантна мова, інтернет-дискурс, стратегія статевої нейтралізації, маскулінітив, фемінітив.

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних дослідженнях усе більшої актуальності набуває гендерний аспект, пов'язаний із презентацією статей у мові. Представники й пред-

ставниці гендерної лінгвістики – нового мовознавчого напрямку – наголошують на тому, що мова відображає світ з чоловічої позиції, а жінка часто залишається невидимою в мові. Це явище дістало назву андроцентризму, який може існувати як на рівні слова, вислову, речення, так і на рівні всього дискурсу. Одним з важливих завдань лінгвогендерологів є творення й дослідження мови, вільної від сексизмів, андроцентризму й будь-яких інших дискримінаційних форм і смислів. У терміносистемі гендерної лінгвістики для номінування цього поняття фіксуємо більше десяти термінів-синонімів [1, с. 106], у нашій розвідці використовуємо термін «гендерно толерантна мова».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджень, пов'язаних із зазначеною проблемою, україно мала. Це, зокрема, роботи таких науковців, як О. Масалітіна, О. Тараненко, А. Нелюба, М. Гінзбург, Я. Пузиренко, Л. Ставицька.

Як слушно зауважує О. Тараненко [2], ефективність мінімізації наявної мовної дискримінації жінки залежить, по-перше, від того, яким є характер цього явища в різних конкретних випадках у межах однієї мови – суто номінативним чи номінативно-оцінним, по-друге, від того, у яких сферах мовної діяльності воно виявляється – в офіційних, публічних чи в розмовно-побутовій і фольклорній, по-третє, від того, який арсенал засобів вираження категорії статі існує в тій чи тій конкретній мові. Так, порівняно простіше такі зміни можуть відбуватися (і вже відбуваються) у номінаціях особи жіночої статі за родом занять та соціальним становищем, тоді як дискримінаційні номінації жінки оцінного характеру можуть усуватися з арсеналу номінативно-стилістичних засобів у різних мовах тільки з плином часу, а також у сферах комунікації, що піддаються свідомому регулюванню.

На думку науковців [2–4], шляхами творення гендерно толерантної мови є дві стратегії – фемінізації та статевої нейтралізації. У попередній розвідці [5] ми розглянули стратегію фемінізації, яка полягає в реформуванні мови шляхом послідовного вживання фемінітивів.

Мета цієї статті – дослідити реалізацію стратегії статевої нейтралізації в українському мовному просторі на матеріалі інтернет-дискурсу. До аналізу були залучені публікації в мережі “Facebook”, а також у різноманітних інтернет-виданнях.

Виклад основного матеріалу. Статеву нейтралізацію розуміємо як уживання лексичних і словотвірних номінацій та граматичних форм, які б не допускали розрізнення референтів за статтю [2, с. 19]. На шлях статевої нейтралізації представники й представниці гендерного руху намагаються якнайповніше перевести структуру й функціонування англійської мови (насамперед, у діловій, навчальній і подібних сферах), наприклад, із заміною одиниці man (мн. men) при позначенні людини як такої

на одиниці з найзагальнішими значеннями особи human beings, peoples, the individual, person тощо, а також у композитах, що позначають людину за родом діяльності, замість chairman, businessman, policeman – chairperson, businessperson тощо [2].

Акцентуємо, що в українській мові ця стратегія реалізується кількома способами: одночасним використанням паралельних форм жіночого й чоловічого роду, використанням збірних іменників, описових конструкцій. Проаналізований матеріал дозволив виокремити такі варіанти нейтралізації граматичного роду.

1. Використання двох іменників, маскулінітива й фемінітива, переважно у формі множини, поєднаних сполучниками сурядності, напр.: «Увага! Стипендії Лейна Кірккланда для молодих **лідерів та лідерок** на навчання та стажування в Польщі!» (тут і далі виділення наше – О.Ч.) [6]; «Ми завжди щасливі бачити наших **друзів та подруг, партнерів та партнерок, колег та колежанок**» [7]; «Президентка Естонії Керсті Кальюлайд <...> виступила перед **учасниками та учасницями** Українсько-естонського жіночого бізнес-форуму, який було присвячено розширенню можливостей жінок у політиці та бізнесі» [8]; «Сьогодні **представники і представниці** більш ніж 10 міністерств <...> обговорили та узгодили пропозиції щодо уніфікації включення гендерної складової до стратегій розвитку та річних програм на центральному, регіональному та місцевому рівнях» [9]; «Ми разом з **педагогами-медіаторами та педагогинями-медіаторками** запровадимо медіацію та створимо служби порозуміння за принципом рівний – рівному в 50 закладах професійно-технічної освіти та школах» [10]; «Активне застосування **пресофіцерами та пресофіцерками** ДСНС фемінітивів торуватиме шлях для більш системних змін [11]; «**Громадяни і громадянки** України мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [12] тощо (загалом близько 20 контекстів).

Як бачимо, більшість наведених прикладів побудовані за типовим зразком, коли маскулінітив стоїть у препозиції, фемінітив – у постпозиції (пор.: *батько і мати, чоловік і дружина, брати і сестри* тощо). Проте фіксуємо, хоча й у значно меншій кількості (чотири контексти), спроби деконструвати цю стандартну для української мови модель: «У **демінірки та деміне-ри** набирають за оголошенням» [13]; «Запрошуємо **дослідниць та дослідників** подавати заявки на представлення своїх дослідницьких напрацювань впродовж 2018/2019 академічного року на щомісячному Методологічному семінарі Відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України» [14]; «Шановні **колежанки та колеги!**» [15]; «У Швеції з навчальним візитом з питань забезпечення гендерної рівності та протидії насильству перебуває мультидисциплінарна група українських **фахівчинь та фахівців**» [16].

2. Використання конструкцій із своєрідним графічним оформленням, де маскулінітив уживається як у формі однини, так і множини, а через слеш подається або фемінітив, або (частіше) тільки відповідний словотвірний афікс (або словотвірний афікс і флексія) для позначення фемінітива. Таку модель спостерігаємо в більше ніж 15 контекстах, напр.: «Сьогодні на 21 **медіатора/медіаторку** стало більше» [17]; «**Координатор/ка** проєктів має налагоджувати стосунки з партнерами серед жіночих правозахисних організацій в Україні» [18]; «30 серпня на факультеті соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулася посвята у **студенту/ки першокурсників/-ць**» [19]; «Говорить, що цього року

буде ще чотири набори **демінірів/ок**, кожен по 30 осіб» [13]; «Використаю цей пост як причиною до розмови про те, чого варта (у суто фінансовому сенсі) праця **автора/ки-науковця/ки (письменників/ць** чіпати не буду – то не моя парафія), а також про те, чому в нашому суспільстві поширене переконання, що знання належать народові, і тому **дослідники/ці** мають роздавати/дарувати свої напрацювання усім, хто бажає, безкоштовно» [20]; «До уваги **аспірантів/ок** з історії – гарна нагода зануритися у міжнародне наукове середовище!» [21] тощо. Значно рідше фіксуємо модель, де фемінітив подано повністю, а маскулінітив репрезентований відповідними афіксами, пор.: «Заважу лише, що збірник про жіночий досвід війни – то результат спільної роботи цілої групи **дослідниць/ків**» [22]; «На жаль, не завжди такі пропозиції закінчуються на користь наших **співвітчиниць/співвітчизників** – людей продають як товар» [23].

На окрему увагу заслуговують три контексти однієї авторки, які містять обидві конструкції (маскулінітив/афікси, що маркують фемінітив, фемінітив/афікси на позначення маскулінітива). На нашу думку, таке свідоме чергування компонентів можна розцінювати як прагнення довести тотожність, а отже, правомірність використання обох конструкцій, пор.: «До уваги молодих (віком до 40 років) **науковок/ців** і не тільки: чудова нагода для підвищення своєї фахової кваліфікації та особистого розвитку <...> Подивіться на щасливі обличчя **стипендіатів/ок** і ви зрозумієте, чому!» [24]; «Хід конем, шах і мат: 20 липня МОН оголосило конкурс у Наукову раду Національного фонду досліджень, а подати документи можна лише до 7 вересня, і при цьому серед обов'язкових документів – витяг з протоколу засідання вченої ради інституції, яка висуває **кандидата/ку**. Як ви думаєте, скільки вчених рад вдасться реально скликати від кінця липня-серпня, щоб висунути гідних **кандидаток/ів?**» [25]; «Я підписала і заохочую колег – **істориків/кинь, етнологів/инь і антропологів/инь, фольклористок/ів та філологинь/ів** також поміркувати над висловленою критикою і вимогами – це нас стосується безпосередньо! У мене самої є п'ять публікацій в Scopus, але йдеться про хибний принцип – тому й підтримую **авторів/ок** петиції» [26].

Лише двома контекстами репрезентована модифікована попередня модель, коли маскулінітив подається повністю, а словотвірний афікс, що маркує фемінітив – у дужках, напр.: «У дописі Мар'яни Савки йдеться про велику потребу в україномовних книжках в українській громаді Аргентини і пропонується українським **автор(к)ам** подарувати власні книжки для пересилки [20]; «Дякую за нагоду поділитися своїми думками з **журналіст(к)ами**, які готові слухати і чути, пізнавати і змінюватися, – це був чудовий досвід!» [27].

Фіксуємо також окремі приклади, де іменники з наведених вище моделей поширені прикметниками, числівниками та займенниками, пор.: «**Кожен/а 3-й/я користувач/ка** Інтернету на планеті – це дитина» [28]; «Нагадаємо, що у тебе є шанс стати **справжнім/-ньою правозахисником /-цею** і змінювати нашу країну на краще!» [29]; а також три контексти, де аналізована стратегія реалізується шляхом використання тільки прикметників і займенників: «Віriamo, що **кожен/кожна** з них зробить внесок у розбудову миру в нашій країні» [17]; «Тобі від 18 до 27 років? Ти **небайдужий/а?**» [30]; «Чи почувалися ви хоча би раз у житті **товстою/-им?**» [31].

Висновки. У інтернет-дискурсі стратегія статевої нейтралізації реалізується одночасним використанням пара-

лельних форм жіночого й чоловічого роду у різних модифікаціях. Жодного прикладу використання збірних іменників та описових конструкцій ми не зафіксували. Майже однаковою кількістю прикладів репрезентовані дві найпоширеніші моделі:

– маскулінитив + фемінітив, поєднані сурядними сполучниками;

– маскулінитив + словотвірний афікс (з флексією або без) на позначення фемінітивів, графічно оформлені через слеш або в дужках.

Типовим для обох моделей є розташування маскулінитива в препозиції, зворотний порядок компонентів фіксуємо значно рідше. Нечисленними також є приклади, коли в одному контексті наявні маскулінитиви як у пре-, так і в постпозиції.

Наведені моделі можуть видатися дещо громіздкими й такими, що порушують закон мовної економії, проте їхнє послідовне використання, на нашу думку, сприятиме подоланню андроцентризму й творенню гендерно толерантної мови як підсистеми української мови. Подальшу роботу в цьому напрямі вважаємо перспективною, зокрема, в аспекті дослідження стратегій фемінізації та статевої нейтралізації в різноманітних сферах мовної діяльності.

Література:

1. Чуешкова О.В. Синонімія в терміносистемі гендерної лінгвістики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів, 2017. № 869. С. 105–108.
2. Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 3–25.
3. Гендер для медій : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / Л. Малес та ін. Київ : Критика, 2013. 219 с.
4. Зубатенко В. Фемінітиви та рівність у мові : інтернет-ресурс Update. URL: <http://bit.ly/2GzKWxN> (дата звернення: 16.08.2018).
5. Чуешкова О.В. Стратегія фемінізації як основний чинник творення гендерно толерантної мови (на матеріалі інтернет-дискурсу). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія»*. Київ, 2019. Том 30 (69) Соціальні комунікації. № 2. Частина 1. С.47–52.
6. Жінки – це 50% успіху України : допис зі сторінки інтернет-ресурсу у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2F50vidsotkiv.org.ua%2Fposts%2F2104887779772164&width> (дата звернення: 29.05.2019).
7. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу ГО «Ла Страда-Україна» у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fas-tradukraine%2Fposts%2F1679875255422885&> (дата звернення: 18.08.2018).
8. Жачек Н. Керсті Кальюлайд: Жінку завжди запитують «Ви президентка? А хто у вашій сім’ї готує млинці?» : офіційний вебсайт проєкту, спрямованого на активізацію та підтримку жінок в громадському та політичному житті «Жінки – це 50% успіху України». URL: <http://50vidsotkiv.org.ua/kersti-kalyulajd-zhinku-zavzhd-zapitayut-vi-prezidentka-estoniya-a-hto-u-vashij-sim-yi-gotyemlinci/> (дата звернення: 28.09.2018).
9. Допис зі сторінки Ольги Калашник у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Folga.kalashnyk.3%2Fposts%2F1772668342818882&> (дата звернення: 18.12.2018).
10. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу «Національна тренерська та медіаторська мережа» у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fntmukraine%2Fposts%2F955649231259699&> (дата звернення: 17.03.2019).
11. Бега В. Рятувальники видали словничок фемінітивів для територіальних пресслужб ДСНС. *Інтернет-видання «Громадське телебачення»*. URL: <https://hromadske.ua/posts/derzhsluzhba-z-nadzvychnaykh-sytuatsii-vydala-slovnichok-feminityviv-dlia-terytorialnykh-pres-sluzhb> (дата звернення: 04.02.2019).
12. Допис зі сторінки Урядової уповноваженої з гендерної політики в мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2FGovernmentCommissionerforGenderPolicy%2Fposts%2F2193807254232625&> (дата звернення: 02.07.2019).
13. Ганжа Л. Демінери і демінерки: про тих, хто очищає землю від війни. *Інтернет-видання «Українська правда. Життя»*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/3/232924/> (дата звернення: 20.09.2018).
14. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу «Відділ соціальної антропології» у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fsocialanthropology.lviv.ua%2Fposts%2F852449314945043&> (дата звернення: 18.08.2018).
15. Допис зі сторінки Kateryna Levchenko у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fbabaandkit%2Fposts%2F1939193236125478&> (дата звернення: 15.03.2019).
16. Допис зі сторінки Kateryna Levchenko у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fkateryna.levchenko.9%2Fposts%2F1947561528589738&> (дата звернення: 10.06.2019).
17. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу ГО «Ла Страда-Україна» у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fas-tradukraine%2Fposts%2F1681003381976739&> (дата звернення: 10.04.2019).
18. «Квінна тіль Квінна» шукає координатора/ку проєктів для представництва в Україні : офіційний вебсайт проєкту, спрямованого на активізацію та підтримку жінок в громадському та політичному житті «Жінки – це 50% успіху України». URL: <http://50vidsotkiv.org.ua/kvinna-til-kvinna-shukaye-koordinatora-ku-proektiv-dlya-svogo-novogo-predstavnytstva-v-ukraini-dedlajn-2-veresnya/> (дата звернення: 21.12.2018).
19. Відбулося відкриття першої в Україні магістерської програми Гендерної студії : офіційний вебсайт проєкту «Гендер в деталях». URL: <https://genderindetail.org.ua/news/vidbulosya-vidkryttya-pershoi-v-ukraini-magisterskoi-programi-genderni-studii-134731.html> (дата звернення: 15.09.2018).
20. Допис зі сторінки Oksana Kis у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Foksana.kis%2Fposts%2F10216831143389744&> (дата звернення: 20.09.2018).
21. Допис зі сторінки Oksana Kis у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Foksana.kis%2Fposts%2F10217404065912449&> (дата звернення: 20.04.2019).
22. Допис зі сторінки Oksana Kis у мережі “Facebook”. URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Foksana.kis%2Fposts%2F10217394575635198&> (дата звернення: 03.07.2019).
23. Допис зі сторінки Афіша Подільська у мережі “Facebook”. URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fpermalink.php%3Fstory_fbid%3D188202528715547%26id%3D100025774024724& (дата звернення: 03.07.2019).

24. Допис зі сторінки Oksana Kis у мережі "Facebook". URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fokksana.kis%2Fposts%2F10216805732314483&> (дата звернення: 03.07.2019).
25. Допис зі сторінки Oksana Kis у мережі "Facebook". URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fokksana.kis%2Fposts%2F10217324476802771&> (дата звернення: 03.07.2019).
26. Допис зі сторінки Oksana Kis у мережі "Facebook". URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fokksana.kis%2Fposts%2F10216790816421595&> (дата звернення: 10.05.2019).
27. Допис зі сторінки Oksana Kis у мережі "Facebook". URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fokksana.kis%2Fposts%2F10217306185265494&> (дата звернення: 03.07.2019).
28. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу «Національна дитяча гаряча лінія» у мережі "Facebook". URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2F-childhotline.ukraine%2Fposts%2F1167330273422498&> (дата звернення: 18.04.2019).
29. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу ГО «Ла Страда-Україна» у мережі "Facebook". URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Flastradaukraine%2Fposts%2F1745558452187898&> (дата звернення: 10.06.2019).
30. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу ГО «Ла Страда-Україна» у мережі "Facebook". URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Flastradaukraine%2Fphotos%2Fa.275909539152804%2F1730827716994305%2F%3Ftype%3D3&> (дата звернення: 18.06.2019).
31. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу «Гендер в деталях» у мережі "Facebook". URL: <https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fgenderindetail%2Fposts%2F1116809311831094&> (дата звернення: 08.07.2019).

Chuieshkova O. Gender neutralization strategy implementation in the internet discourse

Summary. The article deals with the gender neutralization examining in the Ukrainian language space based on the internet discourse, including publishing on Facebook, as

well as the various internet publications. It is emphasized that along with the feminization strategy, it is an important factor in creating a language which is free of sexism, androcentrism, and any other discriminatory forms and meanings. To nominate this notion, the term "gender-tolerant language" is being used. It is emphasized that gender experts are trying to fully transfer the structure and functioning of English to the gender neutralization way (the use of lexical and word-forming nominals and grammatical forms that would not distinct the referents by gender); in the Ukrainian language is implemented in several ways: simultaneous use of parallel forms of feminine and masculine gender, collective nouns, descriptive constructions. The following variants of grammatical gender neutralization are distinguished: the use of two nouns, a masculine and a feminine one, mainly in the form of plural conjunctions, connected by the conjunctions of parity; the use of constructions in which the masculine is used both in the singular and plural forms, and with a slash (rarely in brackets), either the full or short form of the feminine is presented. Collective nouns and descriptive constructions are not recorded. It is noted that the considered variants of grammatical gender neutralization are represented by almost the same number of examples. The peculiarity of both models – masculine location in the preposition that is typical for the Ukrainian language – is emphasized. The components reverse order is fixed in single examples. There are several cases when masculines are presented in both the pre- and postpositions in the same context. It is suggested that such deliberate alternation of components (masculine/feminine-marked affixes, feminine/masculine-marked affixes) is an attempt by authors to prove the identity and hence the correct use of both constructs. There are also a few examples where nouns are enlarged with adjectives, nouns, and pronouns, as well as contexts where the analyzed strategy is implemented by using only adjectives and pronouns. It is emphasized that, despite the cumbersome construction of the above-mentioned models, their consistent use will help to overcome androcentrism and create gender-tolerant language as a subsystem of the Ukrainian language.

Key words: gender-tolerant language, internet discourse, gender neutralization strategy, masculine, feminine.

*Shabat-Savka S. T.,**Doctor of Philology,**Professor in the Department of Modern Ukrainian,**Vice-Dean of the Faculty of Philology**Yurii Fedkovich Chernivtsi National University*

COMMUNICATIVE INTENTION AS A LINGUISTIC PHENOMENON: CATEGORICAL STATUS AND VERBALIZATION

Summary. The article deals with the communicative intention as an important anthropo-oriented linguistic phenomenon that has a direct relation to the person, his mind, and intellect and is represented by a number of grammatical units that clearly expose the speaker as the bearer of intention in text communication. The inter-layered categorical status of the communicative intention, represented by units of different language levels, is defined in the process of analysis, specifically, discursive, syntactic, morphological, and lexical markers of intentional verbalization of intention are systematized. Undoubtedly, the intention is an important component of a person's mental state, but it is explicated with the help of grammatical means of the language and becomes understandable to other participants of communications.

Communicative intention is a linguistic category in which the content (the speaker's intentional needs: to inform, to tell, to ask, to encourage, to wish, to react emotionally, to appreciate, to thank, to apologize, to sympathize, to praise, etc.) and a plan for language representation plan are clearly explicated. This is one of the important anthropo-oriented categories, because it is always correlated with the speaker – the bearer of various intentions, who determines the intentional scope of communication, selects a system of language means (generally accepted or figuratively-rhetorical, direct or indirect constructions) for their implementation, forms a continuum of interaction, determines the development of tolerant or zero tolerant communication. The dominant means of verbalizing the communicative intention as an inter-level category are discourse-genre statements, realized in two genre registers – dialogic and monologic, and, of course, syntactic constructions in which lexical and morphological units find their functional perfection.

In this article a number of linguistic methods (descriptive, structural, contextual-interpretive, method of distributive analysis) are used to highlight the categorical status of communicative intention, to systematize multilevel means of its verbalization in text communication, and to interpret this anthropocentric concept as a separate linguistic phenomenon.

Key words: communicative intention, speaker, category, inter-layered status, verbalization, expression, communication.

Introduction. The anthropocentric direction of modern linguistics emphasizes the dynamic development of linguistic studies that are aimed at elevating a human being in the process of communication and are related to the conceptualization and lingualization of the world, to the global intentions of the speaker and to material manifestations, serving as means for verbalization of the intentional space of the linguistic persona. Within these issues, we consider it important to find solutions to the questions related to the category of communicative intention, the difficulty of study of which is stipulated by the fact that it harmoniously combines such crucial

concepts of the process of communication as the world (objective reality, setting), utterances (means of realizing of the speech intention) and the author (the speaker as the bearer of various intentional states). The systematic study of communicative intention as a separate linguistic phenomenon clearly reflects the change of the priorities in the contemporary linguistics – from structuralism to anthropocentrism, to the linguistics of the speaker and grammar of the utterance.

Analysis of recent research and publications on this topic.

The problems linked with the category of intention comprise the list of those contradictory issues of linguistics that do not lose their relevance, on the contrary, they acquire new perspectives of studying. The term “communicative intention” is the basic concept of some linguistic theories (the speech act theory, the theory of speech activity and the theory of speech influence) in the framework of which it is correlated with illocution, subjective-modal meaning, motivational sphere of the linguistic persona, strategies and tactics of the process of communication (G. Grice, J. Austin, P. Strawson, J. Searle, O. Issers, O. Kamenskaya, V. Krasnykh, A. Leontiev, etc.) and it is also considered alongside such grammatical concepts as modality, objectivity, communicative attitude, actual division (I. Anders, I. Vykhovanets, A. Zahnitko, M. Mirchenko, etc.).

Intention is defined in linguistic studies as a speech intent or will of the speaker [1, p. 409]; conscious or intuitive intent of the addressee, which determines the internal program of speaking and the way it is implemented [2, p. 116]; as a kind of desire: the speaker's desire to tell something, to request or ask [6, p. 74]; the intent of the addressee and the content of the statement [9, p. 29–30]; communicative attitude and the purpose of the utterance [3, p. 29]; the foundation of the typology of speech genres [2, p. 54]; text-forming factor [8, p. 8]. However, the mentioned scientific works do not give a complete and holistic view of the categorical status of communicative intention, the system of means of its verbal and non-verbal implementation.

The **purpose** of the article is to justify categorical status of communicative intention, to investigate lexical and grammatical discourse markers of its implementation in the Ukrainian language, to identify means of verbalization of the speaker's substance as the author of intention in text communication – in its tolerant or non-tolerant dimension.

Results and discussion. Modern linguistics needs a new definition of the concept of intention, based on its anthropocentric, cognitive, grammatical and discursive parameters. Our interpretation of this concept, first of all, extends the limits of perception of intention, in particular, its understanding not only as a mean-

ingful or intuitive intent of the speaker and the desire of the subject of communication but primarily as the properties of linguistic units. Secondly, it allows us to interpret communicative intention as a universal linguistic category, which has an inter-level character and is represented by statements, sentence equivalents, discursive constructions. Actually, we consider it proper for the linguistic analysis to regard intention as a category, where the plan of content (the speaker's intentional need to inform, to tell, to ask, to encourage, to wish, to react emotionally to something, to appreciate, to thank, to apologize, to sympathize, to praise etc.) and the plan of expression – means and ways of verbalization of the intentional space of the linguistic persona are distinctly explicated.

In our opinion, the communicative intention has a polystatus linguistic character, since its content covers not only the world of human existence, but also the world of verbalization of speech. First of all, this is a conceptual inter-level category, determined by philosophical, psychological and cognitive parameters and represented by units at different levels of language. The dominant tools of the verbalization of the category of communicative intention are syntactic constructions, in which lexical and morphological units find their functional completeness.

At the same time, it is a communicative category that determines the process of human communication and, in general, the intentional structure of the utterance, which accumulates information about the psychological space of the linguistic personality, reveals the speaker's position, his / her needs and goal set.

Finally, it is an explicit cognitive category that correlates with the phenomena of the real world on the preverbal level and serves as a medium connecting language and thinking, language and consciousness. Categorization of mental or psychic resources of our mind and, consequently, of intentions as the basic knowledge of the world of the linguistic persona can occur with the help of concepts that represent knowledge and experience of the man. Cognitive manifestations of intentions are directly dependent on a number of psychic phenomena, the conceptual system of the worldview, the perception of linguistic and cultural community to which the linguistic persona belongs, the communicative competence of the participants of communication, the social role of the addressee, the type of interaction, and on language units belonging to different levels that structure and store knowledge and experience of the subject of communication through activities of the speaker.

Such a broad interpretation of the communicative intention provides it with an important place in the discourse of social and human sciences, and not only in linguistics. For example, even in studies on philosophy, provisions were made that intentionality initiates consciousness, and the linguistic sign is used to express the intentional state and content (F. Brentano, E. Husserl, V. Ladov). In the works of domestic and foreign scholars, an important role of intention in the life of each individual is established, since this is the basic linguistic substance that determines and organizes the multi-vector process of human communication.

The category of communicative intention is one of the important modular, anthropocentric categories, because it is always correlated with a speaker, a carrier of various intentions, who determines the intentional expanses of communication, chooses a system of linguistic means (common or figurative-rhetorical, direct or indirect constructions) for their implementation, forms the addressee-addressee continuum of interaction, determines the development of tolerant or non-tolerant communication.

Anthropo-orientation of intention as a linguistic phenomenon is obvious since the intention is first of all the prerogative of the speaker, the main participant in the process of communication. Moreover, the speaker is the conveyor of intentions and determines the intentional perspectives of communication. At the same time, verbalization of speech intentions is directly dependent on the inner world of the subject of communication, his objective and intention, which become decisive for the utterance or the beginning of the interaction.

Explication of the speaker – the author of the intention – is achieved by means of a number of grammatical markers in Ukrainian: 1) the personal pronoun **I**, which emphasizes the individuality, identity and self awareness of the linguistic persona, cf.: *I came here to the world and met the sun, bathed my feet in the morning dew* (N. Tsaruk); 2) the personal pronoun **We** in the semantic space of which we observe the coding of not only of the agent but also of other participants in the process of communication: *And during the enjoyable holidays, and on weekdays we think, great-grandsons, about you* (V. Symonenko); 3) case forms of pronouns (me, etc.), e.g.: *do not disregard me, do not neglect, but hug me and dove* (B. Melnychuk). *How can I feel sorrow without you? How can I weep my heartsore without you?* (N. Tsaruk); 4) first person singular and plural of possessive pronouns (**mine, your**) that intensify the egocentricity of the speaker's «I», for example: *And what is the saddest: my torment is useless, 'cause treason is a dark and dirty thing* (L. Kostenko); *In general, I'm glad that my poems caused a critical talk* (Lesia Ukrainka). Possessive pronouns partly point to the subject of intentions, expressing the importance of something belonging to a person, cf.: *O my unfree liberated people, You go to the crucifixion <...> And I'm with you Through the sharp light, yours, and mine – Both crosses carry* (T. Severniuk); 5) the first person singular or plural in the present or future tenses in the indicative mood: *I bless those footprints, I bless the roads that brought me here – to the star-studded palaces of art* (L. Kostenko); *Ukraine! O, mother! To you we'll swear an oath* (M. Voronyi); 6) the first person plural of the imperative mood – *Vasyliu, let's go to the forest to pick berries!* (B. Hrinchenko); 7) subjective-modal words and phrases (*in my opinion, to my mind, it seems to me, perhaps, probably, obviously, etc.*), which represent the author's position, the subjective attitude of the speaker to the reported or seen, convey the author's opinion on a certain situation, determine the axiological parameters of oral-colloquial or textual communication. For example: – *In my opinion, it is long overdue to create a management of the Dnieper basin* (I. Tsiupa); – *Perhaps there is no more truth in the world. Maybe, it has fled overseas* (E. Hrebinka). N. Formanovska correctly observes that intention is a «certain mental state of a person and is close to such phenomena as emotion, desire, evaluation, attitude to reality, to the content of the message to the addressee» [9, p. 29]. Undoubtedly, the intention is an important component of a person's mental state, but it is explicated with the help of grammatical means of the language and becomes understandable to other participants of communications.

The communicative intention is directly connected with logical categories and philosophical universals; therefore, it may be regarded as a conceptual category in the content plan and as a linguistic one in the way of explication. In fact, its categorical status follows from the “bilateral understanding of the linguistic sign and the bilateral essence of language as a phenomenon, that includes a plan for language content and a plan of expression” [4, p. 29]. As is known,

to distinguish a certain category, it is necessary to have a number of forms possessing some common meaning so that there is an opposition within this union and that the opposing values have a formal expression. As for the communicative intention, syntactic constructions, beginning from the syntaxeme to the complex syntactic unit, units of the lexical and morphological levels can express an intentional meaning and convey the content relevant to a particular speech situation. Thus, declarative, interrogative, imperative, conditional statements are contrasted depending on the tasks the speaker who joins the process of communication has, but they are united by the intention – the universal linguistic notion that is formally expressed, reveals extensive intentional horizons of communicants and is semantically informative.

Undeniably, any category is a combination of constructs (linguistic units) based on a certain concept (feature). Actually, the communicative intention is this unifying parameter. This parameter is mandatory, because it forms the intentional structure of any utterance, for, as M. Bakhtin points out, “we realize, understand, feel the speaker’s intention or the verbal will of the speaker in every utterance, from a single-word everyday remark to large complex works of science or literature” [1, p. 409]; it is subjective, since intention is always related to the speaker, the creator of the particular utterance, the subject of intention; it is dynamic, because it reflects the actual speech act or textual communication; it is constant regarding the system of its means of verbalization (the language unit either realizes this category or not). At the same time, the communicative intention is an inter-layered linguistic category realised by such components as syntagmas, communicators, and utterances. Lexical and morphological means reveal their communicative-intentional potential in the utterances, which we consider to be the most relevant means of verbalization of intention.

According to our observations, the inter-level status of the category of the communicative intention is realized by linguistic units of different levels:

a) **lexical** because lexemes form utterances expressing a certain intention (emotional, evaluative), e.g.: – *My merciful God, how happy I am!* (M. Vinhranovskyi); – *I am touched by the fact that you’ve read my father’s books* (I. Tsiupa). Nouns and adjectives express axiological intention, the content range of which is represented by two ambivalent intentions: the intention of appraisal labeled with the concepts “good”, “well”: – *What a clever girl!* (G. Tarasiuk); – *What a beauty! Well, dolly girl!* (A. Dovzhenko); and evaluative intention, expressing the meaning “bad”, “evil”: – *Well, you are the fool* (V. Shevchuk); – *Go, scoundrel. Don’t drive me into frenzy* (M. Stelmakh);

b) **morphological** because words belonging to different parts of speech have different valency and potentiality to verbalize the intention. For example, verbs will definitely convey this or that intention, refer to performativity and verbalize the intentions of promise, request, gratitude, etc.: – *I swear by the sky adorned with the constellation of the zodiac* (P. Zahrebelnyi); – *I beg you to come to me* (V. Vynnychenko); – *Oh, thank you for your care, your grace!* (V. Vynnychenko); interrogative pronouns and adverbs may express the intention of request: – *Who is wandering there?* (V. Pidmohilnyi); – *Whom has she bought such a good and beautiful pysanka?* (G. Kvitka-Osnovyanenko); – *And where are you from? Whence do you come?* (Ivan Bahrianyi); exclamations realize the intention of command (– *Enough! Confess, who are you?*

(V. Vynnychenko); – *Here you must sit where your new name is written! Off you go!* (I. Franko);

c) **syntactic** because explication of a certain intention, its interpretation and recognition occurs at the level of utterances and sentence equivalents that express intention of: **declaration**, the content range of which is focused on the representation of a certain intellectual experience of the speaker, his knowledge and skills (– *I live in a country of schedrivka and vesnianka, where the evening dawn comes to the porch and listens to the song of childhood* (M. Synhayivskyi); **interrogation** that transmits a multi-vector cognitive process aimed at elucidating certain information or clarifying it (– *Mum! What girl came to us yesterday to spot the fire?* (I. Nechui-Levytskyi); **command**, which reflects the will of the speaker, different in intensity and syntactic organization (– *Immediately sit down here at my table and write a petition* (I. Tsiupa); – *Let’s run to the Danube!* (S. Sklyarenko); **condition**, which represents the desire of the communicator to perform the potentially desired action (– *If only my beloved strip of land! If only the gray straw of the great-grandfather’s roofs!* (E. Malaniuk);

d) **discourse-genre** as a dominant, vertex level, associated primarily with the functional-style and genre differentiation of speech, with the dominant intentions of various discourses. In this case, the intention is verbalized through text structures realized in two communicative registers – **dialog**, reflecting the event that arises as a result of interaction between the two communicators: – *Are you already going, son? – I go, mother* (V. Stefanyk), and **monolog** transmitting the one-sided, individual communicative line of the addressee and represents a broad content range: contemplation about individual life realities or people, evaluation of reality, for example: *For your only braids, for only your voice you are worthy of love ... How can such words be born in the depths of the human soul, like the stars on the eyelashes of the night? And is it not a miracle that everyone finds love in their own way and loves everyone in their own way?* (M. Stelmakh). Speech acts built on the principles of courtesy, sincerity, trust, and compromise represent **tolerant communication**: the participants hold a straightforward dialogue, have balanced relationships, mutual role, and behavioral expectations, retain a benevolent tone of communication therefore successfully verbalize their intentions: – *What is it, baby? – This is a silver halfkarbovanets* (M. Stelmakh). If communication does not encourage manifestation of positive qualities of subjects of speech, then the communicative event is regulated by strategies of confrontation, conflict, which suggests, first of all, incompatibility of views of communicators, unrealized intentions, and **non-tolerant communication**: – *Are you looking for someone? – And what has that to do with you?* (O. Honchar).

The system of means belonging to different levels of verbalization of the intentional scope of human communication, the categorical status and versatility of the phenomenon of intention outline its typological manifestation (cognitive-mental, communicative-modal, subjective-modal, discursive and genre, metacommunicative intentions) [10, p. 167], differentiation of which is based on the factors that take into account: 1) the standard spectrum of the speaker’s intentional needs (to approve or reject information, to ask, to encourage to perform an action, to express desire / wish / assessment, to declare respect, to thank, etc.); 2) correlation of ways the intention is verbalized in the statement/discourse (genre); 3) intention relation to the paradigm of the basic speech needs or to the discourse of phatic communication; 4) the intentional dominant

of a discursive utterance; 5) lexico-grammatical means of intention explication (modal-intentional and discursive expressions, sentence equivalents, forms of verbs, nouns, adjectives, etc.). Actually, the designation of the role of each of these factors in the process of verbalization of communicative intention in various Ukrainian discursive-genre manifestations constitutes the subject of our further scientific research.

Conclusions. Thus, communicative intention is a linguistic category in which the content (the speaker's intentional needs: to inform, to tell, to ask, to encourage, to wish, to react emotionally, to appreciate, to thank, to apologize, to sympathize, to praise, etc.) and a plan for language representation plan are clearly explicated. This is one of the important anthropo-oriented categories, because it is always correlated with the speaker – the bearer of various intentions, who determines the intentional scope of communication, selects a system of language means (generally accepted or figuratively-rhetorical, direct or indirect constructions) for their implementation, forms a continuum of interaction, determines the development of tolerant or zero tolerant communication. The dominant means of verbalizing the communicative intention as an inter-level category are discourse-genre statements, realized in two genre registers – dialogic and monologic, and, of course, syntactic constructions in which lexical and morphological units find their functional perfection.

A comprehensive analysis of the category of intention indicates a multi-vector direction of modern linguistics, reveals a close relationship between different linguistic levels and categorical values, promotes the development of communicative grammar, anthropo-oriented and completely relevant for linguistics of the 21st century.

References:

1. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2001. С. 406–415.
2. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генетика: проблеми і перспективи. Львів, 2005. 264 с.
3. Бондарко А.В. К проблеме интенциональности в грамматике. Вопросы языкознания. 1994. № 2. С. 29–42.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : «Пульсари», 2004. 400 с.
5. Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 22–129.
6. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. Киев : Высшая школа, 1986. 116 с.
7. Серл Дж.Р. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 170–194.
8. Сусов И.П. Уровни языковой системы и лингвистическая семантика. *Синтаксическая семантика и прагматика*. Калинин, 1982. С. 3–11.
9. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва : русский язык, 2002. 216 с.
10. Шабат-Савка С.Т. Типология коммуникативных интенций у лингвистичі: українськомовний дискурс. *Віртус : науковий журнал*. 2016. № 9. С. 166–170.

Шабат-Савка С. Т. Комунікативна інтенція як лінгвістичний феномен: категорійний статус і вербалізація

Анотація. У статті проаналізовано комунікативну інтенцію як антропоорієнтований лінгвістичний феномен, що своїм змістом охоплює не тільки світ людського буття, наміри комунікантів, їхній інтелект та свідомість, а й світ мовної вербалізації. На багатому фактичному матеріалі обґрунтовано міжрівневий категорійний статус комунікативної інтенції, систематизовано синтаксичні, морфологічні та лексичні маркери інтенційної вербалізації, окреслено особливості експлікації дискурсивно-жанрових інтенцій, детермінованих стильовою диференціацією мовлення, атмосферою перебігу інтеракції.

Ураховуючи наукові студії зарубіжних та вітчизняних лінгвістів, з'ясовано, що комунікативна інтенція – лінгвістична категорія, у якій виразно експлікується план змісту (інтенційні потреби мовця: поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо) і план мовної репрезентації. Це одна з антропоорієнтованих категорій, тому що завжди співвіднесена з мовцем – носієм різноманітних інтенцій, який визначає інтенційні обшари спілкування, добирає систему мовних засобів (загальноприйнятих чи фігурально-риторичних, прямих чи непрямих конструкцій) для їхньої реалізації, формує адресантно-адресатний континуум взаємодії, детермінує розвиток толерантної чи атолерантної комунікації. Домінантними засобами вербалізації комунікативної інтенції як міжрівневої категорії слугують дискурсивно-жанрові висловлення, реалізовані у двох жанрових регістрах – діалогічному та монологічному, і, безперечно, синтаксичні конструкції, у яких функціонально довершуються лексичні та морфологічні одиниці.

У статті використано низку лінгвістичних методів (описовий, структурний, контекстуально-інтерпретаційний, метод дистрибутивного аналізу), аби обґрунтувати категорійний статус комунікативної інтенції та систематизувати багаторівневі засоби її вербалізації в різних дискурсивно-жанрових формах української мови, щоб репрезентувати це антропоцентричне поняття як окремий лінгвістичний феномен.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, категорія, міжрівневий статус, вербалізація, висловлення, дискурс, комунікація.

*Шульська Н. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри соціальних комунікацій**Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки**Римар Н. Ю.,**асистент кафедри славістичної філології, педагогіки та методики викладання**Білоцерківського національного аграрного університету*

ПОРУШЕННЯ НОРМ УЖИВАННЯ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ У СУЧАСНИХ ДРУКОВАНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті представлено лінгвістичний аналіз помилок, наявних у друкованих українських засобах масової інформації регіонального і всеукраїнського рівня. Виявлено, що основними причинами низької грамотності журналістських текстів друкованих українських ЗМІ є політичні, ментальні та економічні чинники. Ситуацію погіршення мовної культури сучасних газет зумовлює нестача відповідних фахівців у вітчизняних редакціях, адже тепер журналіст виконує функцію коректора та літературного редактора. Дуже часто, готуючи матеріал, такі працівники користуються електронними редакторськими сервісами, які зазвичай недосконалі. З іншого боку, великий обсяг інформації та дуже швидкі темпи її передавання не завжди позитивно впливають на грамотність публікацій журналістів.

Окреслено ступінь мовного ризику синтаксичних аномативів, зокрема тих, які виникають на рівні словосполучення в журналістських текстах. Увесь ненормативний матеріал, виявлений на сторінках досліджуваних газет, класифіковано відповідно до сучасного поділу мовних помилок. Проаналізовано також частотність аномативів кожного типу та з'ясовано причини їхньої появи. У практичному аспекті наукової розвідки запропоновано правильні синтаксичні форми словосполучень для вдосконалення процесу редагування та підвищення рівня мовної грамотності друкованих ЗМІ. Для вирішення поставлених у статті завдань дібрано фактичний матеріал у спосіб суцільного мовного обстеження всеукраїнської газети «День» за 2014–2016 роки та волинських періодичних видань «Волинь», «Сім'я і дім», «Віче», «Волинська газета», «Луцький замок» та «Волинські новини» за 2015–2016 роки. У дослідженні реалізовано порівняльний аспект, адже проаналізовано медіатексти всеукраїнського видання та регіональних ЗМІ, схарактеризовано спільні та відмінні особливості лінгвокартини досліджуваних матеріалів щодо вживання різних форм словосполучень. Під час аналізу встановлено, що на рівні словосполучення найбільш помилкобезпечними є місця, пов'язані з уживанням невідповідних до контексту прийменників (зокрема, прийменника *по*). Ненормативними часто є підрядні утворення, серед яких переважають випадки порушення норм керування у словосполученні. Менш чисельними є такі помилки: заміна одних прийменників іншими, опущення або ж їх невмотивоване використання.

Ключові слова: помилка, аноматив, друкований ЗМІ, газета, словосполучення, синтаксис, редактор.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Мовне унормування в багатьох медіатекстах на сторінках газет та в інтернет-виданнях часто абсолютно не відповідає чинним правописним правилам. А це своєю чергою часто викликає сміх у читача, який потребує сьогодні не лише якісної інформації, але і її кваліфікованого представлення. Друковані ЗМІ – чи не найпопулярніші видання в будь-якій країні. Вони мають високий рівень довіри серед населення як з погляду змісту, так і форми, оскільки дуже часто малокомпетентні у сфері мовної культури читачі беруть за зразок правильності *те, що написано в газеті*, професіонали ж, навпаки, критично підходять до подання публіцистичних матеріалів. Слушно з цього приводу зауважують Г.П. Євсєєва і В.С. Єгорова: «Часто саме газета стає мовним взірцем для своїх читачів. Одними з найвищих мовних авторитетів для сучасного українця є засоби масової інформації, зокрема газети і журнали. Тому підвищується відповідальність працівників друкованого видання за мовне оформлення газетних матеріалів, через які читач вдосконалює не лише свої орфографічні та синтаксичні навички, а й підвищує культуру мовлення» [1, с. 65]. Медіапрацівники – перші, хто відображають рівень мовної культури всієї держави або ж навіть і формують його. Окрім того, друковані ЗМІ повинні унормувати літературну мову, а не засмічувати її словесними покручами. Мова газет мусить бути нормативною, літературною й стилістично виваженою. Проте чимало періодичних видань не відповідає критеріям грамотності. З огляду на це постає гостра потреба вдосконалення процесу редагування, підвищення рівня правописної культури в сучасних друкованих ЗМІ, чим і зумовлена актуальність нашого дослідження. У публікації Р. Шостака «Грамотна газета: комплімент чи оксюморон?» на «Детекторі медіа» вказано на основні причини недотримання мовного стандарту в сучасних українських газетах, який значно нижчий, ніж навіть у радянські часи. По-перше, це багатовекторні політичні намагання надати українській мові статусу пасербиці в рідній країні на всіх рівнях функціонування і застосування державної мови. Окрім політичних і ментальних чинників, автор публікації вказує також на економічні проблеми, бо, як він говорить, за знання української мови ще нікому в Україні не доплачують до зарплати, а журналістам й поготів [2]. Ситуацію мовної неграмотності у ЗМІ формує нестача літературних редакторів і коректорів, адже зараз лише одиниці газет мають у штатному розписі ці посади. Якщо колись такі працівники у ЗМІ були дуже шанованими,

то тепер на них економлять, використовуючи для перевіряння журналістських матеріалів недосконалі електронні текстові програми-редактори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню мовної грамотності в періодичних українських ЗМІ присвячені наукові розвідки Т.Г. Бондаренко, яка розробила конструктивну типологію лінгвоанормативів на матеріалі газет [3; 4; 5], А.О. Капелюшного, який досліджував типологічні особливості журналістських помилок різного рівня [6; 7], І. Мариненко, котра проаналізувала пунктуаційні та граматичні ненормативні утворення на сторінках журналу «Український тиждень» [8], Л.В. Боярської, яка виявила помилкобезпечні зони в газеті «Урядовий кур'єр» [9]. Проблемні моменти лінгвокультури у ЗМІ вивчали в наукових студіях також О. Сербенська, З. Партико, В. Супрун, О. Пономарів, К. Накорякова, Т. Коваль та інші, які зробили неоціненний внесок у розвиток сучасної теорії та практики помилкології.

Т.Г. Бондаренко подає таку дефініцію аналізованого в дослідженні явища: «Помилка – це аноматив, тобто таке ненормативне лінгвоутворення, що виникає в результаті невмотивованого порушення літературної норми і є наслідком неправильних мисленневих операцій» [5, с. 11]. Дослідниця низкою своїх розвідок сприяла розвитку наукового дискурсу навколо теоретичної пресолінгвістики. Вона простежила типологічні ознаки ненормативних одиниць, обґрунтувала причини виникнення помилок кожного типу і розробила критерії виявлення їх під час редагування газетних текстів. Дослідниця слушно стверджує, що створення та використання редактором банку даних про основні помилкобезпечні місця – найтипівіші семантично та структурно зумовлені позиції, де найчастіше постає потреба у виборі варіантної (правильної / неправильної) лінгвоодиниці, її граматичного оформлення тощо [5, с. 14], може значно покращити процес редагування і підвищити якість журналістських текстів загалом. Г.П. Євсєєва і В.С. Єгорова переконані, що на особливу увагу заслуговує таке негативне явище в українській пресолінгвістиці, як американізація мовного простору ЗМІ, адже українсько-американський суржик уже став самостійним явищем інформаційного простору нашої держави [1, с. 70]. Особливості вживання зниженої лексики у мові друкованих ЗМІ та її вплив на норми літературної мови досліджено Н. Линником [10]. А.Ю. Яворський, вивчаючи мовні аномативи Кам'яниччини, побіжно згадує питання помилкових конструкцій на рівні словосполучень. Серед них – порушення норм керування в підрядних словосполученнях, ненормативне узгодження прикметників з іменниками тощо [11]. У наших статтях також представлений редакторський аналіз орфографічних, лексичних, синтаксичних лінгвоанормативів переважно на регіональному фактичному матеріалі (Н.М. Шульська [12; 13; 14]).

Як бачимо, в українській девіатології лише спорадично натрапляємо на наукові студії, присвячені аналізу помилкобезпечних місць на рівні синтаксису в журналістських текстах, зокрема утворень-словосполучень. З огляду на це представлена нами наукова розвідка актуальна й корисна не лише для лінгвістів, які вивчають аномативи в пресі, а й для літературних редакторів і журналістів-практиків.

Мета статті – здійснити лінгвістичний аналіз помилок, наявних у друкованих ЗМІ, та окреслити ступінь мовного ризику синтаксичних аномативів, зокрема тих, які виникають на

рівні словосполучення. Реалізація поставленої мети передбачила виконання таких завдань: виявити в газетних матеріалах приклади лінгвістичних відхилень на рівні словосполучення в тексті, класифікувати негативний мовний матеріал відповідно до сучасного поділу мовних аномативів, проаналізувати частотність помилок кожного типу та з'ясувати причини їхньої появи, простежити найтипівіші помилкобезпечні місця серед утворень-словосполучень, запропонувати правильні синтаксичні форми словосполучень для вдосконалення процесу редагування та підвищення рівня мовної грамотності друкованих ЗМІ.

Для вирішення поставлених у статті завдань дібрано фактичний матеріал у спосіб суцільного мовного обстеження всеукраїнської газети «День» за 2014–2016 рр. та волинських періодичних видань «Волинь», «Сім'я і дім», «Віче», «Волинська газета», «Луцький замок» та «Волинські новини» (останнє видання функціонує як друкований ЗМІ із 2016 р.) за 2015–2016 рр. Використання у розвідці зазначених джерел дослідження зумовлене необхідністю здійснити лінгвістичний аналіз журналістських помилок через порівняльний аспект мовної культури медіатекстів на регіональному і всеукраїнському рівнях, простежити спільні та відмінні особливості лінгвокартини сучасних газет.

Виклад основного матеріалу. Дослідуючи журналістські тексти на рівні словосполучення, необхідно говорити переважно про порушення норм керування, узгодження тощо. У газетних матеріалах трапляється чимало словосполучень, що порушують правила використання прийменників. Зокрема, зафіксовано конструкції, для вираження семантико-синтаксичних відношень яких ужито нехарактерні для певного контексту службові частини мови.

У газеті «День» виявлено численні помилки, пов'язані із вживанням прийменника *по* усупереч літературній нормі: *підняття по тривозі* (Д 4.03.14, 5) – треба: *за тривою*; *по відношенню до долара* (Д 4.03.14, 7) – треба: *щодо долара*; *по цій резолюції* (Д 10.04.14, 3) – треба: *за цією резолюцією*; *раз по раз* (Д 10.04.14, 10) – треба: *раз у раз* або *щоразу*; *по морально-етичних причинах* (Д 10.04.14, 10) – треба: *через морально-етичні причини*. У конструкціях *союзників по НАТО* (Д 15.04.14, 2), *по всій Європі* (Д 18–19.04.14, 24) прийменника *по* загалом можна уникнути (пор. *союзників НАТО, всією Європою*). *По його приїзду в Київ* (Д 15.04.14, 2) – треба: *після його приїзду*; *по цей день* (Д 8–9.04.2016, 4) – треба: *до сьогодні*; *по абсолютній більшості території* (Д 8–9.04.2016, 4) – нормативно: *на більшості території*; *по трьох каналах від спецслужб РФ* (Д 8–9.04.2016, 5) – потрібно: *на трьох каналах від*; *призначили головою Штабу АТЦ по звільненню будівлі СБУ* (Д 8–9.04.2016, 5) – доречно: *призначили головою Штабу АТЦ зі звільнення будівлі*; *сортувати текст по темам* (Д 8–9.04.2016, 10) – *за темами* тощо. Ще у всеукраїнському виданні простежено такі аналогічні аномативи у вживанні прийменників: *говорять на різних мовах* (Д 23.04.14, 3) (треба: *різними мовами*); *він може реагувати лише на виведенні санкцій на третій рівень і подальше нарощування військової присутності НАТО в прикордонних регіонах і країнах* (Д 15.04.14, 2) треба: *він може реагувати лише на виведення санкцій третього рівня і подальше нарощування військової присутності НАТО в прикордонних регіонах*.

Натомість зафіксовано випадки, де всупереч нормі опущено прийменники: *незважаючи тиск й усі можливі наслідки для*

свого побуту (Д 8.04.14, 10) (опущено прийменник на (незважаючи на); проголосувати в першому читанні Конституційну реформу (Д 18.02.14, 2) (треба: проголосувати за конституційну реформу в першому читанні); але найближчим часом не може бути й мови повернення до business as usual (Д 23.04.14, 3) (треба: мови про повернення) тощо.

Виявлено приклади заміни одного прийменника іншим: Він вживатиме всіх заходів до того, щоб кримськотатарський народ не поніс жодних додаткових страждань (Д 13.03.14, 2), де замість помилкового до потрібно вжити для; Але ж я сам дуже добре пам'ятаю, що серед тих, хто потрапив до будівлю СБУ в Луганську, були військові, які зовсім не виглядали як дилетанти (Д 8–9.04.2016, 5) – не до будівлю, а у будівлю (чи ж до будівлі); все залежить на технології (Д 8–9.04.2016, 10) – треба: залежить від тощо.

На сторінках волинської періодики помилки з ненормативним уживанням прийменників трапляються рідше. Фіксуємо конструкції з неправильним прийменником по: по плазмовий телевизор (Сід 12.02.2015, 2) – треба: за плазмовим телевизором; по казки (пор. до пивного клубу «Майдан» по казки ходять не щодня) (Сід 15.01.2015, 9) – треба: за казками; звертатись по допомогу й пораду (Сід 15.01.2015, 7) – потрібно: звертатись за допомогою та порадою; по Україні цей показник складає 14,6% (Сід 29.01.2015, 1) – треба: в Україні; по закінченні певного періоду (В 26.02–4.03.2015, 12) – треба: після закінчення певного періоду; по обличчю (пор. Льодяне повітря б'є по обличчю) (В 26.02–4.03.2015, 13) – треба: в обличчя; звертаються по допомогу (Сід 29.01.2015, 4) – треба: за допомогою; по змозі (В-Н 24.01.2015, 10) – треба: за можливості; роки по тому (Сід 15.01.2015, 8) – треба: роки після того; по перемоги – треба: за перемогами (ВН 17.03.2016, 20) тощо. Подібно і з конструкцією до звісток по перших загиблих (Сід 22.01.2015, 2), та цей аноматив можна кваліфікувати і як технічний, адже вставити в по одну літеру р і все буде правильно (про перших загиблих).

У словосполученнях урожай в цьому році (В 12–18.03.2015, 11), у 2016 році (ЛЗ 28.04.2016, 2) (і таких прикладів безліч) прийменника загалом потрібно уникнути – урожай в цьому році, 2016 року. Натомість простежено такі випадки, де всупереч нормі опущено прийменники: виникає потреба додатковому фінансуванні армії (Сід 29.01.2015, 3) (опущено прийменник в (потреба в додатковому фінансуванні); побувавши території (пор. Робочу поїздки Ківерцівщиною Володимир Гунчик завершив, побувавши території Ківерцівського міського сміттєзвалища) (ВГ 12.03.2015, 10) (опущено прийменник на – побувавши на території) тощо. Зафіксовано також приклад заміни одного прийменника іншим: час до часу (пор. яка час до часу була змушена тікати від диких подружніх сцен у рідний Париж) (Сід 12.03.2015, 13), де замість помилкового до потрібно вжити від.

У газеті «День» частотні аномативи, пов'язані із вживанням поряд кількох однакових прийменників, які обтяжують фразу та збіднюють писемне мовлення. Наприклад: Волонтери за три роки зібрали три мільйони гривень на лікування хворих на рак крові дітей (Д 18.02.14, 10) (треба: Волонтери за три роки зібрали три мільйони гривень для лікування хворих на рак крові дітей); вчора генсек ООН Пан Гі Мун виступив з посланням з нагоди 20-их роковин геноциду в Руанді (Д 8.04.14, 3) (треба: вчора генсек ООН Пан Гі Мун виступив із посланням до 20-х роковин геноциду в Руанді); ми поспілкувалися з диза-

йнером з Сімферополя Єлизаветою Б. (Д 8.04.14, 10) (треба: ми поспілкувалися із сімферопольським дизайнером Єлизаветою Б.); він може реагувати лише на виведенні санкцій на третій рівень і подальше нарощування військової присутності НАТО в прикордонних регіонах і країнах (Д 15.04.14, 2) треба: він може реагувати лише на виведення санкцій третього рівня та на подальше нарощування військової присутності НАТО в прикордонних регіонах тощо. Трапився аналогічний випадок із двічі вжитим ненормативним прийменником по: для цього існують операція «Хвиля» по недопущенню масових заворушень і «Фортеця» по захисту адміністративних будівель (Д 8–9.04.2016, 4), який доречно змінити так: для цього існують операція «Хвиля» із недопущення масових заворушень і «Фортеця» із захисту адміністративних будівель.

Такі непоодинокі негативні явища виявлені і в регіональних виданнях: Путін звинуватив НАТО в безпосередній участі в бойових діях в Україні (Сід 29.01.2015, 4) (прийменник в ужито тричі); рятувальники не дали добра на вихід на лід (В 26.02–4.03.2015, 8) (треба: рятувальники не дозволили виходити на лід); Народна команда нового головного тренера Віктора Богатиря має найсерйозніші наміри у цьому сезоні піднятися у рейтингу – виграти чемпіонат України з футболу серед клубів другої ліги і перейти у першу (ВН 2.04.2016, 10) можна замінити так: Народна команда нового головного тренера Віктора Богатиря має серйозні наміри цього сезону підняти свій рейтинг – виграти чемпіонат України з футболу серед клубів другої ліги і перейти в першу тощо.

У всеукраїнському виданні наявні численні помилки на рівні підрядних словосполучень, пов'язаних із порушенням норм керування. Простежено такі випадки: на посаду прем'єр-міністра Сергія Тігіпка (треба: Тігіпка) (Д 11.02.14, 2); мав величезне бажання імпоує (треба: імпоувати) (Д 11.02.14, 2); невідомо лідером (треба: лідерам) опозиції (Д 11.02.14, 5); перед пам'ятником Тарасу Шевченку (треба: Тарасові Шевченку або Тарасу Шевченкові) (Д 18.02.14, 2); Ліквідація Міністерства доходів і зборів України дуже несвоєчасне рішення, яке може призведе лише до поглиблення економічної ситуації в державі (Д 4.03.14, 6) (треба: Ліквідація Міністерства доходів і зборів України – дуже несвоєчасне рішення, яке може призвести лише до поглиблення економічної ситуації в державі); Незалежність України (треба: України) (Д 4.03.14, 9); Близького (треба: близько) 30 екземплярів (Д 4.03.14, 12); відповідальність за долю цієї резонансної і історичної справи на неї (треба: на ній) (Д 13.03.14, 2); робота (треба: роботу) виборчих діляниць було продовжено (Д 8.04.14, 3); у східних та південних областях України (треба: України) (Д 8.04.14, 4); сприятиме надання (треба: наданню) (Д 8.04.14, 6); 43 президента (треба: президенти) США (Д 8.04.14, 8); може реагувати лише на виведенні (треба: виведення) санкцій (Д 15.04.14, 2); останні роки (треба: останніми роками) він захопився живописом (Д 8.04.14, 8); упродовж останніх шість тижнів (треба: шести тижнів) (Д 15.04.14, 7); лист діячів культури на підтримку військових дій президента РФ Володимира Путіна в Україні і анексії (треба: анексії) Криму (Д 10.04.14, 10); мають нагоду почуте (треба: почути) «Країце» (Д 23.04.14, 2); ІХ Дні (треба: Днів) польського кіно (Д 23.04.14, 10); не повинна перевищували (треба: перевищувати) певний об'єм, певну кількість знаків (Д 10.04.14, 5); існують дві версії (треба: версії) щодо подій 6 квітня (Д 8–9.04.2016, 4); Донецьке СБУ захоплювати (тре-

ба: захоплювали) тричі (Д 8–9.04.2016, 5); містом Волноваха (треба: Волновахою) (Д 8–9.04.2016, 7); долучених до проєкту фахівці (треба: фахівців) (Д 8–9.04.2016, 10) тощо.

У цьому ж ЗМІ зафіксовано помилки в підрядних словосполученнях, що порушують норми узгодження прикметника з іменником. Наприклад: *влаштованому сумнівної* (варто: *сумнівною*) *медіа-компанією* (Д 15.04.14, 11); *було якимсь стримуючих* (нормативно: *стримуючим*) *фактором* (Д 15.04.14, 2); *притік іноземний* (потрібно: *іноземних*) *інвестицій* (Д 15.04.14, 6); *встановлено три державні мови – російська, українська і кримськотатарська* (треба: *російську, українську і кримськотатарську*); *робить життєздатною* *варіант* (Д 11.02.14, 2) (потрібно: *робить життєздатним* *варіант*); *мої аргументи про безумовну втрату українських туристів, про реальних проблеми з водою* (правильно: *про реальні проблеми*), *з електрикою в разі приєднання до Росії* (Д 13.03.14, 9) тощо.

У волинських друкованих ЗМІ на рівні підрядних словосполучень простежено такий негативний матеріал: *спричиняють порушенням сну* (пор. *Один із основних його симптомів – неприємні спогади, що переслідують військових, спричиняють порушенням сну, головні болі, серцеві напади*) (Сід 29.01.2015, 1) – треба: *спричиняють порушення сну; звернувся до Кабінету Міністрів України* (ВГ 12.03.2015, 7) – правильно: *звернувся до Кабінету Міністрів України; курував* (треба: *керував*) *відділ інформатизації* (ВГ 12.03.2015, 13) – варто: *керував відділом інформації; п'ємо тільки трав'яні чай* (Сід 12.03.2015, 12) – нормативно: *п'ємо тільки трав'яний чай; став найкращий* (пор. *Андрій Журавель став найкращий на міжнародній (!) олімпіаді з біології*) (ВГ 12.03.2015, 11) – треба: *став найкращим; їхньої стану* (пор. *При оцінці їхньої стану було виявлено, що близько 40% бомбосховищ – у неналежному стані*) (Сід 29.01.2015, 1) – правильно: *їхнього стану* тощо.

Висновки. Отже, на рівні словосполучення найбільш помилконебезпечними є місця, пов'язані з уживанням невідповідних до контексту прийменників (58%) та з підрядними словосполученнями (42% відповідно), із яких абсолютно домінують випадки порушення норм керування (69% з усіх зафіксованих анормативів у підрядних словосполученнях). Помилкові конструкції з невідповідними до контексту прийменниками дещо переважають на сторінках газети «День» (60%). Найчисленніші випадки ненормативного вживання прийменника *по* (58% від загальної кількості виявлених помилок у конструкціях із прийменниками), менш численні помилки заміни одних прийменників іншими, опущення або ж їх невмотивоване використання. На рівні підрядних словосполучень також переважають анормативи у всеукраїнському виданні (68% від усіх виявлених), найпродуктивніші з них явища, що засвідчують порушення норм керування (70% від усього негативного матеріалу серед підрядних словосполучень). Перспективними в цьому напрямі можуть бути дослідження, спрямовані на подальше вивчення синтаксичних помилконебезпечних місць у журналістських текстах друкованих ЗМІ на рівні простого і складного речення.

Умовні скорочення назв джерел:

Д – «День», щоденна всеукраїнська газета, виходить у Києві з вересня 1996 р.

В – «Віче», волинський тижневик, видають із 1996 року.

ВГ – «Волинська газета», газета, заснована 2000 року.

ВН – Волинські новини, інформаційне агентство, яке функціонує як друкований ЗМІ із 2016 р.

В-Н – «Волинь-нова», незалежна громадсько-політична газета, заснована у вересні 1939 року у Луцьку під назвою «Вільна праця».

ЛЗ – «Луцький замок», газета Луцької міської ради, видають у м. Луцьк з грудня 1995 р.

Сід – «Сім'я і дім», волинський тижневик, заснований 27 грудня 1996 року.

Література:

1. Євсєєва Г.П., Єгорова В.С. До питань культури мовлення в ЗМІ (на прикладі видань Дніпропетровщини). *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. № 11. 2011. Вип. 17. Т. 3. С. 65–72.
2. Шостак Р. «Грамотна газета»: комплімент чи оксюморон? *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/regionalna-presaonline/article/164575/2013-07-01-gramotna-gazeta-kompliment-chi-oksyumoron/>.
3. Бондаренко Т.Г. До проблеми феномену помилки. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. Черкаси : ЧДУ, 2001. Вип. 23. С. 10–13.
4. Бондаренко Т.Г. Синтаксичні анормативи у структурі словосполучення (на матеріалі мови преси). *Гуманітарний вісник* : всеукр. зб. наук. пр. Ч. 9 : Іноземна філологія. Черкаси : ЧДТУ, 2005. С. 143–147.
5. Бондаренко Т.Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.01.08. Київ : Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. 18 с.
6. Капелюшний А.О. Стилїстика. Редагування журналістських текстів : навчальний посібник. Львів : ПАІС, 2003. 542 с.
7. Капелюшний А.О. Типологія журналістських помилок Львів : ПАІС, 2000. 68 с.
8. Мариненко І. Види граматичних і пунктуаційних помилок на сторінках журналу «Український тиждень». *Стиль і текст* : науковий збірник / за ред. В.В. Різуна. Київ, 2011. Вип. 12. С. 104–114.
9. Боярська Л.В. Мовні помилки на сторінках ЗМІ (дослідження-моніторинг). URL: http://journalib.univ.kiev.ua/Movni_pom_na_st_zmi.pdf.
10. Линник Н. Вживання зниженої лексики у мові друкованих засобів масової інформації та її вплив на норми літературної мови. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 49. Т. 2. С. 65–67.
11. Яворський А.Ю. Типові мовні помилки на сторінках друкованих ЗМІ Кам'янецьчини. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки»*. 2012. Вип. 29 (1). С. 121–125.
12. Шульська Н.М., Зінчук Р.С. Помилконебезпечні синтаксичні місця на сторінках друкованих ЗМІ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 48–53.
13. Шульська Н.М. Редакторська культура сучасного медіатексту: лексичні анормативи. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»* : збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 28. С. 253–260.
14. Шульська Н.Н. Редакторская культура современных украинских СМИ. *Juvenis scientia* : научный журнал. 2016. № 2. С. 66–69.

Shul'ska N., Rymar N. Norm violation of the phrases usage in the modern print media

Summary. The article presents a linguistic analysis of the errors that occur in the printed local and pan Ukrainian mass media. It is revealed that the main reasons for the low literacy of the journalistic texts of the Ukrainian print

media are political, mental and economic factors. The situation of deterioration of the linguistic culture in the modern newspapers is caused by the lack of relevant specialists in the national editorial offices. After all, nowadays a journalist often acts both as a proofreader and as a literary editor. Very often, when preparing material, such employees use electronic editorial services, that are usually imperfect. On the other hand, the large amount of information and the very fast pace of its transmission do not always have a positive effect on the literacy of the journalists' materials.

The degree of linguistic risk of syntactic anormatives, in particular those that occur at the phrase-level in journalistic texts, is outlined. All non-normative material found on the pages of the investigated newspapers is classified according to the modern division of language errors. The frequency of errors of each type is also analysed in the example diagram, and the causes of the errors are found out. Among the practical aspects of this scientific work are the correct syntactic forms of word combinations to improve the process of editing

and improving the literacy of print media. In order to solve the tasks, set out in the article, actual material was selected in the way of the continuous linguistic survey of the Ukrainian newspaper "The Day" in the years 2014–2016 and Volyn periodicals "Volyn", "Family and Home", "Viche", "Volyn Newspaper", "Lutsk Castle" and "Volyn News" within the time span of 2015–2016. The comparative aspect is implemented in the study, since the media texts under investigation belong to local and pan Ukrainian mass media; the common and different features of the linguistic picture of the studied materials regarding the use of different forms of phrases are characterized. During the analysis it was found that the most error-likely phrases are those associated with the use of prepositions inappropriate for the context. Contractual entities are also often non-normative, mainly in case of violation of phrase coordination norms. Fewer errors occur in the replacement of prepositions, their omissions or unmotivated use.

Key words: error, anormatives, print media, newspaper, word phrase, syntax, editor.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Антофійчук А. М.</i> ІНТЕНЦІЙНИЙ ПРОСТІР ТОВАРИСЬКИХ ЛИСТІВ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА.....	4
<i>Архипенко Л. М.</i> ІНШОМОВНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ЛІНГВОЕКОЛОГІЇ.....	9
<i>Беценко Т. П.</i> ПОЕТОНІМ <i>СОНЯШНИК</i> У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВІРШОВІЙ МОВОТВОРЧОСТІ.....	13
<i>Бігдай М. О.</i> ДО ПИТАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	19
<i>Вовк А. В.</i> МЕТАФОРИЗАЦІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ «ЩОДЕННИКІВ» О. ГОНЧАРА.....	22
<i>Волик Н. А.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛІРИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ЖАНРА ЕЛЕГІЇ В ТВОРЧЕСТВІ Н. КАРАМЗИНА.....	26
<i>Губа Л. А.</i> ЖАНР КАК КОММУНІКАЦІЯ: «СЛУЧАЙ» ДАНИИЛА ХАРМСА.....	30
<i>Дунаєвська О. В., Савчук І. В.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ.....	35
<i>Карпенко Н. А.</i> ФУНКЦІЇ ЖІНОЧИХ АНТРОПОНІМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО.....	39
<i>Клейменова Т. В.</i> ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА У ПРОЗІ МАРІЇ КОЛЦУНЯК.....	42
<i>Ковальчук М. П.</i> ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА СПОЛУЧНИКІВ У СИНТАКСИСІ ГОВІРКИ СЕЛА ГЛИНКИ НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ.....	46
<i>Коротич К. В.</i> ВОЛЯ, СВОБОДА ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У РАДЯНСЬКІЙ НОВОМОВІ.....	49
<i>Макарець Ю. С.</i> ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	53
<i>Малаш О. В.</i> ВЕРБАЛЬНИЙ СЕМАНТИЧНИЙ КОД ПОСИДЕНЬОК (<i>СЕД'ЯНКА</i>) В ПІСНЯХ УКРАЇНСЬКИХ БОЛГАР.....	59
<i>Матвієнко В. Е.</i> ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПСИХОТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ВІЙНИ У ЗБІРКАХ БОРИСА ГУМЕНЮКА «ВІРШІ З ВІЙНИ» ТА «БЛОКПОСТ».....	63
<i>Науменко Н. В.</i> ВІЛЬНОВІРШОВА ПРАКТИКА ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ НЕОРОМАНТИЗМУ.....	67
<i>Некрьлова Е. Л.</i> МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ <i>WECHAT</i> В ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКИХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ.....	72
<i>Новиков А. О.</i> НАД ЧАРІВНОЮ ДЕСНОЮ: СОСНИЦЬКИЙ ПЕРІОД ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА.....	76
<i>Новікова О. О.</i> ВСТАВНІ КОНСТРУКЦІЇ В ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СТРУКТУРНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	80

<i>Онисенко С. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ІРАНСЬКИХ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	85
<i>Приходько І. М.</i> СЕНСОНІМІЧНІ НАЗВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	88
<i>Супрун В. М.</i> РОМАН «СТРАХ» ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ: ЛЮБОВ В ЕКСТРЕМУМІ ТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ	92
<i>Суховій Л. А., Шарова Т. М., Шаров С. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «УКРАЇНА В ОГНІ»: БАЧИТИ, ЧУТИ, ВІДЧУВАТИ	97
<i>Тищенко З. Р.</i> ОБРАЗ УКРАЇНИ ЯК ВИРАЗНИК ОСНОВНИХ СВІТОГЛЯДНИХ ПРИНЦИПІВ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА	101
<i>Топчий Л. М.</i> ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АКСІОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В ДИСКУРСІ М. ДОЧИНЦЯ	105
<i>Федчук Л. И.</i> ЗАКОНОМЕРНОСТИ ПОСТРОЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ СО ЗНАЧЕНИЕМ ТАКСОНОМИЧЕСКИ СТРУКТУРИРОВАННОГО ОБЪЯСНЕНИЯ СУЩНОСТИ КЛАССА ОБЪЕКТОВ	109
<i>Хавери Сархан Аббас оглу</i> СЛОВЕСНЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ТЕКСТЫ В ФОЛЬКЛОРЕ В КОНТЕКСТЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ СЕМАНТИКИ	114
<i>Черниш А. С.</i> ДИСКУРС ТОТЕМУ У РОМАНІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ТОТЕМ»	119
<i>Чуєшкова О. В.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ СТАТЕВОЇ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ	123
<i>Shabat-Savka S. T.</i> COMMUNICATIVE INTENTION AS A LINGUISTIC PHENOMENON: CATEGORICAL STATUS AND VERBALIZATION	127
<i>Шульська Н. М., Римар Н. Ю.</i> ПОРУШЕННЯ НОРМ УЖИВАННЯ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ У СУЧАСНИХ ДРУКОВАНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	131

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 40 том 1, 2019

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Семенченко Ю.С.

Підписано до друку 30.07.2019 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 19,43, ум.-друк. арк. 16,04.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 1019/212.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)

Україна, м. Херсон, 73021, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua